

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES

(INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES)

Edebiyatımızda Değişen Yönleriyle Türk Ev Mimarisi
Selami ALAN

Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri(1923-1950)
Mehmet BİÇİCİ

Telegraphs Deciphered By The Government Code And Cypher School (Gccs) During The
Negotiation Of Second Round Of The Lausanne Conference (May-June 1923)
Abdurrahman BOZKURT

Romanya Türklerinin Seyhan'a İskânı (1936)
Erdem ÇANAK

Osmanlılarda Mâlikâne Sistemi (17. Yüzyılda Antep Örneği)
Selahattin DÖĞÜŞ-Bedia GÜVENÇ

XVI-XIX. Yüzyıllar Arasında Revan'da Bulunan Eğitim Kurumları
Selçuk ILGAZ- Hakan ÖRTEN- Hasan GÜNAL

8th Grade Content Evaluation Of Citizenship And Democracy Education Course Book
Yavuz TOPKAYA- Zafer TANGÜLÜ-Ahmet UYANIKER-Bayram YILAR

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri
İlhan TÜRKMEN

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye
Cumhuriyeti'nin Desteği
Bülent YILDIRIM

XVI. Yüzyıl Edirne'sinde Köle ve Cariyeler
Ahmet YİĞİT

Muhibbî Divânında Peygamberler
Armağan ZÖHRE

Cilt/ Volume:3

Sayı / Issue:5

Ocak/January 2015

www.asiaminorstudies.com

ISSN 2147-1673

(e-ISSN 2148-9858)

ASIA MINOR STUDIES

(Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi)

Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Cilt/ Volume:3

Sayı / Issue:5

Ocak/January 2015

KİLİS 2015

Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları Indexes & Databases

Index Ebscohost
<http://www.ebscohost.com/>

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>

Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>

Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>

Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>

Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>

Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

ASIA MINOR STUDIES

ISSN 2147-1673

<p><u>Sahibi / Publisher</u></p> <p>Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM</p> <p><u>Editörler / Editors</u></p> <p>Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM</p> <p><u>Yayın Kurulu / Editorial Board</u></p> <p>Doç. Dr. Metin AKİS Doç. Dr. Mehmet EROL Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI</p> <p><u>Dil Danışmanı / Language Advisory</u></p> <p>Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN (Rusça) Okt. Abdil Celal YAŞAMALI (İngilizce) Okt. Emrah PAKSOY (İngilizce) Arş. Gör. Tuğba BİLVEREN (Türkçe) Öğr. Gör. Muhammet HÜKÜM (Türkçe)</p> <p><u>Yayın Sekreteri (Secretary)</u></p> <p>Arş. Gör. Ramazan ÇELEM Öğr. Gör. Halil UZUN Öğr. Gör. Armağan ZÖHRE</p>	<p><u>Danışma Kurulu / Advisory Board</u></p> <p>Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Ali ARSLAN (İstanbul Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE (Uluslararası Antalya Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Başkent Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi)</p> <p>Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES (Klaipeda University-Litvanya)</p> <p>Doç. Dr. Ruhi ERSOY (Gazi Üniversitesi)</p>
<p><u>Adres / Address</u></p> <p>Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY) Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12 Fax: +90 (0348) 822 23 51</p> <p>E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com Web: www.asiaminorstudies.com</p>	

Yasal Sorumluluk/ Legal Responsibility

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
The authors are responsible for the contents of their papers.

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR
(Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Ozan YILMAZ
(Sakarya Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Zekerya AKKUŞ
(Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATALAY
(Artvin Çoruh Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT
(İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Uğur DEMLİKOĞLU
(Siirt Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN
(Gaziantep Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
(İstanbul Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Selçuk İLGAZ
(Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ramazan KAYA
(Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
(Atatürk Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Fahri MADEN
(Kastamonu Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet
SOĞUKÖMEROĞLU
(Gaziantep Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞENER
(Fırat Üniversitesi)

Dr. Ahmet UYANIKER
(Ardahan Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Muhammed YAZICI
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Saim YÖRÜK
(Dicle Üniversitesi)

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer akademisyen, araştırmacı ve okuyucular, Asia Minor Studies Dergisi yayın hayatının üçüncü yılına girerken ikisi özel olmak üzere yedinci sayısını yayınlamanın mutluluğunu yaşamaktayız. Bu sayımız toplam on bir adet bilimsel çalışmadan oluşmaktadır.

Asia Minor Studies dergisi henüz üç yıllık bir dergi olmasına rağmen başta Ulakbilim Dergipark üyeliği olmak üzere ulusal ve uluslararası yedi veri tabanı tarafından indekslenmekte ve her geçen süre bilim dünyasındaki yerini ve önemi artırmaktadır. Bu vesile ile dergimizin gelişimine katkıda bulunan akademisyen ve araştırmacılar ile emeği geçen dostlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Edebiyatımızın Değişen Yönleri / <i>Turkish House Architecture With Its Changing Aspects In Our Literature</i>	
Selami ALAN	1
Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri(1923-1950) / <i>Gaziantep Parliamentarians And Political Activities(1923-1950)</i>	
Mehmet BİÇİCİ	15
Telegraphs Deciphered By The Government Code And Cypher School (Gccs) During The Negotiation Of Second Round Of The Lausanne Conference (May-June 1923) / <i>Lozan Konferansı İkinci Dönem Müzakereleri Esnasında Hükümet Kod ve Şifre Okulu Tarafından Deşifre Edilen Telgraflar (Mayıs-Haziran 1923)</i>	
Abdurrahman BOZKURT	34
Romanya Türklerinin Seyhan'a İskânı (1936)/ <i>The Settlement of Turkish Romania to Seyhan (1936)</i>	
Erdem ÇANAK	60
Osmanlılarda Mâlikâne Sistemi (17. Yüzyılda Antep Örneği) / <i>In The Ottoman Empire Mâlikâna System (In The 17th Century Example of Antep)</i>	
Selahattin DÖĞÜŞ- Bedia GÜVENÇ	73
XVI-XIX. Yüzyıllar Arasında Revan'da Bulunan Eğitim Kurumları / <i>The Educational Institutions in Revan Between XVI-XIX. Century</i>	
Selçuk ILGAZ- Hakan ÖRTEN- Hasan GÜNAL	88
8 th Grade Content Evaluation Of Citizenship And Democracy Education Course Book / 8. <i>Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi</i>	
Yavuz TOPKAYA- Zafer TANGÜLÜ-Ahmet UYANIKER-Bayram YILAR	103
Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / <i>Fatih Sultan Mehmed Times Serbia Expeditions According to Ottoman Chronicles</i>	
İlhan TÜRKMEN	114
Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / <i>The Process Of Application Of Latin Alphabet in Turkish Schools in Bulgaria And Support Of Turkey Afterwards</i>	
Bülent YILDIRIM	135
XVI. Yüzyıl Edirne'sinde Köle ve Cariyeler/ <i>Slaves and Concubines in Edirne in the XVIth Century</i>	
Ahmet YiĞİT	147
Muhibbî Divânında Peygamberler / <i>Prophets in Muhibi's Divan</i>	
Armağan ZÖHRE	171

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

EDEBİYATIMIZDA DEĞİŞEN YÖNLERİYLE TÜRK EV MİMARİSİ
Turkish House Architecture With Its Changing Aspects In Our Literature

Selami ALAN*

ÖZET

İnsan hangi dönem ve şartlarda yaşarsa yaşasın, hep sığınacak bir mekân, bir ev bulmuştur kendisine. Bu ev, bazen derme çatma malzemelerden yapılan bir kulübe bazen dağ diplerine oyulan bir mağara bazen ise döneminin en lüks malzemelerinin kullanıldığı rahatın, zenginliğin ve ihtişamın simgesi haline gelen bir saray olmuştur. Bu açıdan ev, yaşayan her insanın hayatında var olmasıyla değişmeyen/vazgeçilmeyen mekân haline gelmiştir. Fakat bu vazgeçilmezlik ya da değişmezlik, sadece ev ihtiyacı anlamındadır. Yoksa evin yapısı; dönemin şartlarına, coğrafi konuma veya kişinin ekonomik durumuna göre değişiklik gösterdiği gibi, geleneğe, kültüre ve sosyal yapıya göre de değişiklik göstermektedir. Bir anlamda, insanın zamanla değişmesi gibi ev anlayışı da değişmekte ve ev bu yönüyle, sosyal ve kültürel değişimin sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu sembolün en çok kullanıldığı yerlerden birisi ise, insan hayatının bir aynası hükmünde olan edebiyattır. Bu makalede de, zaman içerisinde değişen Türk ev yapıları ve bunların edebiyatımıza nasıl yansdığı ile ilgili örnekler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Mekân, Ev, Türk Evleri, Kültürel Değişim

ABSTRACT

No matter in which era and circumstances he lives, a human has always found a place, a home to shelter. This home can be a cottage made from rambling materials, or it can be a cave carved in the deep sides of a mountain, or it can be a palace for which the most luxurious material used which symbolizes wealth and magnificence. With this regard, a home has been an indispensable/unchanging place for each human. However being indispensable or unchanging is only valid for the need of a home. Otherwise, the structure can change according to the circumstances of the period, geographical state or economic situation of a person. Moreover, it can change according to culture and social structure. Precisely, as human change with the flow of time the perception of home also changes and with this regard it is used as the symbol of cultural change. Literature, which is the mirror of life, is one of the areas where this symbol is used most. In this article, the examples as to the changing home structures and how it reflected to the literature have been analyzed.

Key words: Turkish literature, Place, Turkish Home, Cultural Change

---

* Okutman, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Türk Dili Bölümü, selami.alan@ibu.edu.tr

Giriş

Ev, içinde yaşayan insanı ve bağlı bulunduğu sosyal ortamı olduğu gibi yansıtan bir yaşam alanıdır. Yani “*ev, bir insanın ve kültürün kimlik kartı gibidir.*” (İnci Elçi, 2003: 17). İnsanın dış dünyayı tanımaya başlamadan önce barındığı ve bilinçaltı temellerinin olduğu mekân olan “*ev, doğurmanın, beslenmenin, uyumanın, şefkatin, korunmanın, içsel olanın*” (Göka, 2001: 98) yeridir. Bir iç mekân olan “*ev, dışarının aile bireylerini korkutan/huzursuz eden gürültüsüne karşın, sessizliğin, örtünmüşlüğü, korunmuşluğun merkezidir ve dış mekândaki soğuğa tezat oluşturan sıcaklığıyla sığınma, ana rahmine dönme kavramlarını çağrıştırır*” (Kütükçü, 2003: 80). İnsanın hayata bakış açısı; hayallerini ve anılarını barındıran, kendisini koruyan ve kendisine düş kurma fırsatı sağlayan bu evde şekillenir. Bu anlamda ev, geçmiş ve gelecek çizgisinin ortasında yaşayan insan için birleştirici ve koruyucu bir mekândır. Eğer, “*ev olmasaydı, insan dağılıp giderdi. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı olduğu gibi, yaşamında yaşadığı fırtınalara karşı da ayakta tutar. Aynı zamanda hem beden, hem ruhtur*” (Bachelard, 1996: 34-35). Yani ev, insan yaşamında hem maddi hem de manevi fonksiyonlar yüklenir.

İnsanın fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını gidermesi evin maddi boyutlarını gösterir niteliklerdir. Gerek fiziksel faktörler (iklim ve barınma gereksinmesi...) gerekse sosyal durumlar (aile ve toplum yapısı, din, yaşam tarzı...) insan için evi, zorunlu bir ihtiyaç haline getirir. Bu ihtiyaçların giderilmesi, evin insan hayatındaki maddi boyutunu gösterir. Evin manevi boyutu ise, insanın anılarıyla bağlantılıdır. Ev, “*peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutarak*” (Bachelard, 1996: 37) geçmiş günlerin hazinelerini korur. Evin her köşesi, her malzemesi farklı anıları barındırır, farklı zaman dilimlerini yaşatır. Geçmiş zamanı bir daha yaşaması mümkün olmayan insan da, içinde bulundurduğu malzemelerle eski zamanı çağrıştıran bu mekânda saklanmış hatıraları yeniden yaşayarak kendini avutur.

İnsanın evinden etkilenmesi gibi, ev de bulunduğu çevreden etkilenir. Çevrenin sosyal ve kültürel yapısını insana taşır. Mimari yapısından iç dizaynına kadar evin her unsuru, içinde bulunduğu toplumun ve yaşanan zamanın izlerini taşır. Zira “*mekân, uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrinidir. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin ilk ayak izlerini mekânda gözleriz. Dolayısıyla mekân, genel ve geniş anlamda maddi ve manevi değerler manzumesini içinde barındırmaktadır. Romancı, bu değerleri ‘tasvir’ ve ‘tanım’ prizmasından geçirerek eserine taşır. Eserin bünyesinde yer alan mekân tablosunda, bir dönemin gelenekleri, eşya zenginliği, mobilya ve mefruşat tarzı, giyime ve eğlenceye dönük alışkanlıklar, modalar, argo ve günlük konuşmalar... yer alır ve bunlar, kuşkusuz, toplumu toplum yapan temel dinamiklerdir. Yazar, bunları ağırlık ve önem sırasına göre işleyerek romanını, o günkü toplumun aynası yapar*” (Tekin, 2003: 131). Bu açıdan romanlar, sadece birer edebî eser olarak değil sosyolojik veriler içeren belgeler olarak da değerlendirilebilirler. Buna göre, edebî eserlerde yapılan ev tasvirlerindeki verilerden hareketle dönemin toplumsal düzenini anlamak mümkündür.

Edebî Eserlerde Evin Mekânsal İşlevi

Evin psikolojik ve sosyal yönlerinin farkında olan yazar, ev ortamını anlatarak eserdeki kahramanlarının hayal dünyasını, yaşam felsefesini, kişiliklerini etkileyen kültürü; yani bütün olarak kişileri oluşturan unsurları vermiş olur. Her ne kadar, “*gerçek hayat ile*

romanın ortaya koyduğu kurgusal hayat arasında, tıpatıp bir örtüşme beklemek bir yanlıgı” (Şengül: 2010, 531) olsa da, tasviri yapılan ev ortamındaki nesnelere, kahramanların kimliklerine, geçmişlerine ve geleceklerine dair kayda değer bilgiler taşır (Demir, 2011: 21). Diğer bir ifadeyle, “mekân tasvirlerinde mekânda yaşayan varlık, mekânla aynileşir” (Doğramacıoğlu: 2010, 41). Bir odanın döşeme tarzı ve eşyaların durumu bile, orada günlerini geçiren insan hakkında bilgi verir (Aktaş, 2000: 131). Zaten özellikle kurmaca yapıya sahip edebi eserlerin bilgi bakımından değerinin, psikolojik bilgi vermesi olduğu söylenebilir. “Romancılar size insan tabiatı hakkında psikologlardan çok daha fazla şey öğretebilirler.” (Wellek – Warren, 1993: 18) sözü de bu görüşü doğrular mahiyettedir.

Mekânın zamanla, zamanın da mekânla olan sürekli ilişkisi, yazarlar için her zaman vazgeçilmez olmuştur. Zira kurguladığı dünyayı ve anlatmak istediği zamanı somutlaştırmak isteyen yazar için, mekân paha biçilemez bir malzemedir. Mesela 19. yüzyılda Türk edebiyatına giren roman türü, kısa süre içinde zamanın mekânla olan ilişkisini kullanmaya başlamıştır. Çünkü bu yüzyılda hızlı bir batılılaşma cereyanı içinde bulunan Türk toplumunun geçirdiği değişimin en iyi göstergelerinden biri mekân olmuştur. Bu değişimin mekânlar içerisindeki en somut görünümü ise mimaride gerçekleşmiştir (Andı, 1996: 130). Toplumsal değişimden etkilenen mimari yapı ya da mekân kavramı daha özele indirildiğinde, ön plana çıkan mekân ev olmaktadır. Mesela Tanzimat döneminde görülen bu batılılaşma hareketlerinin sosyal yapıya etkisini ev üzerinden takip etmek mümkündür. Öyle ki, “o güne kadar mahalle ölçeğinde işlevini en güzel şekilde yerine getiren ‘ev’, fizikî ve manevî portresiyle, kendimize özgü mesut bir terkinin ifadesiydi. Tanzimat’la gelen ‘iskân’ serbestliği, önce mahallenin duvarlarını (mahremiyetini) yıkar, nihayet artan nüfusla birlikte değişen ekonomik şartlar, evin temelini sarsar. Konak, yeni hayata uyum sağlamak için sığındığımız konut tipi olur. Ancak batılılaşma cereyanıyla kendini iyiden iyiye hissettiren ‘asrî hayat’ anlayışı, konağın itibarını sarsmak için ‘apartman’ tipini ortaya çıkarır. Değişen şartlar, ‘apartman’ı, kelimenin tam anlamıyla bir ‘cazibe’ merkezi yapar. Onun etrafında, pırıldılı bir dünya kurulur. Batılılaşma arzusunun yön verdiği gündelik hayatın gözde mekânı olan apartman, sadece fizikî çevremizi değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda, geleneksel aile yapımızı da değiştirir: Aile reisinin otoritesi zayıflar, eğlenme, dinlenme ve yatma vakitlerimiz bambaşka bir vaziyet kazanır” (Tekin, 1997: 10). Yani evdeki değişim, sadece mekânsal bir değişim değildir. Asırlardır alışılan hayat tarzındaki bu değişimler, insan yaşamının aynası gibi olan evlere de yansımıştır.

Artık ev, eskinin veya yeninin temsilcisi olmuştur. Her konuda eski-yeni tartışmasının yaşandığı o dönemde, tartışmanın konuta yansması ise “Konak mı, apartman mı?” şeklindedir. Kültürel değişimin çeşitli yönlerini eserlerine aktaran edebiyatçılarımız da bu konuya uzak kalmamışlardır. Aile yapısındaki değişimi anlatmak isteyen yazarlarımız eserlerinde; İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçişin, batılılaşmanın sembolü olarak evdeki değişimi, özellikle konak-apartman ikilisini sıkça kullanmışlardır.

Geleneksel Türk Evlerinin Edebi Eserlerdeki Anlatımı

Evler, eski çağlardan beri gelen kültürel birikimlerden beslenmektedir. Buna göre, Orta Asya’daki göçebe yaşam ile Anadolu, İslam ve Batı kültürlerinin sentezinden oluşan Türk kültürünün yansıdığı mekânların başında ev gelmektedir. Farklı coğrafi bölgelerin ve uzun tarihî sürecin etkisiyle Türk evi, sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde olmuştur.

İslamiyet’i benimsedikten sonra Anadolu’ya gelen Türklerin çoğunluğunun, burada yerleşme düzenine geçmesiyle bu gelişim ve değişim daha belirgin hale gelmiştir. Müslüman Türkler, Anadolu’daki yerleşme düzenlerini, İslam ilerleyişi ve haclıların yaptıkları tahribat nedeniyle artık pek etkisi kalmamış olan Bizans, Rum ve Ermeni ev kültürlerinin üzerine, kendi getirdikleri üst kültürü yerleştirerek kurmuşlardır (Cansever, 1991: 14). Türkler, karşılaştıkları bu ev mimarisi tecrübelerinden istifade etmiş, bu yapıları kendi yaşam tarzlarına göre uyarlamışlardır.

Türk evi, dış yapı itibarıyla bir bahçe içinde iki veya üç katlı bina şeklindedir. Binaların daha çok katlı değil de, iki veya üç katlı yapılmasında, hem geniş bir ailenin ihtiyaçlarına yönelik yapılmaları hem de diğer binaların görüş ufuklarını kapatmayacak şekilde tasarlanmaları etkili olmuştur (Ataman, 1997: 131). Ayrıca, Türklerin düşüncesine göre bakılığı sembolize eden ve abide niteliği taşıyan camilerin daha ulu görünmeleri için de böyle bir yöntemle başvurulmuştur (Ayvazoğlu, 1996: 11). Zira Türkler, İslam inancına bağlı olarak gurur ve kibirden uzak durmaya çalışmış, bunu ev mimarilerine de yansıtılmışlardır. İslam inancının Türk ev mimarisine bir etkisi de, evlerin yapımında kullanılan malzemenin seçiminde görülmüştür. Bu dünyayı ve kendilerini fani gördükleri için evlerini ahşap ve kerpiç gibi çabuk yıpranacak malzemelerden yapan Türkler, bakılığın sembolü olarak gördükleri camilerin yapımında ise en uzun süre dayanacak malzemeleri tercih etmişlerdir.

Türk evlerinin avluya açılan zemin katlarında; depo, kiler ve ahır gibi günlük işlerin yapıldığı mekânlar bulunur. Ev halkının, günün çoğu saatini burada geçirmesine rağmen asıl yaşama mekânı üst katlardır. Üst katlar, sokağa bakan çok sayıdaki pencereleri sayesinde dış dünyaya biraz daha açıktır. Alt katın içe dönük yapısına karşın evin üst katlarında her yöne açılan çok sayıda pencere bulunması Türklerin yaşam felsefelerinden izler taşır. Bilinçli bir mimari tercih olan bu oda yapısı için Turgut Cansever şunları söylemektedir: “*Oda, sonsuz mekâna çeşitli yönlerde açılabilen bir mekândır. Genellikle sokak istikametinde (dışa doğru) açılan bir pencere dizisine karşılık evin bahçesine doğru açılan pencerelerin düzeni odadaki sedirde oturan insanı, bir yönde dış dünyayı, toplumsal mekânı (sokağı-meydanı), sonsuzluğu, diğer yönde ise evin çiçekli cennet bahçesini birlikte idrak etmeye yönelten bilinçli bir mimari tercih olmuştur. Bu tercih neticesinde, oda barındırdığı insana şehre ve şehrin insanî ve abidevî ölçekteki ortamıyla görsel ilişki kurmak imkânı vererek, ona bir toplumsal ortamın içinde var olduğunu, sorumluluklarını ve yararlandığı nimetleri hatırlatır*” (Cansever, 2002: 201). Aslında odaların bu tarzda imar edilmelerinin bir sebebi de, sokağa pek fazla çıkmayan kadınların düşünülmüş olmasıdır. Kadınlar odaların bu şekilde yapılmasıyla, hem evlerinde bulunmanın huzur ve güvenini yaşamış hem de sosyal hayattan tamamen kopmamışlardır.

Zemin katı yığma taş veya kerpiç, üst katı hafif ahşap iskelet arası dolgu olan geleneksel Türk evinin iç yapısını oluşturan tipik unsurlar ise sofa ve odadır. Sofa, “*odalar arası ilişkiyi sağlayan ve bireylerin toplanmasına olanak veren ortak alan*” (Sözen, 2001: 81) olarak tanımlanır. Bu ortak alan, ailenin bütün bireylerini bir arada tutan bir bağ gibidir. İşlev açısından sofa ev içi üretim, ev işleri, oturma, yemek yeme ve bazı yerlerde yazları yatma yeri olarak kullanılır (Akin, 1995: 510). Ama sofanın işlevleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Burada gerçekleştirilen her aktivite sırasında aile büyüklerinin genç bireylere kültürel değerleri de aktarması yönüyle bu mekân, bir eğitim yeridir.

Türk evlerindeki avlu ve sofalar, Türklerin aile yapısıyla benzerlik gösterir. Her zaman merkezîyetçi bir yapıyı benimseyen Türkler, büyükbaba ve büyükannenin çevresinde gelişen ataerkil bir aile düzeni kurmuşlardır. Aynı şekilde evlerinde de, avlu ve sofaya açılan odalardan oluşan bir plan uygulamışlardır. Yani aile düzeninin merkezini büyükbaba ve büyükanne; ev düzeninin merkezini ise avlu ve sofa oluşturmaktadır.

Türk insanının günlük yaşamında önemli bir yer edinen sofa, evin vazgeçilmez bir parçası olarak, edebî eserlerimize de yansır. Peyami Safa, “*Dokuzuncu Hariciye Koşuşu*” adlı romanında sofayı, evin bir ferdi imiş gibi anlatır. Romanın kahramanı hasta gencin söylemiyle, sofa için: “*Bizimle beraber kımlıdır, değişir, bizimle beraber dağılır, toplanır, bizimle beraber uyur uyanır; bu sofa aramızda sanki üçüncü bir simadır ve güldüğü, ağladığı bile olur*” (Safa, 1999: 13-14) değerlendirmesini yaparak, onu kişileştirir. Samiha Ayverdi ise, “*Hatıralarla Başbaşa*” adlı eserinin “*Nohut Oda Bakla Sofa*” bölümünde sofayı, “*eve vücuttaki kalp kadar lüzumlu ve ayrılmaz bir uzuv olarak*” (Ayverdi, 1998: 194) görür.

Samiha Ayverdi’nin “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde anlattığı Emin Efendi’nin evi, tam bir Türk evi örneğidir. Mahalledeki diğer evlerin geneli gibi iki katlı olan bu bina, büyükçe bir bahçe içerisindedir. Evin geniş odaları, daha geniş bir mekân olan sofaya açılır. Sofanın bu genişliği ise, odalardaki hayattan yorulan, bunalan insanların rahatlamaları için tasarlanmıştır. İnsan psikolojisini esas alan bu mimari tarz, evi huzur ve dinlenme merkezi haline getirmiştir: “*Bu mahalledeki bütün evler gibi, Emin Efendi’nin oturduğu iki katlı ve dört odalı kira evi de, büyük denecek bir bahçenin içindedir. Sokak kapısından taşlığa girip karşıya gelen kapıdan da bahçeye çıkınca, evin saçağının bahçeye doğru uzamış olduğu hissini veren çardak, binanın bütün arka cephesini boydan boy kaplardı. Gerçi evin oda adedi azdı; fakat binanın kapladığı saha gibi bu odalar da geniş ve ferahtı. Bahusus alt kattaki taşlık ile üst kattaki sofa, adeta evin ruhunu teşkil ederdi. Öyle ki asmanın ve mor salkımların tırmandığı yeşil gözlü pencerelerden giren kırık aydınlıkla bu sofa, insana sanki bir mekân değil de, rahatın ve rehavetin ta kendisi gibi tesir ederdi. Adeta ev, mahmurluktan şehlalığa dönmüş kısık aydınlığı ile bahçeye bakan ve yeşil yaprakların içeriye el salladığı bu sofa için yapılmıştı. Ya da bu sofa, vücuttaki kalp kadar bu ev için lüzumlu ve faydalı idi. Evet vücutta ruh ne ise, eski zaman evlerinde de sofalar o idi. Odaların içinde, oturmaktan, çalışmaktan, düşünmekten ve konuşmaktan yorulan insanlar, ancak buraya çıkınca, çiçek suyu içmiş, gül suyu koklamış gibi ferahlar ve iklim değiştirmişçesine hafiflerdi. Böylece de sofalar, ev sakinlerinin, ruh ufku, ferahlık zemini olurdu. Her zaman sofayı odadan geniş tutan eski mimarlık geleneği, mesken psikolojisini iki kere iki kat’iyetiyle halletmişti*” (Ayverdi, 1999: 318). Samiha Ayverdi’nin bu sofa tasviri, geleneksel Türk ev mimarisinde insan psikolojisinin nasıl dikkate alındığının, insana ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

Edebiyatımızda, geleneksel Türk evinin anlatıldığı eserlerden birisi de Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “*Huzur*” romanıdır. Roman kahramanı Mümtaz’ın evi olarak kurgulanan bu mekânın en büyük özelliklerinden birisi, geleneksel Türk ev anlayışına uygun olarak etrafının bahçe duvarlarıyla çevrilmiş olmasına rağmen geniş bir manzaraya sahip bir sofasının bulunmasıdır. Tanpınar, dönemin diğer Türk evleri gibi doğayla iç içe olan bu evi şöyle tanıtır: “*Emirgan’ın arka taraflarındaki bu ev, eski medreselerin avlusunu andıran kapalı bahçesiyle, Kandilli’den Beykoz’a kadar bütün manzarayı kavrayan*

balkonuyla gözünde canlandı. Bahçe gündüz güneşle, arı böcek sesleriyle dolu olurdu. Birkaç meyve ağacı, bir ceviz, kapısının önündeki kestane, kenarlarda adını bilmediği bir yiğün çiçek vardı; iç kapı, vaktiyle limonluk olan dar, camlı bir koridora açılırdı. Ondandı sonra yazın o kadar serin olan taşlık gelirdi. Burada geniş orta masası, küçük içki dolabı, büyük bir sedir vardı. Merdiven genişti. Bazen iki yastık atarak Nuran'la burada otururlardı. Fakat genç kadın daha ziyade yukarı katı, büyük balkonu, Beykoz'a kadar bütün manzarayı kavrayan sofayı severdi” (Tanpınar, 2002: 69-70). Huzursuzluğun romanı olarak nitelendirilen bu eserde Tanpınar'ın, roman kahramanlarının huzur buldukları mekân olarak eski bir Türk evini ve özellikle geniş bir manzaraya sahip sofayı anlatması, geleneksel Türk evlerinin insana huzur veren yapısını belirtmesi açısından önemlidir.

Edebiyatımızın nesir alanında konu edilmelerini, roman ve hatıra türleriyle örneklediğimiz sofalar, zaman zaman şiir alanında da karşımıza çıkar. Örnek olarak Sabri Esat Siyavuşgil, evi oluşturan unsurların kendisinde uyandırdığı duyguları, “*Odalar ve Sofalar*” adlı şiir kitabında mısralaştırır. Şair, kitapla aynı ismi paylaşan şiirinde evi bir nara, sofayı da bir nar tanesine benzetir. Odayı ise, “*Halsizlik*” şiirinde, evin gizli köşelerinde söylenenleri fısıldayan bir sırdaş; “*Nasıl Döneceğim*” şiirinde, bir asma yaprağında titreyen ışık gibi sessiz ve gürültüsüz süzülebileceği bir sığınak olarak anlatır (Sabri Esat, 1933).

Geleneksel Türk evinin içyapısını oluşturan tipik unsurlardan diğeri ise odadır. İklim ve bölgenin şartlarına göre evlerin dış şekilleri değişse de, Türk evinin içyapısı ve oda döşemesi geleneksel şekilde sabittir. Türklerin ev iç döşemesinde, oturma ve yaşama rahatlığı ile gönlün ferahlığı esas alınmıştır. Bunu sağlamak için de, “*eski Türk evlerinin ferahlık verici, geniş odaları, her yandan gün ışığını alabilecek, yazın sıcaklardan, kışın soğuklardan koruyacak biçimde yapılmış, açılır-kapanır pancurları kışın soğuğunu içeriye almayacak sağlıklı bir yaşam için hesap ve özenle tasarlanmıştır*” (Ataman, 1997: 134). Bu sayede odalar, insanların en rahat şekilde kullanacakları bir hale getirilmiştir.

Türk evlerinde geniş aile yapısı göz önünde bulundurularak, çok sayıda oda yapılır. Öyle ki, üç kuşağın bir arada yaşadığı bu geniş aile evlerinde, aile bireylerinin kaldığı odaların yanı sıra yakın akraba, kardeş aileleri ve misafirler için de odalar bulunmaktadır (Ortaylı, 2004: 57). Ayrıca “*aileye yeni katılan fertler için binanın duvarları yıkılıp bağlantılar kurularak yeni odalar eklenebilmekte*” (Duben, 2002: 113)dir. Bu odaların ev içindeki yerleşiminde ise, aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak, özel yaşamlarının gizliliğine ve serbestçe hareket etmelerine elverişli olacak şekilde bir düzen vardır. Odadaki bu düzen, çok amaçlı kullanıma uygun sabit mobilyalar ya da tek amaç için kullanılabilen hareketli elemanlarla sağlanmıştır. Yüklükler ve dolaplar sayesinde oda; oturma, yeme-içme, uyuma ve hatta yıkanma gibi birçok fonksiyonu yerine getirecek şekilde düzenlenmiş olur. Bu nedenle eşyanın, sandık ve yatakların konması için yapılan yüklükler ve dolaplar, evin planında önemli yer tutar. Bu nedenle evin planında eşyanın, sandık ve yatakların konması için yapılan yüklükler ve dolaplar, önemli bir yer tutar. Bu yüklükler ve dolaplar sayesinde oda; oturma, yeme-içme, uyuma gibi birçok fonksiyonu yerine getirecek şekilde düzenlenmiş olur.

Geleneksel Türk evlerinde yaşayanların ev anlayışı, ancak ihtiyacı karşılayacak kadar ve fonksiyonel eşya ile döşenmiş sade ve rahat bir mekân şeklindedir. “*Atalarımızın evleri ve eşyaları yaşama tarzlarının tabii bir sonucudur. Bağdaş kurmak şilteyi, minderi;*

sahanda elle yemek leğenle ibriği, el silecek sırma havluları icat ettirmiştir” (Ayvazoğlu, 2003: 135). Bu evlerin bu iddiasız ve faydacı düzenlenişinde, ekonomik imkânlardan çok, “*az, hatta minimum eşya ile yaşamak*” anlayışı etkilidir (İnci Elçi, 2003: 26).

Genel olarak aynı mantıkla yapılsalar da Türk evleri, fiziki büyüklükleri açısından farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar göz önüne alınarak Osmanlı dönemindeki evler, küçük yapıda olan orta halli mahalle evleri ile büyük yapıda olan konak, köşk ve yalılar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bunlara 19. yüzyılda Galata ve Pera gibi yabancıların barındığı bölgedeki apartmanlar da katılmıştır.

Konaklar; saraydan küçük, normal evden büyük olan, geleneksel Osmanlı aile yapısının ortaya çıkardığı gösterişli mesken tiplerindedir. Köşk ve yalı ise konak kültürünün sayfiye semtlerinde ve su kenarlarında şekillenmiş halleridir. Sayfiyede, yazlık konut için “*köşk*”, su kıyılarındaki büyük konutlar için “*yalı*” ve “*sahilsaray*” sözcükleri kullanılmıştır.

Konağın evden ayrılan en bariz yönü daha çok odalı oluşu, haremlik ve selâmlık olarak iki bölüme ayrılışı, sahibinin varlığına ve zevkine göre gerekli yerlerinde çeşitli süslemelerin bulunuşudur. Bu konutların nasıl bir ihtişama ve zenginliğe sahip olduğunu, Samiha Ayverdi'nin “*İbrahim Efendi Konağı*” adlı eserinde anlattığı “*İbrahim Paşa Konağı*” örneğinde görmek mümkündür. Birçok odaya sahip konağın her yanı süs eşyaları ve sanat eserleriyle bezenmiştir. Gündelik hayatta kullanılan alt ve orta katın eşyalarında bile bir zarafet ve incelik vardır: “*Bozdoğan Kemerine arkasını vermiş olan İbrahim Paşa Konağı, harem ve selâmlık iki kısma ayrılmış, İstanbul'un tipik binalarından biriydi. Alt katta iç içe mermer taşlıklar, kilerler, mutfaklar dönme dolaplar, çeşmeler; duvarlarında av, meyve, çiçek resimleriyle süslü panolar bulunan yemek salonları; orta katta her biri bir isim almış divanhaneler, sarı odalar, kırmızı odalar, sedefli odalar, piyano odaları, nakış odaları, Hereke, Hint, ve Lion ipeklileriyle döşenmiş sıra sıra iç içe salonlar vardı.*” (Ayverdi, 1999: 203). Ayverdi, zamanındaki birçok binaya nispetle çok lüks bir tasarıma ve döşemeye sahip olan bu “*İbrahim Paşa Konağı*”nı, Osmanlı'nın altın çağlarına benzetmiştir.

Ayverdi, konağın daha özel bölümü olan üst kattaki harem kısmının lüks ve zenginliğini, alt katlardaki ihtişam ve zarafetin doruk noktası olarak anlatır. Birbirinden muhteşem yatak takımları ve eşyalarla bezenen bu odalar, birer hazine odasını andırmaktadırlar: “*Üst kat ise her biri gravürlerde, kataloglarda görülebilen ihtişamda yatak odalarının katı idi. Ceviz ağacından yapılmış eşyanın revaçta olduğu bir devirde, oymalardan taç giydirilmiş dolaplar, karyolalar, komodlar... Tavana tutturulmuş muhteşem kornişlerden köpük köpük düşen ve yatağı üç tarafından kucaklayan tül, atlas, kadife cibinlikler... bulutbulut dantellerle ağırlaşmış yatak takımları, yastıklar, çarşafklar, örtüler ve bir çiçek bahçesi gibi renk renk işlenmiş yorganlar, gümüşle billurun kaynaştığı tuvalet takımları, aynalar, şamdanlar...*” (Ayverdi, 1999: 203). Samiha Ayverdi'nin bizzat gördüğü ve anlattığı bu malzemeler, Osmanlı konaklarında görülen zenginliğin bir örneği gibidir.

Konaklarda iki ana bölüm olan haremlik ve selâmlık, genel olarak bir duvarla ayrılır ve bir kapı ile de birbirine bağlanır. Bazılarında ise kapı yerine “*dönme dolap*” denilen ve duvar içine yerleştirilmiş, bir çeşit döner kapı bulunur. Bunlar bir tarafı açık,

dikine duran içi boş silindir biçimindedir. Bu tür kapılar, iki bölüm arasındaki gidip gelme, yiyecek ve eşya taşıma sırasında, harem ve haremdeki kadınların selâmlık tarafından görülmelerini önler. Harem ve selâmlığın ayrıca dışarıya açılan kapıları da vardır. Harem ve selâmlık arasında bulunan dönme dolapların tasvirini yapan Samiha Ayverdi, bu dolapların değişik amaçlar için kullanıldığını da yazmıştır. Kadın ve erkeğin birbirinden ayrı yerlerde misafir edildiği konaklarda, bu ayrılığı kaçamaklarla bozanlar olmuştur. Haremle selâmlık arasında eşya alış-verişi için kullanılan dolaplarla, selâmlığa geçen kadınlar da vardır: “*Amma dönme dolapların daha başka işlere yaradığını İstanbul aristokrasisi tarihinin kıvrımları arasında bulmak mümkündür. Kadının erkekten sıkı sıkıya kaçtığı devirlerde, dönme dolap muşakaları olağan işlerden biri sayılırdı. Ağalar, yüzlerini görmedikleri kızlara seslerinden âşık olarak, dönme dolap arkasından şakalaşır, cilveleşir hatta sözleşirlerdi. Sevdanın ucuz olmadığı o devirlerde, birbirinden ayrılmamak andını ezel gününde içmiş gençlik ve güzellik, bu masum bu kaçamaklı fakat o nisbette de heyecanlı ve tehlikeli aşk oyunlarını oynardı. O kadar ki bu dolapların çok büyükleri bazan gözleri pek ve aşırı cesur kızları, dolabın rafına büzülüp girmiş olarak selâmlığa kaçırılan gizli bir yol da olurdu*” (Ayverdi, 1999: 69). Samiha Ayverdi, dönme dolaplar vasıtasıyla gerçekleştirilen bu kaçamakları, her ne kadar uygun görmese de, konaklardaki gerçek hayatın bir parçası olarak anlatır.

Türklerin geliştirdikleri ev mimarilerinden birisi de köşklere dir. Bu yapılar, havası ve manzarası güzel olan kırlarda, açıklık yerlerde, saray ve konak avlularında ya da çevrelerinde yapılan yazlık veya dinlenme yerleridir. Önceleri üstü kapalı, yanlardan etrafı seyre açık, dinlenme alanları olarak tasarlanan bu yapılar, Lale Devri’nden sonra eğlenme ve avlanmaya elverişli yerlerde bağımsız konutlar şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Padişahların, paşaların yazları birkaç gün geçirmek amacıyla sayfiye yerlerine yaptırdıkları köşkler, giderek bütün bir mevsimin geçirildiği yazlık konutlar şeklinde kullanılmaya başlanmış (Sevengil, 1993: 86-87), zamanla ise insanların bütün mevsimlerde kaldıkları konutlar haline gelmiştir.

Köşkerin diğer konutlardan ayrılan en önemli özellikleri ormanın, korunun, bahçenin yani yeşilin hâkim olduğu yerlerde bulunmalarıdır. Doğal ortamı bozmayacak şekilde ahşaptan yapılan köşkler, konaklardaki ağır bürokratik havanın azaldığı konutlardır. Burada siyasi işlerden ziyade günlük işler konuşulmakta ve şehrin yorgunluğu atılmaktadır. Tabiatla iç içe yapılan ve insana huzur veren bu güzel binaların bir örneğini Namık Kemal’in “*İntibah*” romanında görürüz. Romanın girişinde Divan edebiyatı geleneğinden etkilenerek bahar tasvirleri yapan Namık Kemal, kendi ifadesiyle, asıl işine başlarken Çamlıca köşkünün bulunduğu mevkiden bahseder: “*İstanbul’u bilenlerce Çamlıca köşkü insana rahat vermede, ruhu beslemede ilkbahardan aşağı kalacak güzelliklerden değildir. Binası bir yana dursun, yalnız bulunduğu mevki, İstanbul’un en seçkin noktasıdır. İstanbul’un da, dünyanın en ayrıcalıklı bir şehir olduğu gibi...*” (Namık Kemal, 2005: 13). Namık Kemal’in tasvirini yaptığı bu mekân, köşk yapımında yer seçimine ne kadar önem verildiğine güzel bir örnektir.

Yapıldıkları devrin zevk ve sanat anlayışını yansıtan köşkler, konaklar gibi Meşrutiyet’in ilanından sonra eski zarafetlerini kaybetmeye başlamışlardır. Millet’in içine girdiği bu buhranlı ortam köşkerleri de etkilemiştir. Köşk sahipleri, ellerindeki servetin gitmesi üzerine, bir zamanlar sadece yazlık olarak kullandıkları bu binalara sığınmak

zorunda kalmışlardır. Hatta geçim derdi yüzünden buraları oda oda kiralığa çıkarmışlardır. Çocukluğunda, annesinin hastalığı üzerine doktorun hava değişimi tavsiyesiyle, bu kiralık köşkerin birinde oturan Abdülhak Şinasi Hisar, sefalet içindeki bu binaları “*Boğaziçi Yalıları-Geçmiş Zaman Köşkerleri*” adlı eserinde şöyle anlatır: “*Bir iki kere bu beğenilmeyen kiralık Çamlıca köşkerini gezmeye giderken, beni de beraber götürdüler. Benim hayalimin ilk büyük kırılışlarından biri, o günler, bu kiralık köşkeri gezmek ve onların iç yüzlerini, yabancılara gizledikleri sefaleti veya gülünç manzaraları görmek oldu. Bir takım harab evlerin içinde birtakım harab eşyaların aralarında bir takım harab insanlar yaşıyor ve bu harab talihlerden sanki teneffüs ettiğimiz bir zehir tütüyor, bunu duyuyorduk. (...)*”

Bu evleri kiraya vermek isteyenlerin yüzlerinde öyle bir ihtiyaç duyulurdu ki, öyle «Evimi tutun, yoksa yıkılacağım!» diyen bir halleri vardı ki nasıl olup da bu köşkeri hatır için tutmadığımızı kırılırdım. Bana kalsa, merhametten, bunların hepsini tutmak isterdim” (Hisar, 1963: 165-166). Abdülhak Şinasi Hisar’ın köşker için gösterdiği bu hassasiyet, yazarın köşkerin ihtişamlı ve huzurlu zamanları bilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira yapıları ve buldukları yer icabı aslında huzur ve rahat için inşa edilmiş bu binaların sefil hali, yazarı rahatsız etmektedir.

İhtişamlı dönemlerinde her biri, sahibi olan paşaların, beylerin adıyla anılan ve zenginliğin sembolü olan bu köşker, zamanla saltanat ve debdebenin tarihî kalıntıları haline gelmiştir. Devirlerinin irfanına ve son haddini bulmuş zevkine birer şahit olan bu köşker (Ayverdi, 1977: 64), sonraki nesiller tarafından anlaşılmamış ve Batı hayranlığının kurbanı olmuşlardır.

Türk mimarisinin Osmanlı döneminde oluşturduğu ihtişamlı konutlar arasında yalılar da vardır. İstanbul’a, Türkler tarafından getirilen yalı tarzı, denizle iç içe yaşamanın konuta yansıyan simgesidir (Hisar, 1996: 13). Ruşen Eşref Ünaydın’ın ifadesiyle yalılar: “*Her mevsimi başka bir semtte geçirmeye alışkın eski İstanbul zenginlerinin, vükelasının birkaç ay deniz ve koru sefası sürmek için kurdurmuş oldukları su kenarı konakları*”dır (Ünaydın, 1995: 421).

Yalıların en önemli tarafları, suyla bütüleşmiş ahşap yapılar olmalarıdır. Denize sınır olarak yapılan bu binalar, bazen çakılan kazıklar üstünde denize doğru çıkıntı yapmışlardır. Yapı olarak yayvan bir şekilde inşa edilen yalılar, genellikle iki katlıdır. Üst katları biraz çıkarılarak su üstünde asılıymış gibi inşa edilen bu mimaride amaç, denizin mavisıyla korunun yeşilini birleştirmektir. Salonların kapıları açılınca, bir uçta koru, bir uçta da deniz görünür (Koç, 2005: 231). Yalılarda denize açılan bu salonlar, Samiha Ayverdi’nin de hoşuna giden mekânlardır. “*Son Menzil*” romanında İlyas Bey Yalısı’nın özelliklerini anlatırken salona “*yalının en güzel odası*” vasfını verir: “*İlyas Bey Yalısı’nun en güzel odası, binanın tam ortasına gelen birinci kattaki şahnişli salondur. Hemen yerle beraber olan pencerelerin önüne gidildiği zaman, insana bir adım geri çekilmek arzusu verecek kadar denizin içine kurulmuş hissini veren bu yayvan salonda çok keskin hususiyetler, çok oynak zevk dalgaları baş başa vermişti. Akşamları suların rehavetli kıvılcıkları en iyi buradan görülür, gün batıp da dağlara, ateşinden ve renginden yer yer lekeler, gölgeler bıraktığı, en iyi buranın sükûneti içinde seyredilir. Sonra gecenin o bukalemun esmerliği o tabiata sine sine yayılışı, günün mağlubane bir itaatle çekilip kayboluşu, gene şu pencerelerin ardından gözlenebilirdi.*” (Ayverdi, 2002b:175). Denizin

maviliğiyle bütünleşen bu salonlar, doğanın yeşilliğini evin içine taşıyan sofalar gibi insanın tabiatın en iyi şekilde istifade etmesi ve lezzet alması için inşa edilmiştir.

İstanbul Boğaz'ının bu nadide yapıları da, konak ve köşkerin yaşadıkları akıbetten kurtulamamıştır. Bir zamanlar gitmek için can atılan, hatta bir yaz süresince kiralayabilmek için Mahmutpaşa'da hanlar satılan (Mehmet Rauf, 1997: 40) bu binalar, değişen şartlarla birlikte lüksün ve refahın sembolü olmaktan çıkmış, sınırlanacak son kapı haline gelmiştir. Öyle ki, Halide Edip, "*Tatarcık*" romanının girişinde, burada yaşayanları hayattan elini eteğini çeken ve eski devrin müzeye konulmuş tarihten birer heyulları olarak tanımlar (Adıvar, 2009: 13). Sonuçta taşıdıkları "*milli ve mahalli*" özellikleriyle, kendilerine has "*Boğaziçi Medeniyeti*" (Koç, 2005) oluşturan bu yalılar da, birkaç nesli bir arada barındıran konak ve köşker gibi zamana yenik düşmüştür.

Batılılaşma neticesinde konak, köşker ve yalılarda görülen bu değişim ve çöküşün, orta halli mahalle evlerine nispetle daha erken ve trajik olmasının sebebi, bu konutlarda yaşayanların kültürel ve sosyal yapıya bakışlarında gizlidir. Uzun yıllar boyunca kendi karakteristik yapısını muhafaza eden "*Osmanlı mahallesi ve evleri batılılaşma eğiliminden en son etkilenen birimler olmuşlardır. Buna karşılık saraya yakınlıkları yüzünden batıya açık olan üst düzey devlet memurlarının konakları, İmparatorluk içinde batılılaşmanın yansıdığı ilk yapılarıdır*" (İnci Elçi, 2003: 27). Yukarıdan aşağıya doğru başlayan Batılılaşma hareketi, saraydan konağa ve oradan da aydınlara geçe geçe nihayet halka ulaşmıştır (Akyüz, 1995: 79). Bu yönleriyle konaklar Doğu-Batı ikilemini yaşarken, orta halli mahalle evleri muhafazakâr yapılarını biraz daha fazla korumuşlardır. Bunu sağlayan unsurlar arasında bu evlerin, genellikle toplumsal gereksinimleri sağlayacak yapıların (cami ya da mescit, karakol, hamam, çeşme, kahvehane ya da kıraathane) çevresinde kümeleşerek oluşturdukları mahalle anlayışı vardır. Samiha Ayverdi'nin "*çeşitli seslerin birleşerek yekpareleştiği bir orkestra topluluğu*" (Ayverdi, 2002a: 218) biçiminde yorumladığı bu mahalle yapısı, kültürü koruyucu bir görev üstlenmiştir. Zenginiyle fakiriyle aynı sokakta yaşayan mahalle halkı, gelir seviyelerinin, yaşam standartlarının farklı olmasına karşın birlik ve beraberlik içinde olmuştur. Birbirini tanıyan; düğünlerini, ölümelerini bir arada yaşayan mahalleli arasındaki dayanışma, bu evlerin geleneksel çizgilerini muhafaza etmelerini sağlamıştır.

Böylece uzun yıllar boyunca aynı yapıyı ve yaşama standardını sürdüren orta halli mahalle evleri, Osmanlı'nın batılılaşma hareketinden en son etkilenen birimler olmuştur. Fakat zamanla mahallelerde de çözümler başlamış, millet yeni yeni gelişmekte olan apartmanlara yönelmiştir. Apartmanlara yönelmeler sonucunda ise günden güne dağılan mahalle teşkilatıyla, devlet düzenini oluşturan bir merkez daha yıkılmıştır. Mahallenin dağılmaya başlaması ve apartmanların yükselmesi, peşinden aile yapısının bozulmasını getirmiştir. Mahallelerdeki aileler arasında kurulan bağ, apartmanlarda oluşturulamamıştır. Bu bağın kopması, ailedeki birliğe bile sirayet etmeye başlamıştır.

Gelenekselden Moderne / Konaktan Apartmana Geçiş

İstanbul'da ilk apartmanlar, gayrimüslim azınlıklar ve zenginler tarafından yapılır. Bunlar, Yahudi ailelerin oturduğu "*Yahudhâne*"ler ve gelir getirmesi için zenginlerin yaptırdıkları "*Müteahhilin Odaları*" denilen binalardır (Koçu, 1971: 5405). Bugünkü şekliyle ilk apartmanlar ise, 19. yüzyılın sonlarında Galata ve Beyoğlu'nda inşa edilir (İnci

Elçi, 2003: 48). Yüksek gelirli ailelerin yerleştikleri bu çok katlı yapılar daha çok varlıklı azınlıklar ve Levantenler tarafından yaptırılmış olan binalardır (Çıkla, 2004: 203).

Müslüman-Türkler ise ilk başlarda apartmanlara, ihtiyaçtan ziyade batılılaşma hareketleri içinde gelişen taklit ve özentî duygusuyla meylederler. Gayrimüslimlerin öncülüğünde yapılan binalar olduğu için de, Türkler tarafından uzun bir süre “batılılığın” sembolü olarak görülür. Apartman dairesinde yaşamak ise, özenilen batı tarzı yaşamın ilk adımı olarak algılanır. Mesela Yakup Kadri, “*Kiralık Konak*” romanında bu durumu ele alır. Naim Efendi’nin konağını ve buradaki yaşam tarzını beğenmeyen damadının boş vakitlerinde Şişli’deki apartman dairelerini gezmeyi bir zevk haline getirdiğini ve kendisini burada Avrupa şehirlerindeki gibi hissettiğini yazar. Yakup Kadri, “*Şişli’nin yeni usul, elektrikli, banyolu, apartmanları Servet Bey’i, gittikçe çekiyordu. Ara sıra boş vakitlerinde bunlardan birkaçını görmeye gitmek onun için en müstesna zevklerden biri yerine geçti. Doğduğu günden beri aradığı havayı nihayet İstanbul’un bu mahallesinde ve bu yeni evlerde bulabilmişti. Vakti bu apartmanların merdivenlerinden çıkarken: ‘Ne yazık asansör yok!’ diye hayıflanıyordu, fakat üzerinde zarif beyaz bir plaka Türkçe ve Frenkçe numaralı yazılmış, zil düğmesi parıl parıl parlayan kapılardan içeriye girip de burnu boyanmış parkenin kokusunu alır almaz adeta içi açılıyor; ocağı çini taklidi Frenk tuğlalarıyla döşenmiş mutfaklarda dakikalarca kalıyor, sonra o odadan bu odaya fesi elinde hayran hayran dolaşıyordu. Kendi kendisine: ‘Burası Salle a menger, burası fumoir, burası salon, burası kütüphane, burası budvar, burası yatak odası; ikinci bir yatak odası!’ diyor ve nihayet alafranga apteshane ile banyo odasının tokmağına elini uzatır uzatmaz çıkıp caddeye bakıyordu; cadde, genişliği, gürültüsü, telgraf, telefon, tramvay telleri, otomobilleri, ortasından geçen rayları, duvarlardaki ilanları ile onun beyninde tamamiyle bir Avrupa şehir manzarasını canlandırıyor*” (Karaosmanoğlu, 1979: 154-155) cümleleriyle Servet Bey’in Şişli semtindeki apartman daireleri için hissettiği bu duygulardan bahsederek aslında bir dönemin ve kültürün nasıl değiştiğini mekân üzerinden somutlaştırmıştır.

Türklerin apartman yaptırmaya girişmeleri, II. Meşrutiyet’ten sonra olur. Meşrutiyet’in getirdiği serbest ortam, apartman hayatını isteyenlerin sayılarını artırır. Ayrıca, Cumhuriyetin tümüyle Batılılaşmış, modern ve laik bir topluma geçişi amaçlayan topyekûn ve köktenci bir “*medeniyet değişikliği*” projesi getirmesi de apartmanlaşmayı hızlandırmıştır. Apartmanın Türk toplumu tarafından Avrupailik göstergesi olarak değil de, ihtiyaç olarak kabul edilmeye başlanması ise, II. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul’a başlayan iç göçlerin getirdiği zorunluluğa kadar uzanır. “*Özellikle 1950’den sonra tarımsal düzenden sanayileşmeye geçişin hızlanması, beraberinde nüfus artışına paralel olarak konut ihtiyacını getirir*” (İnci Elçi, 2003: 49). Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren sorun olmaya başlayan konut ihtiyacının giderilmesi için ise, yapı kooperatifleri kurulmuş, bankaların kredi vermeleri sağlanmış, kat mülkiyeti yasası gibi apartman tarzı konutların yapımını destekleyici kanunlar çıkarılmıştır.

Apartmanlar, kâgir binalar olmaları ve yapı tekniği bakımından yenilikler içermeleri yönünden, ahşap yapıların ucuz maliyetine kıyasla, yüksek meblağlara mal edilebilmektedirler. Bundan dolayı, “*apartman başlangıçta, yenileşmenin bedelini ödeyebilecek güçte olanların rağbet ettiği bir konut tipi*” olur ve “*dolayısıyla, toplumsal statüsü bakımından eski zaman konağıyla rekabet eder*” (Belge, 1983: 848). Bu durum,

konak-apartman karşılaştırmasını gündeme getirir. Konak, Osmanlı'nın geleneksel hayat tarzının, apartman ise batılı hayatın sembolü konumuna gelir.

Batı'nın sembolü haline gelen bu apartman daireleri, uzun süre edebi eserlerimizde de yer bulur. Genellikle de toplum yapısına ters düşen işlerle anılır. “*Apartmentların çoğunlukla garsoniyer olarak kullanılması da bu düşünceyi beslemiş olabilir. Türk romanlarında da ilk apartman örnekleri genellikle bu amaca hizmet eder. İstanbul'un Bir Yüzü'nde karaborsacı Kâni'nin, Zaniyeler'de İclâl ve Fitnat'ın, Sonsuz Panayır'da yeni zengin Şaşırtmaç'ın, Pertev Bey'in Üç Kızı'nda vurguncu Gani'nin, Yaprak Dökümü'nde Leylâ'nın apartmanı metres ve sevgilileriyle buluşmaya yarayan mekândır*” (İnci Elçi, 2003: 55). Apartman hayatının olumsuz yönünden bahseden yazarlarımızdan biri de Ömer Seyfettin'dir. Hatıralarında, annesinin ölmesi ve babasının yeniden evlenmesiyle ocaklarının dağıldığını belirten Ömer Seyfettin, evsizlik ve yalnızlık anlamında kendisinin de apartmanlara düştüğünü söyler: “*Beş sene evvel annem öldü. Babam evlendi. Ablam zirdeli. Tabii ocağımız dağıldı. Ben apartmanlara düştüm. İyice çalışmak için rahata, aile rahatına ihtiyaç vardı. Evlenmeğe kalkınca, bir komşum karımı tavsiye etti. Ailesi için çok iyi şeyler söyledi*” (Alangu, 1968: 304). Apartman dairelerinin edebi eserlere bu şekilde yansımaları, aslında bu mekânların toplum gözündeki yerini yansıtmaktadır.

Apartment dairesi, insanı tabiattan kopardığı gerekçesiyle de eleştirilir. Küçük bir arsa üzerinde daha fazla insanın yaşamasına yönelik yapılan bu çok katlı binalar, Türk evinin bahçeyle, yeşille olan birliğini yıkar. Teknolojik gelişmelerin mekân düzenlemelerine yansımalarıyla apartmanlar, bir güç gösterisine dönüşmüştür. Artık mimarlar, insanların ihtiyaçlarına göre değil; en büyüğü, en gelişmiş yapıya gayretindedirler. İnsan doğasını unutan bu yapı tarzı, günümüzde bir itibar konusu haline dahi gelmiştir. Yeni kentleşme tarzının insanı doğanın imkânlarından mahrum bıraktığını düşünenlerden biri olan Ahmet Mithat, bu düşüncesini “*Demir Bey*” romanında şu sözlerle ifade eder: “*Yeni taksim olunan küçük küçük arsalar üzerine büyük büyük kârgirler binası tasarrufat-ı asriye muktezasından olmakla işbu yeni mahalleler bahçe denilen şeyden mahrum kalırlar*” (Ahmet Mithat Efendi, 2002: 7). Oysa bahçe, insan psikolojisi açısından çok önemlidir. Tabiattan uzak kalan insanlar, zamanla insani değerlerden de uzaklaşmaktadırlar. Batılı mimarlar da, geç de olsa, bu ihtiyacın farkına varmış ve bunu telafi edebilmek amacıyla apartman dairelerine, Sezai Karakoç (2012, 81)'un “*Ölümün cesur körfezi*” olarak nitelendirdiği balkonu ilave etmişlerdir. Fakat dairelere takma bir uzuv gibi eklenen bu yapıların; bahçe ortasında doğayla iç içe inşa edilen Türk evlerinin insanlara verdiği huzur ve lezzeti vermez beklenemez.

Eskiden zenginlerin konutu olan ve konaklara muadil olarak kabul edilen apartmanlar, zamanla büyük şehirlere yapılan iç göçler neticesinde bu özelliklerini kaybetmeye başlar. Zira bu binalardaki daireler, kentlerdeki nüfusun giderek çoğalması ve artan ekonomik sıkıntıların etkisiyle lüks ve konfordan uzak; küçük odaları, basık tavanları ve diğer apartmanlarla neredeyse iç içe olan pencereleriyle sadece sığınacak birer mekân haline gelir. Farklılığı ve rahatı arayan zenginler için ise bir anlamda geriye dönüş başlar; artık onlar, konak, köşk ve yalıların günümüz versiyonu sayılabilecek müstakil yapılar olan villalara yönelirler.

SONUÇ

Tarih boyunca insan hayatında en çok yer eden, onu yönlendiren ve aslında yönlendirdiği kadar da insana göre şekil alan mekânların başında ev gelmektedir. Hangi yapı malzemesiyle yapılırsa yapılsın, hangi biçimde ve boyutta olursa olsun ev, insan için vazgeçilmezdir. Çünkü dış dünyaya karşı bir sığınma ve korunma ihtiyacında olan insan, kendini rahat ve huzurlu hissedeceği bir mekânı her zaman oluşturmuş ve oluşturmaktadır. Bu durum, gelecek için de geçerlidir.

Orta Asya'dayken daha ziyade göçebe bir hayat süren ve içinde buldukları şartlara uygun olarak çadır gibi taşınabilir malzemelerle ev ihtiyacını gideren Türkler, Anadolu'ya geçtikten sonra yerleşik hayatın getirisiyle konutlar imar etmeye başlamışlardır. Orta Asya'daki göçebe hayatın yanı sıra, karşılaşılan ve etkilenilen kültürlerin sentezlenmesiyle şekil bulan bu konutlar, sürekli bir gelişim ve değişim içinde olmuştur. Genellikle bir bahçe içinde iki ya da üç katlı olarak inşa edilen geleneksel orta halli Türk evlerine; sosyal ve ekonomik durumların değişmesine bağlı olarak zamanla ortaya çıkan ve büyüklüklerine ya da konumlarına göre adlandırılan konak, köşk ve yalılar eklenmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ise, geniş ve ferah bir sofanın etrafına sıralanmış birçok odadan oluşmaları yönüyle ortak bir mimari anlayışa sahip bu geleneksel Türk evlerine, Batı kültürünün etkisiyle tanıştığımız apartman daireleri dâhil olmuştur.

Türk ev mimarisindeki bu değişim, zamanın mekânla mekânın da zamanla sürekli ilişki içinde olması dolayısıyla, aynı zamanda Türk kültür yapısı ve sosyal yaşantısındaki değişimin de göstergesi olmuştur. Konutların yüklendiği bu işlevsel yapıya, insan hayatının aynası olarak kabul edilen edebiyat da uzak kalmamıştır. Yazarlar, zamandaki değişimi somutlaştırmak için insanın etkilediği mekâna ve bu mekânlar içerisinde ise özellikle eve yönelmişlerdir. Edebiyatçıların eserlerinde eve yer vermeleri tek bir edebi türle sınırlı kalmamış, yaptığımız bu çalışmada da örneklendirmeye çalıştığımız üzere; hatıra, roman, deneme, şiir gibi birçok edebi türde işlenmiştir. Ayrıca, yine araştırmada belirttiğimiz gibi, edebi eserlerde tek bir ev mimarisinden bahsedilmemiş, değişen dönemlerle birlikte değişen ev mimarilerine yer verilmiştir.

KAYNAKLAR

- ADIVAR, Halide Edip (2009). **Tatarcık**, Can Yayınları, İstanbul.
- AHMET MİDHAT EFENDİ (2002). **Demir Bey Yahut İnkışâf-ı Esrâr**, (Haz: Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKIN, Nur (1995). “*Ev – Türk Evleri*”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, T.D.V. Yay., İstanbul.
- AKTAŞ, Şerif (2000). **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yay., Ankara.
- AKYÜZ, Kenan (1995). **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

- ALAN, Selami (2005). **Samih Ayverdi'nin Eserlerinde Üç Temel Mekân: Konak, Köşk ve Yalı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ALANGU, Tahir (1968). **Ömer Seyfeddin Ülkücü Bir Yazarın Romanı**, May Yayınları, İstanbul.
- ANDI, Fatih (1996). **İnsan Toplum Edebiyat**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ATAMAN, Sadi Yaver (1997). "Eski Türk Evleri", **Türk İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1996). "*Bir Kültür Başkenti Olarak İstanbul*", **Türk Edebiyatı**, Sayı: 269, Mart, İstanbul.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2003). "*Yeni Bir 'Türk Evi' Yapmak*", **Yahya Kemal - Eve Dönen Adam**, Ötüken Yay., İstanbul.
- AYVERDİ, Samiha (1977). **İstanbul Geceleri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.
- AYVERDİ, Samiha (1998). **Hatıralarla Başbaşa**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- AYVERDİ, Samiha (1999). **İbrahim Efendi Konağı**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- AYVERDİ, Samiha (2002a). **Hey Gidi Günler Hey**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- AYVERDİ, Samiha (2002b). **Son Menzil**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- BACHELARD, Gaston (1996). **Mekânın Poetikası**, (Çev.: Aykut Derman), Kesit Yay., İstanbul.
- BELGE, Murat (1983). "*Türkiye'de Günlük Hayat*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 9, İletişim Yay., İstanbul.
- CANSEVER, Turgut (1991). "*Rönesans'ın Yanılguları ve Mimarimizin Geleceği*", **Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi**, C. II, S. 17, Temmuz, İstanbul.
- CANSEVER, Turgut (2002). "*Türk Evinin Mimarisi*", **Türkler**, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- ÇIKLA, Selçuk (2004). **Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünun Romanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Ayşe (2011). **Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı / Türk Hikâyesinde Mekân**, Kesit Yayınları, İstanbul.
- DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin (2010). "*Türk Hikâyeciliğinin Prototipi Sayılabilecek Heft-Hân'da Mekân*", **Bilig**, Sayı: 52, Kış, ss. 33-46.
- DUBEN, Alan (2002). **Kent-Aile-Tarih**, İletişim Yay., (Çev.: Leyla Şimşek), İstanbul.
- GÖKA, Şenol (2001). **İnsan ve Mekan**, Pınar Yay., İstanbul.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi (1963). **Boğaziçi Yalıları-Geçmiş Zaman Köşkleri**, Varlık Yay., İstanbul.

- HİSAR, Abdülhak Şinasi (1996). “*Boğaziçi Medeniyeti*”, **İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti**, (Haz.: Mustafa Armağan), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul.
- İNCİ ELÇİ, Handan (2003). **Roman ve Mekan**, Arma Yay., İstanbul.
- KARAKOÇ, Sezai (2012). **Gün Doğmadan**, Diriliş Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1979). **Kıralık Konak**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KOÇ, Murat (2005). **Yeni Türk Edebiyatında Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti**, Eren Yay., İstanbul.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1971). “*Ev, Apartmanlar*”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul.
- KÜTÜKÇÜ, Tamer (2003). “*Çağdaş Anlatıda Mekânın Kurgulanışı ve İşlevi*”, **Edebiyat ve Eleştiri**, S. 65, Ocak-Şubat, s. 79-87.
- MEHMET RAUF (1997). **Eylül**, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- NAMIK KEMAL (2005). **İntibah**, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2004). “*Osmanlı Toplumunda Aile*”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim-Makaleler I**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SABRİ ESAT (1933). **Odalar ve Sofalar**, Hamit Bey Matbaası.
- SAFA, Peyami (1999). **Dokuzuncu Hariciye Koşuşu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- SEVENGİL, Refik Ahmet (1993). **İstanbul Nasıl Eğleniyordu**, (Haz.: Sami Önal), İletişim Yay., İstanbul.
- SÖZEN, Metin (2001). **Türklerde Ev Kültürü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- ŞENGÜL, Mehmet Bakır (2010). “*Romanda Mekân Kavramı*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 3/11, Bahar, ss. 528-538.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2002). **Huzur**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Mehmet (1997). “*Naim Efendi'den Faiz Bey'e-II, Yaprakdökümü: Evin Çöküşü*”, **Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi**, S. 83, Ocak, İstanbul.
- TEKİN, Mehmet (2003). **Roman Sanatı 1**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (1995). “*Yalılar*”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 7, Numune Matbaacılık, İstanbul.
- WELLEK, Rene – VARREN, Austin (1993). **Edebiyat Teorisi**, (Çev.: Ö. Faruk Huyugüzel), Akademi Kitabevi, İzmir.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

**GAZİANTEP MİLLETVEKİLLERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ
(1923-1950)***

Gaziantep Parliamentarians And Political Activities (1923-1950)

Mehmet BİÇİCİ**

ÖZET

Bu çalışmanın konusu 1923-1950 yılları arasında Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri olarak belirlenmiştir. TBMM'nin II, III, IV, V,VI,VII ve VIII. dönemlerini kapsamaktadır.1923-1950 döneminde TBMM'de görev yapmış olan yirmi Gaziantep milletvekilinin sosyal ve ekonomik profilleri ele alınmıştır. Milletvekillerinin yerellik oranı, yaş ortalamaları, eğitim düzeyleri, bildikleri yabancı diller, meslekleri, tekrar seçilebilme becerileri, yazmış oldukları eserler ve Gaziantep şehrinin söz konusu milletvekillerini sahiplenmesi incelenmiştir. Milletvekillerinin ilgi alanları ve çalışmaları farklılık göstermektedir. TBMM çatısı altında icra etmiş oldukları çeşitli görevler söz konusu milletvekilinin faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Yapmış oldukları faaliyetler milletvekillerinin performansları noktasında analiz edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak 1950'ye kadar Gaziantep şehrinin sosyal ve ekonomik kalkınmasıyla beraber toplumsal değişme ve gelişme sürecini etkileyen temel faktörler milletvekillerinin göstermiş oldukları performansları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Parlamenter Sistem, TBMM, Gaziantep Milletvekilleri, Siyasi Faaliyetler,1923-1950 dönemi.

ABSTRACT

The subject of this study is indicated the political activities of the PMs of Gaziantep from 1923 to 1950. It consists of 1, 2, 3,4,5,6,7,8 periods of the grand national assembly, of Turkey. It is about social and political life of 20 Gaziantep PMs between 1923-1950 periods. It is investigated their rate of locality average age level of education foreign language, professions, their ability of re-election, works, appropriation by the people of the city, the PMs' interests and activities Show differences. The task they performed in the TGNA directly affected their activities. It is also analysed their performance. From first years of the republic until 1952 it is evaluated with the social and development changes process on the performance of the PMs.

Keywords: Parliamentary System, the Grand National Assembly of Turkey, Gaziantep MPs, Political Elite, 1923-1950

* BİÇİCİ Mehmet, Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)2014. K.S.Ü.Sos.Bil.Ens. (Yayınlanmamış doktora tezinden özetlenmiştir)

** Okt. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlke ve İlkeleri Tarihi Bölümü, bicici@gantep.edu.tr

Giriş

Tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olan Gaziantep'in Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sahip olduğu siyasi yaşam alanının ve bu alanda siyaset yapan kadroların ortaya konması toplumsal dönüşümün anlaşılabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında birçok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunları çözebilmek için ülke yönetimine egemen olan siyasi kadroların, hem yerel hem de ulusal düzeyde hangi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel tabana dayandıklarının ortaya konulması önemlidir. Genel olarak ülkenin, yerel olarak temsil ettiği şehrin, planlanmış hedefler istikametinde ilerlemesi ve gelişmesi, milletvekillerinin becerileriyle yakından alakalıdır (Alpaslan 2013;222). Siyasi kadroların, özelde Gaziantep Şehrine ve genelde Türkiye siyasetine kazandırdıklarını ortaya konmaya çalışılmıştır.

Türk siyasi hayatıyla ilgili yapılacak çalışmalar için temel kaynakların başında; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri gelmektedir. Zabıt Cerideleri kullanılarak milletvekillerinin meclis faaliyetlerinin tamamına ulaşılabilmektedir. TBMM Arşivindeki Milletvekillerine ait sicil dosyalarından (Tercüme-i Hal Evrakları) milletvekillerinin profilleri, sosyal-ekonomik durumları hakkında bilgiler elde edilmiştir. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki sicil dosyalarına ulaşılmıştır. Bu dönem milletvekillerinin özel dosyalarının incelenmesi ile kişisel bilgileri (cinsiyet, yaş, eğitim durumları, meslekleri vb.) çerçevesinde biyografilerine ulaşılmıştır. Diğer taraftan meclis tutanaklarından milletvekillerinin yasama çalışmaları ile ilgili kayıtlar tespit edilmiştir.

Parlamentar sistemin en önemli enstrümanlarından biri meclisleridir. Diğer taraftan parlamenter sistemin teşekkülünde siyasi partilerin önemli rol oynadığı görülür. Hiç kuşkusuz, bir kentin zaman içindeki değişimi haliyle onu çevreleyen daha geniş toplumsal ve politik süreçlerinde değişimini ifade eder. (Gültekin, 2011;29). Siyasi partiler milletvekilleri aracılığıyla ortaya koydukları çözüm önerileri ile ülke sorunlarını çözmeye çalışırlar. Partinin yerel temsilcileri de merkezle halk arasında bir köprü vazifesini görmektedirler. Bu açıdan siyasi elitlerin ve bunların mensubiyet arz ettikleri siyasi yapıların tüm yönleri ile ortaya konulması, parlamenter sistemin de anlaşılması açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde Avrupanın etkisiyle fakat Avrupa'ya göre oldukça geç bir dönem olan 1876'da Meşrutiyet rejimi ile Kanun-i Esasi kabul edilmiş ve anayasal düzene geçilmiştir. Halkın yönetime katılmasını amaçlayan meşrutiyetin ilanından sonra yapılan Meclis-i Mebusan seçimleri ile halk ilk kez yönetime ortak olmuş ve böylelikle parlamenter sisteme geçilmiştir. (Özçelik, M:2486 I. II. Dönem Niğde Milletvekilleri türkhis studies.) Kesintilere uğramakla beraber parlamenter sistem gelişerek varlığını günümüze kadar getirmiştir.

Toplumsal yapı içerisindeki konumları, kontrol ettikleri kaynaklar ve sahip oldukları güç bakımından toplumsal hiyerarşinin en üst katmanlarını oluştururlar. Birey ve toplum açısından hayati öneme sahip olan elitler, toplumların sosyo-politik yapılarının şekillendirilmesinde de stratejik roller üstlenirler. Siyasi elitler, toplumların siyasi yapıları içinde, en etkin elit gruplarından birini oluştururlar. Milletvekilleri ise, siyasi elitlerin en temel unsurlarındandır. (Arslan 2007:2) Türk Parlamento Tarihi konusundaki araştırmalar 1990'lı ve özellikle de 2000'li yıllarda önemli artış göstermiştir. Fahri Çoker, İhsan Güneş, Kâzım Öztürk, İsmet Binark gibi akademisyenlerin ve araştırmacıların hazırladıkları Türk

Parlamento Tarihi dizisi bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bunun dışında farklı üniversitelerde Türk Parlamento Tarihi hakkında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri de Türk Parlamento Tarihi'nin aydınlatılmasında çok önemli işlevler görmüştür.(Kaş 2011:XIV)

Bu çalışma, Gaziantep'teki siyasal elitlerin sosyal ve ekonomik durumları başta olmak üzere, eğitim, yaş, formasyon, meslek, yasama alanındaki aktiviteleri üzerinde durulmuştur. Tarih boyunca toplumsal yapı içerisinde yöneten ve yönetilen sınıfların oluşumu siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi alanda yapılan araştırmalarda ortaya konmaya çalışılmıştır. Cumhuriyeti anlayabilmek için ülkenin kaderine yön veren siyasilerin, hangi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik tabana mensup olduklarının ortaya konulması gerekmektedir. 8 Şubat 1921(TBMM. 93 Nolu Kanun) tarihinde TBMM tarafından verilen "Gazi" ünvanıyla beraber Antep olan adı Gaziantep olarak değişen şehrin milletvekilleri örneği üzerinden Türkiye'de siyasal elitlerin geldikleri sosyal, ekonomik çevrenin beraberinde, yasama faaliyetleri, ulusal ve bölgesel kalkınmadaki rolleri ve Türkiye'de siyasal yaşama olan katkılarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

1.GAZİANTEP MİLLETVEKİLLERİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ (1923-1950)

1.1. Milletvekillerinin Doğum Yerleri ve Bölgeyle Olan İlgileri

Bu bölümde doğum yeri ile seçim bölgesi arasında ki ilişki anlaşılmasına çalışılmıştır. Milletvekillerinin doğduğu yerler incelendiğinde dikkat çeken husus yirmi milletvekilinden sadece beş milletvekilinin Gaziantep doğumlu oluşudur. Üç milletvekili Kilis doğumludur. Üç milletvekili İstanbul doğumludur. Bir milletvekili Besni doğumludur. Bir milletvekili Girit doğumludur. Bir milletvekili Selanik doğumludur. Bir milletvekili Bursa doğumludur. Bir milletvekili Akçadağ doğumludur. Bir milletvekili Bağdat doğumludur. Bir milletvekili Kahramanmaraş doğumludur. Bir milletvekili Antakya doğumludur. Bir milletvekili Kahire doğumludur. Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı sonrası kaybedilen bölgelerden göç eden şahıslar dikkat çekmektedir. Ayrıca Dönemin idari yapısı kapsamında Kilis ve Besni Gaziantep dâhilinde düşünülmelidir. Gaziantep milletvekillerinin 1923-1950 arasında yüzde 45'i yerel kökenlidir. Diğer yandan yüzde 55'i ise Gaziantep yerel unsuruna dahil değildir. Söz konusu milletvekillerinden Ali CENANİ, Cemil Sait BARLAS, Cemil ALEVİLİ aileleri daha sonraki yıllarda da Gaziantep şehrinde etkin bir şekilde toplumun sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatını yönlendirmeye devam etmişlerdir.

Tablo 1. 1.Gaziantep Milletvekilleri Doğum Yerleri (II-VIII Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları,T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir).

MİLLETVEKİLLERİ	DOĞUM YERİ
Ali CENANİ	İSTANBUL
Memet ŞAHİN	GAZİANTEP
Ali KILIÇ	İSTANBUL
Ahmet Remzi GÜRES	KİLİS
Ferit ARSAN	GAZİANTEP
Reşit AĞAR	BESNİ
Nuri CONKER	SELANİK
Mehmet Ali AĞAKAY	GİRİT
Ömer Asım AKSOY	GAZİANTEP
Ali Hikmet AYERDEM	BURSA
Bekir Sıtkı KALELİ	AKÇADAĞ
Numan MENEMENCİOĞLU	BAGDAT
Ahmet AKSU	KAHRAMANMARAŞ
Abdurrahman MELEK	ANTAKYA
Nuri PAZARBAŞI	GAZİANTEP
Cemil Sait BARLAS	İSTANBUL
Muzafer CANBOLAT	KİLİS
Ali Şefik ÖZDEMİR	KAHİRE
Cemil ALEVLİ	GAZİANTEP
Aşir ATLI	KİLİS

1.2.Milletvekillerinin Yaş ve Cinsiyet Durumları

Gaziantep milletvekillerinin yaş ortalamasının aşağıdaki gibi olduğu görülmüştür. Buna göre 50-59 yaş aralığında iki kişi,60-69 yaş aralığında dokuz kişi,70-79 yaş aralığında üç kişi, 80-89 yaş aralığında dört kişi, 90-100 yaş aralığında ise iki kişi yaşamıştır. Yirmi milletvekilinin ortalama yaşı 70,9 olmuştur.Bu durum genel olarak seçilme yaşı sınırı ile alakalı olduğu gibi aynı zamanda milletin siyasetçi profiline de uygun, tecrübeli, saygın kişiler olması ile de ilişkilendirilebilir. Şehri temsil eden tüm milletvekilleri erkektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin genelinde görülen siyasette erkek egemenliği Gaziantep için de fazlasıyla geçerlidir.2002 yılına kadar Gaziantep kadın milletvekili çıkarmamıştır. Gaziantep'i temsilen ilk kadın milletvekili 2002 seçimleriyle Fatma Şahin olmuştur. Aynı zamanda şehrin ilk kadın bakanı olmuştur.

Tablo 1.2. Gaziantep Milletvekilleri Doğum Tarihleri Yaşları (II-VIII Dönem (TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir).

MİLLETVEKİLLERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ	CİNSİYET	ÖMRÜ
Ali CENANİ	1872	1934	Erkek	62
Memet ŞAHİN	1877	1959	Erkek	82
Ali KILIÇ	1890	1971	Erkek	81
Ahmet Remzi GÜRES	1893	1983	Erkek	90
Ferit ARSAN	1876	1941	Erkek	65
Reşit AĞAR	1875	1935	Erkek	60
Nuri CONKER	1881	1937	Erkek	56
Mehmet Ali AĞAKAY	1893	1965	Erkek	72
Ömer Asım AKSOY	1899	1993	Erkek	94
Ali Hikmet AYERDEM	1876	1939	Erkek	63
Bekir Sıtkı KALELİ	1900	1961	Erkek	61
Numan MENEMENCİOĞLU	1893	1958	Erkek	65
Ahmet AKSU	1887	1954	Erkek	67
Abdurrahman MELEK	1896	1978	Erkek	82
Nuri PAZARBAŞI	1885	1971	Erkek	86
Cemil Sait BARLAS	1905	1964	Erkek	59
Muzafer CANBOLAT	1907	1967	Erkek	60
Ali Şefik ÖZDEMİR	1885	1951	Erkek	66
Cemil ALEVLİ	1901	1972	Erkek	71
Aşir ATLI	1881	1957	Erkek	76

1.3. Gaziantep Milletvekillerinin yaş ortalamaları (1923-1950)

Gaziantep Milletvekillerinin dönemlere göre yaş ortalamaları incelendiğinde VI. döneme kadar genel olarak bu ortalamanın yükseldiği ve altıncı dönemde en yüksek orana ulaştığı görülmektedir. Gaziantep Milletvekillerinin en genç yaş ortalamasına sahip olduğu dönem II. Dönem olarak görülmektedir. Bu dönemin savaş sonrası bir dönem olması (1923) dikkat çekici bir nokta olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 1.3.Gaziantep Milletvekilleri Yaş Ortalaması (II.-VIII. Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir).

DÖNEM	YAŞ ORTALAMASI
II. DÖNEM	41,4
III. DÖNEM	46,5
IV. DÖNEM	47,8
V. DÖNEM	47,3
VI. DÖNEM	49,4
VII. DÖNEM	47,4
VIII. DÖNEM	47,5

1.4.Milletvekillerinin Medeni Durum ve Çocuk Sayıları

Gaziantep Milletvekillerinin o dönemde toplumun genel yapısı olan geniş aileye sahip oldukları söylenilebilir. Birçoğunun çok çocuklu aileden geldiği ve kendilerinin de çok çocuk sahibi olduğu gözlemlenmektedir. Milletvekillerinden sadece Muzaffer Canbolat'ın çocuk sahibi olmadığı görülmektedir. Bu durum o dönemde savaşlar ve buhranlara rağmen toplumun elit kesiminin günümüzdeki gibi çekirdek aile modelini tercih etmediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tablo 1.4.Gaziantep Milletvekilleri Çocuk Sayıları (II.-VIII. Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi.

MİLLETVEKİLLERİ	ÇOCUK SAYISI
Ali Cenani	5
Memet ŞAHİN	6
Ali KILIÇ	4
Ahmet Remzi GÜRES	5
Ferit ARSAN	7
Reşit AĞAR	7
Nuri CONKER	4
Mehmet Ali AĞAKAY	2
Ömer Asım AKSOY	3
Ali Hikmet AYERDEM	3
Bekir Sıtkı KALELİ	2
Numan MENEMENCİOĞLU	1
Ahmet AKSU	6
Abdurrahman MELEK	3
Nuri PAZARBAŞI	6
Cemil Sait BARLAS	3
Muzafer CANBOLAT	0
Ali Şefik ÖZDEMİR	5
Cemil ALEVLI	3
Asir ATLI	3

1.5.Milletvekillerinin Bildikleri Yabancı Diller

Gaziantep milletvekillerinden 9 tanesi sadece batı dilleri bilmektedir,6 tanesi sadece doğu dilleri bilmektedir,4 tanesi yabancı dil bilmemektedir,5 tanesi hem batı dilleri hemde doğu dilleri bilmektedir.Milletvekillerinden 4 tanesi bir dil bilmektedir,7 tanesi iki dil bilmektedir,4 tanesi üç dil bilmektedir, Bir tanesi de 4 dil bilmektedir. Gaziantep milletvekillerinin yüzde 80'i bir yabancıdil bilmekte iken, yüzde 20'si bir yabancı dil bilmemektedir.

Tablo 1.5.Gaziantep Milletvekilleri Bildikleri Yabancı Diller (II-VIII. Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir).

MİLLETVEKİLLERİ	YABANCI DİLLER	BİLDİKLERİ DİL SAYISI
Ali Cenani	İNG. FRA. ARB. FAR	4
Memet ŞAHİN	ARB.	1
Ali KILIÇ	YOK	YOK
Ahmet Remzi GÜRES	FRA. ALM. ARB. FAJ	4
Ferit ARSAN	ARABÇA	1
Reşit AGAR	YOK	YOK
Nuri CONKER	ALM. FRA	2
Mehmet Ali AGAKAY	FRA. GREKÇE	2
Ömer Asım AKSOY	FRA. İNG.	2
Ali Hikmet AYERDEM	FRA. ALM.	2
Bekir Sıtkı KALELİ	ALM. FRA	2
Numan MENEMENCİOĞLU	FRA. ALM. ARB. FAJ	4
Ahmet AKSU	YOK	YOK
Abdurrahman MELEK	ALM. FRA. ARB.	3
Nuri PAZARBAŞI	ARB, FARS	2
Cemil Sait BARLAS	ALM. FRA.	2
Muzafer CANBOLAT	ALM. FRA.	2
Ali Şefik ÖZDEMİR	ARAB. İNG. FRA.	3
Cemil ALEVLİ	ALMANCA	1
Aşir ATLI	ALM. FRA.	2

1.6.Milletvekillerinin Mesleki Durumları

Gaziantep Milletvekillerinin mesleki durumları incelendiğinde çeşitli meslek gruplarından oldukları gözlemlenmektedir.Bununla birlikte önemli bir kısmının Gaziantep Savunması'nda aktif rol aldığı,ayrıca yine önemli bir bölümünün memuriyet kökenli olduğu görülmektedir. Tüccar kökenli vekillerin çokluğu da dikkat çekmektedir. Gaziantep Milletvekillerinin genel olarak siyaset, ticaret ve memuriyet alanlarından geldikleri söylenebilir.

Tablo 1.6. Gaziantep Milletvekilleri Meslekleri ve Görevleri (II-VIII. Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir)

MİLLETVEKİLLERİ	MESLEKLERİ VE GÖREVLERİ
Ali CENANİ	Tüccar, Ticaret Bakanlığı yapmıştır.
Memet ŞAHİN	Nikayip Medresesi Müderrisliği, Ayıntab (Gaziayıntab) Eytam Müdürlüğü yapmıştır.
Ali KILIÇ	Türk asker ve Siyasetçidir.
Ahmet Remzi GÜRES	İaşe Başkanlığı, Müdafaa-yı Hukuk Başkanlığı, Kilis Kaymakamlığı yapmıştır.
Ferit ARSAN	Tüccarlık yapmıştır.
Reşit AĞAR	Çiftçilik yapmıştır.
Nuri CONKER	TBMM tarafından basın ve istihbarat müdürlüğü Görevi, Ankara Bölge komutanlığı, Ankara valiliği.
Mehmet Ali AĞAKAY	Hekim, Dil bilimci
Ömer Asım AKSOY	Öğretmenlik, Posta Telgraf Başmüdürlüğü'nde Kâtiplik, Yazarlık, Savcılık, Avukatlık
Ali Hikmet AYERDEM	Asker, Müsteşarlık yapmıştır.
Bekir Sıtkı KALELİ	Avukatlık, Öğretmenlik ve Müfettişlik yapmıştır.
Numan MENEMENCİOĞLU	Türkiye Dışişleri Bakanı, öncesinde ve sonrasında Milletvekilliği ve büyükelçilik yapmıştır.
Ahmet AKSU	Çiftçilik, Dava Vekilliği yapmıştır. Gaziantep Umumi Meclis Üyeliği
Abdurrahman MELEK	Hekimlik ve Hatay Devleti Başbakanlığı yapmıştır.
Nuri PAZARBAŞI	Tüccar
Cemil Sait BARLAS	Etibank Hukuk Müşavirliği, Ekonomi ve Devlet Bakanlıkları yapmıştır.
Muzafer CANBOLAT	Hekim ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Başkanlığı yapmıştır.
Ali Şefik ÖZDEMİR	Tüccarlık, Çiftçilik, Müteahhitlik, Ayıntap Milis Kaymakamlığı yapmıştır
Cemil ALEVLİ	Tüccar, sanayici
Aşir ATLI	Asker, 16. Tümen Komutanlığı yapmıştır.

1.7.Gaziantep Milletvekillerinin Milletvekili Olduğu Tarihler

Tablo1.7.Gaziantep Milletvekillerinin Milletvekilliği Dönemleri (II-VIII. Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir)

MİLLETVEKİLLERİ	MİLLETVEKİLİ OLDUĞU TARİHLER
Ali CENANİ	1920-1923, 1923-1927, 1927-1931
Memet ŞAHİN	1920-1923, 1923-1927, 1927-1931, 1931-1935,1935-1939, 1939-1943, 1943-1946
Ali KILIÇ	1920-1923, 1923-1927, 1927-1931, 1931-1935,1935-1939
Ahmet Remzi GÜRES	1923-1927, 1927-1931, 1931-1935,1935-1939
Ferit ARSAN	1923-1927, 1927-1931
Reşit AĞAR	1927-1931, 1935-1939, 1939-1943
Nuri CONKER	1923-1927,1927-1931(Kütahya)1931-1935, 1935-1939
Mehmet Ali AĞAKAY	1935-1939, 1939-1943
Ömer Asım AKSOY	1935-1939, 1939-1943,1943-1946,1946-1950
Ali Hikmet AYERDEM	1923-1927(Bursa)1935-1939
Bekir Sıtkı KALELİ	1935-1939,1939-1943, 1943-1946,1946-1950
Numan MENEMENCİOĞLU	1935-1939(Gaziantep),1939-1943,1943-1946,1957-1960(İstanbul)
Ahmet AKSU	1939-1943
Abdurrahman MELEK	1939-1943, 1943-1946,1946-1950(Gaziantep),1950-1954(Hatay)
Nuri PAZARBAŞI	1939-1943
Cemil Sait BARLAS	1943-1946,1946-1950,1961 (Kurucu Meclis)
Muzaffer CANBOLAT	1943-1946,1946-1950,1961-1965
Ali Şefik ÖZDEMİR	1939-1943(Siirt),1943-1946
Cemil ALEVLİ	1946-1950
Aşir ATLI	1939-1943(Kütahya,1943-1946(Bursa),)1946-1950

1.8.Milletvekillerinin Milletvekili Olduğu Dönem Sayısı ve Dönemleri

Tablo 1.8.Gaziantep Milletvekillerinin Yeniden Seçilme Sayıları (II.-VIII. Dönem TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir)

MİLLETVEKİLLERİ	DÖNEM SAYISI	HANGİ DÖNEMLER
Ali CENANİ	3	I,II,III
Memet ŞAHİN	7	I,II,III,IV,V,VI,VII
Ali KILIÇ	5	I,II,III,IV,V
Ahmet Remzi GÜRES	4	II,III,IV,V
Ferit ARSAN	2	II,III
Reşit AĞAR	3	II,III,IV
Nuri CONKER	4	III,IV(I-II,Kütahya)
Mehmet Ali AĞAKAY	2	IV,V
Ömer Asım AKSOY	4	V,VI,VII,VIII
Ali Hikmet AYERDEM	2	II,IV
Bekir Sıtkı KALELİ	4	V,VI,VII,VIII
Numan MENEMENCİOĞLU	4	V,VI,VII,XI
Ahmet AKSU	1	V
Abdurrahman MELEK	4	VI,VII, VIII,IX
Nuri PAZARBAŞI	1	IV
Cemil Sait BARLAS	3	VII,VIII,1961(Kurucu Meclis)
Muzafer CANBOLAT	3	VII,VIII, XII
Ali Şefik ÖZDEMİR	2	VI, VII
Cemil ALEVLİ	1	VII
Aşir ATLI	3	VI, VII, VIII

1.9.Gaziantep Milletvekillerinden Bakanlık Yapanlar

Bakanlık yapan 3 Milletvekilinden birinin Dışişleri, ikisinin ise Ticaret Bakanlığı yaptığı görülmektedir. Bu durum Gaziantep şehrinin ticaret merkezi olma özelliğini o dönemlerde de taşıdığını ve temsil ettikleri şehir itibariyle Gaziantep Milletvekillerinin ticaret konusunda deneyimli olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tablo 1.9.Gaziantep Milletvekillerinin Bakanlıkları (TBMM Arşivi, Milletvekili Tercüme-i Hal Evrakı- Sicil Dosyaları, T.B.M.M. Albümü I.Cilt, SGK Arşivi Şahsi Dosyalarından derlenmiştir).

MİLLETVEKİLLERİ	HANGİ BAKANLIK YAPTIĞI
Ali CENANİ	Ticaret Bakanlığı/22 Kasım 1924 /17 Mayıs 1926/ /3.-4. TC.Hükümetleri
Numan MENEMENCİOĞLU	Türkiye Dışişleri Bakanı 13.08.1942/26.06.1944 Antep 1935-39 //6-7-dönem İstanbul milletvekili iken bakanlık yapmıştır.14.TC. Hükümeti
Cemil Sait BARLAS	Ticaret, Ekonomi ve Devlet Bakanlığı/10 Haziran 1948 /7 Haziran 1949//17.-18. TC. Hükümetleri,Başbakan Yardımcılığı.

1.10.Gaziantep Milletvekillerinin İsimlerinin Verildiği Yer Adları

Gaziantep halkı, şehri temsil eden milletvekillerini unutmamıştır. Gerek milli mücadele döneminde Antep Savunmasında kahramanlaşarak toplumun gönlünde yer edinen şahıslar gerekse şehri temsil eden milletvekillerinin isimlerini çeşitli şekillerde yaşatmaya çalışmıştır. Bu davranış şeklinin toplumun ahde vefa noktasındaki tavrını göstermesi noktasında önemli olduğu kanaatindeyiz. Milletvekillerinin şehir tarafından takdir görmesinde, yerelde güçlü ama aynı zamanda merkezde de güçlü olan şahıslara daha fazla değer verildiği görülmektedir. Entelektüel bir yazar ve toplum hayatında geniş yer tutan Ömer Asım Aksoy'un ismi farklı mekânlara verilmiştir. Bu yerler arasında konferans salonu, kültür merkezi dikkat çekmektedir. Diğer yandan şehrin farklı ilçe ve mahallelerindeki çeşitlilikte dikkat çekicidir. Cemil Alevli'de de aynı mekân çeşitliliğini görmek mümkündür. Özellikle okul isimlerindeki yoğunluk dönemin önceliklerini yansıması noktasında önem arz eder. Siyasi entelektüellerin eğitime verdiği önemi göstermesi noktasında dikkate şayandır. Ali CENANİ, Memet ŞAHİN, Reşit AĞAR, Nuri CONKER, Bekir Sıtkı KALELİ, Numan MENEMENCİOĞLU, Ahmet AKSU, Muzafer CANBOLAT, ismine mekân adı olarak rastlanmamıştır. Ali Hikmet AYERDEM ismine Balıkesir'de, Abdurrahman MELEK ismine Antakya'da, Aşir ATLI ismine Çananakkale'de rastlanmıştır. Böylece Gaziantep'le yerelde bağlantısı olmayan merkez kontenjan adayı olarak Gaziantep milletvekili olan kişilerle toplum arasında bir bağlantı oluşmamıştır. Şehir toplumsal hafızasında bu siyasilere yer vermemiştir.

Tablo 1.10.Gaziantep Milletvekillerinin Yer adları (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi verileri esas alınarak derlenmiştir).

MİLLETVEKİLLERİ	YER ADLARI
Ali KILIÇ	Kılıç Ali Sokak Kayaönü / Şahinbey
Ferit ARSAN	M. F. Arsan Sokak Bahçelievler Mahallesi / Şahinbey
Ömer Asım AKSOY	Ömer Asım Aksoy İlkokulu / Güvenevler Mahallesi / Şehitkâmil Ömer Asım Aksoy Caddesi / Gazi Mahallesi / Şehitkâmil Ömer Asım Aksoy Konferans Salonu / Gaziantep Üniversitesi Ömer Asım Aksoy / Kültür Merkezi / Eyüpoğlu caddesi / Şahinbey Ömer Asım Aksoy / Nikâh Salonu / Şehitkâmil Kültür Merkezi / Şehitkâmil
Ali Hikmet AYERDEM	Ali Hikmet Paşa Mahallesi / Balıkesir, Ali Hikmet Paşa İlkokulu
Abdurrahman MELEK	Meydan Mahallesi Abdurrahman Melek Caddesi Antakya
Nuri PAZARBAŞI	Nuri Pazarbaşı Ortaokulu / Nuri Pazarbaşı Toki Evleri/ Nuri Pazarbaşı Mahallesi / Şahinbey
Cemil Sait BARLAS	Atatürk Mahallesi Cemil Sait Barlas Caddesi / Şehitkâmil
ALİ Şefik ÖZDEMİR	Şefik Özdemir Anıtı ve Parkı / Gaziantep Üniversitesi Bulvarında / Şahinbey, Özdemirbey Bulvarı Şahinbey Özdemir Mahallesi / Düztepe / Şahinbey Özdemir Bey Mahallesi / Oğuzeli
Cemil ALEVİLİ	Cemil Alevli İlkokulu / Münif Paşa Mahallesi / Kasap Ahmet Sokak / Şehitkâmil / Cemil Alevli Sağlık Ocağı / Cemil Alevli Koleji Emek Mahallesi / Şehitkâmil / Cemil Alevli Caddesi Emek Mahallesi / Şehitkâmil
Aşir ATLI	Aşir Atlı Paşa Caddesi / Biga / Çanakkale

1.11.Kitap Yazan Milletvekilleri ve Eserleri

Gaziantep’i temsil eden siyasi kadronun içerisinde milletvekilliği yanında kültürel noktada entelektüel bilgi birikimini kitap, makale, gazete yazıları ile ortaya koyan seçkin kişilerde dikkatimizi çekmiştir. Bu bağlamda bu kişilerin hem Gaziantep hem de ülkenin sosyal gelişimine katkıda buldukları söylenebilir. Nuri CONKER askeri konuda, Abdurrahman MELEK Hatay’ın anavatana katılması konusunda, Nuri PAZARBAŞI insan davranışı ve din konusunda, Cemil ALEVLİ tecrübelerinin gençlere aktarılması konusunda, Cemil Sait BARLAS ekonomi ve siyaset konularında eserler vermişlerdir. Mehmet Ali AĞAKAY döneminin en önemli dilcileri arasında yer almış olup Türkçenin gramer yapısı, anlam, sözlük ve anı türünde eserler vermiştir. Ömer Asım AKSOY çok yönlü bir siyasi ve entelektüel olup Gaziantep ağzı, dil, gramer, atasözü, biyografi, sözlük alanlarında kitaplar yazmıştır. Özellikle dönemin Halkevi yayını olan Başpınar Dergisi’nde farklı alanlarda çok sayıda makale yazmıştır. Ali KILIÇ bizzat yaşadığı ve tanık olduğu dönemin olaylarını anlatmıştır. Siyasi kadronun entelektüel çabalarının ortaya konulduğu eserlerinin türleri çeşitlilik arz etse de daha çok kültürel alanda yapılmış olduğunu ifade edebiliriz

Tablo 1.11.Gaziantep Milletvekillerinin Eserleri (Milletvekilleriyle ilgili biyografiler, yayınevleri katalogları ve kütüphaneler taranarak derlenmiştir)

<u>MİLLETVEKİLLERİ</u>	
Nuri CONKER	Zabit ve Komutan adlı bir eseri vardır. <u>Atatürk</u> ’ün Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal isimli kitabı bu eseri okuduktan sonra onunla "hasbihal" şeklinde cevabıdır.
Mehmet Ali AĞAKAY	Türkçe Felsefe Terimlerinin Dil Bakımından Açıklanması Dolayısıyla Bazı Kelime Yapı Yolları (1943), Türkçe Sözlük (1945), Türkçede Mecazlar Sözlüğü (1949), Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü (1956), Fransızca-Türkçe Sözlük (1962), Atatürk’ten 20 Gaziantep Ağzı (1945-1946, 3 Cilt), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (1971-1976, 2 Cilt), Tahrir ve Edebiyat Dersleri, Bir Dili Öğrenmek İçin En Lüzumlu Kelimeler (1936), Atatürk ve Dil Devrimi, Özleştirme Durdurulamaz (1969), Dil Gerçeği, Dil Yanlıları (1960), Mütercim Asım (1962), Hasırcıoğlu Ağa (1941), Şeyh Ahmet ve Nazmü’l-Leal (1959), Halkevi Konuşmaları, Tarama Sözlüğü (1963-1977, 8 Cilt), Derleme Sözlüğü (1963-1978, 12 Cilt), Türkçe Bir Hayat, Gaziantep Halkevi Dergisi Hatay Nasıl Kurtuldu, Türk Tarih Kurumu, 1966
Ömer Asım AKSOY	Adam Olmanın Anahtarı, Kur’an Duaları Usul Defteri, (M.Öğuz ÖĞÜŞ, Gaziantep Kültür Dergisi C4, S41, s99, 10 Mayıs 1961), Gençlere Öğüt-Ahlak ve Terhiva 1947 (Mustafa GÜZELHAN, Gaziantep Kültür
Abdurrahman MELEK	
Nuri PAZARBAŞI	

Cemil Sait BARLAS	Hjalmar Schacht, Horace Greely, Daha Çok Para, Daha Çok Sermaye, Daha Çok İş, (Çev. Cemil Sait Barlas), Selüloz Basımevi, İzmit, 1950.,Das Türkische Aktienrecht Inaugural, Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Juristischen Fakultät der Karl-Ruprechts-Universität zu Heidelberg. Bruchsal: J. Kruse und Söhne, 1952.,Devrilen Diktatörler, İstanbul, 1960.,Sosyalistlik Gençlere Başarı Yolu. Editör, Hulusi Yetkin . Halkevi Yayını, Gaziantep. 1963.
Cemil ALEVLİ	Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor Sel Yayınları İstanbul1955.,Atatürk'ün Hususiyetleri Sel Yayınları İstanbul 1955.,İstiklal Mahkemesi Hatıraları Sel Yayınları İstanbul 1955.
Ali KILIÇ	

1.12. Gaziantep Şehrini Türkiye Nüfusuna ve Milletvekili Sayısına Göre Oranları(1923-1950)

1923-1950 tarihleri arasında T.B.M.M. de dönemler itibarıyla her dönem için görev yapmış milletvekili sayıları ve bu dönemlerde Gaziantep şehrini dönemler halinde temsil eden milletvekillerinin sayısı yüzdelik oranları açısından değerlendirdiğimizde VIII. dönem T.B.M.M. de Gaziantep şehri yüzde 1.50 temsil oranı ile en düşük seviyededir. V.dönem T.B.M.M. de ise Gaziantep şehri yüzde 2.50 temsil oranı ile en yüksek seviyededir. Söz konusu milletvekillerinin sayısı her dönem için belirtilen ilk milletvekili sayıdır. Çeşitli nedenlerle meclisten ayrılan ve yeni seçilen milletvekilleri bu sayılara dâhil edilmemişlerdir.

Tablo 1.12.Gaziantep Milletvekili ve Nüfus Sayılarının Türkiye Milletvekili Nüfusuna Oranları (Türkiye İstatistik Kurumu verileri esas alınarak hazırlanmıştır.)

DÖNEM	SAYIM YILI	TÜRKİYE NÜFUSU	GAZİANTEP NÜFUSU	NÜFUSUN YÜZDELİK ORANI	TÜRKİYE MİLLETVEKİLİ SAYISI	GAZİANTEP MİLLETVEKİLİ SAYISI	MİL. VEK. YÜZDELİK ORANI
II. DÖNEM	1927	14.874.387	215762	%1.45	287	5	%1.74
III. DÖNEM		?	?	%	316	6	%1.89
IV. DÖNEM		?	?	%	317	5	%1.57
V. DÖNEM	1935	16.158.567	283506	%1.75	399	10	%2.50
VI. DÖNEM	1940	17.821.543	306906	%1.72	458	7	%1.52
VII. DÖNEM	1945	18.790.987	290058	%1.54	455	7	%1.53
VIII. DÖNEM	1950	20.947.155	328343	%1.56	465	7	%1.50

2.GAZİANTEP MİLLETVEKİLERİNİN YASAMA FAALİYETLERİNİN GENEL ANALİZİ (1923-1950)

2.1.Gaziantep Milletvekillerinin Yasama Faaliyetleri(1923-1950)

1923-1950 döneminde Gaziantep şehri milletvekillerinin meclis çatısı altında yapmış olduğu yasama faaliyetlerinin genel tablosu aşağıdaki gibi olmuştur .Bu faaliyetler gerek şahsi çabaları, gerek meclis komisyonlarında almış oldukları görevler ,gerekse bakanlık gibi önemli makamlara gelenlerin faaliyetleri daha etkin ve yaygın olmuştur. Tabii ki meslekleri itibarı ile de meclisteki ilgi alanlarında farklılık göstermiştir. Söz konusu milletvekillerinden Ali CENANİ en aktif milletvekili olmuştur. Ardından Cemil Sait BARLAS gelmiştir.

Tablo 2.1. Gaziantep Milletvekillerinin Yasama Faaliyetleri (1923-1950) (T.B.M.M. Açık ve gizli celse zabıtları esas alınarak hazırlanmıştır.)

MİLLETVEKİLERİ	TEKLİFLER	TAKRİRLER (ÖNERGELER)	SÖZ ALDIĞI KONUŞMALAR	ÜYELERLE İLGİLİ İŞLER	DEMEÇLER SÖYLEVLER	SUALLER VE BUNLARA VERİLEN CEVAPLAR	TOPLAM
Ahmet Remzi GÜRES	3	3	90	0	0	1	97
Ali CENANİ	4	11	98	0	0	2	115
Ferit ARSAN	0	0	1	0	0	0	1
Ali KILIÇ	2	2	2	0	0	0	6
Memet ŞAHİN	1	1	12	0	0	0	14
Reşit AĞAR	0	2	162	0	0	0	164
Nuri CONKER	0	0	2	0	0	0	2
Mehmet Ali AGAKAY	0	0	0	1	0	0	1
Ömer Aşım AKSOY	2	1	6	0	0	0	9
Ali Hikmet AYERDEM	0	0	3	1	0	0	4
Bekir Srtka KALELİ	1	0	16	0	1	0	18
Numan MENEMENCİOĞLU	0	0	0	1	0	0	1
Ahmet AKSU	0	0	0	0	0	0	0
Abdurrahman MELEK	0	0	15	0	0	0	15
Nuri PAZARBAŞI	0	0	3	0	0	0	3
Cemil Sait BARLAS	1	4	119	1	0	0	125
Muzafer CANBOLAT	0	1	6	0	0	0	7
Ali Şefik ÖZDEMİR	0	0	0	0	0	0	0
Cemil ALEVİLİ	0	0	25	0	0	0	25
Aşır ATLI	0	0	3	1	0	0	4
20 milletvekili	14	25	563	5	1	3	611

SONUÇ

Bu çalışmada 1923–1950 tarihleri arasında II. dönem T.B.M.M.’den VIII. dönem T.B.M.M.’nin sonuna kadar (1923-1950) Gaziantep şehrini temsil eden milletvekillerinin sosyal ve kültürel özellikleri başta olmak üzere siyasi faaliyetleri ele alınarak milletvekillerinin bölgesel ve ulusal meselelerin çözümüne sundukları katkıları, siyasi,

sosyal ve ekonomik gelişim sürecine olan etkilerinin nasıl olduğuna dair bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre; Gaziantep milletvekillerinin yerellik oranı yüzde 45'dir, eğitim düzeyi oldukça yüksek asker ve sivil bürokratlardan oluşmuştur. Nitekim 1923-1950 tarihleri arası yasama faaliyetlerinde bulunan 20 Gaziantep milletvekilinden yalnızca 9 tanesi Gaziantep'te doğmuş ve buradan milletvekili seçilmiştir. Buna karşın 11 milletvekili Gaziantep şehri dışında doğmuştur. Öte yandan 20 milletvekilinden 18'i askeri yâda sivil bir yüksek eğitim kurumundan mezun olmuştur. Ayrıca 20 milletvekilinden 13'ü kamu görevlisidir. Bu tablo sadece Gaziantep'e has bir vaziyet değildir. Tek parti döneminde Türkiye genelinde yaşanan bir durumdur.

T.B.M.M. yükseköğrenim görmüş siyasilere, asker ve sivil bürokratların temsil edildiği bir meclis haline gelmiştir.

Gaziantep milletvekillerinin Meclis çalışmalarında en aktif oldukları yasama dönemi II. TBMM dönemidir. Buna karşın en pasif oldukları dönem V. T.B.M.M dönemidir. Araştırma konusu olan 1923-1950 tarihleri arasında Gaziantep milletvekilleri T.B.M.M Başkanlığı'na 14 kanun teklifi, 25 Önerge, 563 adet de T.B.M.M. Genel Kurulu'nda konuşma yapmışlardır.

Sivas Kongresine Gaziantep'i temsilen Kara Vasıf katılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası kurucuları arasında Gaziantep milletvekili yoktur. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında Gaziantep milletvekili bulunmadığı gibi, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında da Gaziantep milletvekili yoktur. Gaziantep yerelinden olmayan milletvekilleri tüm ülkenin tanıdığı önemli şahsiyetlerdir. Tüm bunlar ülkeyi idare eden elit kadronun Gaziantep'e verdikleri önemi ortaya koyar. Bu durum Gaziantep milletvekillerinin iktidarla beraber hareket ettiklerinin bir yansıması olup, iktidarın imkânlarının şehre aktarılması açısından önemlidir.

Gaziantep milletvekillerinin yasama faaliyetlerinin ana konusunu bütçe, eğitim, sanayi, tarım ve hayvancılık politikaları oluşturmuştur. Eğitim konusunda Ömer Asım AKSOY, tarım, hayvancılık ve bütçe konusunda Reşit AĞAR, sanayi konusunda Cemil ALEVLİ, Kamu yönetimi ve ekonomi konusunda Ali CENANİ, Bayındırlık ve maliye konusunda Ahmet Remzi GÜRES, Sağlık konusunda Abdurrahman MELEK ve Muzafer CANBOLAT, Toplumsal Sorunlar konusunda Ömer Asım AKSOY, Ali CENANİ, Hukuksal konularda Bekir Sıtkı KALELİ, Askerlik konusunda Ali KILIÇ, Aşir ATLI, Ali Hikmet AYEREDEM Meclis Başkanlığı'na kanun teklifi, gensoru önergesi, tefsir önergesi, soru önergesi ve önerge vermişler ve meclis genel kurulunda konuşmalar gerçekleştirmişlerdir.

Milletvekilleri daha çok kendi meslekleri ve uğraşı alanlarıyla ilgili yasama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Nitekim milletvekili seçilmeden önce çiftçilik yapan REŞİT AĞAR, tarım ve hayvancılık konusunda, hakimlik ve savcılık yapan Ömer Asım AKSOY, Bekir Sıtkı KALELİ anayasa ve yargı alanına dönük konularda ve asker olan Ali KILIÇ, Aşir ATLI askerlik ve askeri hizmete ilişkin konularda yasama etkinliklerinde bulunmuşlardır. Bunun dışında Gaziantep şehri ile ilgili yasama faaliyetlerinde bulunan en etkin milletvekili Ali CENANİ ve Ahmet Remzi GÜRES'dir. Gaziantep'i ilgilendiren bütün çalışmalarda Gaziantep milletvekilleri birlikte hareket etmişlerdir. Bu birliktelik Gaziantep şehri yollarının yapımının bir an önce bitirilmesi, Gaziantep şehrinin zenginleşmesi ve

refah düzeyinin artırılması için önemlidir. Bu amaçla çaba harcayan milletvekilleri demiryolu ağının şehre uğratılması, havaalanı açılması hammaddenin şehre kolay ve düşük maliyetle getirilmesi, üretilen malların ihraç edilebilmesi ve şehrin zenginleştirilmesi hususunda etkin bir rol oynamışlardır. Gaziantep şehrine fabrikalarının kurulması ve sanayinin gelişmesi en önemli faaliyet sahaları olmuştur. Bu konuda özellikle Cemil ALEVLİ'nin çalışmaları dikkate değerdir.

Bu konular Gaziantep milletvekillerinin Gaziantep şehri ile ilgili çözüme kavuşturulmasını istedikleri en önemli konulardır. Bu bağlamda; II. T.B.M.M. döneminde Ahmet Remzi GÜRES, Ali CENANİ III. T.B.M.M. döneminde Ahmet Remzi GÜRES, ALİCENANİ, Reşit AĞAR, IV. T.B.M.M. döneminde, Reşit AĞAR, V. T.B.M.M. döneminde Bekir Sıtkı KALELİ, VI. T.B.M.M. döneminde Abdurrahman MELEK, Bekir Sıtkı KALELİ, VII. T.B.M.M. döneminde, Cemil Sait BARLAS, VIII. T.B.M.M. döneminde Cemil ALEVLİ, Cemil Sait BARLAS en fazla yasama faaliyetlerinde bulunan Gaziantep milletvekilleri olarak öne çıkan isimler olmuşlardır.

Buna karşın II. T.B.M.M. döneminde Ferit ARSAN, Ali KILIÇ, III. T.B.M.M. döneminde Ferit ARSAN, Ali KILIÇ, IV. T.B.M.M. döneminde Ahmet Remzi GÜRES, Ali KILIÇ, V. T.B.M.M. döneminde Memet ŞAHİN, Nuri CONKER, VI. T.B.M.M. döneminde Ahmet AKSU, Nuri PAZARBAŞI, VII. T.B.M.M. döneminde Mehmet ŞAHİN, Ali Şefik ÖZDEMİR, VIII. T.B.M.M. döneminde Aşir ATLI en pasif Gaziantep milletvekilleridir. Eşraftan bir grup milletvekili de parlamentoya girebilmiştir. Söz konusu milletvekillerinin parlamento çatısı altında almış oldukları görevler faaliyet alanlarını ve aktif bir rol almalarında etkilemiştir.

Milletvekillerinin sosyal ve kültürel özelliklerinin analiz edilmesi, toplumunun iktidar profilinin anlaşılabilmesi, ülkede meydana gelen siyasi gelişmelerin anlaşılabilmesinde büyük önem taşır. Siyasi kadrolar, pozisyonları, kontrol ettikleri toplumsal kaynaklar ve sahip oldukları güç açısından toplumun yönetim yapısının en üst katmanlarını oluştururlar. Bu noktada toplumda uyulması gereken kurallarla birlikte, toplumu oluşturan bireylerin oynayacağı roller üzerinde de etkilidirler. Dolayısıyla siyasi kadrolar ülkenin yaşantısını yönlendirip, toplumun gideceği istikametini belirlemede de etkilidirler. Toplum ve bireyler açısından, fevkalade etkin bir yönlendirici konumunda bulunan Türk siyasi kadrolarının özgeçmişleri ve yapmış oldukları tüm faaliyetleri önem arz etmektedir. Bu itibarla 1923-1950 dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan Gaziantep Milletvekillerinin sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ve kökenleri tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu milletvekillerinin cinsiyet, yaş ve yaş ortalamaları, medeni hal ve çocuk sayısı, eğitim düzeyi, üniversite eğitiminin alanı, meslek, seçilme sayısı, isimlerinin şehirde yaşatılması, kitap yazarı olanlar vb. durumlarıyla alakalı elde edilen veriler tablolar halinde ortaya konulmuştur.

1923-1950 yılları arasında toplumu temsil eden siyasiler toplumun farklı kesimlerinden ve farklı meslek gruplarından gelmişlerdir. Sahip oldukları bilgi ve birikim noktasında yüksek bir profil karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde görev yapan Gaziantep milletvekilleri içerisinde de bu yüksek donanıma sahip milletvekilleri yer almıştır. Elbette bu süreç içerisinde ülkenin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik problemleriyle alakalı mesleki bilgi ve tecrübeleri nispetinde düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır. Milletvekilleri bu bilgi ve becerilerini meclis çatısı altında kullanmakla yetinmemiş şehrin

kültürel ve sosyal hayatına yön veren eserler de ortaya koymuşlardır.1929 Dünya Ekonomik buhranının Türkiye’de sebep olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik problemlerle Gaziantep milletvekilleri yakından ilgilenmişlerdir. İkinci Dünya savaşı döneminde Türkiye’nin gerek dış işleri gerekse iç işlerine yönelik hususlarda görüşlerini ifade etmeye çalışmışlardır.

1946 da Demokrat Partinin de katıldığı milletvekili seçimlerinde Gaziantep şehri tercihini CHP’den yana kullanmıştır. Ancak 1950 milletvekili seçimlerinde ise 7 milletvekilliğinin tamamını Demokrat Parti kazanmıştır. Gaziantep şehri siyasi yaşantısı sürecinde iktidar partisiyle paralel bir davranış şekli ortaya koymuşlardır.1946 yılında yapılan çok partili seçimlerde tercihini iktidar partisi olan CHP’den yana kullanmıştır. Ancak 1950 seçimlerinde Türkiye genelinde DP iktidarıyla birlikte Gaziantep şehri tercihini yine iktidar paralelinde Demokrat Parti’den yana yapmıştır. Sonraki dönemlerdeki seçimlerde de Gaziantep şehri tercihlerini iktidardan yana kullanmaya devam etmiştir. Öte yandan kadınlara milletvekili seçme ve seçilebilme hakkının verildiği 5 Aralık 1934 tarihinden 2002 yılına kadar Gaziantep şehrinde kadın milletvekili seçilmemiştir. Ancak 2002 seçimlerinde XXII. dönem T.B.M.M’ ne Fatma Şahin Gaziantep’i temsilen seçilen ilk kadın milletvekili olmuştur. Ayrıca Fatma Şahin Gaziantep’in ilk kadın bakanı olarak 61.hükümette Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı olarak görev yapmıştır(2011-2013).2007 seçimleri ile XXIII. dönemde Fatma Şahin ve Özlem Müftü oğlu,2011 seçimleri ile XXIV. dönemde ise Fatma Şahin ve Derya Bakbak Gaziantep’i temsilen parlamentoya giren kadın milletvekili olmuşlardır.

Gaziantep şehri kendisini temsil etmiş olan milletvekillerini unutmamıştır. Şehri yöneten elit kadro, söz konusu milletvekillerinin isimlerini yaşatmak ve yeni kuşaklara aktarabilmek amacıyla çeşitli alanlara bu kişilerin isimleri verilmiştir. Okul, cadde, sokak, kültür merkezi, konferans salonu, nikâh salonu, sağlık ocağı, park, anıt gibi mekânlarda bu kişilerin isimlerini yaşatmaya çalışmıştır. Gaziantep şehri, milli mücadele sırasında yaşanan Antep savunmasında kahramanlaşan kişilerin isimlerini Şehitkâmil ilçesi ve Şahinbey ilçesi olarak şehrin merkez ilçelerine vermişlerdir. Diğer taraftan Gaziantep Ticaret Odası Antep savunmasında kahramanlaşan kişilerin yakınlarını tespit ederek 2007 yılından itibaren bu kişilere “Onur Plaketi” vermeye başlamıştır. Bu bağlamda 2007’de 15, 2008’de 19, 2009’da 21, 2010’da 22, 2011’de 24, 2012’de 23, 2013’de 27 kişiye onur plaketi verilmiştir. Böylece Gaziantep şehri toplumsal hafızasında söz konusu siyasileri yaşatmaya devam etmektedir. Tüm bu çabaları takdirle karşılamak gerekir. Bu noktada şehri yönetenler ve sivil toplum kuruluşları şehre hizmet etmiş kişilerin tanıtımında yeni açılımlarda bulunmak durumundadırlar. Bu amaçla çeşitli tanıtım faaliyetleri yapılmalıdır. Söz konusu milletvekillerinin resimleri ve biyografilerinin yer aldığı sergiler açılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1923-1950 yılları arasındaki Gaziantep Milletvekillerini ve siyasi faaliyetlerini konu edinen bu çalışmasının sonucunda; Dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik şartları dikkate alındığında söz konusu siyasi kadrolar büyük fedakârlıklar yaparak çalışmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti ilan edilerek yeni bir devletin kurulması çok zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Ülkede yaşanan uzun savaşlar toplumun sahip olduğu nitelikli kişilerin önemli ölçüde kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti devleti nitelikli insan temininde önemli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu yeni devlet düzeni içerisinde

Osmanlı Devleti'nin mirası olan siyasi şahsiyetler yeni devletin bürokratik yapısı içerisinde yer alarak önemli görevlerde bulunmuşlardır. Tarihsel hadiselerin doğru değerlendirilebilmesinin, geleceğin şekillendirilebilmesi noktasında da çok büyük önem arz ettiği ortadadır. Milletvekillerinin hem ülkenin hem de temsil ettiği şehrin toplumsal hafızasında bıraktıkları izlerin tespiti ve anlatılması siyaset kurumunun gelişmesi noktasında dikkate alınmalıdır. Toplumsal demokrasinin gelişimi için sorunların tespiti ve bu sorunların çözümüne yönelik siyasi çözüm çabalarının da iyi anlaşılması gerekir. Bu tarihi tecrübeden hareketle ve toplum olarak geçmişten günümüze ve günümüzden yarıya uzanan bakış açısını sürdürülebilir, bilinçli daha sağlıklı yapabileceğimizi düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

- 1-Alpaslan Erhan,Kahramanmaraş Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2013. (yayınlanmamış doktora tezi)
- 2- Özçelik Mücahit I.ve II.Dönem TBMM'de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, Ankara
- 3-Gültekin Mehmet ,Ta Ezelden Taşkıdır Antep,2011.İletişim Yayınları.İstanbul
- 4-Arslan Ali,Çağlayandereli Mustafa,Geçmişten Geleceğe Denizli Milletvekilleri, Akademik Bakış, sayı 11,2007, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN
- 5-Kaş Hasan,T.B.M.M.'de Kastamonu Milletvekilleri ve Faaliyetleri(1923-1946), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011(yayınlanmamış doktora tezi)

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

A- Milletvekilleri Şahsi Dosya Numaraları-Sicil Dosya Numaraları(Tercümei Hal Evrakı)

- Ahmet Remzi GÜRES, Tercüme-i Hal Evrakı, TBMM Arşivi, SDN: No: 148, ŞDN:510
Mehmet Ali CENANİ, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 175, ŞDN: 175
Mustafa Ferit Efendi, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 511, ŞDN: 511
Ali KILIÇ, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 177, ŞDN: 177
Memet ŞAHİN, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 152, ŞDN: 176
Reşit AGAR, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 316, ŞDN: 149
Nuri CONKER, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 581, ŞDN: 146
Memet Ali AGAKAY, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 427, ŞDN: 997
Ömer Asım AKSOY, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 147, ŞDN: 909

Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950) / Mehmet BİÇİCİ

Ali Hikmet AYERDEM, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 400, ŞDN: 470
Bekir Sıtkı KALELİ, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 149, ŞDN: 908
Numan MENEMENCİOĞLU, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 420, ŞDN: 998
Ahmet AKSU, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 148, ŞDN: 1057
Abdurrahman MELEK, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 150, ŞDN: 1058
Nuri PAZARBAŞI, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 1059, ŞDN: Yok
Cemil Sait BARLAS, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 283, ŞDN: 1216
Muzaffer CANBOLAT, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 284, ŞDN: 1217
Şefik ÖZDEMİR, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 287, ŞDN: 1113
Cemil ALEVLİ, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 1390, ŞDN: 370
Aşir ATLI, Tercüme-i HalEvrakı, TBMM Arşivi, SDN: 1156, ŞDN: 371

B-T.B.M.M.Arşivi Gizli Ve Açık Zabıt Cerideleri,2.3.4.5.6.7.8.Dönem (1923-1950)

II. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi(Milletvekilleri Şahsi Sicil Dosyaları)

Ahmet Remzi GÜRES 93.643.010
Ali CENANİ 91389-38733-4MT
Ali KILIÇ VH000190-41323
Memet ŞAHİN MT106674(MT50054)111591
Reşit AĞAR VH532290(2404)
Nuri CONKER A0059753
Mehmet Ali AGAKAY A0.153141
Ömer Asım AKSOY 99.641.00
Ali Hikmet AYERDEM A0045413
Bekir Sıtkı KALELİ AT139710(10079)
Numan MENEMENCİOĞLU 93.165.930
Abdurrahman MELEK 96.411.900
Cemil Sait BARLAS MT.112840-(MT.80218)
Cemil ALEVLİ AT128778-9

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

TELEGRAPHS DECIPHERED BY THE GOVERNMENT CODE AND CYPHER SCHOOL (GCCS) DURING THE NEGOTIATION OF SECOND ROUND OF THE LAUSANNE CONFERENCE (MAY-JUNE 1923)

Lozan Konferansı İkinci Dönem Müzakereleri Esnasında Hükümet Kod ve Şifre Okulu Tarafından Deşifre Edilen Telgraflar (Mayıs-Haziran 1923)

Abdurrahman BOZKURT *

ABSTRACT

Having finalized the necessary preparations at the beginning of the 20th century in terms of operationalizing radio and telegraph communications gathered by the intelligence services, on 1 November 1919, the British Government founded the GCCS. The GCCS led to changes in the British intelligence concept regarding its work on deciphering not only the enemy but also the ally states' radio and telegram communications. Thus, the signals intelligence agencies contributed to the development of the strategy to be followed by the British during the negotiations of the Lausanne Conference.

This study focuses on the contents of the telegram communications partially or fully deciphered solely by the GCCS which were then submitted for the decision makers' consideration during the second round of the Lausanne Conference; the period when the actual treaty was being formed. The telegrams in question include not only the correspondence of the Turkish representatives present at the Lausanne Conference, but also that of America, Italy, France and Greek correspondences with the concerned authorities. Hence, the GCCS records constitute the main source of this study.

Key Words: The Government Code And Cypher School (GCCS), Lausanne Conference, intelligence, Code, Cypher.

ÖZET

20. yüzyılın başlarında telsiz ve telgraf mesajlarının istihbarat servisleri tarafından ele geçirilerek kullanılabilir hale getirilmesi noktasında gerekli ön hazırlıkları yapan İngiliz Hükümeti 1 Kasım 1919 tarihinde GCCS'yi kurmuştur. Sadece düşman değil dost ve müttefik devletlerin telsiz ve telgraf mesajlarını deşifre etmeye yönelik çalışmalarıyla GCCS İngiliz istihbarat anlayışında değişime yol açmıştır. Nitekim bu tür istihbarata ait

---

* Assistant Professor, İstanbul University Faculty of Letters, Department of History, abozkurttt@hotmail.com

bilgiler İngilizlerin Lozan Konferansı müzakereleri sırasında izleyecekleri stratejinin tespitine katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada Lozan Antlaşması'nın şekillendiği konferansın ikinci döneminde sadece GCCS tarafından tamamen ya da kısmen deşifre edilerek karar vericilerin takdirine sunulan telgrafların içerikleri ele alınacaktır. Söz konusu telgraflar Lozan'da bulunan sadece Türk temsilcilerinin değil aynı zamanda Amerika, İtalya, Fransa, Yunanistan'ın ilgili makamlarla yaptıkları yazışmaları içermektedir. Dolayısıyla GCCS kayıtları bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Kod ve Şifre Okulu, Lozan Konferansı, İstihbarat, Kod, Şifre.

Introduction

After the introduction of radio and telegram in communication, the intelligence services were in search of ways to obtain encoded or unencoded radio and telegram messages and use them in favor of the country they work for. From then on, radio and telegram transcriptions, in other words copies of written and verbal correspondences were proven to be intercepted by other states and be used in their favour. The best way to refrain from that was to send encrypted messages. However, this was not the perfect solution since deciphering techniques were improving day by day. Undoubtedly, it was much easier for the powerful states' intelligence services, which had the necessary infrastructure for radio and telegram communications, to obtain such information. Even though there is no hard evidence in order to determine the first state to intercept and use radio and telegram transmissions in intelligence, it is clearly seen that Britain had addressed the issue a short time before the outbreak of the First World War. Nevertheless, these operations were merely at a beginning phase, and neither Britain nor any other state had ever attempted to set up a professional organization regarding deciphering². Between 1906 and 1913, two crypto analysts³ working for the British Indian Army managed to decipher some of the Chinese diplomatic messages and some of the Russian military and diplomatic codes. Even though some units were formed to that end in the British army and navy during the First World War, it is difficult to say that there was enough collaboration amongst those units. Despite this, Room 40, a unit in the British Naval Intelligence Division managed to decode most of Germany's, allied powers' and neutral states' maritime and diplomacy traffic. Even though we have less data on the British army's studies regarding deciphering than that of the British navy's, we know that *M.I.I.b* and *M.I.I.e*, departments of the Directorate of Military Intelligence, were engaged in the activity of intercepting diplomatic messages between the Allied Powers and neutral states and Germany's military correspondence, and were partially successful in doing so. In addition to this, Y-Stations of the British Army organized attacks on the battlefield communications between Germany, Austria and the Ottoman Empire. What is more, it was known that during the war, Germans had managed

---

² David Kahn, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi", *Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı*, Vol. 8, Issue. 2, (Summer 2002), pp. 5.

³ Cryptology is the science of coding various messages according to a system, communicating them in a safe environment to the receiver and analyzing the encoded messages in order to decode them. A person who is an expert on this is called a cryptanalyst.

to intercept Russian radio correspondence and decode one of Britain's codes. Besides, in 1917 the British intercepted the Secretary for Foreign Affairs of the German Empire, Zimmermann's telegram to Mexico, decoded it and announced it to the world. The United States of America had not gone into war yet, and in the telegram, Mexico was promised the lost territory in New Mexico and Arizona, then a part of the USA, in the event of their entry in the war. These kinds of developments showed that all codes could be deciphered. On the other hand, the British believed that the Germans had intercepted valuable information regarding especially submarine wars, and they intended to make use of this "rewarding cryptology lesson." In order to make the most of cryptanalytic intelligence, the British managed to coordinate all the operations of the departments which intercepted and utilized it. On 1 November 1919, The British Government decided to officially establish the cryptology school GCCS so as to organize attacks on foreign cryptic communication and to be able to protect their own crypto. In the summer of 1920, with the leaking of Soviets' cryptic telegrams to press, the world found out that the British were able intercept and decipher foreign communication⁴.

In 1920s, GCCS continued intercepting and examining radio and telegram messages and were successful in decoding most of enemy and friend states' codes. In this regard, it is claimed that between 1920 and 1924, GCCS brought out 12.600 of these messages, and this figure proves that during this 4-year-period, approximately 9-10 messages a day were deciphered. Under normal circumstances, the materials intercepted were submitted to the decision makers ready to be used in a week or so.

On the other hand, the British radio intercept stations in Istanbul were operating actively during the Lausanne Conference even though they had not yet been able to obtain extensive information. It is known that a British negotiator, Horace Rumbold claimed the success of the Lausanne Conference⁵ was partially due to fact that Turkish messages were intercepted beforehand and deciphered. Rumbold's "The information we obtained at the psychological moments from secret sources was invaluable to us, and put us in the position of a man who is playing Bridge and knows the cards in his adversary's hand." saying is very remarkable⁶.

There were only two options for the telegram communication between Lausanne and Ankara in 1922-1923. The first one was the Constanza line under the French control, and the second one was the Eastern telegraph line under the British control, reaching to Asia over the Mediterranean⁷. The Turkish Government in Ankara opted for the second

---

⁴ Kahn, *op. cit.*, p. 9-10; John Ferris, "Whitehall's Black Chamber: British Cryptology and the Government Code and Cypher School, 1919-29", *Intelligence and National Security* 2, Issue. 1, (1957), (2008), pp. 54-58.

⁵ For debates during the Lausanne Conference see. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara 1969.

⁶ Keith Jeffrey-Alan Sharp "Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923", *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Vol. 23, (1993), pp. 79-81.

⁷ Rauf Bey and Ismet Pasha debated on which line to be used. Rauf Bey preferred the Constanza line in order to "avoid challenges during communications" and Ismet Pasha wanted to use the Eastern line. In the end, Ismet Pasha would argue that the Eastern line was both faster and safer, and that telegrams

option, and in order to prevent the telegraphs from being intercepted, they were wired via the post office, by using a book cipher as precaution⁸. Since there were no crypto machines in Ankara then, the government had no other choice but to use book ciphers in their correspondence. For decoding a book cipher was very time consuming and painstaking. This is how the book cipher worked: Books were kept in special safes and 4-5 numbers in those books indicated a letter, group of numbers indicated a sequence of words, and words made up sequences of sentences, thus telegrams were “closed”, in other words were ciphered as so. In order to prevent the ciphers from being decoded, cipher keys called “miftah” were changed frequently. But were these efforts enough? Frankly, it was possible for a professional cryptanalyst to decipher all the coded telegrams despite the extensive measures.

Having evaluated the telegrams wired by the Turkish Government during the Lausanne Conference, Bilal Şimşir has reached a conclusion, claiming that due to the precautions taken, Turkish ciphers were not decoded or were not decoded in time, thus restrained the British from making use of this information. However, it is also claimed that, during the last days of the Conference, some telegram messages were deciphered in Istanbul and sent to London via the British High Commission. The fact that the correspondence between the Turkish Delegation in Lausanne and Ankara were short and clear, and that the telegrams were mostly not understood even by the recipient and that explanations regarding the messages were required from the counter party, all support this assumption⁹. None the less, the fact that some of the messages between Ankara and Ismet Pasha had been deciphered by the British intelligence services and submitted to Lausanne since the beginning of the Conference was proved in the written works of Salâhi R. Sonyel and Demirci by citing records at the British archives¹⁰. Recently, the same issue has had press coverage in the Turkish media¹¹.

Undoubtedly, the British managed to easily intercept the messages delivered via the line which was under their control during the 1920's and submitted them to GCCS to be decoded. The British intelligence services, which were following not only the Turkish but all of the diplomatic delegations in Lausanne, were very likely to have intercepted a lot of telegram messages. Besides the possibility of these messages including false and/or

---

received from this line were easier to read; therefore his argument would be approved. Sevtaç Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele*, İstanbul 2011, pp. 83-84.

⁸ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara 1990, pp. IX-XIV.

⁹ See. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, İstanbul 2014; Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, p. IX-XIV.

¹⁰ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara 2014, pp. 67-70; Demirci, *op. cit.*, p. 125.

¹¹ Mustafa Armağan with reference to Jeffrey and Sharp, claims that the British came to the table with the Turkish delegation having intercepted and deciphered the telegrams from Ankara. Mustafa Armağan, “Lozan’ın Gizli Maddeleri”, *Zaman*, 29 Temmuz 2012; Taha Akyol seems to share the same opinion in his work Documents which he wrote to introduce Demirci’s *Lausanne Tactical-Strategic-Diplomatic struggle*. Taha Akyol, “İngiliz Belgelerine Göre Lozan”, <http://www.milliyetsanat.com/kitap/yazar-detay/ingiliz-belgelerine-gore-lozan/321> (Access Date: 01. 11. 2014)

deceptive information in case of an interception, and the frequently changing miftahs made GCCS's job much more difficult than expected.

1. The Correspondences of the Italian Delegation in Lausanne Deciphered by the GCCS

During the negotiations in the second round of the Lausanne Conference, correspondences that included information, evaluation and exchange of views between the Chief Italian Delegate Montagna¹² and the Italian Ambassador in London were intercepted by the British intelligence services and were submitted to the GCCS.

Montagna was following the Turkish-Greek negotiations closely, and on 11 May 1923 he sent a telegram to the authorities, not including any comment on the fact that the Turkish Delegation demanded indemnity to be paid in return for the assets that had been left behind by the Turks who left Greece before the Balkan Wars, and that Venizelos argued strongly against it, blaming the Turkish Delegation with "sabotaging" the conference¹³.

With his telegram dated 22 May 1923, Montagna supplied information to the London Embassy about the indemnity issue. According to the telegram, Montagna had relieved the British delegate Rumbold's worries arising from the Turkish Delegation's intention to bring forward the issue of indemnities between Turkey-Allied Powers and Turkey-Greece¹⁴ by talking to Ismet Pasha. In the evening of the same day, Rumbold invited the French delegate Pellé, Montagna and the financial experts to a meeting and brought forward the issue of partition of 5 million gold pounds among the Allies which was confiscated from Turkey. Some parts of this telegram are not clear since it had been encoded; however, as is understood from the telegram understood the Italians were against this proposal of partition. Therefore, Montagna declared the proposal inadmissible and took Pellé's support on the issue¹⁵. The Turkish Delegation demanded the 930,000 gold pounds which had been paid to the British Government before the First World War for Sultan Osman and Reşadiye ships, and Italian and French finance experts believed this sum had to be balanced out from Britain's share of the bonds arising from Ottoman Empire's foreign debts¹⁶. However, Montagna came to understand that the side they had been taking against

---

¹² For more information on Italy's attitude during Lausanne see. Maria Antonia di Casola, "Italy And The Treaty of Lausanne of 1923", *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Vol. 23, (1993), pp. 65-78.

¹³ Montagna's telegram to the London Embassy, dated 11 May 1923, *Public Record Office, Head Quarters (HW)*, 12/46, Telgraf No (T. N): 1267.

¹⁴ For more information on indemnity issue and Karaağaç see. Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Konferansında Tazminat Meselesi ve Karaağaç'ın Türkiye'ye İadesi", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2012 Bildiriler Kitabı*, Edirne 2012, pp. 403-422.

¹⁵ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 22 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 441.

¹⁶ For more information on foreign debts see. Faruk Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Duyun'ı Umumiye)*, İstanbul 2003; Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 23 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 445.

Britain was falling into pieces and, with the French fading from the scene, they were facing Britain alone¹⁷.

On 23 May 1923, the British financier announced that his government was planning to present an offer that the 930,000 gold pounds in question be balanced out from the bonds reserved for the common indemnity fund. In fact, the Italian Government was content with such an arrangement. However, Montagna was not planning to mention that until he had Britain's full support on the Meis issue¹⁸. This deciphered telegram was especially important for Britain since they had prior knowledge that the offer would be accepted by the Italian Government and that the Meis issue was going to be used as leverage.

Another important issue was the cession of Karaağaç by Greece in lieu of reparation. Montagna was of opinion that the British delegate Rumbold did not do his share in amicably resolving disputes between Turkey and Greece. According to him, Rumbold abstained from any kind of diplomatic attempt in the presence of both Venizelos and Ismet Pasha. Greece, with the support of the Allies, was planning to go to war with Turkey and this situation encouraged them. Although the French Government was in favour of such an arrangement to settle the matter, the French representatives in Athens were "indifferent" to the issue, and this troubled Montagna. Montagna believed that, by adopting an uncompromising attitude, Britain's aim was to result primary issues such as Iraq border issue in its favour or to guarantee its position in Istanbul and the Straits by mobilizing the Greek army. According to him, in the event of a Greek triumph, Britain would be able to "dominate over Istanbul and the Straits forever", and in the event of a defeat, Britain's position would stay exactly the same.

As is understood from the telegram, in Lausanne, the Italian delegation had managed to resolve most of the issues involving themselves in their favour, and they were close to a solution regarding Meis. Hereafter, there were only three important issues left to be resolved; Ottoman debts, capitulations and the legal regime. Even though it was the legal regime which was the most important issue, it was quite interesting that a less important issue, the issue of indemnity, caused a deadlock during the process. Nevertheless, Montagna seemed to be very content as he believed that Pellé's proposal to leave Karaağaç to Turkey as reparation would establish peace. Considering this, Montagna spoke of the possible dangers in the event of a war and wanted to persuade the Turkish Delegation to abandon their "uncompromising" attitude, and suggested that Ismet Pasha accept Pellé's proposal¹⁹. Soon after, Rumbold had a meeting with Ismet Pasha, stating that the president of the Turkish Delegation was "courteous and logical"; however, the same could not be stated for Ismet Pasha's Greek counterpart Venizelos. Both Montagna and Pellé had reached the same conclusion. All in all, despite the positive attitude of the Turkish

---

¹⁷ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 22 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 443.

¹⁸ For the issue of Meis see. Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Issue. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), pp. 101-128; Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 23 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 449.

¹⁹ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 23 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 450-451.

Delegation, the Allies decided not to put pressure on Greece until they received approval from Ankara²⁰. However, one of the Greek delegates, Alexandris, visited Montagna to tell him that waiting for Ankara's response was just a "simple excuse", and provided that the issues at hand were not resolved in two days, the Greek Delegation would walk away from the conference. Montagna first tried to persuade his counterpart; however, on seeing that his efforts were futile, he stated explicitly that they would make no compromises on their decision²¹.

In his telegrams, Montagna reported about the strategy followed by the Allies' delegates against Venizelos in great detail. According to this, having reached a settlement, the representatives from the Allied countries managed to form a common front against Venizelos. Consequently, Venizelos was forced to state that they were not going to walk away from the Conference; however, were going to reserve the right to do so. Nevertheless, having decided to act in unison, Rumbold changed his mind and issued a statement to the press, and this disappointed Montagna. Although the Italian and the French delegates considered giving a strong ultimatum to Greece, Britain's temperate messages were deemed anomalous in respect to the spirit of the league among the Allies²².

On the other hand, American representative Grew was an observer at the Conference and his meeting with the presidents of the Turkish and the Greek Delegations and his efforts to have the two states reconcile amicably, was greatly appreciated by Montagna²³.

During the negotiations on the cession of Karaağaç, British and French governments had reached a settlement as to deprecate the Allies' indemnity claim. As is understood from the telegram, Montagna was expecting instructions from his government on the issue at hand²⁴.

Towards the end of the negotiations on the indemnity issue, an unexpected problem emerged. The issue at hand was how and when to evacuate Istanbul and the Straits. This issue, along with other questions such as which currency to choose to pay the foreign debts with, the legal regime and the capitulations prolonged the peace process. At this point, Montagna reported that Ismet Pasha proposed to have special meetings in order to resolve the rest of the issues²⁵, and that this proposal was found both practical and reasonable by the negotiating parties²⁶.

The deliberations between camps were promising. During the first session, Meis, Adakale, Thalweg, Maritza and Tenedos (Bozcaada) issues were discussed in line with Montagna's suggestions. Despite the fact that both the Turkish Delegation and the Allies had reservations, former regarding Meis and Adakale and latter regarding Thalweg, an

---

²⁰ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 24 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 458.

²¹ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 24 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 461.

²² Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 24 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 472.

²³ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 24 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 473.

²⁴ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 24 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 469.

²⁵ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 27 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 482.

²⁶ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 28 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 490.

agreement was reached²⁷. None the less, Montagna knew for sure that Ismet Pasha was still contemplating on Istanbul and the evacuation of the Straits²⁸ and that he was waiting for further instructions from his own Government²⁹.

According to Montagna, the instructions concerning the evacuation of Istanbul and the Straits sent by the French Government to its delegate Pellé were rather troubling. According to this, as soon as the Turkish Delegation approved of the settlement, the evacuation of Istanbul and the Straits would begin and would end with the approval of the Allied Powers. However, in the event of the Turkish Government landing troops to the aforementioned area, Allied Powers' and the Turkish armed forces would face off against each other, and that could lead to undesired consequences. Thus, as a result of Montagna's warnings, the allied representatives decided to point out this possibility to their governments³⁰. Not satisfied with this, Montagna with his British counterpart would convince their governments to bring forward a proposal to the French to back down³¹.

Finally, Montagna was content with the British formula for evacuation. The instructions sent from Curzon to Rumbold asked for a protocol to be signed simultaneously with the Lausanne Treaty to start preparations for the evacuation of the area in question. Accordingly, for the Evacuation Protocol to become effective, Turkey's approval would be enough, and therefor there would be no need for the approval of the other nations signing the treaty. Thus, not only Istanbul and the Straits would be evacuated, but also agreements regarding the status of the foreigners and commerce would come into effect. Provided that after Turkey, Greece would approve the settlement, peace would be established. Despite the fact that they had not received any instructions regarding the issue, the authorities of Allied Powers decided that a six-week-period would be enough for evacuation³².

One of the telegrams sent by the Italian Prime Minister Benito Mussolini to the London Embassy was deciphered by the GCCS. In this telegram, it was reported that a response from London and Paris was being waited to commence evacuation of Istanbul and the lands occupied by the Allied Powers³³.

These telegrams exhibit Montagna's "diplomatic tricks" in Lausanne. For Montagna suggested that Ismet Pasha be given evasive answers without declaring the decisions on the indemnity issue; however, in the meantime, tried to stay close to Ismet Pasha to ensure a resolution on the Meis issue on his country's favour. During the talks,

---

²⁷ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 28 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 491.

²⁸ For more information on Istanbul's Evacuation see. Bülent Bakar, "Esareten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Issue. 23, (2009), pp. 14-58.

²⁹ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 28 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 492.

³⁰ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 4 June May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 527.

³¹ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 11 June May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 545.

³² Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 6 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 530.

³³ Mussolini's telegram to the Italian London Embassy dated 7 June May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 2100.

Montagna allusively brought the matter of Meis to the table and got guarantee from Ismet Pasha that the Turkish Delegation would not raise difficulties regarding the matter³⁴.

Meanwhile, Montagna sent a telegram to the Italian Embassy in Istanbul reporting that Ismet Pasha had sent a telegram to his Government to tell them to give countenance to architect Edoardo De Nari's ventures³⁵.

Another important issue was Ottoman Empire's foreign debts. Montagna, indicated that a Turkish delegate, Hasan Bey, had paid an official visit to Paris concerning the currency with which the Ottoman debts would be repaid, and stated that the Turkish Delegation offered to pay in French Francs (banknotes) instead of pound for ten years³⁶. Towards the end of the Lausanne Conference, this question was reawakened. The allied experts objected Ismet Pasha's arrangements regarding the repayment of the interest of the debts in French Francs, and a new crisis broke out. The allied representatives once again formed a common front against Ismet Pasha, and "attacked" the Turkish representatives stating that they had to protect the rights of the bond holders. Under these circumstances, Montagna, knowing that the negotiations might breakdown and that there was a possibility of a serious crisis, asked Paris and London to advise him on of their intentions³⁷.

2. The Correspondences of the American Delegation in Lausanne Deciphered by the GCCS

During the second round of the Conference, Grew was an observer on behalf of the United States of America, and the telegrams he had sent for information and inquiry purposes to the Istanbul American High Commissioner and the telegrams wired from Washington to Grew which included instructions, were intercepted by the British and were submitted to the GCCS to be deciphered.

Grew's first telegram to the American High Commissioner is remarkable due to the Americans' request to negotiate with the Turkish representatives apart from the Allied Powers to make a separate treaty³⁸. Grew complained about not being able to negotiate with the Turkish Delegation since they were very busy, even though it was 15 May 1923. Moreover, Grew had the idea that in order to start negotiations, Ismet Pasha was expecting support of the Americans regarding the inquiries during the Lausanne Conference³⁹.

As is understood from Grew's telegram, at the instance of the Americans, on 17 May 1923, the Turkish Delegation had an unofficial negotiation with the American representatives. On behalf of the Turkish Delegation Mustafa Şerif Bey, and on behalf of

---

³⁴ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 27 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 478.

³⁵ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 22 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 348.

³⁶ Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 22 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 442.

³⁷ Montagna's telegram to the Italian Istanbul Embassy dated 11 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 546.

³⁸ For the aforementioned treaty see. Erdal Açıkse, "Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma", *Atatürk Yolu*, Issue. 21, (May 1998), pp. 1-31; John M. Vander Lippe, "The Other Treaty of Lausanne The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", *Turkish Yearbook*, Vol. 23, Ankara (1993), pp. 31-63.

³⁹ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 16 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 31.

the Americans Dolbeare and Turlington were present during the negotiations. From the telegram partially deciphered by the GCSS, it is understood that the negotiations were not fruitful and the reason for that was unknown⁴⁰. However, as is understood from Grew's next telegram, issues such as diplomatic relations, capitulations, concessions⁴¹ and the status of American citizens were handled during the negotiation with the Turkish Delegation. Since the Turkish Delegation stated that all the treaties prior to the war had been abolished, and therefore there was a need for a new treaty, Grew foresaw that the Turkish Delegation wished to sign a commercial treaty. However, according to Grew, due to time constraint, it would not be possible to draft such an agreement in Lausanne⁴².

As he was attempting to negotiate with the Turkish party, Grew received additional instructions from Washington. As is understood from the telegram, Grew was told not to rush in for negotiations and that it would be feasible to wait for the outcome of the treaty between the Allied Powers and the Turkish Delegation. However, Grew opposed to that and argued, provided that the other powers signed a treaty with Turkey and reestablished diplomatic relations, the American interest would be defined by the framework set by the other nations⁴³. Eventually, Grew's arguments were justified and the strategy was left to the discretion of the American Delegation in Lausanne⁴⁴.

On 23 May 1923, Dolbeare and Turlington on behalf of the American Delegation, and Mustafa Şerif Bey on behalf of the Turkish Delegation met once again and decided to investigate for the possibility of commencing negotiations again. The Americans argued that the two countries had never been in a state of war, and in line with international law, rupturing or suspension of the relations was thus out of the question. Moreover, the Americans stated that it was possible to revise the prior treaties between USA and the Ottoman Empire with the Turkish Government. They also revealed provided that some satisfactory assurances were given, they would be willing to officially abolish capitulations. As is understood from the correspondence among the American authorities, Grew believed that the Turkish Government did not intend to bestow the same rights to Americans that they were intending to bestow to Allied Powers. However, the Americans were expecting a treaty which included the same commercial rights which would have been established with a treaty between Turkey and the Allied Powers. On the other hand, they wanted the American institutions in Turkey to have equal status with those of Allied Powers' institutions. As is understood from Mustafa Şerif Bey's statements, the Turkish Delegation wished to conclude a treaty with the Americans similar to the one they were going to conclude with the Allied Powers. However, they did not take kindly to the idea of revising the previous treaties and putting them into effect. Another important matter was that the

---

⁴⁰ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 17 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 35.

⁴¹ For issue of concessions see. Seda Örsen Esirgen, "Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol. 28, Issue. 83, (July 2012), pp. 87-184.

⁴² Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 17 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 39.

⁴³ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 18 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 38.

⁴⁴ Hughes' telegram from Washington to the American Delegation in Lausanne dated 19 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 143.

Turkish Delegation emphasized on the demand that commercial concessions among the parties were to be mutual and this was appreciated by the Americans. Grew advised the American High Commissioners both in Washington and Istanbul that they had decided to formalize those unofficial negotiations under these circumstances⁴⁵. Apart from this, Grew stated that Mustafa Şerif Bey had been very sincere and that he should be entrusted with full authority as soon as possible to commence negotiations for a new treaty that would reestablish diplomatic relations⁴⁶. Grew also advised Bristol about the fact that the president of the Turkish Delegation, Ismet Pasha and Grew had no problems whatsoever and that he would continue his unofficial meetings with him until a draft agreement was ready⁴⁷.

On 1 June 1923, Grew informed Bristol briefly about Chester Company's⁴⁸ representatives' informal meetings to ensure commercial concession from Turkey and advised them to avoid commenting on the issue⁴⁹. On the other hand, the Chester Concession conflicting with those of the French required a negotiation between France and the USA. Therefore, official order from the governments in question regarding negotiations was to be awaited. However, Grew wanted the American High Commissioner to share with him the intelligence they got on the demands of the French delegation⁵⁰.

The representatives of the Allied Powers who were uncomfortable with the Chester Company's attempt to obtain concession, decided to bring forward the issue of capitulations, which they were willing to abolish. In response, Ismet Pasha visited Grew during 5-6 June 1923 evening and claimed that this issue was brought forward again due to Chester Company's demand for concessions. Grew, advised his government about his suggestion to Ismet Pasha that this issue be discussed with the representatives of the Allies. Grew, stating he had accepted the offer reluctantly, believed that after the negotiations, the Allied Powers opposed to Chester Concessions due to previously afforded advantages and future expectations⁵¹.

Bristol, believed that the public and the press in Turkey were leading a campaign against American institutions such as YWCA (Young Women's Christian Association) and

---

⁴⁵ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 23 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 44.

⁴⁶ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 24 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 45.

⁴⁷ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 1 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 57.

⁴⁸ For Chester issue see. Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul 2000; Yahya Sezai Tezel, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. XXV, (December 1970), pp. 287-318.

⁴⁹ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 1 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 59.

⁵⁰ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 2 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 63.

⁵¹ Grew's telegram to the Ministry of Foreign Affairs dated 6 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 406.

YMCA (Young Men's Christian Association)⁵². Bristol communicated this belief to Adnan Bey who aside from stating that neither he nor the notables shared the same opinion, suggested they announce that institutions would be closed during the summer. In return, Bristol reminded the Turkish Delegation in Lausanne that they had guaranteed respect to religious institutions in Turkey in 18 May 1923, and if not, he warned them against a negative and undesirable attitude towards Turkey in the USA⁵³.

Ankara's decision to shut down YMCA and YWCA is considered a significant factor that effected the negotiations between the Americans and The Turkish Delegations in Lausanne. Grew stated that "he had advised the Turkish Delegation sternly" about the serious repercussions this decision would cause, and asked Bristol to inform the Istanbul Negotiator (Murahhası) Adnan Bey. However, in time these discussions were dismissed before it was too late⁵⁴.

When the Ottoman Empire's foreign debts issue caused tension between the French and the Turkish Delegations and therefore presented yet another possibility of the Conference reaching a deadlock, Grew tried to mediate between the two parties. As is understood from Grew's telegram dated 9 June 1923 to the American High Commissioner in Istanbul, Ismet Pasha wanted to know whether it was possible to continue negotiations with the American Delegation provided that the Lausanne Conference broke down, and that the American Delegation decided to ask for Washington's instructions regarding the matter⁵⁵.

While Grew was trying to find common ground with the Turkish delegation, he also instructed the American representative Imbrie in Ankara to meet with the Turkish representatives in Ankara and to test the waters⁵⁶.

On 4 June 1923, Grew stated that the negotiations between him and the Turkish Delegation reached a "reasonable" level and that a draft agreement had been submitted to the Turkish Delegations⁵⁷. Nearly 2 weeks after that, the Americans prepared two different draft agreements. One of them was based upon the treaty signed between the Allied Powers and Turkey. The other one was formed by making insignificant amendments on the treaty they had signed with Spain. Both drafts included clauses regarding diplomatic relations, citizenship and interstate extradition⁵⁸.

---

⁵² For the developments in Turkey regarding this organization see. Ahmet Uçar, Hristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1910-1939), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2012, pp. 359-372, 385-392.

⁵³ Admiral Bristol's telegram to the American Delegation dated 30 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 15.

⁵⁴ Hughes' telegram to the American delegation in Lausanne dated 1 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 160; Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 1-8 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 60, 68.

⁵⁵ Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 9 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 411.

⁵⁶ Grew's telegram to the American Ministry of Foreign Affairs dated 14 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 423.

⁵⁷ Grew's telegram to the American Embassy in London dated 6 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 11.

⁵⁸ Grew's telegram to the Ministry of Foreign Affairs dated 18 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 393.

3. The Correspondences of the Greek Delegation in Lausanne Deciphered by the GCCS

The Correspondence of the Greek Delegation in Lausanne was also intercepted during technical surveillance and was submitted to the GCCS to be deciphered.

In the telegram sent by Collas, Greece's London Ambassador, to the Greek Delegation in Lausanne mostly assessed the strategy followed by the Allied Powers in Lausanne. On 26 May 1923, Collas claimed that based on the intelligence he received from a reliable source; in return for supporting the Turkish Delegation's demands, the French and the Turkish Delegations had reached a settlement on bonds and concessions issues⁵⁹.

Anninos, the Greek representative in Istanbul, advised the Greek Delegation in Lausanne on 21 May 1923, about the military activity in Istanbul and Thrace⁶⁰. In addition to this, Anninos' tone and the claims in his telegram are rather striking. For on 28 May 1923, Anninos claimed that some of the Greeks who were "subjected to violence by the Turks" had taken refuge in their consulate⁶¹.

Taking the telegrams deciphered by the GCCS into consideration, one can clearly see that the most pressing issues for the Greek delegation during the second round of the Conference were the issues of Ecumenical Patriarchate of Constantinople and the status of the Patriarch⁶². During the negotiations in Lausanne, Venizelos had issued a press statement indicating that as of mid-January 1923, the Patriarchate would stay in Istanbul, however the Patriarch Meletios would have to resign. Upon working really hard to ensure Patriarch Meletios' resignation, Venizelos managed to create an opposition among the Greeks against Meletios. Eventually, the opposing Greeks in Istanbul came together under the leadership of the Church of Galata, launched a raid in the Patriarchate and demanded Meletios that he resigned. Anninos claimed that the protests against the Patriarch were encouraged by the Turkish Police, the issue at hand was not just the security of life of the Patriarch, and that there was even a possibility of the Patriarchate not being able to perform its duties. Anninos also stated that the three Orthodox nations (Greece, Serbia, Romania) had submitted their protests to the Allied High Commission⁶³. A few days after the raid, the Patriarch demanded the Lausanne Conference to ensure freedom for the Ecumenical Patriarchate within its jurisdiction⁶⁴. However, it is obvious from the intercepted telegrams that Venizelos played a key role in the outbreak of the protests.

---

⁵⁹ London Ambassador Collas' telegram to the Greek Delegation in Lausanne dated 26 May 1923, *HW*, 12/46, T. N: 1836.

⁶⁰ Anninos' telegram to the Greek Delegation dated 21 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 783.

⁶¹ Anninos' telegram to the Greek Delegation dated 28 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 813.

⁶² For the issues of the Patriarchate and the resignation of the Patriarch see. Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, İstanbul 2002; Hüseyin Özbek, "Lozan Öncesi ve Sonrasında Patrikhanenin Hukuksal Durumu, *İstanbul Barosu Dergisi*, Vol. 82, Issue 1, (2008), pp. 93-100; "Uğur Üçüncü, "Fener Rum Patriği IV. Meletius'un İstanbul'dan Çıkarılması", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Issue. XIX, (September 2014), pp. 211-219.

⁶³ Anninos' telegram to the Greek Delegation dated 2 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 865.

⁶⁴ Anninos' telegram to the Greek Delegation dated 4 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 869.

Furious with the Patriarch's telegram, Venizelos explained that they were in no position to ensure the Patriarch and the Patriarchate staff immunity. Seemingly, the Patriarchate demanded a status similar to that of Vatican's. Venizelos highlighted the fact that it would only be possible for the Ecumenical Patriarchate of Constantinople to have a status similar to that of Vatican's, provided that a war had been won. His saying; "Whereas, unfortunately today we are negotiating a peace with Turkey who considers that she has conquered not only little Greece but whole Christian world." best indicates the psychology the Greeks were in then. Although even the more powerful states had given up on the issues regarding their citizens in Turkey, how could a defeated Greece ask that the Patriarchate carried on with the same religious concessions gained during the Ottoman Empire time? Venizelos' saying: "*Hellenism in Turkey has got to realise the fact that the conditions of its life have radically changed. It conforms to the situation it will be able, relying upon the clauses of the Treaty dealing with the protection of minorities to ensure in a sufficient measure the conditions of a tolerable existence. Otherwise it is condemned if it does not so conform, wholly to disappear like any other organisation that is not able to adapt itself to its surroundings.*" reflects the conditions and the situation dramatically. Venizelos believed that in order to accommodate to this new situation, the replacement of the Patriarch had to be someone not only entrusted by the Greeks and the Church, but also someone the more powerful states would dislike less. The members of the Patriarchate demanded that the then present Patriarch remain in office until the Turkish Government recognized Saint Synod and the National Assembly. However, Venizelos believed that this idea would "cause a disaster." Venizelos' first priority was to elect a new Patriarch according to traditions before Istanbul, then occupied by the Allied Powers, was evacuated and before the Greek Army was disbanded. Venizelos claimed that otherwise, "the dangers the Patriarch feared would be realized in a worse an inevitable manner." In January 1923, when Venizelos called for Meletios' resignation, the representatives of the Patriarchate claimed that in the event of his resignation, "the Greek population would as a result leave Constantinople in a body." Towards the end of the Conference, Venizelos explained that this kind of a treatment was no longer in question. With last ditch effort, Patriarch's statement that included his willingness to sacrifice himself by holding onto his office while the Turkish Government was being pushed on the conditions, served well and Venizelos explained this by stating that "this would harm the nation and the Church's interests⁶⁵."

One of the most striking telegrams that were deciphered by the GCCS is the one which was sent by the Rum Patriarch to Venizelos in Lausanne via Anninos. The Patriarch expressed that he had regretfully read the telegram sent to him and that he found solace in knowing that it is due to Venizelos' lack of knowledge regarding the events of 1 June 1923 and the general situation. Moreover, the Patriarch was claiming that persuading the Patriarchate Assembly to accept his resignation was beyond his power, and he also firmly stated that he considered demanding him to walk out of the fight as "an insult to his uniform." Once and for all, the Patriarch argued that "In case of a recurrence of the scandal on 1 June 1923, the Patriarchate would be under the control of the people bought over by the Turks⁶⁶".

---

⁶⁵ Caclamano's telegram to Anninos dated 21 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 1712.

⁶⁶ Anninos' telegram to Venizelos dated 7 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 881.

Venizelos sent a telegram to the Patriarchate reminding that they had promised in January 1923 that the Patriarch would resign. He also confessed that the Turkish Government let the Patriarchate remain in Istanbul provided that the Patriarch would resign, and that he was rather surprised to see that the resignation took that long. Venizelos did not even consider the suggestions by the Patriarchate authorities that Meletios' resignation be put off until the treaty was signed. On 7 June 1923, the Patriarch's demand to hold his office until the Turkish Government agreed to let the Patriarchate stay open was rejected by Venizelos. Venizelos stated that the Turkish Government had agreed to that already and highlighted the fact that, by insisting on holding the office, national interests would be at risk and he also reminded the Patriarch that he would be overwhelmed by such responsibility.

Venizelos claimed that, as long as the Patriarch perceived his position as a legitimate right, the Turkish Government might opt for a rather illegitimate preference and dismiss the National Assembly and Saint Synod. Moreover, he also stated that due to the Assemblies' and the Patriarch's "high treason", they were deemed as traitors during the negotiations and that would lead them to lose negotiation power over Turkey during the Conference. All in all, one can understand from the telegram that Venizelos had not changed his mind about the Patriarch's resignation⁶⁷.

4. The Deciphered Correspondence of the French Delegation in Lausanne by the GCCS

Although the French Delegation communicated via the lines under their control, a few of their telegrams were also deciphered by the GCCS.

On 24 May 1923, Pellé sent a telegram to the French High Commissioner in Istanbul. In his telegram, he stated that the issue regarding the currency with which the Ottoman debts would be repaid would be examined by the Belgium, French and Dutch creditors gathered in Paris. Pellé also mentioned that the Italian representative refused to take part in the meeting, and spoke highly of Adam Block's work⁶⁸.

Mougin wanted Pellé that he hold official talks in Lausanne regarding the Izmir-Kasaba railway line, and Pellé demanded information on the line in question from the Interim French High Commissioner in Istanbul Jesse Curely⁶⁹. Curely advised him about the line briefly in his telegram dated 6 June 1923, and this telegram was deciphered by GCCS⁷⁰.

On 5 June 1923, Pellé advised the French High Commissioner in Istanbul about the fact that the financial issues, especially about the issue indemnity, had not yet been resolved and that the Allied powers were having difficulty in convincing the Turkish

---

⁶⁷ Venizelos' telegram to Aninios dated 11 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 1660.

⁶⁸ Pellé's telegram to the French High Commissioner in Istanbul dated 24 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 32.

⁶⁹ Pellé's telegram to the French High Commissioner in Istanbul dated 3 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 40.

⁷⁰ Jesse Curely's telegram to the French Delegation in Lausanne dated 6 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 52.

delegation to accept their terms and decisions. Under these circumstances, Ismet Pasha would need to ask for new instructions from Ankara⁷¹.

5. The Deciphered Correspondence of the Turkish Delegation in Lausanne by the GCCS

It is ascertained that during the first round of the Lausanne Conference, there had been 750 telegrams between Ankara and the Turkish Delegation. And it was also ascertained that during the interim period and the second round, which directly relevant to our topic, there had been a total of 850 encrypted messages⁷². We can easily state that during the second round of the Lausanne Conference, two of the telegrams sent by Ismet Pasha to Ankara, and one telegram received by him from Ankara were deciphered by the GCCS.

In his telegram dated 18 May 1923, addressed to the Prime Minister Rauf Bey, Ismet Pasha stated that Rumbold insisted on the 12-month-period demanded by the British to determine the Iraq border, that he would be able to bring this period down to 9 months, and that the British government demanded that time for the evacuation of Iraq. In the same telegram, Ismet Pasha stated that he had not had the chance to reach a settlement with Venizelos on the indemnity issue; however, he believed that the issue would be officially discussed during the Conference. Although Venizelos accepted that they had violated the laws of war and caused -Turkey financial damage, he demanded that the indemnity request “be forgotten” due to Greece’s economic situation. Even though Ismet Pasha declared that this explanation satisfied him morally, he knew that the great powers would step in to resolve this issue. Finally, Ismet Pashas pointed out that the Serbian Delegate had overreacted to an offer regarding the Muslims in Yugoslavia. It was also interesting to see that the Serbian Delegate uttered threats and stated that in the event of a possible action against Turkey, he would not take the responsibility of some Serbians joining forces with Greece to form a common operation⁷³.

A telegram Rauf Bey received from the Negotiator Adnan Bey and communicated to the Turkish Delegation in Lausanne was also deciphered by the GCCS. As is understood from the telegram, Adnan Bey was providing information regarding his meeting with the Interim High Commissioner Henderson. According to the telegram, he warned that a new crisis might break out, in case the Greece’s suggested indemnity was not accepted by the Turkish Delegation, and that he believed the Allies would try to resolve the issue by negotiating between Turkey and Greece. However, Adnan Bey believed, provided that the Turkish Delegation accepted the offer, the Greeks would slip across the Maritsa (Meriç) river for a “power trip”, and that this would cause the Armistice of Mudanya to be considered violated. Lastly, Henderson emphasized that if the Armistice was violated by Greece, the Allied Powers would be able to stop this operation; however, they would not be

---

⁷¹ Pellé’s telegram to the French High Commissioner in Istanbul dated 5 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 41.

⁷² Şimşir, *Lozan Günlüğü*, p. 80-98.

⁷³ İsmet’s telegram to the Prime Minister dated 18 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: unspecified (It is understood that it is telegram no 108 when compared to the study *Lozan Telgrafları II*, p. 318-319).

able to intervene if the responsible party was the Turkish Government. Henderson, stating that he had no instructions regarding what kind of an attitude they would adopt if Greece attacked Dardanelles, expressed his personal opinion and emphasized that they would continue to be neutral within the set framework and would not let neither the Muslims nor the Christians to get hurt during the process⁷⁴.

On 1 June 1923, İsmet Pasha advised Ankara that he had received a telegram from the American Delegation stating that the notification to dissolve YMCA in Istanbul to the Governor of Istanbul. In addition to this, he informed Ankara that this development could be used by the missionary community who had been libeling against Turkey and wished to affect the parliament⁷⁵.

When compared to the *Lausanne Telegrams*, published by Bilal Şimşir, it is understood that these three telegrams had been fully deciphered by the GCCS⁷⁶.

CONCLUSION

The British officially establishing a cryptology school called the GCCS is considered the beginning of radical changes in the realm of intelligence. From then on, the British would be able to systematically evaluate the messages and the information they had intercepted via both the lines under their control which therefore provided easy access or by other means.

While the debate on whether this method is legal and in line with the ethics or not, after the First World War, the GCCS would quickly organize and become one of the indispensable tools in the British intelligence services. Since the end of 1919, GCCS have been trying to intercept the encoded telegrams, indiscriminate of country, decipher and submit them to the concerned parties. Bearing in mind the vast number of telegrams, the possibility of false or misleading information and the variety of codes and crypto, one can claim that, in the 1920's, the staff of GCCS had to work under extremely intense and difficult circumstances. Therefore, we can easily state that some of the telegrams which had been intercepted by the British during the 1920's were entirely or partially deciphered and some never were. On the other hand, we do not deny the importance and the function of GCCS in history, but want to draw the attention to the fact that there are a lot of questions left to be answered. We believe that we should assess the claims of the British intercepting foreign countries' telegrams during Lausanne, within this framework.

We can state that during the second round, when the Conference was being formed, the performance of GCCS, considering the conditions at the time, grabbed a slice of history by helping the British intercept and decipher⁷⁷ the telegrams of not only its allies

---

⁷⁴ Hüseyin Rauf's telegram to İsmet Pasha dated 27 May 1923, *HW*, 12/47, T. N: 169.

⁷⁵ İsmet Paşa's Telegram to the Turkish Parliamentary Speaker's Office dated 1 June 1923, *HW*, 12/47, T. N: 181.

⁷⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, p. 318-319, 360, 380-381.

⁷⁷ For more information see. Michael Dockrill, "Britain and The Lausanne Conference 1922-1923", *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığı)*, Vol. 23, (1993), pp. 1-17.

in the First World War; Italy, France, the USA and Greece, but also that of Turkey. During the War of Independence, the British believed that its allies “had betrayed” them; therefore, both its allies’ and the Turkish Delegation’s telegrams have great importance in terms of developing their strategy during the Lausanne Conference. We do not know the number of telegrams which were not deciphered. However, based on GCCS’s own archive records, we can clearly state that some of the correspondence to and from Lausanne and Istanbul, London, Washington, Paris and Rome was assessed and partially or fully deciphered by the GCCS.

As is understood from the American telegrams which were deciphered by the GCCS, unlike that of the Allied Powers’ telegrams, the content of the correspondence mostly regarded the drafts of the treaty between Turkey and the USA and the Chester Company’s attempts to gain commercial concessions. Therefore, these telegrams have greater importance for the British. The British decision makers had the chance to get information about the official negotiations between the American and Turkish Delegations, their outlook on the matters, and the strategies both parties developed against each other.

The telegrams of the important British allies, Italy and France’s telegrams which were processed by the GCCS mostly included information on issues, such as indemnity, foreign debts, capitulations or concessions and the evacuation of Istanbul and the Straits. In this sense, the data provided by the GCCS must be considered as a significant argument that supported the British strategy during the Lausanne Conference.

The content of the Greek telegrams which were assessed by the GCCS is quite remarkable. One can easily see from the telegrams the Greek point of view on the issue of Patriarchate and Venizelos’ attitude regarding Patriarch Meletios’ resignation and leaving Istanbul in line with the settlement reached during the Conference.

The Turkish Delegation was trying to make its presence felt against the Allied Powers during the Lausanne Conference, and the claims regarding the British intercepting the telegrams of this Turkish Delegation being true has been documented. The Turkish authorities had to use the Eastern line under the British control to communicate with the Delegation in Lausanne, and although they are known to have used book cipher as a precaution, one cannot deny the deciphering skills of the cryptanalysts.

We have established that during the second round of the Lausanne Conference, 23 telegrams of the Italian delegation, 19 telegrams of the American delegation, 8 telegrams of the Greek delegation, 4 telegrams of the French delegation and 3 telegrams of the Turkish delegation were partially or fully deciphered by the GCCS. We want to emphasize one thing to avoid any kind of misunderstanding; we have only attempted to evaluate the telegrams of the second round of the negotiations which were deciphered by the GCCS. However, as is understood from Sonyel’s work, some telegrams intercepted by the British intelligence services had been deciphered by other departments and submitted to the decision makers’ attention. We are now fully aware of the fact that the British had the means to easily intercept the correspondence of not only the Turkish delegation, but also that of its allies’ during the First World War. Therefore, by means of showing the telegrams which were

deciphered as reference and using inductive method, we can either state that all the telegrams were deciphered by the British during the Lausanne Conference, thus provided an advantage for the British during the negotiations, or claim that these telegrams are limited to the ones classified in the British archives and that they did not have any direct effect on the negotiations. However, the supporters of both claims should keep in mind the margin of error rising from utilizing the inductive method in scientific research.

Despite the fact that our study led us to the conclusion that the British intelligence performed a more extensive work during the Lausanne Conference than expected, we believe we need to be on the safe side. For it seems very difficult to determine with the data at hand right now how many telegrams were deciphered and when, whether they were ready in time, how reliable the information gathered was and how effective they were in the forming of the Lausanne Treaty. And to be able to answer the aforementioned questions, comparative studies regarding the related countries' archives are needed.

ATTACHMENT 1.

Montagna's telegram to the Italian London Embassy dated 23 May 1923⁷⁸.

From: MONTAGNA, LAUSANNE,
To: Italian Embassy, LONDON.

No: 449.
Date: 23rd May, 1923.

From: STURMUT, LONDON.
To: MONTAGNA, LAUSANNE.
My telegrams No. 443 (Our 013351) and No.445
(See preceding message).

Date: 19th I have sent the following telegram to ROME:-
This evening the British financial expert
informed NOGARA that as he knows that he can obtain the
consent of his Government he is willing to offer us here
at LAUSANNE the 930,000 gold pounds in Treasury bonds for
the common reparations fund provided that by this ..... it
be clearly understood that the dispute is settled once and
for all. If our Government accepts this (arrangement?), I
shall try to make use of our consent not to reopen the
reparations question in our dealings with ENGLAND and
TURKEY in order to make sure of BRITAIN's definite support
in the question of CASTELLORIZZO.

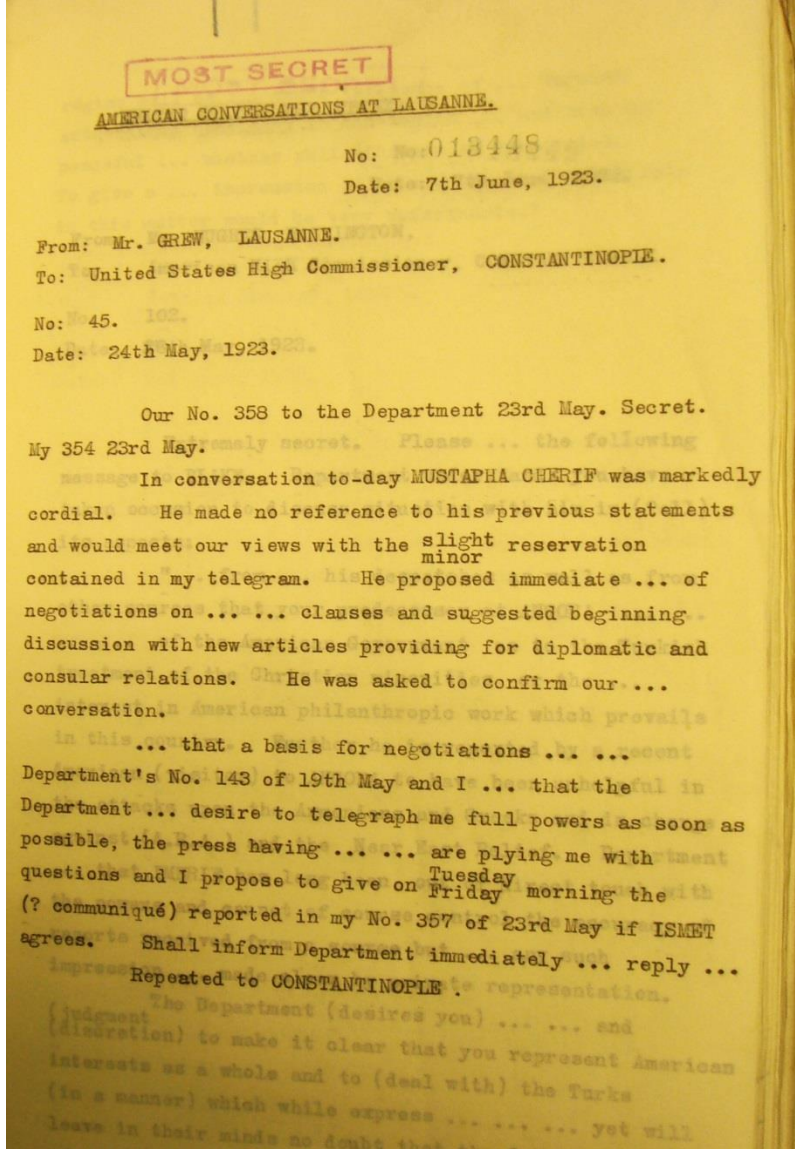
Please sent me instructions.
Your number 51.

The object of the negotiations with TURKEY is
the conclusion of an agreement on the basis of reciprocity
as regards the consular convention and the establishment
of diplomatic relations. The general lines of the
negotiations are the principles of the LAUSANNE draft
treaty; at the same time an attempt is being made to
maintain article (153)7. MODERLEWSKI has officially
informed the delegates of the Allied Powers at LAUSANNE
about the opening of the negotiations.

⁷⁸ HW, 12/46, T. N: 449.

ATTACHMENT 2.

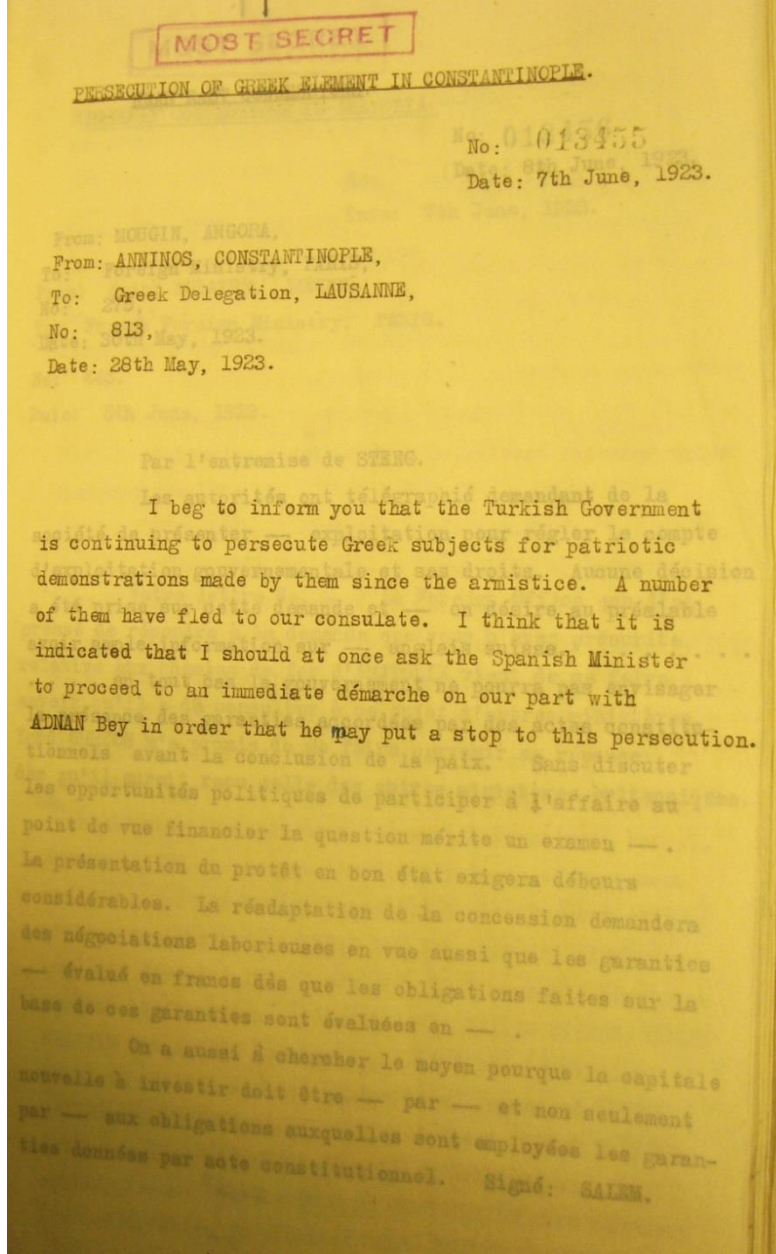
Grew's telegram to the American High Commissioner in Istanbul dated 24 May 1923⁷⁹.

⁷⁹ HW, 12/47, T. N: 45.

ATTACHMENT 3.

Anninos' telegram to the Greek Delegation dated 28 May 1923⁸⁰.

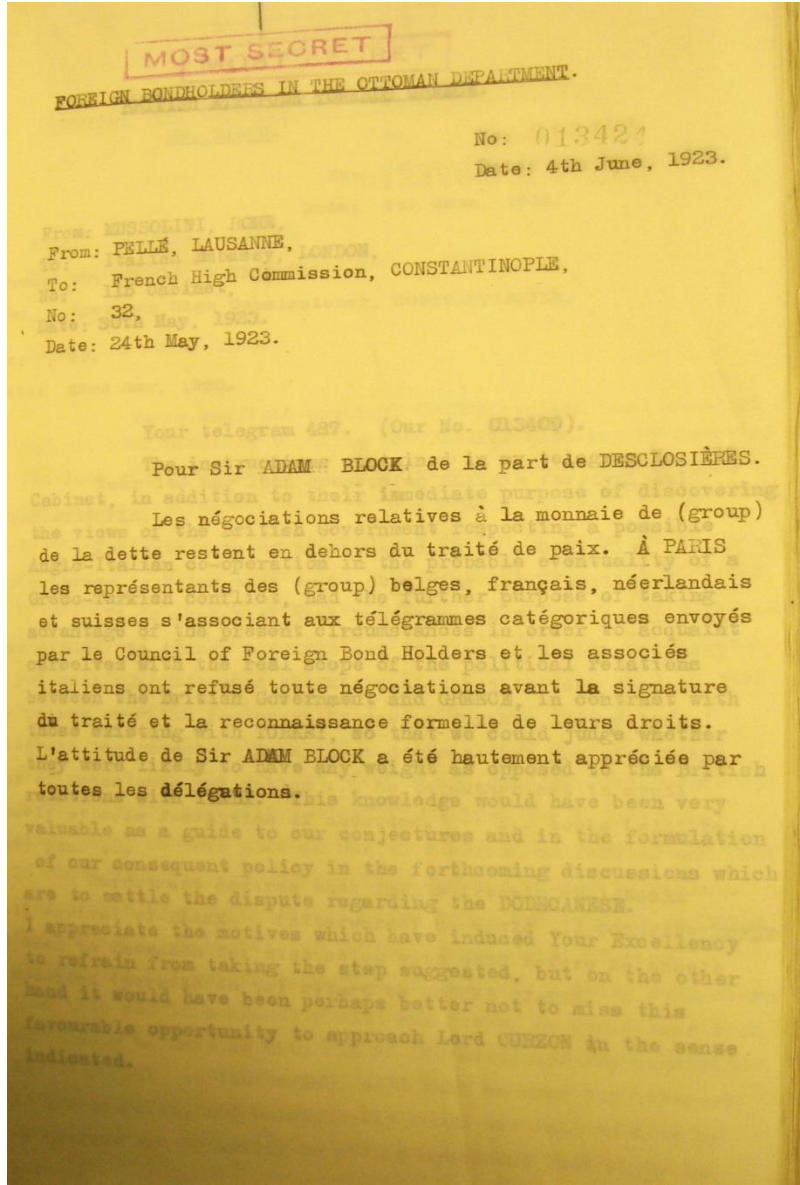

⁸⁰ HW, 12/47, T. N: 813.

ATTACHMENT 4.

Pellé's telegram to the French High Commissioner in Istanbul dated 24 May 1923⁸¹.

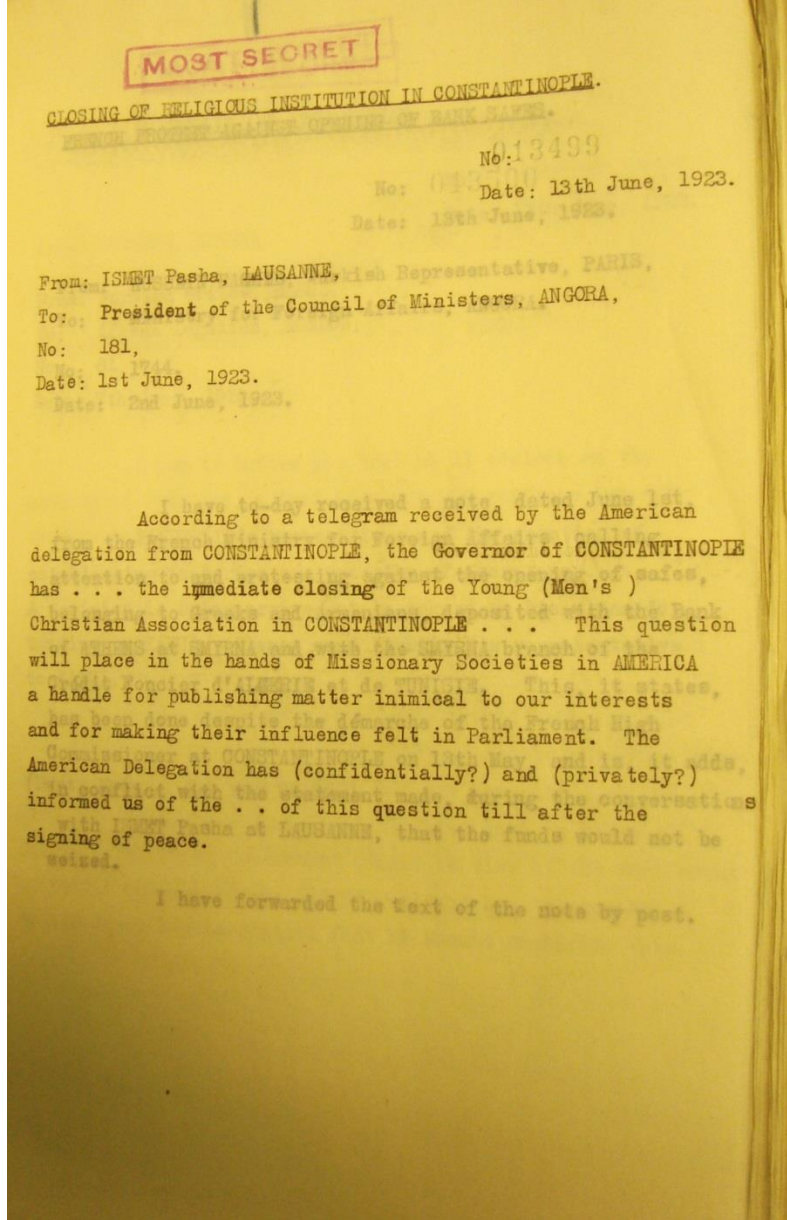

⁸¹ HW, 12/47, T. N: 32.

ATTACHMENT 5.

İsmet Paşa's Telegram to the Turkish Parliamentary Speaker's Office dated 1 June 1923⁸².

⁸² HW, 12/47, T. N: 181.

BIBLIOGRAPHY

I. Archive Records

Public Record Office, Head Quarters (HW)

HW, 12/46.

HW, 12/47.

II. Research Work

Berkes, Niyazi: *Patrikhane ve Ekümeniklik*, İstanbul 2002.

Can, Bilmez Bülent: *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul 2000.

Demirci, Sevtap: *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele*, İstanbul 2011.

Şimşir, Bilâl N.: *Lozan Günlüğü*, İstanbul 2014.

Şimşir, Bilâl N.: *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara 1990.

Meray, Seha L.: *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara 1969.

Sonyel, Salâhi R.: *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara 2014.

Yılmaz, Faruk: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Duyun'ı Umumiye)*, İstanbul 2003.

III. Articles

Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Issue. 23, (2009), pp. 14-58.

David Kahn, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi", *Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı*, Vol. 8, Issue. 2, (Summer 2002), pp. 5-20.

Erdal Açıkse, "Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma", *Atatürk Yolu*, Issue. 21, (May 1998), pp. 1-31.

Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Issue. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), (2013), pp. 101-128.

Hüseyin Özbek, "Lozan Öncesi ve Sonrasında Patrikhanenin Hukuksal Durumu", *İstanbul Barosu Dergisi*, Vol. 82, Issue. 1, (2008), pp. 93-100.

John Ferris, "Whitehall's Black Chamber: British Cryptology and the Government Code and Cypher School, 1919-29", *Intelligence and National Security* 2, Issue. 1, (1957), (2008), pp. 54-58.

John M. Vander Lippe, "The Other Treaty of Lausanne The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", *Turkish Yearbook*, Vol. 23, Ankara (1993), pp. 31-63.

Keith Jeffrey-Alan Sharp, “Lord Curzon and the Use of Secret Intelligence at the Lausanne Conference: 1922-1923, *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Vol. 23, (1993), pp. 79-81.

Maria Antonia di Casola, “Italy And The Treaty of Lausanne of 1923”, *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Vol. 23, (1993), pp. 65-78.

Michael Dockrill, “Britain and The Lausanne Conference 1922-1923”, *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Vol. 23, (1993), pp. 1-17.

Mustafa Armağan, “Lozan’ın Gizli Maddeleri”, *Zaman*, 29 Temmuz 2012.

Ramazan Erhan Güllü, “Lozan Konferansında Tazminat Meselesi ve Karaağaç’ın Türkiye’ye İadesi”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2012 Bildiriler Kitabı*, Edirne 2012, pp. 403-422.

Seda Örsten Esirgen, “Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol. 28, Issue. 83, (July 2012), pp. 87-184.

Taha Akyol, “İngiliz Belgelerine Göre Lozan”,

<http://www.milliyetsanat.com/kitap/yazar-detay/ingiliz-belgelerine-gore-lozan/321>

(Access Date: 01. 11. 2014)

Uğur Üçüncü, “Fener Rum Patriği IV. Meletius’un İstanbul’dan Çıkarılması”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Issue. XIX, (Eylül 2014), pp. 197-232.

Yahya Sezai Tezel, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. XXV, (December 1970), pp. 287-318.

IV. Theses

Uçar, Ahmet: Hıristiyan Gençler Cemiyeti’nin Türkiye’deki Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2012.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

ROMANYA TÜRKLERİNİN SEYHAN'A İSKÂNİ (1936)^{1*}

The Settlement of Turkish Romania to Seyhan (1936)

Erdem ÇANAK^{**}

ÖZET

Balkanlardan Anadolu'ya ilk büyük Müslüman/Türk göçü, 1877–1878 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde gerçekleşmiş ve yakın döneme kadar da devam etmiştir. Göçlerin gerçekleştiği ülkelerden birisi de Romanya'dır. Romanya'dan özellikle 1930–1940 yılları arasında Anadolu'ya yoğun bir göç olmuştur. Bu yıllara tesadüf eden 1936 yılındaki göçle birlikte gelen göçmenlerin bir kısmı da Seyhan'ın Kozan ve Ceyhan kazalarına iskân olunmuştur. Bu çalışmada, cumhuriyetin ilk yıllarında Romanya'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin sebepleri irdelenerek 1936 yılında Kozan ve Ceyhan'a iskân olunan göçmenlerin bilgilerinin yer aldığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan İskân Defterindeki veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyhan, Adana, Kozan, Ceyhan, Romanya, Göç.

ABSTRACT

The first major Muslim/Turkish migration from the Balkans to Anatolia has taken place as a result of the Ottoman-Russian War in the year 1877-1878 and continued until recently. Romania is one of the countries where the migration occurred. Especially, between the years of 1930-1940 there has been intense migration from Romania to Anatolia. In this context, some of immigrants who came with the migration in 1936 was resettled to Kozan and Ceyhan towns of Seyhan. In this study, the data given in settlement book contained in the Archive of Republic of Prime Minister and containing the data of immigrants settled to Kozan and Ceyhan in 1936 is evaluated by examining the causes of the migration from Romania to Turkey in the first years of the republic.

Key Words: Seyhan, Adana, Kozan, Ceyhan, Romania, Migration.

* Adana vilâyetinin adı 20 Mayıs 1933 tarih ve 2197 sayılı “*Bazı Vilâyetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkındaki Kanun*” ile merkezi Adana olmak üzere Seyhan olarak değiştirilmiştir. **Düstur**, III.Tertip, C.14, s.642-645; **Resmî Gazete**, S.2411 (27 Mayıs 1933); **İdare**, S.62 (Mayıs 1933), s.584-585. Ancak 25 Ocak 1956 tarih ve 6644 sayılı “*Seyhan Vilâyeti Adının (Adana) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun*” ile vilayetin adı tekrar Adana olarak değiştirilmiştir. **TBMMZC**, X.Devre, 2.İçtima, C.9, s.255; **Resmî Gazete**, S.9223 (2 Şubat 1956), s.13485. Seyhan milletvekilleri tarafından verilen kanun teklifinde değişikliğe gerekçe olarak Seyhan isminin halk arasında yaygınlaşmaması gösterilmiştir. “Milletvekillerimiz Çalışıyor. Seyhan'ın Adana Olmasını Teklif Ettiler”, **Hür Fikir**, 12 Şubat 1955; “Seyhan'ın Adana'ya Çevrilmesi”, **Türk Sözü**, 7 Mayıs 1955.

** Yrd. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, canak@cu.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti Balkanlarda gerçekleştirdiği fetihler neticesinde ele geçirdiği yerlere Anadolu'dan getirdiği Türkmenleri iskân etmiştir. Anadolu'dan Balkanlara yönelik bu nüfus hareketi 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlının bölgedeki topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte tersine dönmüştür. Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göçleri hızlandıran en önemli gelişme ise Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1877-1878 yılında meydana gelen ve "93 Harbi" olarak da bilinen savaş olmuştur. Savaş neticesinde kaybedilen topraklarda yaşayan yüzbinlerce Müslüman/Türk Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır.² İlerleyen dönemlerde devam eden göçlerin yaşandığı ülkelerden birisi de Romanya olmuştur.

I. Dünya Savaşını takip eden yıllarda Romanya topraklarında 190.000 civarında Türkün yaşadığı tahmin olunmaktadır.³ Bu dönem olumlu seyreden Türkiye-Romanya ilişkilerinin etkisiyle Türkler, seçimlere iştirak edebilmişler, dinî teşkilatlarını kurabilmişler ve okullarda Türkçe dersi alabilmişlerdir.⁴ Kısacası dinî, siyasi ve eğitim konularındaki haklarını sorunsuz bir şekilde kullanabilmişlerdir. Ancak Romanya Hükümeti'nin bir süre sonra büyük toprak sahiplerinin topraklarının bir kısmını istimlak ederek topraksız köylülere dağıtmaya başlaması ülkedeki Türkleri de etkilemiştir.⁵ Hatta Türkler, yoğun olarak yaşadıkları Dobruca bölgesinde ikinci bir istimlak yapılmasından dolayı daha fazla etkilenmişlerdir.⁶

² Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", **Tarih Okulu**, S.XIV (2013), s.115. Savaş neticesinde Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu antlaşma ile kurulması öngörülen Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan Devletlerinin kontrolünün Rusya'ya bırakılmasına itiraz eden Avusturya ve İngiltere'nin girişimleri neticesinde Berlin'de yeni bir kongre toplanmıştır. Kongre neticesinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu nedenle gerek savaş esnasında gerekse savaşın sonra yüzbinlerce Müslüman/Türk Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu hadise tarihe "Doksanüç Muhacereti" olarak geçmiştir. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.4.

³ Ülkede yaşayan gruplardan birisi de Hristiyan Gagauz Türkleridir. Ancak bunlar, Hristiyan olmalarından dolayı azınlık kabul edilmedikleri için Müslüman Türkler ile aynı haklara sahip olmamışlardır. Gagauz Türkleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atanas Manov, **Gagauzlar (Hristiyan Türkler)**, (Çev. M. Türker Acaroğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001; Müstecib Ülküsal, **Dobruca ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1966; Harun Güngör, Mustafa Argunşah, **Gagauz Türkleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

⁴ Ülküsal, **a.g.e.**, s.1084.

⁵ Savaş öncesi dönemde büyük toprak sahipliğine dayanan bir tarım toplumu olan Romanya'nın savaştan kaynaklanan harcamalarından dolayı sosyo-ekonomik yapısı önemli ölçüde bozulmuştur. Bu durumun iktidarını olumsuz yönde etkilediğini gören Kral Ferdinand, 17 Temmuz 1921 tarihinde almış olduğu 100 hektarın üzerindeki mülkiyetli arazilerin istimlak edilerek ihtiyaç sahibi köylülere dağıtılması ve istimlak bedelinin % 35'inin devlet tarafından karşılanması yönündeki kararını uygulamaya koymuştur. Atilla Kollu, **Türkiye Balkan İlişkileri (1919-1939)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996, s.77; Hikmet Öksüz, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s.166.

⁶ 1924 yılında çıkarılan "Toprak Kanunu" ile de bu süreç desteklenmiştir. Kanun gereğince Dobruca bölgesinde yaşayan toprak sahipleri ellerindeki toprakların üçte birini yeni gelen Romenlere terk

İstimlâk çerçevesinde herkesten elindeki arazinin kendine ait olduğunu tapu senedi veya şahitlerle ispat etmesi istenmiş, ispat edenlere arazinin üçte ikisinin verileceği geriye kalan kısmının da devlete intikal edeceği ifade edilmiştir.⁷ Ancak uygulamada buna riayet edilmeyerek Türklerin elindeki arazinin yarısına el konulmuştur. Bunun yanı sıra verimli topraklar istimlâk işlemine tâbi tutulurken verimsiz topraklar doğrudan sahiplerine bırakılmıştır. İstimlâk edilen topraklara ise Makedonya ve Banat'tan getirilen Ulahlar yerleştirilerek Dobruca bölgesinin Romenleşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.⁸ Bununla yetinmeyen Romanya Hükümeti, bölgeye yerleştirilecek olan Ulahların evleri inşa edilinceye kadar Türklerle aynı yerde yaşamalarını öngörmüştür. Bu kararın tatbikiyle birlikte iki unsur arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır. Bunu fırsat bilen Ulahlar ise bölgedeki Türkleri kaçırmak için taciz etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Türkler, bir taraftan ellerindeki gayrimenkulleri satmaya, bir taraftan da Türkiye'den göç talebinde bulunmaya başlamışlardır. Ancak Türkiye, içinde bulunduğu iktisadi koşullardan dolayı sadece serbest göçmen olarak gelmek isteyenlere izin verebilmiştir.⁹ Bu bağlamda 1928 yılına kadar Romanya'dan Türkiye'ye daha ziyade çiftçilikle geçimini sağlayan Türkler göç etmiştir. Fakat bunların satmış oldukları arazilerinin parasını yanında getirmesinden rahatsız olan Romanya Hükümeti, pasaport verirken sıkıntılar çıkarmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak göçlerde ciddi bir azalma meydana gelmiş ancak tamamen durmamıştır.¹⁰ Bu süreçte serbest göçmenlerin yanı sıra 1924 İstimlâk Kanunu sonrasında işleyecek toprağı kalmayan ve geçim sıkıntısına düşenlerden az da olsa iskânlı statüde göçmen de kabul edilmiştir.¹¹

1929 Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle yaşam şartları iyice ağırlaşan ve Romanya Hükümeti'nden herhangi bir ekonomik yardım alamayan Türkler, maddî olarak çok zor günler geçirmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Romanya'da yaşayamayacaklarını anlayarak Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir.¹² Bu durumdan Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey vasıtasıyla haberdar olan Türkiye, kitlesel bir göçle baş edebilecek sosyo-ekonomik yapıya sahip olmadığından Hamdullah Suphi Beyden olası kitlesel bir göçü

---

etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine temel geçim kaynakları olan topraklarının önemli bir kısmını kaybeden Türkler, maddî olarak sıkıntıya düşmüşlerdir. Yaşar Nabi, **Balkanlar ve Türklük**, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s.117.

⁷ Ülküsal, **a.g.e.**, s.48.

⁸ BCA, 030.10.116.810.13. 1935-1937 yılları arasında gerçekleşen göçlerle Dobruca bölgesi adeta boşalmıştır. Osman Horata, "*Kuzey ve Batı Türklüğünün Kesişme Noktasında Küçük Bir Türk Topluluğu: Romanya Türkleri*", **Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı**, ASAM Yayınları, Ankara 2003, s. 156.

⁹ BCA, 272.12.56.142.24; 272.12.56.143.34; 272.12.56.143.95; 272.14.77.40.6; 272.12.55.140.12. Devletin bütün olanakları büyük mübadele ile gelmiş olan muhacirlerin iskânında kullanıldığı için Balkan ülkelerinden gelecek olanlar ancak serbest göçmen olarak kabul edilebilmişlerdir. Önder Duman, "*Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)*", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.43 (2009), s.475.

¹⁰ BCA, 272.12.60.166.17; 030.10.116.809.3.

¹¹ BCA, 030.10.81.530.7.

¹² Kollu, **a.g.t.**, s.172-173.

önlemesi hususunda tedbirler almasını istemiştir.¹³ Bu nedenle 1933 yılında ciddi bir göç meydana gelmemiştir. Ancak Türkiye'ye gitme arzusunda olan Türkler ev ve arsa gibi taşınmazlarını satabildikleri fiyattan elden çıkarmak suretiyle 1934 yılından itibaren liman kenti Köstence'ye akın etmişlerdir. Bunun neticesinde 1934 yılı Sonbaharında Köstence'de yaklaşık 30 bin kişi toplanmıştır. Bu durumdan istifade eden vapur sahipleri ve hamallar da göçmenlerden fahiş miktarda paralar istemeye başlamışlardır.¹⁴

Türkiye'ye göç etmek isteyen Romanya Türklerinin Köstence'de toplanmaya başlamasıyla birlikte sorunlarda artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Türk Hükümeti, göçün belli bir düzene kavuşması ve göçmenlerin haklarının korunması hususunda Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Beyi yetkili kılmıştır. Hamdullah Suphi Beyin girişimleri neticesinde Romanya Başbakanı ile İçişleri ve Ziraat Bakanlarının da yer aldığı bir komisyon oluşturulmuştur. 21 Şubat 1935 tarihinde yapılan ilk komisyon toplantısında Hamdullah Suphi Bey, göçmenlerin göç esnasında karşılaştıkları sorunları yetkililere anlatarak çözüm önerilerini sunmuştur. Buna göre Türklerin oturdukları bölgelerin 3-4 mıntıkaya ayrılmasını ve sırayla göç etmesini, göçmenlerden geriye kalan menkul ve gayrimenkullerin karma bir komisyon tarafından tespit edilip değerinin saptanarak Romanya Hükümeti tarafından satın alınmasını ve bedelinin kısmen nakit kısmen de petrol ve kereste ile ödenmesini, göçmenlere cüzî bir ücret karşılığında müşterek pasaport verilmesini, vergi borçlarının affedilmesi ile liman ve rıhtımlarda hamallara ödenen yüksek ücretten muaf tutulmalarını talep etmiştir.¹⁵ Romen yetkililerce prensip olarak kabul edilen bu talepler, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 10 Mayıs 1935 tarihli Bükreş ziyareti esnasında tekrar müzakere edilerek uygulama aşamasına geçilmesine karar verilmiştir. Nitekim ziyaretten sonra ilk adım olarak liman ve rıhtımlarda hamallara ait olan yük taşıma tekeli Türk göçmenler için geçici olarak kaldırılmıştır.¹⁶ Bu gelişme üzerine göçmenler, Türk Hükümetinin anlaştığı vapur acenteleri tarafından taşınmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye, 1935 yılı Eylül ayında aldığı bir kararla göçmenlerin iskânının neden olduğu sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı göçleri geçici olarak durdurmuştur. Hatta Romanya Hükümetine gönderdiği bir yazı ile de artık göçmen göndermemesini istemiştir. Bunun üzerine 1935 yılı içerisinde mallarını tasfiye ederek göç etmek üzere Köstence'de toplanmış bulunan 13.300 kişi ya geldikleri bölgelere geri gönderilmişler ya da konsoloslukça kiralanmış hanlara yerleştirilmişlerdir.¹⁷ Göçü bekleyen bu kişilerin mevcudiyeti karşısında Türkiye, göçlerin belli bir program dâhilinde gerçekleşmesi için 1936 yılı başında Bükreş Elçiliği vasıtasıyla Romanya'ya başvurarak daha önce mutabık kalınan ancak yazılı hale getirilmeyen kararların mukavele

¹³ BCA, 030.10.246.667.10. Hamdullah Suphi Beyin Romanya'daki faaliyetleri için bkz. Ömer Metin, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya Türklerinin Göçüne Dair Faaliyetleri (1931-1938)", **Karadeniz Araştırmaları**, S.35 (2012), s.125-143.

¹⁴ Önder Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", **Bilgi**, S.45 (2008), s.30-31.

¹⁵ BCA, 030.10.247.668.16.

¹⁶ "Romanya'dan Anayurda Gelecek İrkdaşlarımız", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1935.

¹⁷ Bunların 6.000'i Darostor, 5.000'i Köstence, 2.000'i Kalidera, 300'ü de Tolça Sancağındandır. "Köstence'deki Göçmenlerin Nakli Temin Edildi", **Cumhuriyet**, 24 İkinciteşrin 1935.

haline getirilmesini talep etmiştir. Nisan ayında tamamlanan görüşmeler neticesinde ortaya çıkan metin 4 Eylül 1936 tarihinde taraflarca imzalanmıştır.¹⁸

1923-1938 yılları arasında Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göçlere bakıldığı zaman gerek nitelik gerekse nicelik olarak göstermiş oldukları farklılıktan dolayı 1923-1933 ve 1934-1938 yılları arasında olmak üzere ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Buna göre ilk dönem göçleri küçük gruplar halinde ve çoğu serbest göçmen statüsünde, ikinci dönem göçleri ise kitlesel boyutta ve iskânlı göçmen statüsünde gerçekleşmiştir.¹⁹ Bunun neticesinde 1923-1933 yılları arasında Romanya'dan Türkiye'ye 33.852 kişi, 1934-1938 yılları arasında ise 79.868 kişi olmak üzere 113.720 kişi göç etmiştir. Bu göçlerin yıllara göre dağılımı ise şu şekilde olmuştur.²⁰

Yıllar	Göçmen Sayısı
1923-1933	33.852
1934	16.072
1935	21.162
1936	20.692
1937	13.110
1938	8.832
Toplam	113.720

Seyhan'a İskân Olunan Romanya Türkleri

Romanya Türklerinin ekseriyeti Türkiye'ye deniz yoluyla gelmiştir. Gemilerden indikleri yerlerde bulunan tahaffuzhanelerde (karantina yeri) sağlık kontrolünden geçirilen göçmenler, gerekli aşılari yapıldıktan sonra misafirhanelere sevk edilmişlerdir. Burada

¹⁸ Yılmaz Altuğ, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", **Belleten**, LV/212 (1991), s. 109-120. Bundan önce iki ülke arasında 11 Haziran 1929 tarihinde "Ticaret, İkamet ve Seyrüsefer Antlaşması", 18 Eylül 1930'da "Mezarlıkları Muhafaza Antlaşması" ile 17 Ekim 1933'de "Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması" imzalanmıştır. Hikmet Öksüz, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)", **Atatürk Dergisi**, C.3, S.1 (2000), s.181; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2)**, Alkım Yayınları, Ankara bty, s.339; Selman Yaşar, "Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)", **Turkish Studies**, S.7/4 (Sonbahar 2012), s.3201-3202.

¹⁹ Duman, **Balkan Göçmenlerinin İskan Çalışmaları**, s.474; Duman, **Romanya'dan Türk Göçleri**, s.28-35.

²⁰ Filiz Doğanay, **Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi**, Ankara, 1996, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/yerlesim/doganayf/gocmen.html>). Erişim tarihi: 06.03.2010; Cevat Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)**, Ankara 1962, ek tablo 2.

kaldıkları süre içerisinde ise gerekli işlemleri yapılarak iskân olunacakları yerlere gönderilmişlerdir.²¹

Göçmenler bir yere yerleştirilirken öncelikli iskân olunacakları yerlerin nüfus yoğunluğu ile çalışma potansiyeli gibi hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Gelenlerin ekseriyetinin çiftçi olmasından dolayı da tarımsal potansiyele dikkat edilmiştir. Bu şekilde hem atıl durumdaki toprakların üretime açılarak ekonomiye kazandırılması hem de göçmenlerin kısa sürede hayatlarını düzene koymaları amaçlanmıştır. Ancak Trakya Bölgesi örneğinde olduğu gibi güvenlik gibi farklı unsurların zaman zaman dikkate alındığı da olmuştur.²² Bu nedenle 1934-1935 yıllarında Balkanlardan gelen göçmenlerin ekseriyeti Trakya Bölgesine yerleştirilmiştir. Ancak bölgenin göçmen alamayacak duruma gelmesi üzerine 1936 yılından itibaren gelecek göçmenlerin Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Seyhan'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır.²³ Yıl içerisinde alınan bir kararla Tokat, Çorum, Bilecik, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur, Manisa, Denizli, Antalya, Balıkesir, İzmir, Elaziz, Van, Muş, Diyarbakır, Ağrı, Kars ve Sivas'a da göçmen yerleştirileceği açıklanmıştır.²⁴

Göçmenlerin iskân olunacağı yerler arasında yer alan Seyhan, Osmanlı'nın son döneminde Kafkasya ve Rumeli'den Anadolu'ya gerçekleşen göçlerden etkilenen vilayetlerden birisidir. Hatta nüfus yoğunluğunun düşüklüğü, verimli topraklara sahip olması, toprağını işleyecek yeteri kadar nüfusa sahip olmaması, ulaşım kolaylığı gibi nedenlerden dolayı daha fazla etkilendiği dahi söylenebilir.²⁵ Bu nedenle 19. yüzyılın sonunda Seyhan vilayetinin merkezinde yer aldığı Çukurova'ya "Göçmen Ovası" dahi denilmiştir.²⁶ Nitekim bölgede gerçekleştirilen iskânlar esnasında birçok yeni yerleşim yeri kurulmuştur. Fakat bu durum vilâyetin genel nüfusu ve nüfus yoğunluğunda ciddi bir değişim meydana getirmemiştir.²⁷ Bu hususta bölgede bulunan boş arazi miktarının

²¹ Duman, **Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları**, s.478; Aslı Arslan, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskânları", **Turkish Studies**, S.9/4 (Bahar 2014), s.39.

²² Duman, **Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları**, s.478-480; Murat, Burgaç, **Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013, s.200-202.

²³ BCA, 030.10.123.839.5; 030.18.1.2.61.8.9.

²⁴ BCA, 030.18.1.2.65.50.14. Bunların yanı sıra 1934-1938 yılları arasında 14.000 civarında serbest göçmen statüsünde gelen olmuştur. Ancak bunlar iskân yardımı almadıkları için istedikleri yere yerleştiklerinden nereye kaç kişinin yerleştiği belli değildir. Geray, **a.g.e.**, ek tablo 2. Bununla birlikte göçmen yerleştirileceği ifade edilen vilâyetlerden olan Manisa'ya herhangi bir iskân gerçekleştirilmemiştir. Ferhat Berber, **İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s.192.

²⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'ruzat**, (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1980, s.124; Hilmi Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilâyeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.22 (2007), s. 410-411.

²⁶ Bayraktar, **a.g.m.**, s.418; Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", **Bilgi**, S.46 (2008), s.48.

²⁷ 1895 yılında Adana vilâyetinin yüzölçümü 37.550 km², nüfus yoğunluğu ise 10.8'dir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin nüfus yoğunluğu ortalaması ise 12.5'dir. Ali Cevad, **Memalik-i**

genişliği önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle Seyhan, cumhuriyet döneminde Balkanlardan gelen göçmenlerin de yerleştirildiği önemli vilayetlerden birisi olmuştur.

Bölgeye yerleştirilen göçmenlerin en çok muzdarip olduğu hususların başında ise iklim farklılığı gelmiştir. Hatta bu nedenle zaman zaman bölgeyi terk ederek başka vilayetlere göç edenler dahi olmuştur. Buna rağmen Seyhan, özellikle iskânlı göçmenlerin yerleştirildiği yerlerin başında gelmiştir. Nitekim 1936 yılında Romanya'dan gelen Türklerin bir kısmı da buraya iskân olunmuştur. Bu bağlamda gelenlerin önemli bir kısmı Kozan'a, cüzî bir kısmı ise Ceyhan'a yerleştirilmiştir. Ancak vilayete kesin olarak kaç kişinin iskân olunduğu belli değildir. Bununla birlikte Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan "Kozan/İmamoğlu Esas Kayıt Defteri (Kozan İlçesi Romanya Göçmenleri 1936-1948)"ne göre Kozan'a 13 Kasım 1936 tarihinde 205 hanede 394'ü erkek, 407'si kadın olmak üzere 801, "Ceyhan İlçesi 1936-1951 Yılı Romanya ve Bulgaristan Göçmenlerine Ait İskân Esas Defteri"ne göre 1936 yılı Kasım ayı içerisinde 78 hanede 152'si kadın, 165'i erkek olmak üzere 317 göçmen yerleştirilmiştir.²⁸

Bu göçmenlerden Kozan'a iskân olunanların tamamı Köstence'den gelmiş ve mesleğini çiftçi olarak beyan etmiştir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Türkiye'ye gelen göçmenler Köstence limanından hareket ettikleri için kayıtlardaki Köstence ifadesinin göçmenlerin hareket yerini mi? yoksa ikamet yerini mi? kastettiği belli değildir. Bununla birlikte gelen göçmenlerden ulaşabildiklerimiz Köstence'nin hareket yeri/yerleri olduğunu ifade etmişlerdir.²⁹ Ayrıca, Kozan'a yerleştirilen göçmenlerden bir hane hariç tamamı İstanbul Tuzla'dan Türkiye'ye giriş yapmıştır.

Ceyhan'a iskân olunan göçmenlerden ise 1 hane mesleğini çiftçi ve terzi, 1 hane çiftçi ve marangoz, 2 hane çiftçi ve berber, 73 hane de çiftçi olarak beyan etmiştir. Ancak 1 hanenin meslek kısmında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Geldikleri yere bakıldığında da 1 hanenin geldiği yer hakkında herhangi bir bilgi yer almamakta, buna karşın 2 hane Güneye'den³⁰, 1 hane Pazarcık'a bağlı Balıccak Köyünden, 74 hane Pabuçular'dan gelmiş

Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafyası Lügatı, Kısım-ı Evvel Lügat-ı Coğrafya, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1313, s.11.

²⁸ Dönemin yerel basınından olan Türk Sözü gazetesinin 17 Teşrinisani tarihli nüshasında konuyla alakalı yer alan ilk haberde Bulgaristan ve Romanya'dan Ceyhan'a geleceği belirtilen 200 küsür hane göçmenden 6 nüfuslu bir hanenin geldiği ve Ceyhan'da bir iki gün kaldıktan sonra iskân yerlerine yerleştirildikleri ifade edilmiştir. "Göçmen Kardeşler Geldi", **Türk Sözü**, 17 Teşrinisani 1936. Türk Sözü gazetesinin Teşrinisani ayı içerisindeki muhtelif nüshalarında Tuzla'dan hareket eden Kozan'a mürettep 601 Romanya Türkünün trenle Adana'dan geçerek Ceyhan'a ulaştıkları ve istasyonda şehrin idarecileriyle birçok zevat ve halk tarafından samimi bir şekilde karşılandıkları ve bu esnada sıcak yemek, portakal gibi ikramlarda bulunulduğu belirtilmektedir. Ayrıca 601 kişinin 395'inin yetişkin, 206'sının çocuk, 303'ünün kadın ve 298'inin erkek olduğu ve yanlarında 2 vagon koyun, 96 at, 3 tay, 15 öküz, 49 inek, 29 manda, 19 koyun ve 4 keçi getirdikleri bilgisine yer verilmiştir. Ceyhan'da birkaç gün kalan göçmenler 23 Teşrinisani tarihinden itibaren iskân olunacakları Kozan'a sevk olunmuşlardır. "Ceyhan'da Göçmen Kardeşler Hararetle Beklenmektedir", **Türk Sözü**, 19 Teşrinisani 1936; "Ceyhan'da Göçmen Kardeşlere Yapılan İkramlar", **Türk Sözü**, 22 Teşrinisani 1936; "Ceyhan'da Hareketler. Göçmenler Sevk Ediliyor", **Türk Sözü**, 25 Teşrinisani 1936.

²⁹ Bu bilgi, İsmail Sağol ve Hasan Düşünür ile 10 Ekim 2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeden elde edilmiştir.

³⁰ Neresi olduğunu tespit edemedik.

görülmektedir. Türkiye'den giriş yaptıkları yere bakıldığında ise 1 hanenin Darıca'dan diğerlerinin Tuzla'dan giriş yaptıkları anlaşılmaktadır.

Göçmenlerin iskân şekline bakıldığında ise Kozan'a yerleştirilenlerin tamamının iskânlı statüde olduğu, Ceyhan'a yerleştirilenlerden ise 15 hanenin adı iskânlı, 65 hanenin de iskânlı statüde olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Buna göre iskânlı statüde olanlar devlet tarafından gösterilen yere yerleşip yapılan yardımlardan istifade etmiş veya yapılan yardımlardan vazgeçmek suretiyle istedikleri yere yerleşebilmişlerdir. Bu bağlamda Ceyhan'a iskânlı statüde yerleştirilen göçmenlere de çeşitli yardımlar yapılmıştır.³² Hatta Ceyhanlılarda imkânları dâhilinde göçmenlere yardımda bulunmuşlardır.³³

Kozan ve Ceyhan'a iskân olunanların yerleştirdikleri yerler ve yerleştirdikleri yere göre cinsiyet esaslı dağılımları şu şekilde olmuştur:³⁴

İskân Olunan Yer (Köy)	Mesleği	Hane Sayısı	Cinsiyet Olarak Dağılımı		
			Kadın	Erkek	Toplam
Kozan	Camili	Çiftçi	1	2	3
	Gaziköyü	Çiftçi	1	2	5
	Bulan	Çiftçi	1	5	6
	Işıklı	Çiftçi	2	2	5
	Koyunevi/Ayvalı	Çiftçi	4	10	14

³¹ Adı iskânlı olanlarda devlet yardımından istifade edebilmişlerdir. Ancak kavram olarak daha ziyade büyük mübadele ile ilgili bir ifadedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berber, **a.g.t.**, s.141.

³² "Ceyhan'da Göçmenlerin Buğdaylarının Dağıtılmasına Başlandı", **Türk Sözü**, 10 Mart 1937; "Göçmenlere Orman", **Türk Sözü**, 17 Mart 1937; "Göçmenlere Tahsis Edilen Ormanlar", **Türk Sözü**, 8 Mayıs 1937; Türk Sözü gazetesinde yer alan bir haberde; Romanya Türklerinden Ceyhan'a iskân olunanlara tarlaları tefrik edilmiş ve göçmenlere tefrik edilmiş olan bu tarlalar köylülerimiz tarafından sürülerek tohumları dahi ekilmiştir. Göçmen kardeşlerimiz iskân edildikten sonra kendilerine hükümet tarafından hem nakdi para verilmiş hem de yemeklik buğday ve çift aleti olarak her haneye birer pulluk dağıtılmıştır. Bu göçmenlerimize çift hayvanı olarak da birer çift öküz verileceğini öğrenmiş bulunuyoruz. Göçmenlerin oturmaları için henüz evleri kurulmamış ise de bu yıl içinde ve bilhassa sonbahar aylarında yapılması kuvvetle muhtemeldir. "Ceyhan Bölgesindeki Arazi Tahriri İşleri İyi, Göçmenlere Hayvan Veriliyor", **Türk Sözü**, 10 Mart 1937. Evlerin temeli ise 1937 yılı Eylül ayı içerisinde atılmağa başlanmıştır. "Ceyhan'da Göçmen Evleri İnşaatı Başladı", **Türk Sözü**, 19 Eylül 1937. Nitekim kısa bir süre içerisinde de tamamlanarak sahiplerine teslim edilmiştir. "Göçmenlerin Evleri", **Türk Sözü**, 27 Teşrinisani 1937; "Ceyhan'da Göçmen Evleri Tetkik Ediliyor", **Türk Sözü**, 2 Şubat 1938.

³³ "Ceyhanlılar Romanya'dan Gelen Göçmenler Hesabına Ziraat Yapacaklar", **Türk Sözü**, 13 Kânunusani 1937; "Ceyhan'a Gelen Göçmenler Yerleşti", **Türk Sözü**, 5 Kânunusani 1938.

³⁴ BCA, **Kozan/İmamoglu Esas Kayıt Defteri (Kozan İlçesi Romanya Göçmenleri 1936-1948)**; BCA, **Ceyhan İlçesi 1936-1951 Yılı Romanya ve Bulgaristan Göçmenlerine Ait İskân Esas Defteri**. Ancak idari açıdan Kozan'a bağlı görünen Bulan ile Kasaba'nın neresi olduğunu tespit edemedik.

Tablo: Devam

	Koyunevi	Çiftçi	4	11	7	18
	Kasaba	Çiftçi	9	21	18	39
	Ayvalı ³⁵	Çiftçi	13	27	28	55
	Pekmezci	Çiftçi	20	41	36	77
	İhsanülhamit ³⁶	Çiftçi	29	41	50	91
	İmamoğlu	Çiftçi	121	254	234	488
	Toplam		205	407	394	801
Ceyhan	Kırmıt	Çiftçi ³⁷	31	61	65	126
	Saygeçit	Çiftçi	28	57	59	116
	Soysallı	Çiftçi ³⁸	19	34	41	75
	Toplam		78	152	165	317
Genel Toplam			283	559	559	1.118

Tabloya göre Kozan'a iskân olunan göçmenlerin ekseriyetinin Ayvalı, Pekmezci, İhsanülhamit ve İmamoğlu'na yerleştirildiği görülmektedir. Bunlardan da iskân olunan göçmen sayısı itibarıyla bilhassa İmamoğlu dikkat çekmektedir. Göçmenlerin ekseriyetinin neden İmamoğlu'na iskân olunduğu sorusunun cevabı ise İmamoğlu Belediyesi'nin resmî internet sitesi ile ilçe tarihinden bahseden eserlerde; "İmamoğlu bölgesi hali (boş) alan olduğundan devlet tarafından iskâna müsait bölge belirlenerek, Anadolu dışından gelen Türk asıllı kişilere tahsis edilmiştir. Bu yüzden 1936 yılında Romanya'dan gelen göçmenler ilçeye bağlı Koyunevi, Yazıtepe, Ayvalı köylerine yerleşmişler. Ayrıca 1938 yılında gelen göçmenlerde bugünkü ilçe merkezinin bulunduğu yere hükümetçe yerleştirilmişlerdir. Daha sonra Ceyhan ve Kozan ilçelerinde bulunan Romanya göçmenleri de İmamoğlu'na taşınmışlardır" şeklinde açıklanmaktadır.³⁹

³⁵ Bunlardan bir tanesi defterde "Hayvalı" olarak geçmektedir. Ancak 1967 Adana İl Yıllığı'nda Havyalı olarak bilinen yerleşim yerinin adının "Ayvalı" olarak değiştirildiği bilgisi yer almaktadır. **1967 Adana İl Yıllığı**, 1968, s.34.

³⁶ 1960 yılında adı "Yazıtepe" olarak değiştirilmiştir. Recai Akyel, **Cumhuriyetin 80. Yılında Tüm Yönleriyle İmamoğlu**, Kemal Matbaası, Adana 2003, s.63.

³⁷ 1 hane mesleğini çiftçi ve marangoz, 1 hane berber ve çiftçi, 1 hane de çiftçi ve terzi olarak beyan etmiştir. Bu ailelerden çiftçi ve marangoz olan aile 2 erkek, 3 kadın olmak üzere 5, berber ve çiftçi olan aile 4 erkek, 3 kadın olmak üzere 7, çiftçi ve terzi olan aile ise 1 erkek ve 2 kadın olmak üzere 3 kişiden, mesleği belli olmayan 1 hane de 1 kişiden meydana gelmiştir. BCA, **Ceyhan İlçesi 1936-1951 Yılı Romanya ve Bulgaristan Göçmenlerine Ait İskân Esas Defteri**.

³⁸ 1 hane mesleğini çiftçi ve berber olarak beyan etmiştir. Bu aile 2 erkek ve 1 kadın olmak üzere 3 kişiden meydana gelmiştir. BCA, **Ceyhan İlçesi 1936-1951 Yılı Romanya ve Bulgaristan Göçmenlerine Ait İskân Esas Defteri**.

³⁹ Akyel, a.g.e., s.15; <http://www.imamoglu.bel.tr>. Erişim tarihi: 12.05.2014.

İmamoğlu'na iskân edilen Romanya Türklerinden olan İsmail Sağol ise iskân süreçlerini ve İmamoğlu'nun zuhur edişini şu şekilde anlatmaktadır: 1936 yılında Romanya'dan üç köy halkı olarak eşya ve hayvanlarımızla birlikte önce Köstence'ye, oradan da gemiyle Tuzla'ya geldik. Burada gerekli işlemlerimiz yapıldıktan sonra Seyhan ile birlikte üç farklı vilayete dağıtıldık. 3-4 gün süren tren yolculuğundan sonra Ceyhan'a geldik. Oradan da Kozan'a gönderildik. Kozan'a gelince 15-20'şer hane şeklinde muhtelif köylere dağıtıldık. Ancak esnaf olan 3-5 hane Kozan'a iskân edildi. Benim ailemde Delihasan Köyüne yerleştirildi.⁴⁰ Burada bize geçici birer ev verildi ve köylülerin tarla işlerinde çalışmak suretiyle hayatımızı idame ettirmeye çalıştık. Ancak bir taraftan sıcaklardan bir taraftan da sıhhi olmayan suların kullanımından kaynaklanan sıtmadan dolayı yaşlıların önemli bir kısmı öldü. Bunun üzerine büyüklerimiz Kozan Kaymakamlığına müracaat ederek, suyunun temiz olduğuna inandıkları Çepelce Deresi mevkiine yerleştirme talebinde bulundular. Dereden alınan su tahlile gönderildi ve tahlil neticelerinin temiz çıkması üzerine de şu anda İmamoğlu denilen yerleşim yerine 1938 yılında iskânımız gerçekleştirildi.⁴¹ Bu yönüyle Romanya göçmenleri İmamoğlu'nun ilk sakinleri oldu. İskân olunan her haneye ise 1 dönümü tapulu, 1 dönümü hazineye ait olmak üzere 2 dönüm arazi verildi. Ancak kalacağımız evleri kendi imkânlarımızla inşa etmek zorunda kaldık. Fakat kısıtlı iş imkânından dolayı göçmenlerin bir kısmı zaman içerisinde Eskişehir, Bursa ve Adana gibi şehirlere göç etti.⁴² Bununla birlikte ekseriyeti İmamoğlu'nda yaşamaya devam etti.

Kısa sürede hızla gelişen İmamoğlu, nüfusunun artması neticesinde 1940 yılında köy tüzel kişiliğine kavuşmuştur. 1946 yılından itibaren bölgede yaşayan göçebe yörükler ile civar köylerde yaşayan ve yarı göçebe hayatı yaşayan aşiretlerin iskânının yanı sıra 1951 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin önemli bir kısmının da yerleştirilmesiyle birlikte 30 Temmuz 1959 tarihinde bucak, 1964 yılında da belediye statüsüne sahip olmuştur.⁴³ Bu bilgiden hareketle bölgeye yerleştirilen göçmenlerin ilerleyen süreçte bir idari birim olarak ortaya çıkmış olan İmamoğlu'nun nüfusunun temelini teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Tabloda yer alan bilgilerin yanı sıra Seyhan'a kaç Romanya göçmeni Türkün yerleştirildiği hususunda genel nüfus sayımı sonuçları da fikir sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Buna göre 1935 yılı nüfus verilerine göre Seyhan'da 142'si erkek, 106'sı kadın olmak üzere 248 Romanya doğumlu kişi yaşamaktadır.⁴⁴ Ancak 1940 genel nüfus sayımında konuyla ilgili herhangi bir veri yer almamıştır. 1945 nüfus sayımında ise vilayet genelinde 523'ü erkek, 493'ü kadın olmak üzere 1.016 Romanya doğumlu kişinin yaşadığı tespit edilmiştir.⁴⁵ Bu veriden Seyhan'a iskân olunan Romanya göçmenlerinin sayısı yaklaşık olarak ortaya çıktığı gibi ekseriyetinin de şehirde yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

⁴⁰ Köyün bilinen ilk ismi Delihasan olup şuan ki adı Ağzıkaraca'dır. Akyel, **a.g.e.**, s.42.

⁴¹ Yerleşim yerine İmamoğlu adının verilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akyel, **a.g.e.**, s.64-65.

⁴² Bu bilgi, İsmail Sağol ile 10 Ekim 2014 tarihinde gerçekleştirilen görüşmeden elde edilmiştir.

⁴³ Akyel, **a.g.e.**, s.15; <http://www.imamoglu.bel.tr>. Erişim tarihi: 12.05.2014.

⁴⁴ Bunların 27'si erkek, 11'i kadın olmak üzere 38'i Adana'da ikamet etmektedir. BİGD, **Genel Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)**, İstanbul, 1937, s.28, 111.

⁴⁵ BİGM, **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, 1950, s.162-163.

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yönelik göçün gerçekleştiği ülkelerden birisi de Romanya olmuştur. Romanya'dan Türkiye'ye yönelik göçler, büyük mübadelenin etkisiyle cumhuriyetin ilk yıllarında serbest göçmen, ilerleyen dönemlerde ise iskânlı göçmen statüsünde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ilk gelen göçmenler Trakya Bölgesine, 1936 yılından itibaren gelenler ise içerisinde Seyhan'ın da yer aldığı farklı vilayetlere iskân olunmuşlardır. Seyhan geneline iskân olunan göçmenlerin ekseriyeti Kozan'a, Kozan genelinde ise günümüzdeki İmamoğlu'na yerleştirilmiştir. Bununla birlikte küçük bir kitle de Ceyhan'a iskân olunmuştur.

Vilayete iskân olunan göçmenlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte göçmenlerin kaydının tutulduğu Kozan/İmamoğlu Kesin Kayıt Defteri'nden Kozan geneline 205 hanede 394'ü erkek, 407'si kadın olmak üzere 801 göçmenin, Ceyhan'a ait İskân Esas Defteri'nden Ceyhan geneline 78 hanede 165'i erkek, 152'si kadın olmak üzere 317 kişinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre vilayet geneline 283 hanede 559'u erkek, 556'u kadın olmak üzere 1.118 kişi iskân olunmuştur. Nitekim genel nüfus sayımı verileri de iskân olunan göçmen miktarının takriben bu civarda olduğunu teyit etmektedir.

Bölgeye iskân olunan göçmenlerin ekseriyeti bölgede yaşamaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra iklimsel faktörler ile iş imkânından dolayı başka vilayetler ile daha iyi yaşam şartlarına sahip olan Adana şehir merkezine göç edenlerde olmuştur. Ancak bunların nicelik olarak az bir kitle olduğu tahmin olunmaktadır ki genel nüfus sayımı verileri de bunu teyit etmektedir. İskân olunan Romanya Türkleri sayesinde kısa sürede yeni bir idari birim olarak ortaya çıkan İmamoğlu, kendi isteğiyle şehre yerleşen veya devlet eliyle iskân olunan yeni nüfusla birlikte hızlı bir gelişim göstermiştir. Bunun neticesinde kısa bir süre sonra önce bucak, akabinde de kaza statüsüne yükseltilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmî Arşiv Ve Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 030.10.81.530.7; 030.10.116.809.3; 030.10.116.810.13;030.10.123.839.5; 030.10.246.667.10; 030.10.247.668.16; 030.18.1.2.61.8.9; 030.18.1.2.65.50.14; 272.12.56.142.24; 272.12.56.143.34; 272.12.56.143.95; 272.12.55.140.12; 272.12.60.166.17; 272.14.77.40.6.

BCA, Kozan/İmamoğlu Esas Kayıt Defteri (Kozan İlçesi Romanya Göçmenleri (1936-1948); Ceyhan İlçesi 1936-1951 Yılı Romanya ve Bulgaristan Göçmenlerine Ait İskân Esas Defteri

Düstur

İdare

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Hür Fikir

Türk Sözü

Kitap ve Makaleler

1967 Adana İl Yıllığı, Adana, 1968.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980.

Akyel, Recai, *Cumhuriyetin 80. Yılında Tüm Yönleriyle İmamoğlu*, Adana, 2003.

Akyüz, Jülide, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, S.46 (2008), s. 37-56.

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafyası Lügatı, Kısm-ı Evvel Lügat-ı Coğrafya*, Dersaadet, 1313.

Altuğ, Yılmaz, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", *Belleten*, LV/212 (1991), s. 109-120.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2)*, Ankara, bty.

Arslan, Aslı, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskânları", *Turkish Studies*, S.9/4 (Bahar 2014), s. 31-50.

Berber, Ferhat, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.

BİGD, *Genel Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)*, İstanbul, 1937.

BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, 1950.

Bayraktar, Hilmi, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilâyeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22 (2007), s. 405-434.

Burgaç, Murat, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Ankara, 2013.

Çolak, Filiz, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", *Tarih Okulu*, S.XIV (2013), s. 113-145.

Doğanay, Filiz, *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, Ankara, 1996, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/yerlesim/doganayf/gocmen.html>(06.03.2010)).

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", *Bilig*, S.45 (2008), s.23-44.

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.43 (2009), s.473-490.

Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*, Ankara, 1962.

- Güngör, Harun-Argunşah, Mustafa, *Gagauz Türkleri*, Ankara, 2002.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara, 1994.
- Horata, Osman, “Kuzey ve Batı Türklüğünün Kesişme Noktasında Küçük Bir Türk Topluluğu: Romanya Türkleri”, *Balkan Türkleri, Balkanlarda Türk Varlığı*, Ankara, 2003, s. 151-167.
- Kollu, Atilla, *Türkiye Balkan İlişkileri (1919-1939)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1996.
- Manov, Atanas, *Gagauzlar (Hiristiyan Türkler)*, Çev. M. Türker Acaroğlu, Ankara, 2001.
- Metin, Ömer, “Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya Türklerinin Göçüne Dair Faaliyetleri (1931-1938)”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.35 (2012), s.125-143.
- Nabi, Yaşar, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara, 1936.
- Öksüz, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996.
- Öksüz, Hikmet, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler, ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)”, *Atatürk Dergisi*, C.3, S.1 (2000), s.169-188.
- Ülküsal, Müstecib, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, 1966.
- Yaşar, Selman, “Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)”, *Turkish Studies*, S.7/4 (Sonbahar 2012), s.3199-3213.

Sözlü Kaynaklar

1. Adı Soyadı: İsmail Sağol

Doğum Yeri-Tarihi: Romanya-1924.

Görüşme Yeri-Tarihi: İmamoğlu/10 Ekim 2014.

2. Adı Soyadı: Hasan Düşünür

Doğum Yeri-Tarihi: Varna-1927.

Görüşme Yeri-Tarihi: İmamoğlu/10 Ekim 2014.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.imamoglu.bel.tr/index.php?detay=pages&id=25>(12.05.2014).

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

**OSMANLILARDA MÂLİKÂNE SİSTEMİ
(17. Yüzyılda Antep Örneği)**

**In The Ottoman Empire Mâlikâna System
(In The 17th Century Example of Antep)**

Selahattin DÖĞÜŞ *

Bedia GÜVENÇ**

ÖZET

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren tımar sistemi ve iltizam usulü gibi çeşitli toprak sistemleri ve vergi çeşitlerini uygulamaya koyarak devletin gelir- gider akışını dengede tutmaya çalışmıştır. 17. Yüzyıla kadar uygulanan bu sistemler uzun süren savaşlar ve başarısızlıklarla birlikte mâlikâne sistemine dönüşecektir. Temeli mukataa arazilerinin devlet tarafından yapılan müzayedede en fazla miktarı (muaccele) veren kişiye kayd-ı hayat şartıyla satılmasına dayanan bu sistem ilk zamanlar başarıyla uygulansa da bir süre sonra bu uygulama da yerini yeni bir sisteme bırakacaktır. Bu çalışmamızda 17. Yüzyılda Antep'in 45 no'lu Kadı Sicili esas alınarak Antep örneğinde mâlikâne uygulaması ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mâlikâne, Muaccele, Mukataa, Antep, Tımar, İltizam.

ABSTRACT

Since the establishment of the Ottoman Empire, it has tried to keep the balance of the flow of revenue and expenditure by putting into practice style grooming system, land tenure system and various types of taxes. Applied until the 17th century, these system would turn into malikâna system with wars and failures. Even if this system that way based on being sold of mukataa areas by auction in which the area was sold forever to person who gave the most was applied succesfully, this application would leave its post to another new system. In this study mâlikâna system (mâlikâna example) will be handled with to kadi registry numbered 45 in the 17th century.

Key Words: Mâlikâna, Payable to, Mukataa, Antep, Grooming, İltizam.

---

* Doç. Dr. Sütçü İmam Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.

** Sütçü İmam Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, bediaguenc@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti 17. yüzyıla gelinceye değin geniş bir coğrafyaya yayılan hâkimiyet sahasında vergilerin hazineye düzenli olarak ulaşması, toplanan vergilerin eşit olarak masraflara dağıtılması ve masrafsız olarak güvenliği sağlamak için çeşitli toprak politikaları uygulamıştır.

Osmanlı Devleti Balkanlar'da ve Rumeli'de elde ettiği başarılarla genişleyen topraklarında teşkilatlanmak için ilk olarak tımar sistemini uygulamaya koymuştur. Bu sisteme göre devlet, yaptığı hizmetleri başarılı olan askeri sınıf mensuplarını mükâfatlandırılmak ve maaş tahsisini karşılamak amacı ile belirli bölgelerin vergi gelirlerini toplama işini bu kişilere bırakırdı. Tımar sistemi ile devlet adına vergileri toplayan sipahi devlete yük olmamakla birlikte hazineye düzenli gelir akışını sağlamakta ve ayrıca himayesinde asker yetiştirme zorunluluğundan ötürü savaş zamanı geldiğinde devlete masrafsız ve iyi yetiştirilmiş asker teminini de sağlamaktaydı (Acun, 2002: 901).

17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uzun bir kısmı başarısızlıklarla sonuçlanan savaşların içine girmesi yüzünden devletin masrafları artmıştır. Kullanılan çeşitli yöntemlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından mâlikâne sistemi uygulamaya başlanmıştır.

Mâlikâne sisteminde “mukataa” adı verilen vergi kalemleri iltizamda olduğu gibi müzayede ile ihale edilirdi. Ancak aralarında önemli bir fark vardı. Normal iltizamda müzayede, tahvil denilen bir-üç yıl arasında değışen bir dönem için hazineye ödenecek yıllık vergi miktarı üzerinde gelişirdi. Mâlikâne sisteminde ise bu yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenmişti ve rekabetle arttırılması veya azaltılması söz konusu değildi. Burada müzayede, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukataanın bir tahvil için değil, kayd-ı hayat şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve “muaccele” adı verilen peşin para üzerinden yapılmaktaydı. Müzayedede en yüksek muacceleyi ödeyen mâlikâne sahibi olarak berat alırdı (Genç, 2003: 516).

Mâlikâne Sistemine Geçilme Süreci

İltizam sisteminde mukataaların süresi en fazla üç yıldı. Açık artırmayı kazanan mültezimler ödemeyi taahhüt ettikleri miktarın bir bölümünü peşin veriyorlar, kalanını ise mukataanın gelirlerini topladıkça, üç ya da altı aylık taksitlerle ödüyorlardı. Ancak, daha fazla gelir sağlamaya çalışan devlet, mukataaların bir bölümünün sürelerini uzatmaya ve müzayedede belirlenen fiyatın giderek artan bir bölümünü peşin olarak talep etmeye başladı. Böylece iltizam düzeni bir tür iç borçlanmaya dönüştürülüyor ve geleceğın vergi gelirleri merkezi devlet tarafından teminat olarak kullanılmış oluyordu. 17. yüzyılın sonlarında, devletin Avusturya karşısındaki savaşlardan bunaldığı bir ortamda, mukataaların süreleri daha da uzatılarak açık artırmayı kazananlara “kayd-ı hayat” koşuluyla verilmeye başlandı. Böylece açık artırmayı kazanan kişi, sınırları ve gelir kaynakları devlet tarafından saptanan mukataanın vergilerini toplama hakkını ölene kadar ele geçirmiş oluyordu. Bu koşullarda özel kişilere devredilen mukataalara mâlikâne adı veriliyordu. 1695 yılında düzenlenen bir fermanla mâlikâne sisteminin işleyiş kuralları resmen belirlendi (Pamuk, 2005: 148).

1695'te mâlikâne sisteminin ilan edilmesi ile kısa süreli iltizamların kötü idareye, devlet gelirinin kaybına ve mümkün olduğunca çok para kazanmaya bakan mültezimlerin reaya 'ya zulmetmelerinin önünün kesileceği düşünölmüŐtür. Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Anteb ve Tokat mevcut iltizam sisteminin köylü ekonomisini zarara uğrattığı kentler olarak tespit ediliyordu. Bu nedenle mâlikâne sisteminin ilk yürürlüğe girdiği kentlerden biri Ayıntab olmuştu (Canbakal, 2009: 138-139).

Mâlikâne kavramının Osmanlı iktisadi literatürüne daha evvel girdiğini belirtmek gerekir. Kuruluş ve genişleme dönemlerinde askeri başarılar veya ıssız yerlerin Őenlendirilmesi için verilen topraklara da mâlikâne deniyordu. Bunlar gerçek anlamıyla mülkiyeti ifade ediyor, satılabiliyor, mirasçılara intikal edebiliyor, çoğunda cebeli yetiştirme mükellefiyeti bulunmuyordu; eğer böyle bir mükellefiyet varsa mâlikâne satılamıyordu (Karaman, 2004: 141).

Mâlikâne sisteminden önceleri kullanılan timar sisteminde mevcut olan mülkiyet hukukuna göre ayrılmalarda mülki timarların mâlikâne sisteminin bir örneği de görölmektedir. Mülk timarlar yalnız Anadolu Beylerbeyliğinde bulunurdu. Bunların sahipleri sefer açılınca bizzat sefere gitmek mecburiyetinde değildiler. Yalnız gelirleri nispetinde muayyen cebeli göndermeleri lazımdı. Mülk olmayan timarların sahipleri, sebepsiz olarak kendileri sefere iştirak etmeyince veya beraberlerinde mecbur oldukları adette cebeli göndermeyince timarları ellerinden alındığı halde, mülk timar sahipleri vazifelerini ifa etmedikleri takdirde yalnız timarlarının bir yıllık geliri hazine tarafından alınırdu. Bu timarlar mülk sayıldıkları için Şer'i miras hukukuna uygun olarak timar sahiplerinin varislerine intikal ederdi. Bu nevi timarların bir adı da "Mâlikâne" timarıdır (Üçok, 1944: 537).

Mâlikâne usulü denilen ve 1695 yılında uygulamaya konulan bu sistem Osmanlı maliye tarihinin tüm XVIII. yüzyılını etkileyen en önemli geliŐmedir. Zamanın baş defterdarı tarafından hazırlanan esaslar dâhilinde H. 24 Cemaziü'l-evvel 1106/M. 10 Ocak 1695'te yayımlanan bu fermanın amacı; sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettikleri vergi kaynaklarını ihya ve idame etmek üzere deđiŐmez bir mültezimin tasarrufuna bırakmaktı. Diğer bir ifadeyle, timar ve iltizam usulü kaynaŐtırılmıŐ olmaktaydı. Bununla birlikte, mâlikâne usulünün uygulanmasındaki temel amacın merkezi hazinenin nakit paraya olan ihtiyacının karŐılanmasıydı (Batmaz, 1996: 41).

Osmanlı çiftçisi, artan ölçüde nakdileŐen vergileri ödemek için genellikle borçlanmak zorunda kalıyordu. Kendisine lazım olan tohum, hayvan ve krediyi temin edecek bir kaynak bulamadığı hallerde tefecilerin eline düşerek bütün mülkünü ve neticede çiftçilik hüviyetini kaybetme tehlikesi de vardı. Bu tehlikeye karşı oldukça gelişmiş bir mekanizma rolü oynamıŐ görünen timar sistemi geriledikçe, köy-kasaba tefecisinin elinden çiftçiyi kurtarmak hayati bir problem haline geldi. Bu problemi çözmek gayesi ile uygulamaya konulan mâlikâne sistemi ile timar ve iltizam usullerinin bir terkibi gibi oluŐturuldu (Genç, 2010: 107).

Mâlikâne Sahipleri

Mâlikâne sahiplerinin büyük çoğunluğu orta-yüksek askeri zümre mensupları idi. Başlangıçta ister reayaya, ister yönetici kesime mensup bulunsun kadın veya erkek herkes mâlikâne sahibi olabiliyordu. Reayanın ve padişah kızları hariç kadınların mâlikâne sahibi olması 1714'ten sonra yasaklandı ve ancak padişahın özel izniyle mümkün olabilen birer istisna haline getirildi. Büyük mukataalar hisselerle bölünerek farklı mâlikânegilere verilebiliyordu. Başlangıçta hissedar sayısı iki üçle sınırlandırılıyordu. Fakat zamanla bu sayının on beş-yirmiye kadar yükselmesine müsaade edildi (Genç, 2003: 517).

Mâlikânenin İşletilmesi

Mukataa kelimesi başlangıçtan beri, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ayrılarak özel şahıslara veya kurumlara kiralanın parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere “mukataa-i zemin” veya “mukataalı” gibi tabirlerde de kullanılmıştır. Mukataa sektörüne dayanarak başlatılmış olan bir çeşit iç borçlanma olan uygulamadaki kurumsal düzenlemeydi. Bu iç borçlanma, mukataa iltizam rejimini köklü şekilde değiştirmiş olan mâlikâne sistemiyle gerçekleşmiştir(Genç, 2006:129-132).

Anlamını işletme biçiminden alan mukataa kurulu düzeni oluşturan gelir yerleri, özellikle büyük şehirlerin her türdeki iktisadi alınan vergiler, maden işletmeleri, tazminatlar, ticari tekel maddelerinden sağlanan gelirler idi. Bu biçimdeki mukataa gelirleri, dirlik olarak devlet hizmetlerine verilmeyip, devlet tarafından ayrılmış en önemli kaynaklardı. Bu türden olarak mukataaları oluşturan gelir alanları, şehirlerin ticari ve sınaî özelliklerine göre, birbirlerinden çok ayrı sayı ve nitelikte oluyorlardı(Akdağ, 1995: 231).

Mâlikâne sisteminde mukataaların satışı ya saltanat merkezinde ya da mukataanın bulunduğu yerde gerçekleşiyordu. Her iki durumda da beratlar merkezde veriliyordu. Ancak müzayede mukataanın bulunduğu yerde yapılıp satış gerçekleştiğinde, mâlikâneyi alan şahıs kararlaştırılan muacceleli satışı yapan görevliye öderdi (Söylemez, 2011: 133).

Ancak, İstanbul'daki açık artırmalara katılan mâlikâne sahipleri, taşradaki mâlikânelerin vergi gelirlerinin toplanması işiyle her zaman kendileri ilgilenmiyordu. Bu sermayedarlar elde ettikleri mâlikâneleri küçük parçalara bölerek alt-taşeronlara devrediyor, böylece ortaya iltizam sisteminde olduğu gibi bir mâlikâneci hiyerarşisi çıkıyordu(Pamuk, 2005: 150).

Mâlikâne olarak satılan mukataaların kaydı, bağlı oldukları maliye kalemine göre tutulmaktaydı. Çeşitli mukataaların kaydedildiği maliye kalemleri Başmuhasebe, Haslar Mukataası, Bursa Mukataası, Kefe Mukataası, Haremeyn Mukataası, İstanbul Mukataası, Agriboz ve Avlonya Mukataası olarak sayılabilir. Bu sonuncusu bilahare Bursa Mukataası ile birleştirilmiş, Kefe Mukataası da İstanbul Mukataası'na katılmıştır (Karaman, 2005, 180).

Mâlikâne Sisteminin Genişlemesi

Mukataaların hemen tamamı yalnız mâlikâne olmakla kalmadı, aynı zamanda timar, zeâmet ve hasların da pek çoğu mukataa haline getirilerek sisteme dâhil edildi. Ayrıca birçok eyalet, sancak, muhassıllık, voyvodalık vb. büyük idari ve mali birimler de

mâlikâneleştirildi. Hatta sistemin dışında tutulan cizye ve avarız vergilerinin de bir bölümü yanında bulunduğu mukataalarla birlikte mâlikâne olarak verildi. 1762'den itibaren Haremeyn vakıflarına ait mukataalar da mâlikâne sistemine dâhil edildi. Mâlikâne sektöründeki genişleme 1775'te esham sisteminin doğmasına kadar devam etti.

Mâlikâne olarak satılan gelir kaynakları bütçede “maktuat” ve “mukataat” genel başlığı altında toplanan gelirlerdi. Bunlar, avarız ve nüzül bedelleri ile gayrimüslimlerden alınan cizye hariç, akla gelebilecek vergi kalemlerinin hemen hepsini, maden işletmelerinden esnaf kethüdalığına, tuzlalardan damga resmine kadar, üzerinden devletin pay almak hakkını haiz bulunduğu bütün faaliyet şubelerine ait vergilerin hepsini ihtiva edebildi. Mâlikâne sistemi, 18. yüzyıl boyunca mevcut mukataaları artan ölçüde etkisine alırken, sosyal ve ekonomik tarih bakımından tesir ve neticeleri önemli olmuş görünen iki yeni kaynaktan da beslendi. Bu yeni kaynaklar, timar sisteminin kontrol sahasında bulunan vergi kalemleri ile daha evvel herhangi bir vergiye tabi bulunmayan faaliyet şubelerine konmuş olan yeni vergilerdir (Genç, 2010: 119).

Mâlikâne Sisteminin Bozulması

Uygulamaya konulduğu andan itibaren mâlikâne usulü yaygınlık kazandı ve merkezi hazinenin denetimi altında olan çeşitli mukataalar mâlikâne mukataa statüsüne çevrilerek özel şahıslara satıldı. Mâlikâne uygulaması ilk elde acil giderlerin finansmanında önemli sayılabilecek miktarların hazineye ulaşmasını sağladıysa da, uzun dönemde çeşitli sorunları da beraberinde getirmişti. Mukataaları iltizama alan mâlikânegiler genellikle başkentte oturuyor ve mukataalarını gayri resmi olarak iltizama veriyorlardı. Hatta bazı mukataalarda ikinci ve üçüncü elden iltizamlar bile söz konusuydu. Böylece ortaya iltizam sisteminde olduğu gibi bir mâlikâneci hiyerarşisi ortaya çıkmıştır. Öte yandan, bu uygulama sonucunda mâlikânegilerin, mâlikânelerinde gerçek mülk sahibi gibi davranmaları nedeniyle miri topraklar üzerinde yeni bir toprak aristokrasisi doğmuştur. 18. yüzyılda görülmeye başlayan büyük çiftliklerin ve yerel hanedanların kaynağı burada aranmalıdır (Batmaz, 1996: 41-42).

İlk aşamada düşük hâsılatlı köy ve mezralarla sisteme geçildikten sonra zamanla vergi hâsılatı yüksek mukataalarla devam edildiği gibi, iki sene sonra bazı haslar da sisteme dâhil edildi. Mâlikâne sisteminde askeri sınıf mensuplarının ağırlığı fazlaydı. Mâlikânegilerin yerine vergi kaynağını idare eden ve gelirleri toplayan mültezimin varlığı, riskten kaçınmaya çalışan mâlikâneciye sarrafların desteği ile yıllık mal ödemelerini yapabilmesi ile mültezimin mukataanın fiilen denetimini elde etmesi ile açıklanmaktadır. Bu durumda ise mâlikâne sisteminin altında yatan temel şey vergi kaynağının aşırı sömürülmesinin önüne geçilememiş olmasıydı. Çünkü mukataa bir taşeron eliyle işletilmekte ve finansmanında sarraflar yer almakta ve maliyet artmaktadır. Mültezimin tasarruf hakkının zaman içerisinde artışı ise kuşaklar aşan bir mâlikâneci ve mültezim ilişkisi ile taşrada güçlenen bir mültezim otoritesi yani ayan durumu belirginleşmekteydi (Buluş, 2010: 96).

1775 yılında esham sisteminin doğmasıyla kâr hacmi büyük olan mukataalar sektörden çekilerek eshama bağlandı. Mâlikâne sektöründe küçülme 1793'ten itibaren hızlandı. 1793-1806 döneminde yıllık kârı 10.000 kuruşu aşan mukataaların mahlül kaldıkça satılmayıp önce darphane, arkasından yeni kurulan irad-ı cedid hazinesi tarafından

iltizam veya emanetle idare edilmesine karar verildi. İrad-ı cedid hazinesi 1807'de kaldırılınca tekrar darphanenin idaresine devredilen bu mukataaların bir bölümü savaş (1806-1812) giderlerini karşılayabilmek için yeniden mâlikâne olarak satıldı. Bu sınırlı satışlar 1826'dan itibaren daha da azaltıldı. Kâr hacmi düşük olan mukataaların satışı da 1834'ten itibaren padişahın özel iznine bağlanacak ölçüde sınırlandırıldı. Nihayet 1840'tan itibaren Tanzimat'a dâhil edilen bölgelerde mâlikâne satışları tamamen sona erdi. Mâlikâne sistemi, kuruluşunu takip eden seksen yıl boyunca kesintili de olsa hızlı bir gelişme gösterdi. Bir tasarruf biçimi olarak adeta bir model oluşturdu. Bu süreç 1793'ten itibaren giderek yaygınlaştı ve nihayet 1840'larda tamamlanmış oldu(Genç, 2003: 517).

45 No'lu Antep Şer'iyeye Sicilinin Son Yüz Sayfasında Geçen Mâlikâne Uygulamasına Dair Belge Örnekleri

Çalışmamızın konusu olan 45 no'lu Gaziantep şer'iyeye sicilinin son yüz sayfasında geçen mâlikâne belgeleri ve bu mâlikânelerin nerede, kime, ne kadar peşinat ile satıldığı ve peşinatı alan devlet görevlisinin adı açıkça yer almaktadır¹. Mâlikâne belgeleri genellikle iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda mâlikânenin nerede olduğu, kimin mâlikâneye talep olduğu, müzayedeye açılması ve en yüksek peşinatı veren kişinin bilgileri yer almaktadır. İkinci kısımda ise mâlikâneye en yüksek peşinatı teklif eden kişinin peşinatı devlet görevlisine teslim ettiği ve devlet görevlisinin de bu peşinatı aldığı belirten belge yer almakta ve bu belgenin altında da satışta bulunan şahitlerin isimleri yer almaktadır.

Sayfa No: 101 / Belge No: 4

Örnek belgenin birinci kısmında Antep'te Boyalıca Karyesi, Uncuk ve Çıryıtı ve Kili ve Kıryi Mezra'aları mîrî arazi olup üç defa müzayedeye verilmesi sonucunda en yüksek fiyatı teklif eden Mustafa ve Ali'nin yüz yirmi guruş kirayı peşin olarak nahiye emirlerine her sene vermesi için karara varılan mâlikâne belgesidir.

<i>Karye-i Boyaluca</i>	<i>Karye-i Uncuk</i>	<i>Karye-i Kili Kıryi Arbani</i>	<i>Haric ez-defter ber vech-i tahmin</i>
<i>Fî Senet 20</i>	<i>Haracü'l-kerüm</i> <i>4000</i> <i>Gurûş 2000</i>		<i>Gurûş 2500</i>

Vech-i tahrîr-i huruĢ oldur ki

Mısır Kahire misülliü hayatda oldıkca te'biden ve mâlikâne mutasarrıf olmak için sâdır olan hatt-ı hümayûn sa'adet makrûn mücebince Dimos Ayıntab mukata'asına tâbi' olan kura ve mezra'anın fîruhtuna bâ fermân-ı âli me'mur olduğumuza binâ'en sâdır olan fermân-ı şerîf ve baş muhasebe defteri üzere müzâyedeye virilen kuradan defterde otuz gurûş malı olan Boyaluca Nam Karye ve haric ez-defter mezra'a-i Uncuk ve Çıryıtı ve Kili

¹4/5/6/7/13/14/15/16/23/24/39/40/42/43/115/116/117/118/122/123/124/125/126 Numaralı belgeler mâlikâne konularını ihtiva etmektedir.

ve Kıryi Arbanı ki defter-i icmalde malları ta'yın ve tasrîh olunub ve beher sene Dimos Ayıntab mukata'ası emini tarafından yüz yirmi gırüş fûruht olunagelüb fermân buyurulduğu üzere ma'rifet-i şer'le üç def'a müzâyede olunub ragabât-ı nâs münkatı' olduktan sonra yüz otuz dokuz gırüş mu'acele ile ba'isü'l-vesıka Mustafa ve Ali üzerlerine karâr-dâde olmağla mu'acelesi olan meblağı mirî için yedinden bi-t-tamâm kabz olunub zıkr olunan karye ve mezra'aları beher sene fûruht olunduğu mâl-ı mezkûrı Dimos Ayıntab mukata'ası emini olanlara edâ ve teslim itmek şartıyla der-i devletmedârdan tevcih olunub şurût ve kayudı ile mâlikânesiyçün berât-ı şerif-i âlî-şân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında işbu temessük ketb olunub yedlerine vaz' ve def' olundu tahrîren fî şehr-i Şâbbanü'l- Mu'azzam sene 1107.

Bende-i Hüseyin Şükri

Sayfa No: 102 / Belge No: 5

Örnek belgenin ikinci kısmında Ayıntab'a bağlı olan Boyalıca karyesi, Uncuk, Çerpini, Keyli ve Arbanı Mezraları miri arazi olup üç defa müzayedeye verilmesi sonucunda Antep'te İbni Eyüp Mahallesinde oturan Mustafa ve Ali'den yüz otuz gırüş kirayı peşin olarak nahıye emini (devletin bu işle görevlendirdiğu memur) Şükri Hüseyin Efendi'nin tahsil ettiğine dair belgedir.

Der-Kenâr: Mustafa Ağa ve Ali Ağanın mâlikânesi hüccetidir.

Medine-i Ayıntabda İbni Eyüp Mahallesi sükkanından Mustafa bin Mehmed Ağa ve Ali bin Mustafa nam kimesneler meclis-i şer'i hazırda takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm idüb memâlik-i mahrûsada vali ve muhassıl voyvodalar taht-ı iltizâmlarında olan karye ve mezra'a Mısır Kahire kuraları misüllü müntezimü'l-ahvâl olmağçün ikişer üçer senelik fayizlerin mu'accele verüb beher sene mâl-ı maktu'ı ve kalemiyesi asılıb sâbık üzere ümenâya edâ ve teslim eyledikce te'biden mâlikâne mutasarrıf olmak bâbında sadır olan hatt-ı hümâyûn şevket makrûn mucbinece fûruhtına me'mûr olan 'umde-i erbâbü't-tahrîr ve'l-ilm Şükri Hüseyin Efendi Dimos Ayıntab mukata'ası aklamından sûret-i defter-i cedîd-i hâkâni natik olduğu üzere otuz gırüş malı olan Boyaluca nam karye ve haric ez-defter için mezra'-i Uncuk ve Çıryıtı ve Kili ve Kıryi ve defter ve Arbanı ki defter-i icmâlde malları ta'yın ve tasrîh olub ve beher sene Dimos Ayıntab mukata'ası emini taraflarından yüz yirmi gırüşa fûruht olunagelüb fermân buyurulduğu üzere ma'rifet-i şer'le üç def'a müzâyede olunub ragabât-ı nâs münkatı' olduktan sonra zıkr olunan karye ve mezra'a min ceşşü'l-mecmu' muacceleleri ile yedim üzerimde yüz otuz gırüşda karar idüb ziyâde ile taleb ve rağbi olmamağla melağ-ı mezbur yüz otuz gırüş mu'acceleyle muma-ileyh Hüseyin Efendi yedimizden tamâmen ahz ve kabz idüb yedimde hat ve hatimani hâvi temessük virmekle savb-ı şer'iden li-ecli'l-istihkâm hüccet-i şer'iyeye virilmek matlubumdur deyü kelâmına mutabık temessük ibraz idüb mücebince tarîf-i şer'iden istihak mâ hüccet-i şer'iyeye dahi verilmeğin mâ hüve'l-vaki' gibbe't-taleb ketb olundu fî gurre şehr-i Ramazani'l-Mübarek sene 1107

Şuhudü'l-hâl

Mîr Ali Ağa bin Hasan, Hasan Ağa bin Hızır Ağa, Mehmed bin Hacı Murad, Hamza Ali bin Mirza, İbrahim bin Abdullah.

Sayfa No:104/ Belge No: 13

Örnek belgenin birinci kısmında Ayıntab'a bağlı olan Erkuni Karyesi mîrî arazi olub müzeyedeye verilmesinden sonra en yüksek muacceleyle veren Mustafa Ağa ve Ebubekir Ağa'ya altmış gurüş kirayı her yıl Ayıntab eminine vermesine dair karar alınan mâlikâne hüccetidir.

<i>Mezra 'a-i Erkuni Tabi' i Mukata 'a-i Dimos Ayıntab</i>	
<i>Fî- Senet</i>	
<i>Gurüş 25</i>	<i>Akçe 11</i>

Bâ'isetü'l- tahrîr-i hurûf oldur ki

Mısır Kahire Kurası müsillü hayatda oldukca te'biden ve mâlikânede mutasarrıf olmak için sâdır olan hatt-ı hümayûn sa'adet makrûn mücebince Ayıntabda vaki' Dimos mukata'asına tâbi' olan kura ve mezra'anın fîruhtına bâ fermân-ı âli me'mûr olduğumıza binâ' i sâdır olan fermân-ı şerîf ve baş muhasebe defteri üzere müzâyedeye virilen kuradan asıl defterde yirmi beş gurüş malı olub ve yirmi dokuz gurüş beher sene Dimos emini olanlar tarafından fîruhtı olan Erkuni nam karye fermân buyurulduğu üzere ma'rîfet-i şer'le üç def'a müzâyede olunub ragabât-ı nâs mûnkati' oldukdan sonra işbu darend-i vesîka Mustafa Ağa ve Ebubekir Ağa üzerlerinde altmış gurüş mu'accele ile karar-dâde olub ve mu'accesesi olan meblağı mezkûrî mîrîsi için kabz olunmağla zikr olunan karyenin senede fîruhtı olan yirmi dokuz gurüş beher sene Dimos Ayıntab mukata'ası emini olanlara edâ ve teslim eylemek şartıyla der-i devletmedârdan tevcih olunub şurût ve kayudî ile mâlikânesiyçün berât-ı şerîf-i 'alîşân sadaka ve ihsân buyurulmak ricâsına bâbında tezkire tahrîr olundî fî şehr-i Şâbbanü'l-Mu'azzam sene 1107

Bende-i Hüseyin Şükri

Sayfa No:105/ Belge No: 14

Örnek belgenin ikinci kısmında Ayıntaba bağlı olan Erkuni Karyesi mîrî arazi olub müzayedeye verilmesinden sonra en yüksek teklifi yapan Mustafa Beğe ve Ebubekir Beğe altmış gurüşa kiraya verilmesi üzerine bedel olunan miktarın kadı huzurunda Ayıntab Eminine verilmesine dair mâlikâne belgesidir.

Medine-i Ayıntabda Kürkciyan Mahallesi sükkânından işbu rafî'u'l-kitâb Mustafa Beğ bin Ebubekir Beğe ve Ebubekir Beğe ibni Mehmed nam kimesneler mahfil-i kazâda her biri takrîr-i kelâm idüb memâlik-i mahrûsada vaki' vali ve muhassıl ve ümenâ-i taht-ı iltizamlarında olan karye ve mezara'a Mısır Kahire kuraları misüllü müntezimü'l-ahvâl olmak için ikişer üç senelik fayizlerini mu'accele virüb ve beher sene mâl-ı maktu'ı ve kalemiyesin asulub sâbık üzere ümenâya teslim eyledikce te'biden mâlikâne mutasarrıf olmak bâbında sâdır olan emr-i âli mücebince fîruhtına me'mûr olan 'umde-i erbabü't-tahrîr ve'l-kalem Şükri Hüseyin Efendi Dimos Ayıntab mukata'asına tâbi' baş muhasebe defterinde yirmi beş gurüş malı olub beher sene ümenanın yirmi dokuz gurüş fîruhtı olan Erkuni nam karyeye ber müceb emr-i âli ma'rîfet-i şer'le üç def'a müzâyede olunub ragabât-ı nâs mûnkati' oldukdan sonra mu'accesesi olan altmış gurüşda karar idüb ziyâde

ile taleb ve râğbi olmamağla meblağı mezbûr altmış gurûş mu'acceleyi muma-ileyh Hüseyin Efendi yedimizden tamamen ahz ve kabz idiüb beher sene mal-ı maktu'ını dahi ümenâya edâ ve teslim itmek üzere yedimizde hatt ve hatimani hâvi temessük virmekle savb-ı şer'iden lî-ecli'l-istihkam hüccet-i şer'ıye virilmek matlubumuzdur deyü muma-ileyh Hüseyin Efendi hatt ve hatimani hâvi temessük ibraz eylediklerinde bu vesıka istihkama ketb ve tahrîr olunub mezbûran Mustafa Beğ ve Ebubekir Beğ yedlerinde def' olundu fı evayıl Şevval senetü'l- seb'a ve miete ve elf

Şuhudü'l-hâl

Hüseyin Ağa Deveci-zâde, Süleyman Ağa Biraderiş, Mustafa Na'lebendi, Mustafa Ağa Tahdari, Hamza Beğ bin Hacı Ebubekir, Abdurrahman Beğ bin Kara Mehmed.

Sayfa No:105/ Belge No: 15

Örnek belgenin birinci kısmında Ayıntab'a bağlı olan Semavin Mezra'asının senelik yüz seksen guruş ve Eğritaş Mezra'asının senelik yüz kırk guruş karşılığında müzayedeye verilmesi sonrası en yüksek mu'acceleyi veren El-Hâc Mustafaya kiraya verildiğine dair mâlikâne belgesidir.

Der Kenar:bSahad-zâde Beğın malikânesi hüccetidir.

Nahiye-i Burc tabi'i Livâ-i Ayıntab	
Karye-i Semavin	Mezra'a-i Eğritaş Haric Ez-Defter
Fî senet	Fî Senet
Gurûş 180	Gurûş 500
Mu'accele-i Mezbûre	
Gurûş 120	

Vech-i tahrîr huruf oldur ki

Mısır Kahire Kurası misüllü hayatda oldukca te'biden ve mâlikâne mutasarrıf olmak için sâdır olan hatt-ı hümayûn sa'adet makrûn mücebince Ayıntabda vaki ' Dimos mukata'sına tabi olan kura ve mezara'anın fîruhtına fermân-ı âliye me'mûr olduğumuza binâen sâdır olan ferman-ı şerif ve baş muhasebe defteri üzere müzeyede verilen kuradan asıl defterde yüz seksen guruş malı olan Semavin nam karyede ve haric ez-defteri Eğritaş mezra'sı ma'an beher sene emin olanlar taraflarından yüz kırk guruş sene-i sâbıkı olmak üzere fîruhtı olunagelüb fermân buyurulduğu üzere üç def'a ma'rifeti şer'le müzâyede olunub ragabât-ı nâs münkatı' olduktan sonra işbu darende-i vesıka el-Hac Mustafa üzerinde yüz yirmi guruş mu'accele ile karar-dâde olub ve mu'accesi olan meblağı mîri için yedinden kazb olunmağla ba'de'l-yevm senede fîruhtı olan mâl-ı mezkurı üç sene tamamına varunca emin olanlar tarafına edâ ve teslim idiüb ve üç sene tamamından sonra defterde olan malına kesr getürmemek üzere bi't-tamâm edâ ve teslim eylemek şartıyla der-i devletmedârdan tevcih olunub şurût ve kayudı ile mâlikânesiyçün berât-ı şerif-i âlîşân

sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında işbu temessük tahrîr olunub buyuruldı tahrîren fî şehri-Şa‘bani‘l-Mu‘azzam senetü‘l seb‘a ve miete ve elf.

Bende-i Hüseyin Şükri

Sayfa No:105/ Belge No: 16

Örnek belgenin ikinci kısmında Ayıntab‘a İbni Eyüb Mahallesinden El-Hâc Mustafa‘nın müzayede sonrası kiraladığı Semavin ve Eğritaş Mezra‘alarının kiralalarını görevlilere kadı huzurunda vermesine dair mâlikâne hüccetidir.

Medine-i Ayıntabda İbni Eyüb Mahallesinde sakin işbu râfi‘u‘l-kitâb el-Hac Mustafa bin Şahad nam kimesne mahfil-i kazâda takrîr-i kelâm ve ta‘bir ‘ani‘l-merâm idüb memâlik-i mahrûsada vaki‘ vali ve muhassıl ümenâ-i taht-ı iltizamlarında olan karye ve mezra‘a-i Mısır Kahire kuraları misüllü muntazamü‘l-ahval olmak için ikişer üçer senelik fayizlerini mu‘accele virüb ve beher sene mâl-ı mirî ve kalemiyesin olub sâbık üzere ümenaya teslim eyledikce te‘biden mâlikâne mutasarrif olmak bâbında sâdır olan emr-i âli mücebince fûruhtuna me‘mûr olan ‘umde-i erbabü‘t-tahrîr ve‘l-kalem Şükri Hüseyin Efendi Dimos Ayıntab mukata‘ına tâbi‘ baş muhasebe defterinde yüz seksen gurûş mali

Sayfa No:106/ Belge No: 16/2

Mâl-ı maktu‘ı ve sene‘i sâbıkda ümenânın yüz kırk gurûş fûruhtı olan Karye-i Semavin ve haric ez-defter beş yüz akçe mirîsi olan Eğri Taş Mezra‘asına ma‘rifet-i şer‘le üç def‘a müzâyede mu‘accesesi yüz yirmi gurûşda üzerimde karar idüb ziyâde ile taleb ve rağbi olunmamağla yüz yirmi gurûş mu‘accesine yedimden ahz ve kabz idüb üç sene tamamına değün ümenânın fûruhtı üzere beher sene yüz kırk gurûş mâl-ı maktu‘nu defterde olan maldan kesr getirülmek üzere yedimde hatt ve hatimani hâvi temessük virmekle savb-ı şer‘iden lâ-ecli‘l-istikâm hüccet-i şer‘iye virilmek matlubumuzdur deyü muma-ileyh Hüseyin Efendi hatt ve hatimani hâvi temessük ibraz idüb mazmunı merkum el-Hac Mustafanın bâ kelâmına mutabık bulunmağın mâ hüve‘l-vaki‘ bi‘t-taleb ketb olundı fî evayil Şevvali‘l-Mükerrrem senetü‘l- seb‘a ve mie ve elf

Şuhudü‘l-hâl

Hasan Ağa Deveci-zâde, Süleyman Ağa Biraderiş, Şah Fatır Beğ Teba‘dar, Hacı Mehmed bin Musa.

Sayfa No:145/ Belge No:115

Örnek belgenin birinci kısmında Antep‘e bağlı Arabgini Karyesi ve Kantara Mezra‘asının ve Kızılca Kendi Karyesi‘nin yüz yetmiş guraşa müzayede sonrası en yüksek miktarı teklif eden Molla Mehmed Efendi ve diğeri Mehmed Efendi‘ye mâlikâne olarak verilmesine dair hüccet belgesidir.

<i>Karye-i Arabgini ma‘a Mezra‘a-i Kantara</i>	<i>Karye-i Kızılca Kendi tabi‘i</i>
<i>Fî-Senet</i>	<i>Fî-Senet</i>
<i>Gurûş Tam 170 Rub‘ 1</i>	<i>Gurûş 38 Rub‘ 3 Tigek 800</i>
<i>Mu‘accele Gurûş 270</i>	

Bâ'isetü'l- tahrîr-i hurûf oldur ki

Mısır Kahire Kurası misüllü hayatda oldukca te'biden mâlikâne mutasarrıf olmak için şeref yafte-i sūdûr bulunan hatt-ı hümâyûn şevfet makrun mücebince Ayıntabda vaki' Dimos Mukata'asına tâbi' olan kura ve mezra'anın fûruhtına bâ fermân-ı 'âli me'mûr olduğımıza binâ-i mukata'a-i mezbûra tâbi' ber müceb fermân-ı 'âli ve baş muhasebe defteri üzerine müzâyedeye virilen mezra'adan defterde yüz yetmiş gurûş ve bir rub' malı olan Arabgini nam Karye Kantara nam mezra'asıyla ve yine defterde otuz sekiz gurûş ve üç rub' ve sekiz yüz akçe malı olan Kızılca Kendi nam karye fermân buyurulduğı üzere üç def'a ma'rifet-i şer'le müzâyedeye virülüb ragabât-ı nâs münkatı' oldukdan sonra işbu der zindegan-ı vesika Molla Mehmed Efendi ve diğer Mehmed Efendi nam kimesneler üzerinde iki yüz yetmiş gurûş mu'accele ile karar-dâde olunmağla mu'accesi olan meblağ-ı mîri için yedinden kabz olunub zıkr olunan karyelerin mâl-ı maktu'ların ve kalemiye vesayir hariclerin beher sene Dimos Ayıntab Mukata'sı emini olanlara edâ ve teslim eylemek şartıyla der-i devletmedârdan tevcih olunub şûrut ve kûyudıyla mâlikâne makilanesiyçün berât-ı şerîf-i 'âli şân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında işbu tezkire tahrîr olunub virildi tahrîren fi şehr-i Şâbbani'l-Mu'azzam sene seb'a ve miete ve elf

Sayfa No:145/ Belge No:116

Örnek belgenin ikinci kısmında Anteb Mukata'asına bağlı Arabgini Karyesi, Kantara Mezra'ası ve Kızılca Kendi Karyeleri'nin müzâyede sonra yüz yetmiş guruşa malikâneye verilmesinden sonra malikâneci olan Mehmed Efendi'nin ve Molla Mehmed'in mu'acceleyle paralarının yetmemesi üzerine temessük verilmesine dair malikâne belgesidir.

Bende-i Hüseyin Şükri

Memâlik-i mahrûsede vali ve muhassıl ve ümenâ'-i taht-ı iltizamında olan karye ve mezra'a-i Mısır Kahire Kuraları misüllü muntazamü'l-ahvâl olmak için ikişer üçer senelik fayizleri canib-i mîriye mu'accel edâ olunub beher sene mâl-ı maktu'ı ve kalemiyesi dahi asulub sâbık üzere ümenâya edâ ve teslim eyledikce te'biden mâlikâne mutasarrıf olunmak bâbında emr-i âli sâdır olmağla ber müceb emr-i 'âli fûruhtına me'mûr olan 'umde-i erbâbü't-tahrîr ve'l-'ilm Şükri Hüseyin Efendi Medine-i Ayıntab Dimos mukata'sına tâbi' suret-i defter-i hakanide yüz yetmiş gurûş ve bir rub' malı olan Arabgini nam Karye Kantara nam Mezra'asında ve yine defterde otuz sekiz gurûş ve üç rub' ve sekiz yüz akçe malı olan Kızılca Kendi nam Karyeye ma'rifet-i şer'le üç def'a müzâyede idüb ragabât-ı nâs münkatı' oldukdan sonra mu'accelen işbu râfi'u'l-kitâb Mehmed Efendi ibni El-hac Mehmed Efendi ve Molla Mehmedin kılıç üzerinde ikiyüz yetmiş gurûşda karar idüb ziyâde ile taleb ve rağbi olmamağla zıkr olunan iki yüz yetmiş gurûş mu'accelemi muma ileyh Hüseyin Efendi mezbûran Mehmed Efendi ile Molla Mehmed yedinden ahz ve kabz idüb zıkr olunan şûrut ve kayûd üzere berât itdirmek için hatt ve hatimani hâvi temessük virmeğin tarafının kabul ve irsâl ile mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi's-sani ve'l-'işrîn mîn şehr-i Zi'l-Ka'dei's-Şerîfe sene seb'a ve mie ve elf

Şuhudü'l-hâl

Mir Ali Çelebi bin el-hac Hüseyin, Molla Mehmed bin Hacı Kasım Molla Hüseyin Kûdayi bin Halim Çelebi.

Sayfa No:145/ Belge No:117

Örnek belgenin birinci kısmında Anteb Mukata‘ası’na bağlı Battal Öyük Karyesi’ni yüz otuz guruş peşin ödeme karşılığı malikâne olarak alan Ali Beğ’in üç sene sonra kar etmemesi üzerine karyeyi devlete iade etmesine dair malikâne belgesidir.

<i>Karye-i Battal Öyük tabi’i Dimos Ayıntab</i>	<i>Mu’accele</i>
<i>Fî-Senet</i>	<i>Guruş 190</i>
<i>Guruş tâm 162,5</i>	

Vech-i tahrîr huruf oldur ki Mısır Kahir Kurası misüllü hayatda oldukca te’biden mâlikâne mutasarrıf olmak için şeref-yâfte-i sudûr bulan hatt-ı hümayûn şevket makrûn mücebinece Ayıntab Dimos Mukata‘asına tâbi’ kura ve mezra‘anın fûruhtuna bâ fermân-ı ‘âli me’mûr olunduğuna binâ-i sâdır olan fermân-ı şerîf ve baş muhasebe defteri üzerine müzâyedeye virilen kuradan asıl defterde yüz altmış iki buçuk guruş tam malı olan Battal Öyük nam Karyenin birkaç seneden berü irsaliyesi perakende ve perişan olub mâl-ı mîrîsi tekml-i edâya mütehmil olduğundan beher sene emin olanlar taraflarından yüz otuz esedî guruş olmak üzere fûruht oluna gelüb ma’rifet-i şer’le üç def’a müzâyede olunub ragâbat-ı münkati’ oldukdan sonra işbu dârende-i hurûf Ali Beğ nam kimesne üzerinde yüz guruş mu’accele ile karar-dâde olmağın mu’accesi olan meblağ-ı mezbûri mir-i içün yedinden kabz olunub ba’de’l-yevm fûruht olunagelen yüz otuz guruş malını üç sene tamamına varınca ümenâya teslim eyleyüb ve sîn ve abâdân eyleyüb üç sene mururundan sonra

Sayfa No:146/ Belge No:117/2

beher sene defterde yazusu olan malını bi-t-tamâm kar götürmeyüb edâ ve teslim eylemek şartıyla der-i devlet-medârdan tevcih olunub şurût ve kayudı ile mâlikânesiyçün berât-ı şerîf-i ‘âlişân sadaka ve ihsân buyrulmak bâbında işbu temessük ketb ve terkim olunub virildi tahrîren fi Zi’l-Ka’dei’ş-Şerîfe sene 1107.

Sayfa No:146/ Belge No:118

Örnek belgenin ikinci kısmında Antep Mukata‘asına bağlı Battal Öyük Karyesi’nin Ali Beğ’e yüz doksan guruşa malikâneye verildikten sonra üç sene içinde kar etmemesi üzerine karyeyi Ali Beğin idaesi sonucu Anteb Emîni Hüseyin Şükri Efendi’nin teslim almasına dair malikâne belgesidir.

Bende-i Hüseyin Şükri

Memalik-i mahrûsada vali ve muhassıl ve ümnâ-i taht-ı iltizâmında olan kura ve mezra‘a Mısır Kahire kuraları müsillü müntezimü’l-ahvâl olmak için ikişer üçer senelik fayizleri canib-i mîrîye mu’accel edâ olunub beher sene mâl-ı maktu’ı ve kalemiyesi dahi asulub sâbık üzere ümenâya edâ ve teslim eyledikce te’biden mâlikâne mutasarrıf olmak bâbında emr-i ‘âlî sâdır olmağın ber müceb emr-i ‘âlî fûruhtuna me’mûr olan ‘umde-i erbâbü’t-tahrîr ve’t-teslîm Şükri Hüseyin Efendi Medine-i Ayıntab Dimos Mukata‘asına tâbi’ sûret-i defter-i hâkanide yüz altmış iki buçuk guruş malı olan Battal Öyük nam karye ma’rifet-i şer’le üç def’a müzâyede olunub ragâbat-ı nâs münkati’ oldukdan sonra mu’accesesi işbu

rafi 'u'l-kitâb Ali Beğ bin el-hac Mustafa üzerinde yüz doksan gurúŐda karar idüb ziyâde ile taleb ve râğbi olmamağla zıkr olunan yüz doksan gurúŐ mu'accesi muma ileyh Hüseyin Efendi mezbûr Ali Beğ yedinden tamamen ahz ve kabzdan sonra karye-i merkumenin re'ayasının ekseri perâkende ve perişan olub defter-i hakanide mestur ve mukayyid olan malı maktu'ını tamamen edâya mütehmil olmadığını bî-kâr ümenânın fûruhtı üzere üç sene tamamına değin beher sene mâl-ı maktu'ını yüz otuz gurúŐdan edâ idüb üç seneden sonra Őayan ve abâdan idüb defter-i mukayyid olan malı maktu'ını kesr götürmemek üzere yedine hatt ve hatimani hâvi temessük virmeğin tarafının kabul ve rızalarıyla mâ vaka 'a kayıt Őud fi 23 Zi'l-Ka 'de sene 1107

Şuhudü'l-hâl

Mir Ali Çelebi bin Hacı Hasan, El-hac Osman bin El-Hac Mustafa, Ali Efendi bin Hatib Cami 'i Kürd, Hasan Ağa bin Yusuf Ağa.

Sayfa No:149/ Belge No:125

Örnek belgenin birinci kısmında Antep Mukata'ası'na bağlı Tahni Karyesi, Boz Mahimar Mezra'ası ve Sığnıcak Karyeleri'nin müzayedeye verilmesi sonucunda en yüksek mu'acceleyi veren Hüseyin Ağa'ya mâlikâneye verilmesine dair mâlikâne hüccetidir.

<i>Nahiye-i TelbaŐar der-livâ-i Ayıntab</i>		
<i>Karye-i Tahni</i>	<i>Mezra 'a-i Boz Mahimar</i>	<i>Mezra 'a-i Sığnıcak</i>
<i>Fî-senet GurúŐ 15000</i>	<i>Fî-senet</i>	<i>fîhi senet</i>
	<i>GurúŐ 9,5</i>	<i>Gur3Ő 1000</i>
<i>Mu'accele</i>		
<i>GurúŐ</i>		

Vech-i tahrîr huruf oldur ki Mısır Kahire Kurası müsüllü hayatda oldukça mâlikâne mutasarrıf olmak üzere Şeref-yâfte-i sudûr bulan hatt-ı hümayûn Şevket makrûn mucibince mu'accele ile fûruhtını fermân buyrulan Dimos Ayıntab kuralarından Baş Muhasebe defterinde on beş bin akçe yazusu olan Tahni nam karye ve yine defterde dokuz buçuk gurúŐ tam malı olan Boz Mahimar Mezra'ası ve baş muhasebe defterinde kayıd olmayub defter-i icmâlde bin akçe yazusu olan Sığnıcak Mezra'ası birkaç seneden berü ve hali ve harabe olub cânib-i mîriye hasıl ve tahsili olmadığından dört beş seneden berü ve Dimos Ayıntab Mukata'ası eminleri taraflarından nâ fûruht olmağla hali'l-ma 'rifet-i Şer 'le beyne 'n-nâs üç def'a müzayede olunub ragabat-ı nas münkatı' oldıktan sonra zıkr olunan karye ve mezra 'aların üç seneye varuncaya değin beher sene canib-i mîriye altıŐar gurúŐ virüb ve üç sene tamamından sonra Őayan ve abâdan olunub zira 'at ve haraset olunmamağla defterde yazulu olan mallarını Dimos eminlerine edâ ve teslim eylemek Şartıyla işbu darende-i vesika Ayıntab sakinlerinden Hüseyin Ağa üzerinde otuz gurúŐ mu'accele ile karar-dâde olmağın meblağ-ı mezbûrı mîri için yedinden kabz olunub vech-i meŐruh üzere mâlikânesi için

Őurüt ve kaydı ile berât-ı Şerîf-i ‘âlî-Şân sadaka ve ihsân buyrulmak bâbında tezkere tahrîr olunub virildi tahrîren fî evahir Şehr-i Zi’l-Ka ‘dei’Ő-Şerîfe sene seb’a ve miete ve elf.

Sayfa No:149/ Belge No:126

Örnek belgenin ikinci kısmında Antep Mukata’ası’na bağlı Tahni Karyesi, Boz Mahimar Mezra’ası ve Sığnıcak Karyeleri’nin Hüseyin Ağa’ya üç seneliğine malikâneye verilmesi üzerine karara varılan mu’acceleinin Ayıntab emini Hüseyin Şükri Efendiye verilmesine dair malikâne hüccetidir.

Bende-i Hüseyin Şükri

Memâlik-i mahrûsada vali ve muhassıl ve ümenâ-i taht-ı iltizamlarında olan kura ve mezra’anın fûruhtuna Mısır Kahire Kuraları misüllü muntazamü’l-ahvâl olmak için ikişer üçer senelik fayizleri canib-i mîrîye mu’accel edâ olunub mihrisine mâl-ı maktu’ı ve kalemiyesi dahi asulub sâbık üzere ümenâya edâ ve teslim eyledikce te’biden malikâne mutasarrîf olmak bâbında emr-i ‘âlî sâdır olmağın ber müceb emr-i ‘âlî fûruhtuna me’mûr olan ‘umde-i erbâbü’t-tahrîr ve’l-kalem Şükri Hüseyin Efendi Medine-i Ayıntab Dimos Mukata’asına tâbi’ suret defter-i hakanide on beş bin akÇe yazusı olan Tâhni nam karye ve yine defterde dokuz buÇuk gurûş tam malı olan Boz Mahimar nam Mezra’a ve yine defterde bin akÇe yazusı olan Sığnıcak nam Mezra’ayı ma’rifet-i Şer’le üç def’a müzâyede idüb ragâbat-ı nas mûnkatı’ oldukdan sonra mu’acceleli işbu râfi’u’l-kitâb Hasan Ağa üzerine otuz gurûş karar idüb ziyâde ile taleb ve râğbi olmağla zikr olunan otuz gurûş mu’acceleli muma ileyh Hüseyin Efendi mezbûr Hasan Ağa yedinden tamamen ahz ve kabzdan sonra zikr olunan karye ve mezra’anın re’ayası ekseri perakende ve perişan olub defter-i hakanide mestur ve mukayyid olan mir-i maktu’ını tamamen edâya tehmilleri olmadığına binâ-i ümenânın fûruhtı üzere üç sene tamamına değin beher sene altıŐar gurûŐdan edâ idüb üç sene sonra Őayan ve abâdan idüb defterde mukayyid olan mâl-ı maktu’ını kesr getürmemek üzere yedine hat ve hatimani hâvi temessük virmeğin tarafının kabul ve rızalarıyla mâ vaka’a kayıt Őüd fî 26 Zi’l-Ka ‘de sene 1107

Şuhudü’l-hâl

Mîr Ali Çelebi bin el-hac Hasan, El-hac Abdullatif bin(.....) , Osman bin Mehmed BeŐe.

SONUÇ

17. yüzyıl’ın son çeyreğinde bozulan toprak sistemi ve vergi düzeninin toparlanması amacıyla getirilen mâlikâne sisteminin Antep’te söz konusu tarihte büyük oranda başarı sağladığı anlaşılmaktadır. İltizam usulüne göre hak sahiplerini devlet eliyle güvence altına alan bu sistem ile mukataa araziler müzayede usulüyle satışa çıkarılmıştır. Müzayede esnasında muaccele denilen en yüksek miktarı veren kişi ya da kişiler kayd-ı hayat Őartı ile mâlikâneci sayılmıŐtır. Mâlikâneci’nin ölümüne kadar hak sahibi olduğu bu araziler rekabet olsun diye devlet tarafından başka birisine verilememektedir, bu durum eski sistemlere göre daha adil olduğu için mâlikâne sistemi bir süre varlığını bozulmadan sürdürmüştür. 45. Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin son yüz sayfasında geÇen mâlikâne belgelerinde mukataa arazinin içinde yer alan karye, köy ve mezra isimleri ile birlikte muaccele bedeli yazılmaktadır. Bu tür belgeler iki bölümden oluŐmakta ve birinci bölümde müzayedeye değinilerek en yüksek muacceleli veren kişinin ismi yazılmaktadır. Belgenin ikinci kısmında ise devlete ödenecek miktarın devlet görevlilerine teslimatına dair

bilgiler verilmektedir. İncelenen bu belgeler ışığında mâlikâne sisteminin işleyiŐi hakkında oldukça fazla bilgiye ulaŐılmakla birlikte o dönemin ekonomik yapısına dair ipuçları yakalanmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

45 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili’nin Son Yüz Sayfası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1107-1108/M. 1696-1697).

Kitap ve Makaleler

Acun, Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 9, Ankara, 2002, ss. 899-908.

Akdağ, Mustafa **Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)**, İstanbul, 1995.

Batmaz, Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, OTAM, Cilt:18, Sayı:29, Ankara, 1996, ss. 39-50.

Buluş, Abdulkadir, “Vergi Toplamının ÖzerkleŐtirilmesinin Vergi Toplamının Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi İle Bir Mukayese”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kocaeli, 2010, sayı 19, ss.81- 120.

Canbakal, Hülya, **17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset**, İstanbul, 2009.

Genç, Mehmet,). “Mâlikâne”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss.516-517.

_____, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

_____, “Mukataa”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss.129-132.

Karaman, Deniz, “Şer‘iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Damga Mukataası” , **BİLİG**, sayı 29, Ankara, 2005, ss.179-222.

_____, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”, **BİLİG**, Sayı 29, Ankara, 2004, ss.139-176.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1919)**, İstanbul, 2005.

Söylemez, Faruk, **Osmanlı Devleti’nde AŞiret Yönetimi (RiŐvan AŞireti Örneği)**, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2011.

Üçok, Coşkun, “Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara,1944, ss.525-551.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

XVI-XIX. YÜZYILLAR ARASINDA REVAN'DA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI*

The Educational Institutions in Revan Between XVI-XIX. Century

Selçuk Ilgaz
Hakan Örtün***
Hasan Günel******

ÖZET

Türk-İslâm şehrinin kuruluş ve gelişmesinde önemli rol oynayan cami, mescit ve vakıflar, Revan şehrinin temel dinî-mimarî unsurlarıdır. Bununla beraber bu unsurlar sosyal ve iktisadî hayata, eğitim ve öğretime katkı sağlamaktaydı. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 633, 895, 898, 901 ve 905 numaralı tapu tahrir defterlerine göre, bölgede çok sayıda medrese ve vakıf kurulmuştur.

Bu çalışmanın amacı XVI ile XIX. yüzyıllar arasında Revan'da bulunan eğitim kurumlarını ortaya çıkarmaktır. Bu sayede, Ermenilerin Osmanlı Devleti ile ilgili yanlış iddiaları, tarihe bakılarak çürütülebilecektir. Bunun için konuyla ilgili ana kaynaklar (arşiv belgeleri) daha sonra da ikinci el kaynaklar, dergi, makale ve kitap gibi materyallerde yer alan bilgiler çalışılmıştır. Ardından elde edilen veriler tasnif, tahlil ve tenkit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Revan, Osmanlı Devleti, Ermeniler, Eğitim, Eğitim Kurumları

ABSTRACT

Mosques, masjids and foundations which play important role in the establishment and development of the Turkish - Islamic city are fundamental religious - architectural elements of the city of Revan. However, these elements were contributed to social life, economic life and education and training. According to the deed notebooks numbered 905,

* Bu çalışma 01-03 Ekim 2012 tarihleri arasında Sinop'ta düzenlenmiş olan Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim Bilimler Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, ilgaz@atauni.edu.tr.

*** Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, hakan.orten@atauni.edu.tr.

**** Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, hasan.gunal@atauni.edu.tr.

633, 895, 898, 901 located in İstanbul Premiership Ottoman Archive, a very large number of madrasas and foundations had been established.

The aim of this study is to reveal the educational institutions located in Revan between the XVIth and XIXth century. Thus, the wrong claims of Armenians on the Ottoman Empire would be disproved by reference to historical sources. For this, the main sources (archives), second-hand sources and the information contained in materials such as journals, articles and books were studied. Then the data obtained had been classified, analyzed and criticized.

Keywords: Revan, Ottoman Empire, Armenians, Education, Educational Institutions

Giriş

Eski çağlardan itibaren yerleşmenin görüldüğü Çukur Sa’ad bölgesine yerleşme Bronz Çağda (M.Ö 4000) başlamıştır. Revan bölgesinin bilinen en eski kalıntıları, Kafkaslardan gelen saldırıları engellemek için Urartular tarafından yaptırılan ve sadece küçük bir sınır kalesinden ibaret olan Yerbuni (Erebuni) kalesidir.¹

Çukur-Sa’ad Ovası, Hz. Osman zamanında (644-656) Habib b. Mesleme tarafından fethedilmeye başlanmış², Emeviler, Hişam bin Abdülmelik devrinde (724-743) “İrminiyye” adı verilen bir idari bölgenin de içinde bulunduğu İran-Azerbaycan’ı tamamen fethederek bölgede büyük bir vilayet oluşturmuşlardır. Bu idarî bölge içerisinde zikredilen “İrminiyye” adı; “yukarı iller, yukarı memleket” anlamına gelen “Armenya”³ kelimesinin bölgeyi feth eden Müslüman Araplar tarafından kullanılan şeklidir. İlk önceleri Muş ve Ahlat bölgeleri için kullanılan ve sadece coğrafi bir terim olan bu ad, sonraları Romalılar tarafından Orta ve Yukarı Murat Suyu ile Kür ve Aras nehirleri boyları, yani Revan bölgesi için de kullanılmış, bilahare Avrupalılar tarafından da benimsenmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde de “Ermen” diyarı olarak anılmıştır.⁴

Bölge, doğu (İran, Çin, Hindistan v.d.) ile batı (Avrupa) arasında ticaretin başlamasıyla birlikte, kervan yollarının bir kısmının buradan geçmesi dolayısıyla stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu kervan yollarından en önemlisi İpek Yolu’dur. Asya içlerinden başlayan ve Hazar Denizi’nin kuzeyine ve güneyine doğru şekillenerek ilerleyen, doğuda bugünkü İran sınırını geçerek Anadolu’yu kat edip, İstanbul’a kadar ulaşan İpek Yolu, üzerinden geçtiği her yerleşim yerini bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Çukur

¹ Adam Smith, “Prometheus Unbound: Southern Caucasia in Prehistory”, *Journal of World Prehistory*, Vol., 19, Nr. 4/December, 2005, Netherlands, ss. 230-279.

² V. Minorsky, “Nahçıvan”, *İA*, IX, s. 34

³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 16

⁴ Ali İpek, “Dört Halife Dönemi”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yay., Ankara 2003, s. 3; Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, (Idari Taksimat)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, ss. 24-25.

Sa’ad bölgesi de bu yola yakın bir merkezde yer almasından dolayı önemli bir saha haline gelmiştir⁵.

Çukur-Sa’ad Ovası, IX. ve XI. yüzyıllar arasında Bagrat Krallığı’nın hâkimiyetinde kalmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasından sonra, Tuğrul Bey 1049 yılında Sa’ad Çukuru’nu (özellikle Erivan’a çok yakın olan Arzni’yi) ele geçirmiştir.⁶ Alparslan, 1064 yılında, Bayezid’dan başlayarak Ani’ye kadar olan bölgeyi fethetmiştir.⁷ Selçuklulardan sonra İldenizliler’in (1148-1225) eline geçen bölge, 1239’da Moğol istilasına uğramıştır. İlhanlı hükümdarı Hülagu Han döneminde (1256-1264), birçok Türkmen aşireti Sa’ad Çukuru’na yerleştirilmiştir. Bu aşiretler, bölgenin Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında çok önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde Arran ve Şirvan bölgelerinde önemli bir Türk/Türkmen nüfusu oluşmuştur. 1358’de Şeyh I. Üveys (1356-1374) tarafından Celayir topraklarına katılan Çukur-Sa’ad, 1384’de Azerbaycan’ın zaptına girişen Timur’un eline geçmiştir. 1387 akınıyla da Timur Karabağ, Alınca, Karpi ve Sürmeli mahallerini ele geçirmiştir. Karabağ’ı kışlak olarak kullanan Timur Anadolu, Gürcistan ve Suriye’ye yaptığı seferlerde bölgeyi üs olarak kullanmıştır.⁸ Timurlulardan sonra Karakoyunlu, ardından Akkoyunlu hâkimiyetine giren bölge Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan göç eden aşiretlerin yerleşmesiyle tamamen Türkleşmiş ve İslâmlaştırılmıştır. Bölge Akkoyunlulardan sonra 1501 yılında kurulan Safevî Devleti’nin hâkimiyetine girmiştir.

Çukur-Sa’ad Bölgesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi

İran-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan ve Anadolu’dan bu bölgeye göç eden Türkmen unsurun, Safevîye tarikatı şeyhi Şah İsmail etrafında toplanmasıyla kurulan Safevî Devleti, bir müddet sonra Osmanlı düzen ve intizamını tehdit eden bir politika izlemeye başlamıştı. Anadolu’da baş gösteren Safevî kaynaklı Şah Kulu isyanı gibi başkaldırıları ve Anadolu Türkmen aşiretlerinin İran’a göç etmek istemeleri tehlikeleri karşısında Osmanlı yönetimi çareyi, Safevîler üzerine sefer yapmakta buldu. Bu maksatla harekete geçen Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran Savaşı’nda Safevîleri mağlup ederek, başkent Tebriz’e kadar tüm bölgeyi ele geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim İstanbul’a geri dönerken Revan’da bir müddet konaklamıştır (Eylül-Ekim 1514).⁹ Bu ilk zapt girişiminden

⁵ Ayrıca daha fazla bilgi için bkz. Anna. A. Ierusalımskaya, “İpek Yolunda Kafkaslar”, *Türkler*, c. 3, ss. 243-246; Gönül Çantay, “İpek Yolu Üzerindeki Kuruluşlar (İstanbul-Erzurum-Tebriz-Revan-Bakü)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 1049-1058.

⁶ Father Michael Chamichian, *History of Armenia*, Calcutta 1827, ss. 137-138.

⁷ Mehmet Ersan, “Selçuklular Döneminde Türk Ermeni İlişkileri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yay., Ankara 2003, ss. 51-52; Father Michael Chamichian, *Age*, ss. 149-153.

⁸ Nizamüddin Şâmî, *Zafer-nâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1949, s. 346; Şerafe’-din Alî Yezdî, *Zafer-nâme-i Emîr Timur; Tercüme-i Zafer-nâme*, (Haz. Tanju Oral), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 96; İbn Arabşah, *Aca’ibü’l-makdûr fi neva’ib-i Timûr*, (Çev. Murteza b. Ali Nazmizâde, *Tarih-i Timurleng*), İstanbul 1142, s. 160; Toma Metsopski, *Timur ve Haleflerinin Tarihi*, (Haz. G. Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2002, s. 14,77.

⁹ Feridûn Bey, *Münşeâtü’s-Selatin*, İstanbul 1859, c. 1, s. 405; Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Celalzâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul

XVI-XIX. Yüzyıllar Arasında Revan’da Bulunan Eğitim Kurumları / Selçuk ILGAZ – Hakan ÖRTEN – Hasan GÜNAL

sonra meydana gelen Osmanlı-Safevî mücadelelerinde (1583-1828) Revan ve havalisi, Osmanlılar ile Safevîler arasında 14 kez el değiştirmiştir.

Osmanlı Devleti, XVI. asır sonlarına kadar bölgedeki Safevi gücünü kırarak akınlarda bulunmak siyasetini benimsemiştir. Bahsedilen tarihten sonra bu siyaset değişmeye başlamış ve bölgeye yerleşmek temel hedef olmuştur. Bu sebeple 29 Aralık 1582’de Rumeli Beylerbeyliği ve doğu seferi serdarlığına tayin olunan Ferhad Paşa, 1583’de Azerbaycan’a girerek Ağustos ayında Revan’ı zaptetmiş ardından daha önceki savaşlardan dolayı harap halde bulunan şehri yeniden imar etme çalışmalarına girişmiştir.¹⁰ Revan’ı tekrar Safevîler’e kaptırmak istemeyen Ferhad Paşa, sekiz kule, beş demir kapı, bir cami ve hamamı içeren iç kale ile kırk üç kuleli dış kaleyi, kırk beş gün zarfında bitirip, burada bir beylerbeylik merkezi oluşturmuştur.¹¹ Ayrıca Osmanlılar bu şehri, İran’a düzenlenecek olası akınlar için, askeri bir merkez haline getirmek istemişlerdi.¹² Revan Beylerbeyliği’ne Hızır Paşa tayin olunmuş, Cığalazade Yusuf Sinan Paşa da Diyarbakir Beylerbeyliği ve vezaret ünvanıyla Revan’ın muhafazası için görevlendirilmişti.¹³ Bunlara ek olarak şehirdeki anlaşmazlıkları çözmek için bir de kadı tayin olunmuştu.¹⁴ 1590 yılına kadar Safevîler bölgeye bir çok akın düzenlemiştir. Ancak Safevî seferleri bertaraf edilmiş ve sonuçta 1590’da yapılan İstanbul Antlaşması ile bölge Osmanlılara bırakılmıştır.¹⁵ Osmanlılar 1746 yılına kadar bölgede tutunmak için her şeyi yapmış olmasına rağmen, Nadir Şah’ın çok güçlü bir şekilde yönetime gelmesinden dolayı, 1746 yılında İranlılarla imzaladığı barış antlaşmasıyla Revan’ı bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁶

Eğitim ve Öğretimin Tesisi

Bilindiği gibi, bir İslâm şehrinin temel yapısını; cami, pazar ve hamam belirlemektedir. Türk-İslâm şehri ise, Orta Asya Türk şehircilik anlayışı ile İslamî unsurların sentezlenmesiyle temel yapı cami, bedesten ve imaret sitelerinden oluşmuştur.

Türk-İslâm şehrinin kuruluş ve gelişmesinde önemli rol oynayan cami, mescit ve vakıflar, Revan şehrinin temel dinî-mimarî unsurları olup; sosyal ve iktisadî hayata, eğitim ve öğretime büyük katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Safevîlerle olan mücadelelerin sonucunda Revan’da ortaya çıkan olumsuz sonuçları telafi etmek için medrese ve vakıfların faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlılar Revan’ı ele geçirdiğinde, var olan vakıfların faaliyetlerine devam edebilmesi için sahiplerine ve diğer görevlilerine iade

---

1997, s. 592; Evliya Çelebi, *Seyahâtname*, İstanbul 1935, c.2, s. 281; Mirza Bala, “Erivan” , *İA*, cilt IV, ss. 312-313; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 150.

¹⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü’l-Ahbâr*, İstanbul 1339, c. 2, s. 14; Peçevi, Age., c. 2, s. 79.

¹¹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I (1578-1590)*, İstanbul Fetih Cem. Yay., İstanbul 1963, ss. 128-135; Mustafa Ali, a.g.e., c. 2, s. 14; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* (Haz. B. Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yay., c. 2, Ankara 1999, ss. 79-80.

¹² İskender Beg Türkmen, *Târih-i Alâm Arâ-yı Abbâsî*, Tahran 1335/1917, c. 1, s. 655.

¹³ BA, TTD 633, s. 114; Evliya Çelebi, Age., s. 281; Bekir Kütükoğlu, Age., ss. 132-133; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Mat., İstanbul 1953, s. 529; Bala, Agm., s. 313.

¹⁴ BA, MD 74, hnr. 562, s. 248, tarih: 1005/1596.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, I. kısım, TTK. Yay., Ankara 1975, s. 63.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Age., c. 4, s. 309.

edilmesini emretmiştir.¹⁷ Bu uygulama sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda Ermeniler için de yapılmıştır.

Türk-İslâm ülkelerindeki sosyal ve ekonomik hayatın en önemli unsurlarından biri olan vakıflar¹⁸ türbe, cami, medrese, hamam, misafirhane, hastane, tekke, kütüphane ve rasathane gibi birçok ilmi, dini ve sosyal müesseselerden oluşmaktadır.¹⁹ Özellikle cami ve medreseler bu çalışma için büyük önem arz etmektedir. Çünkü çoğu Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de eğitim ve öğretim bu kurumlar aracılığı ile verilmiştir.

Önemli Bir Eğitim Öğretim Unsuru; Medrese ve Vakıflar

Osmanlı Devleti, 1590 ve 1727 yıllarında Revan ve havalisini tahrire tabi tutmuştur. Bu tarihlerde Revan ve havalisinde bulunan medrese ve vakıflar, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 633, 895, 898, 901 ve 905 numaralı tapu tahrir defterlerinde kayıt altına alınmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz tapu tahrir defterlerinde yaklaşık 20 vakıf ve medrese kayıt altına alınmıştır. Bu medrese ve vakıflardan sadece Mevlana Şeyh İsa el-Ensari Vakfı ve Mirza İbrahim Medresesi Vakfı’ndaki talebelere bahsedilmiştir. Defterlerde sadece iki vakfın talebelerinden bahsedilmiş olması, diğer vakıflarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu iki vakıftaki talebelere ayrıca ücret tahsis edildiğinden kayıt altına alınmışlardır. Zira 1590 ve 1727 yıllarına ait olan tapu tahrir defterleri, bölgede görev yapan müderrislerin ve imamların da olduğunu belirtmektedir. Bu kayıtlara göre, bölgede 1590 yılında 2 müderris ve 12 imam, 1727 yılında ise, nüfusun artmasına paralel olarak, 2 müderris ve 20 imam görev yapmakta idi. Bu görevlilerin hepsi vergiden muaf nüfus içerisinde sayılmışlardır. Buna ek olarak Revan şehir ve kır kesimindeki birçok görevli deftere kaydedilmemiştir.

Osmanlı Devleti’nin kayıt altına aldığı, Revan ve havalisinde bulunan vakıflar aşağıdaki gibidir:

Revan Sancağı Vakıfları

Sultan Ahmed Han (Cami, Mescid, Medrese) Vakfı

Sultan Ahmed Han Camisi, IV. Murad’ın 1635 yılında Revan’ı ele geçirerek Cuma namazı kıldığı²⁰ ve kendi adını verdiği²¹ camidir. Tahrir defterinde bu vakıf, Revan kalesi

¹⁷ Çelebi-zâde Asım, (Raşid, Tarih’e Zeyil), İstanbul 1282, ss. 303-304.

¹⁸ “Bir kişi, mülkiyetine sahip olduğu malların bir kısmını ya da tamamını, Allah’ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dini, hayri veya sosyal bir amaca tahsis ederse, malını vakfemiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur” Ziya Kazıcı, Osmanlı Vakıf Medeniyeti, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 33, Vakıflarla ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz., Ömer Demirel, Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, TTK Yayınları, Ankara, 2000, Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, TTK Yayınları, Ankara 2003.

¹⁹ Ali Sinan Bilgili, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’da Osmanlı Vakıfları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2011, s. 1

²⁰ Topçular Katibi, Age., II, s. 1030; Aykut, Agm., s. 226.

²¹ Çelebi-zâde, Age., s. 215.

içindeki ve varoşlarındaki cami ve mescidlerin tamamı ile bir medreseyi içerisine alacak şekilde büyük bir vakıf olarak kaydedilmiştir. Bu vâkıfın da amacı, Revan şehrindeki bütün cami ve mescidlerin yaşamlarını sürdürebilmeleridir²².

Sultan Mahmud Han Mescidi Vakfı

Sultan I. Mahmud (1730-1736) tahta geçtiğinde, Revan muhafızı ve seraskeri İbrahim Paşa, Sultan I. Mahmud’un adını taşıyan, Revan kalesi dâhilindeki Tophane yanında ve İbrahimabâd köyünde birer mescid inşa ettirmiştir. Bu ibadethanelerdeki ihtiyaçların vakıf yoluyla karşılanması için İbrahim Paşa ve Revan kadısı Ahmed Bahaeddin Efendi İstanbul’a bir arz göndermişlerdir.²³

Nahçıvan Sancağı Vakıfları

Nahçıvan Sancağı’nda, Müslümanların ibadetlerini yapabilecekleri çok sayıda cami ve mescit mevcuttu. Bu ibadethanelerin büyük bir kısmı, giderlerini kendi cemaatlerinin yardımıyla karşılayabiliyordu. Bir diğer ifadeyle Cami’-i Kebir ve Sûfi Halil camilerinin haricinde, bölgedeki çoğu cami ve mescit, herhangi bir vakıf mülküne sahip değildi. Bölgedeki diğer vakıflar zaviye ve eğitim kurumlarından oluşuyordu.

Nahçıvan Cami’-i Kebir (Sultan Murad Cami) Vakfı

Cami’-i Kebir, Nahçıvan’ın en önemli dini eseridir. Bu cami, XII. yüzyılda İldenizliler tarafından mimar Acemî bin Ebubekr-i Nahçıvani’ye yaptırılmıştır. Önünde geniş eyvanlı bir giriş ve büyük bir kubbeye sahip olan bu caminin kalın duvarları, yanlara doğru sivri kemerli ikişer geniş pencere ile açıyordu.²⁴ İlk tahrirde Cami’-i Kebir olarak adlandırılan cami, ikinci tahrirde Sultan Murad Cami adıyla deftere kaydedilmiştir.

1727 tarihli defterde, Cami’-i Kebir (Sultan Murad Cami) ile Hızır Paşa Cami ve Hacı Parak Cami gelir ve masrafları birlikte kaydedilmiştir. 1723 tarihli kayıta camiye ismi verilen Sultan Murad, büyük ihtimalle 1635 tarihinde bölgeyi ele geçiren Sultan IV. Murad’tır (1623–1640).

²² BA, TTD 901, ss. 42-43 (Bkz. Ek-13 ve Ek-14).

²³ BA, Cevdet Evkaf, dosya no: 550, gömlek no: 27796, tarih: 29 Z 1145 (12 Haziran 1733).

²⁴ Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan’da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 73; Sefer Gıyasi, *Nizami Devri Me’marlık Abideleri*, Bakı 1991, s. 48.

Sûfî Halil Cami ve Medresesi Vakfı

Sûfî Halil Cami ve medresesinde birer imam ve müezzin görev yapmaktaydı. Vakıf kaydına göre, Şerûr nahiyesinin Zaviye adlı köyünde iki zemin (*bağ-ı Sabar Kulu ve Zemin-i Kelekbağ*) bağ yerinin geliri cami ve medreseye vakfedilmiş, ancak gelirin akçe miktarı verilmemiştir.²⁵

İsfendiyar Zaviyesi Vakfı

Mülk-i Arslan nahiyesinin Çehre köyünde bulunan İsfendiyar Zaviyesi Vakıf’ında, burayı ziyaret eden insanlar, yaz mevsiminde kurbanlık hayvan getirerek satıp elde ettikleri kârı fukaraya sadaka olarak dağıtırlardı. Bu durumun ahali tarafından haber verilmesiyle zaviye, vakıf olarak deftere kaydedilmiştir.²⁶

Mevlana Şeyh İsa el-Ensarî Vakfı

İlk tahrir kaydına göre vakıf, adını ilim ehli bir zat olan Mevlana Şeyh İsa’dan almaktaydı. Çevredeki Müslümanlara va’z etmekte ve talebe yetiştirmektedir. Sultan III. Murad, kuvvet ve yardım isteyecek muhterem bir aziz olmasından dolayı dualarına mukabil emr-i şerif ile tasarruflarındaki yerleri ve bağları, 1590 tarihli tahrir defterine “*ber-vechi maktu*” kaydolunmuştur..²⁷

Şeyh Yusuf (Şeyh-zâdegân) Dergâhı

Şemseddin İldeniz tarafından, Şeyh Yusuf’un vefatı üzerine mimar Acemî bin Ebubekr-i Nahçıvanî’ye (veya Naşevî) aynı yılda bir türbe inşa ettirilmiştir. Türbe, süslemeleri ve plan özellikleri ile Selçuklu geleneğini yansıtmakta olup, tuğladan, sekizgen gövde üzerine sekizgen piramid külahlı ve çift katlı bir yapıdır. Külahın altında bir kufî kitabe kuşağı dolanmaktadır. Eserin yapılış tarihini gösteren kitabe taçkapının üzerindedir.²⁸

Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed

1590 tarihli defter kaydına göre, Nahçıvan’ın Suremerek-i Sufla köyünde meskûn Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed isimli kimseler ve onların akrabaları Safevîler (*selâtin-i sâlife*) zamanında tekâlif-i örfiyeden muaf

²⁵ Bkz. Ek-20.

²⁶ BA, TTD 905, ss. 83-92 (Bkz. Ek-16).

²⁷ Bkz. Ek-21.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Aslanapa, Age., ss. 62-67.

tutulmuşlardır. Dönemin padişahı III. Murad da, zikredilen kimselerin akrabalarının tekâlif türü vergilerden muaf tutulmasını emretmiştir.²⁹

Mevlana Ali el-Gazî

Şeyh Mihranşah köyünde yaşayan ve adından da anlaşılacağı üzere gazi olan Mevlana Ali el-Gazi’ye, hücce-i şer’iyye (mahkeme kararıyla) gereğince Ali ve Veli beylere ait bir zemin yer, bir bağ ve bir değirmenin tasarrufu verilmiştir.³⁰

Mevlana Muhammed Vakfı

Mevlana Muhammed’in dedesi olan Emir Ziyâü’l-mülk, Bozdoğan boybeyi olarak Kadı Burhaneddin ve Karakoyunlu Kara Mehmed’in hizmetinde bulunmuş,³¹ daha sonra Nahçıvan’ı yurt tutmuş ve Safevî Devleti’nin kurulmasıyla onların hizmetine girmiştir.

Osmanlı Devleti, Mevlana Muhammed’in mütevellisi olduğu Ziyâü’l-mülk vakfının tahrir bitinceye kadar tasarruf etmesi ve Padişah (III Murad) emri gönderildiğinde emir gereği hareket edilmesi için Revan beylerbeyine Evail-i Cemaziyelevvel 995 (9 Nisan 1587)’de hüküm gönderilmiştir. Tahrir tamamlandığında Nahçıvan ayanının genelinin yazılı beyanı ve temessükatı ile Turkin köyündeki malikâne hissesi ile Karvak köyü divanı ve malikâne hisseleri (iki başdan) Ziyâü’l-mülk vakfı olarak tanınarak deftere kaydedilmiştir.

Müftü Mevlana Emin Muhammed

1590 tarihli tahrir göre Vadi nahiyesinin Vadi-i Kebir köyünde müftülük yapan Mevlana Emin Muhammed, ilim sahibi bir kişiydi. Dönemin hükümdarı olan Sultan III. Murad’a dua etmesi karşılığında bir çiftlik yer, padişah emri ile kadı siciline geçirilmiş ve kendisinin tasarrufuna verilmiştir.³²

Vadi Köyü Cami Vakfı

Vadi Köyü Cami Vakfı, 1590 tarihli mufassal tahrir defterine göre, Vadi nahiyesinin Vadi-i Kebir köyündeki Cum’a camisinin vakfıdır. Karabağ köyü

²⁹ Bkz. Ek-23.

³⁰ Bkz. Ek-24.

³¹ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular I*, TTK Yay., Ankara 1984, s. 40, 48.

³² Bkz. Ek-26.

yakınlarındaki Acısu isimli bir çiftlik, caminin gelir kaynağını oluşturmakta idi. Defterde, vakfın gelirinin miktarı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.³³

Ordubâd Sancağı Vakıfları

Ordubâd Cami-i Kebir (Sultan Murad Han Cami)

Bölgedeki ilk tahrirde vakfın ismi Ordubâd Cami’dir. Caminin imam ve hatibi Molla Bekir, müezzini Maksud, çerakdar, ferraş ve kayyim olarak da Sübhan Kulu’nun görev yaptığı kaydedilmiştir.³⁴

1590 yılında Ordubâd Cami olarak kayıt altına alınan cami adı, ikinci tahrirde Cami-i Kebir (Sultan Murad Han Cami) olarak zikredilmiştir.³⁵

Mirza İbrahim Medresesi Vakfı

İlk tahrirde kaydı bulunmayan Mirza İbrahim Medresesi Vakfı, Ordubâd şehir merkezindedir.

Yıllık toplam 16992 akçelik gidere sahip olan bu vakfın harcamaları; müderrise ödenen günlük 30 akçe, mütevelliyeye ödenen günlük 12 akçe ve bevvara ödenen günlük 6 akçe olmak üzere toplam 48 akçe, yıllık toplam 16992 akçedir. Vakfın elinde kalan 6988 akçe, vakfın iradından her talebeye günlük beş akçe verildikten sonra, arta kalanı medresenin bakım ve onarımına harcanacak şekilde kaydedilmiştir.³⁶

Veniz Köyü Mescidi Vakfı

“Bağ vakf-ı mescid-i karye-i Veniz meşrutiyeye imam-ı mescid-i mezbûr ber muceb-i hüccet-i şer’iyye kit’a 1”³⁷

Vakıf, 1590 yılında idari taksimatına göre, Revan Eyaleti’nin altı kazasından biri olan Ordubâd kazasının Azadciran nahiyesindedir. Bu nahiyedeki Veniz köyünde inşa edilmiş olan mescitte, Cuma namazı kılınması uygun görüldüğünden bir kıt’a

³³ Bkz. Ek-27.

³⁴ Bkz. Ek-21.

³⁵ BA, TTD 905, s. 219.

³⁶ Bkz. Ek-29.

³⁷ BA, TTD 633, s. 294 (Bkz. Ek-28).

bağın varidatı buraya vakfedilmiştir. Defterdeki kayda göre, bağın geliri caminin imamına aittir.³⁸

Dir (Deyr) ve Girne Köyleri Vakıf Bağ ve Çiftlikleri

Bu vakıf Ordubâd kazasının, Azadcıran nahiyesinde bulunan Dir (Deyr) ve Girne karyelerindedir.

Şeyh Ebu’l-Nasr-ı Horasanî Zaviye ve Camisi Vakfı (Sultan Murad Cami)

Bölgedeki her iki tahrirde de adı geçen bu vakıf Ordubâd’ın Alınca nahiyesinde Hangâh köyündedir. Sultan III. Murad, önceden köyün malikane hissesine sahip olan vakfın mukarrer kılınmasını tasdik etmemiş ve Hangâh köyünün malikâne hissesinin hass-ı hümayuna dâhil edilmesini emretmiştir.³⁹

İlk tahrirde vakfın tanınmayan cami kısmı 1727 yılında Sultam Murad ismiyle kaydedilerek, köyün bazı varidatlarını da camiye vakf etmişlerdir. Ancak camide görev yapan imam, hatip ve diğer çalışanları vazifesiz olarak, yani padişah beratı olmaksızın hizmet ederlerdi.⁴⁰

XVIII. yy. ve Sonrası

XVI. yüzyılda inşa edilen ve IV. Murad’ın Revan’ı fethettikten sonra cuma namazı kıldığı Cami-i Kebir şehrin en önemli dinî mekânıdır.⁴¹ 1765 yılında inşa edilen Gök Cami (Hüseyin Ali Han Cami ve Medresesi) Revan’da bulunan ve günümüze kadar gelebilen tek camidir. Caminin merkez avlusunda bir çeşme ve karaağaçlar, avlunun etrafında ise odalar vardır. Ayrıca camiye bitişik bir hamam ve medrese mevcuttur.⁴² XIX. yüzyılın ortalarına kadar nüfusunun çoğu Müslüman-Türk olan Revan şehrinde sekiz adet cami varlığını sürdürmekte idi. Bu camilerin ikisi kale içinde diğerleri de kale dışında konumlanmıştı. Şehrin dışında sadece birkaç tane mescit bulunmakta idi. Kale içinde, Abbas Mirza ve Muhammed Han camileri vardı. Kale dışında ise Zal Han, Nevruz Ali Bey, Sertip Han, Hüseyin Ali Han (Gök Cami), Hacı İmam Verdi ve Hacı Cafer Bey (Hacı Nasrullah Bey) cami ve medreseleri hizmet vermekteydiler.⁴³ Hem Müslümanların hem de Ermenilerin dini kurumları, eğitim kurumlarıyla maddi ve manevî olarak destekleniyordu. Örneğin Revan’da, Kale İçi’ndeki camiler hariç, her cami kendi medresesine sahipti ve sadece

³⁸ Bkz. Ek-30.

³⁹ Bkz. Ek-33.

⁴⁰ Bkz. Ek-33.1.

⁴¹ Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı İnan Münasebetleri ve Silahşör Mustafa Ağa’nın Revan Fetih-nâmesi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1970, s. 69.

⁴² Sovyet döneminde cami “Erivan Şehir Müzesi” haline çevrilmiştir. İnan’ın girişimleriyle 1999’da cami restore edilmiş, fakat cami olarak kullanılmasına izin verilmemiştir. (Brady Kiesling, *Rediscovering Armenia*, (Edt. Raffi Koijan), Yerevan/Washington DC, 2000, s. 8).

⁴³ George A. Bournoutian, *The Khanate of Erevan Under Qajar Rule; 1795-1828*, California 1992, s. 205.

Hüseyin Ali Han Cami’nin Medresesi’nde 200 talebe eğitim almaktaydı.⁴⁴ Bu medreselerde tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dini bilgiler verilirdi. Bunun yanı sıra felsefe, mantık, coğrafya, anatomi, tıp ve matematik gibi pozitif bilimler de öğretilmekte idi. Rusların yaptığı son sayıma göre şehir merkezinde 50 olmak üzere, toplam 315 Müslüman din görevlisi hizmet vermekteydi.⁴⁵

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, Revan bölgesinde iki önemli kilise/manastır bulunmaktaydı. Bunlardan biri Karbi Nahiyesi’ndeki Üç Kilise (Eçmiazin), diğeri de Mülk-i Arslanlı Nahiyesi’nde Çehre Köyü’ndeki Ezmiyan Manastırı idi.⁴⁶ XVIII. yüzyılda Revan şehrinde biri harap olmak üzere 6 adet kilise mevcuttu.⁴⁷ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, Hıristiyan Ermenilere ait ve adları St. Anania, St. George, St. Peter and Paul, St. John, St. Sargis, St. Katoghike ve St. Zoravar Kiliseleri olan yedi adet Ermeni kilisesi hizmet vermekteydi. Camilerde olduğu gibi her kilisenin kendi okulu vardı. Bu okullarda din, coğrafya, tarih, matematik ve Ermeni dili öğretilirdi. Revan şehrinde 315 Müslüman din görevlisine karşılık, 193 Ermeni din görevlisi hizmet vermekteydi.⁴⁸

Üç Kilise (Eçmiazin) Vakfı

Üç Kilise Aziz Gregorius tarafından kurulmuş ve kilisenin liderine “*milletin temsilcisi*” anlamına gelen “*Kategikos*” denmiştir. Ayrıca dini merkez adını buradan alarak kategikosluk olarak anılmıştır. Gregor Lusavoriç, 301 yılında, bugünkü Ermenistan’da Hıristiyanlığın kabulünden sonra ilk olarak Eçmiazin Kilisesi’ni kurmuştur.

IV. yüzyılın başına kadar Ermenilerin kültür ve din merkezi olan Eçmiazin, bugüne kadar bu görevini idame etmeye çalışmıştır. Fakat dini merkez çeşitli nedenlerden dolayı Duvin, Ani, Tsamendav, Hromkla ve Sis’e taşınmıştır.⁴⁹ 931 yılında Akdamar Adası’nı merkez yapan dini liderler, 1441 yılına kadar burada kalmış, daha sonra kategikosluğu günümüze kadar devam ettirecek yer olan Eçmiazin’e tekrar geri dönmüşlerdir.⁵⁰

⁴⁴ Süleyman Memmedov, “Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 6, Ankara 2002, s. 870.

⁴⁵ Bournoutian, Age., s. 36.

⁴⁶ Bu kurumların görevli sayısı arşiv belgelerinde net olarak belirtilmemiştir.

⁴⁷ BA, TTD 901, s. 40.

⁴⁸ Bkz. Bournoutian, Age., s. 174.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa Eçmiazin hakkında şu bilgileri vermiştir; “*Ermenilerin papaları hakkında bulunan ve katoğikos denilen reis-i umûmîlerinin fi’l-asl makarrı ve mezheblerin en kadim merkez-i rûhânîleri Eçmiazin kilisesi olduğu hâlde tatar kavminin ol havâliyi istilâları üzerine ermeniler etrâfa perîşân u perâkende oldukları sırada katoğikos dahi Ermenilerce teberrük olunan ba’z-ı emânât-i mezhebiyyeyi alıp beri tarafa firâr ve Kozan havâlisinde istikrar ile Sis’deki manastır ve kiliseyi inşâ ve orasını merkez-i rûhanîtiyhâz eylemiştir. Fakat katoğikosun bu veçhile Eçmiazin’den firârında akrabâsından biri dahi Van tarafında vaki’ Ahtamar’da kalıp bir kilise inşâ etmekle o dahi ol tarafca Ermenilere bir reis-i umûmî olmuştur ve iki kilisede dahi katoğikosluk münhâll oldukça onların ahfâdından biri intihâb olunmağla ikisinde de katoğikosluk tevârüs ede-gelmiştir* (Cevdet Paşa, Tezâkir; 40-Tetimme, Yay. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1986, s. 202).

⁵⁰ Eçmiazin hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Andaç Yay., Ankara 2003, ss.127,174-184; Fatih Öztop, *Ermeni Meselesinde Eçmiazin Katogigosluğu’nun Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2005, ss. 33-36.

Türkler, Üç Kilise (Eçmiazin) ve civarına hükmettikleri zaman boyunca, kilisenin bir vakıf gibi işlemesine müsaade etmişlerdir. Akkoyunlu Uzun Hasan⁵¹, Safevîler ve Osmanlılar burada bir vakıf kurarak Ermenilerin ibadetlerine engel olmamışlardır. Hatta Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne karşı ne kadar rahat olduklarını gösteren bir arzuhalde, Eçmiazin manastırının yedi yıldır rahipsiz kaldığını ve bir rahip atamasının yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁵² Osmanlı Devleti’nin, hem sınırları içindeki Ermenilere hem de sınırları dışındaki Ermenilere adaletli davrandığını gösteren bir başka resmi belgede de, Bayezid ve sair bölgelerdeki kilise ve manastırlara gidip gelen, Üç Kilise ve mülhakatından olan rahiplere ve yanlarında bulunan adamlara engel olunmaması emredilmiştir.⁵³

Üç Kilise Vakfı, 1727 tarihli tahrir defterinde, tanınan muafiyet hakları ve vakfedilen varidatlarıyla beraber kayıt altına alınmıştır. Bu kayda göre; Üç Kilise köyünde, kilise mensuplarına vakfolan 1500 somar⁵⁴ (18000 kile) buğday üretilebilen tarlalarını ziraat ederler. Bu araziler vakıf olduğundan, tarla ve bağlardan öşür ve resim vermezler. Üç Kilise’nin yanı sıra, Öşgân ve Masdıra? köyleri arazisi de vakıftır. Bunun için köylerin halkı elde ettikleri hububattan aşar-ı şer’iyye ve resimleri miri canibe verdikten sonra, geriye kalan hâsılın on ikide birini öşür olarak öderler. Eçmiazin’e bağlı dört adet kilisede de aynı usul uygulanır. Tarım yaptıkları arazilerinden elde ettikleri mahsulâtı gelip-geçene ve kiliselerde yaşayan ramilere ve karabaşlara harcanır. Kilisenin sahip olduğu 500 baş koyun dahi vakıftır ve bu hayvanlardan resim alınmayacaktır. Üç Kilise’de oturanlardan çalışmaya kudreti olanlardan başka, sanatı olmayıp fakir olan rami ve karabaşlardan da cizye, ispençe ve diğer vergiler alınmayacaktır. Sahip oldukları iki bezirhane, iki dink değirmen ve bağlardan öşür ve rüsum alınmayacaktır. Kiliselerde mirasçısız olanların eşyalarına eskiden beri müdahale olunmamıştır. Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinden önce, Revan hanına senede 350 kuruş ödeme yapıp, bundan fazla bir akçe veya hububat vermediklerinden başka Revan Kalesi’nin zaptı sırasında hizmet etmişlerdir. Bunun için şer’i hukuka ve kanuna aykırı davranıp rencide olunmaması için Revan kadısı emr-i şerif gönderilmesi ricasında bulunmuştur. Safevîler zamanında Revan hanına verdikleri senelik 350 kuruşu her sene Revan hazinesine (defterdarlığına) vermeleri şartıyla, muafiyetlerine berat verilip, bunun hilafına davranılmaması için divan-ı hümayundan baş-defterdar İbrahim’e emr-i şerif yazılmıştır. Bunun sonucunda muafiyetleri defter-i cedide kaydolunmuştur⁵⁵.

SONUÇ

Ortadoğu ve Kafkaslar için jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok önemli bir yerde bulunan ve bugün itibarıyla Ermenistan Devleti’nin başkenti olan Revan, tarihi boyunca Osmanlı, İran ve Rus Devletlerinin mücadelelerine sahne olmuştur. Revan şehri Safevîler, Osmanlılar, Avşarlar, Kaçarlar ve Ruslar tarafından idarî merkez olarak kullanılmıştır. En son olarak da Rusların kurduğu Ermenistan Devleti’nin başkenti yapılmıştır.

⁵¹John Woods, Uzun Hasan’ın Üç Kilise Ermeni ruhbanını çeşitli vergilerden bağışlayan 880 (1475) tarihli bir belgesinden bahsetmektedir. (John E. Woods, *Akkoyunlular; Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 215).

⁵²BA, Cevdet Adliye, 5/283 Tarih 18/Z/1124.

⁵³BA, Cevdet Adliye, 58/3501 Tarih: 17/S/1215.

⁵⁴Somar; Erzurum’da kullanılan 12 kilelik ölçüdür.

⁵⁵BA, *TTD* 901, ss. 150-158

XVI-XIX. Yüzyıllar Arasında Revan’da Bulunan Eğitim Kurumları / Selçuk ILGAZ – Hakan ÖRTEN – Hasan GÜNAL

Türk-İslam devletlerinin eğitim ve öğretimine yön vermiş iki önemli kurum olan medrese ve vakıflar, Revan ve havalisinde de tesis edilmiştir. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 633, 895, 898, 901 ve 905 numaralı tapu tahrir defterlerine göre, bölgede çok sayıda medrese ve vakıf kurulmuştur. Bu kurumlarda, özellikle medreselerde, tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dini bilgiler verilir. Bunun yanı sıra felsefe, mantık, coğrafya, anatomi, tıp ve matematik gibi pozitif bilimler de öğretilmekte idi. Vakıf olarak kurulan camilerde ise daha çok dini eğitim verilir. Osmanlı Devleti’ne ait arşiv belgelerine göre bölgede, 1590 yılında 2 müderris ve 12 imam, 1727 yılında ise 2 müderris ve 20 imam görev yapmaktaydı. Buna ek olarak Revan şehir ve kır kesimindeki birçok görevli deftere kaydedilmemiştir. Oysa Revan şehrinde birçok cami ve mescid olduğu, bunlarda da imam, müezzin, hatip vesair vazifelilerin görev yaptığı muhakkaktır. 1828 yılında Rusların yaptığı sayıma göre ise bölgede 315 Müslüman din görevlisi hizmet vermekteydi.

Revan bölgesinde, XIX. yüzyıldan önce iki önemli kilise/manastır bulunmaktaydı. Bunlardan biri Karbi Nahiyesi’ndeki Üç Kilise (Eçmiazin), diğeri de Mülk-i Arslanlı Nahiyesi’nde Çehre Köyü’ndeki Ezmiyan Manastırı idi. 1828 yılında Rusların yaptığı sayıma göre bölgede yaklaşık 6 adet kilise ve 193 Ermeni din görevlisi hizmet vermekteydi. Camilerde olduğu gibi her kilisenin de kendi okulu vardı. Bu okullarda din, coğrafya, tarih, matematik ve Ermeni dili öğretilirdi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BA, Cevdet Adliye, 5/283 Tarih 18/Z/1124.
BA, Cevdet Adliye, 58/3501 Tarih: 17/S/1215.
BA, MD 74, hnr. 562, s. 248, tarih: 1005/1596
BA, TTD 633
BA, TTD 895
BA, TTD 898
BA, TTD 901
BA, TTD 905

Kitap, Makale ve Tezler

- Adam, Smith, “Prometheus Unbound: Southern Caucasia in Prehistory”, *Journal of World Prehistory*, Vol., 19, Nr. 4/December, Netherlands 2005
Aktepe, Münir, *1720-1724 Osmanlı İran Münasebetleri ve Silahşör Mustafa Ağa’nın Revan Fetih-nâmesi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1970
Bala, Mirza “Erivan” , *İA*, , MEB Yay., cilt IV İstanbul 1986, ss. 311-315

XVI-XIX. Yüzyıllar Arasında Revan’da Bulunan Eğitim Kurumları / Selçuk ILGAZ – Hakan ÖRTEN – Hasan GÜNAL

- Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, (İdari Taksimat)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988
- Bilgili, Ali Sinan, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’da Osmanlı Vakıfları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011
- Bournoutian, George A., *The Khanate of Erevan Under Qajar Rule; 1795-1828*, California 1992
- Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1997
- Cevdet Paşa, Tezâkir; 40-Tetimme, Yay. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1986
- Chamichian, Father Michael, *History of Armenia*, Calcutta 1827
- Çantay, Gönül, “İpek Yolu Üzerindeki Kuruluşlar (İstanbul-Erzurum-Tebriz-Revan-Bakü)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, TTK Yay., cilt III, Ankara 1999
- Çelebi-zâde Asım, (Raşid, Tarih’e Zeyil), İstanbul 1282
- Demirel, Ömer, Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, TTK Yayınları, Ankara 2000
- Yediyıldız, Bahaeddin, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, TTK Yayınları, Ankara 2003
- Ersan, Mehmet “Selçuklular Döneminde Türk Ermeni İlişkileri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yay., Ankara 2003
- Evlıya Çelebi, *Seyahâtnâme*, cilt 2, İstanbul 1935
- Feridûn Bey, *Münşeâtü’s-Selatin*, cilt 1, İstanbul 1859
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü’l-Ahbâr*, cilt 2, İstanbul 1339
- Ierusalımskaya, Anna. A., “İpek Yolunda Kafkaslar”, *Türkler*, cilt 3, Ankara 2002, ss. 243-251
- İbn Arabşah, *Aca’ibü’l-makdûr fi neva’ib-i Timûr*, (Çev. Murteza b. Ali Nazmizâde, *Tarih-i Timurleng*), İstanbul 1142
- İpek, Ali, “Dört Halife Dönemi”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yay., Ankara 2003
- İskender Beg Türkmen, *Târih-i Alâm Arâ-yı Abbâsî*, Tahran 1335/1917
- Kazıcı, Ziya, Osmanlı Vakıf Medeniyeti, Bilge Yayıncılık, İstanbul 1993
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Mat., İstanbul 1953
- Kiesling, Brady, *Rediscovering Armenia*, (Edt. Raffi Kojjan), Yerevan/Washington DC 2000

XVI-XIX. Yüzyıllar Arasında Revan’da Bulunan Eğitim Kurumları / Selçuk ILGAZ – Hakan ÖRTEN – Hasan GÜNAL

- Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Andaç Yay., Ankara 2003
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I (1578-1590)*, İstanbul Fetih Cem. Yay., İstanbul 1963
- Memmedov, Süleyman, “Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, cilt VI, Ankara 2002
- Metsopski, Toma *Timur ve Haleflerinin Tarihi*, (Haz. G. Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2002
- Mınorsky, V., “Nahçıvan”, *İA*, MEB Yay., cilt IX, İstanbul 1986, ss. 34-35
- Nizamüddin Şâmî, *Zafer-nâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1949
- Öztop, Fatih, *Ermeni Meselesinde Eçmiazin Katogigoslugu’nun Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 2005
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* (Haz. B. Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yay., cilt 2, Ankara 1999
- Pitcher, Donald Edgar *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007
- Şerafe’-d-din Alî Yezdî, *Zafer-nâme-i Emir Timur; Tercüme-i Zafer-nâme*, (Haz.Tanju Oral), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK. Yay., cilt III, I. kısım, Ankara 1975
- Woods, John E., *Akkoyunlular; Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

**8th GRADE CONTENT EVALUATION OF CITIZENSHIP AND DEMOCRACY
EDUCATION COURSE BOOK**

**8. Sınıf Vatandaşlık Ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından
Değerlendirilmesi**

Yavuz TOPKAYA*

Zafer TANGÜLÜ**

Ahmet UYANIKER***

Bayram YILAR****

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the course book of Citizenship and Democracy Education in terms of Social Studies teachers' views. Among quantitative research methods, scanning technique is used in this study. The study is conducted on 75 Social Studies teachers working in Hatay and Niğde in 2013-2014 academic year. A survey which is developed by Güven (2010) about the course book of 8th grade Citizenship and Democracy Education is applied for Social Studies teachers and SPSS 16.0 statistic program is used for analyzing the data.

According to data, it is obtained that 8th grade course book of Citizenship and Democracy Education is sufficient enough in many aspects. However, it is inferred from the data that educational attainments fail to develop scientific thinking method and they also fail to lead students to research and to observe, concepts are not suitable for students' levels, preparatory work is unable for students to think enough, information fails to structure in mind and finally assessment and evaluation questions are insufficient for determining information, ability, attitude and values.

Key Words: Citizenship, the curriculum of Citizenship and Democracy Education Lesson, Course Book

---

* Assist. Prof. Dr. Kilis 7 Aralık University, Muallim Rifat Faculty of Education, Department of Primary, topkayay@gmail.com.

** Assist. Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Education, Department of Primary, zafertangulu@mu.edu.tr

*** Dr. Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of History, ahmetuyaniker@ardahan.edu.tr

**** Res. Assist. Atatürk University, Kazım Karabekir Faculty of Education, Department of Primary, bayram.yilar@atauni.edu.tr

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

ÖZET

Yapılan bu araştırmanın amacı, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi ders kitabının sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesidir. Bu bağlamda yapılan araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma 2013-2014 eğitim öğretim yılında Hatay ve Niğde illerinde görev yapan 75 sosyal bilgiler öğretmeni üzerinde yürütülmüştür. Sosyal bilgiler öğretmenlerine 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi ders kitabıyla ilgili görüşlerini ortaya koymaları amacıyla Güven (2010) tarafından geliştirilen bir anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS 16.0 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır: 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi ders kitabının belirlenen kıstaslar çerçevesinde birçok noktada yeterli olduğu görülürken; kazanımların bilimsel düşünme yöntemini güçlendiremediği, kavramların öğrenci seviyesine göre uygun olmadığı, kazanımların öğrenciyi araştırma ve inceleme yapmaya yönlendiremediği, hazırlık çalışmalarının öğrenciyi düşünmeye sevk edemediği, bilgilerin zihinde yapılandırılmaya müsait olmadığı ve ölçme değerlendirme sorularının bilgi, beceri, tutum ve değerleri belirlemede yersiz kaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Vatandaşlık bilgisi, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı, Ders kitabı.

Introduction

Global developments like political, social and economic ones affect many areas such as education. It can be said that especially curriculum, teaching materials, activities and even people are affected directly or indirectly by the developments. Therefore, the states have needed more and more individuals both preserving their cultural features and adopting universal values (Argüden, 2008; Akçay, 2003). So world opinion has given importance to civil rights and good citizen in recent years (Buergetal, 1995; Gemalmaz, 2001), and it has also given importance to raising citizen who is conscious about his own fundamental rights and duties, who is conscious about using these rights effectively, who is conscious and respectful for others freedoms and who has multi-perspective and critical thinking (Güven and Şahin, 2011). In order to gain all these features, Citizenship and Democracy Education lesson is said to be of vital importance for gaining information, ability, attitude and values that an individual needs (TTKB, 2012). Therefore, curriculums consisting of different subjects such as citizenship, civil rights and democracy have been developed and they are applied on rich content. Political, social, economic and cultural developments have changed the content of concepts citizenship, civil rights and democracy day by day. Therefore, examining curriculums is a must (Genç and Kınca, 2005). As a result of global developments around the world, Behaviorism which was carried out until 2003-2004 years on primary education programs has given its place to Constructivism and new curriculum which is prepared to be revised has begun to be carried out in Turkey since 2005 (Güven, 2010). With 8th grade curriculum of Citizenship and Democracy Education that carried out since 2010-2011 academic year, civil rights and citizenship education have taken part both as a lesson and as a discipline in primary education programs (Ünal, 2012). People preparing programs are pointed out that in order to conduct civil rights lesson more effectively, the education must consist of proper content (Karaman Kepenekçi, 2000).

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

Therefore, course books are said to be of vital importance (Sezer, 2005). Altun, Arslan and Yeliz (2004) state that course books contribute to lesson content so much.

Course books can be said to be more important sources in teaching-learning process than other sources. It is observed in the studies that course books are accepted as all the information sources by the students and even their parents (Soong & Yager, 1993 transferred Kanlı and Yağbasan, 2004). Course books both serve as information sources for students and enable them to follow the subject index. They also help students reinforce the topics with sample sentences and exercises and revise the topics with the questions of end of the unit. Schemas, graphs, models and such visual materials help students apprehend the topics. Furthermore, course books are primarily used for preparing homework. That course books have so many tasks requires being prepared carefully and within the frame of certain standards (Nakiboğlu, 2008). The most important matters to take into account while preparing the course books are that they should be suitable for students' level, their subject index should be well-ordered and they should be comprehensible because in order to accept a course book as a qualified one, it should be benefited by the students. Course books are written and checked according to the standards of Turkish Education Board and Annunciation Journal (Altun, Arslan and Yeliz, 2004). A course book should keep up with today's world (Oğuzkan, 1993; Ceyhan and Yiğit, 2004; Gérard, 2003) in terms of its style, content and procedure and it should be updated all the time according to attainments of lesson (Giannangelo and Kaplan, 1992) because it is known that students spend most of their time with course books in the school.

There are few studies about the course book of Citizenship and Democracy Education in literature concerned. According to Aslan and Kepenekçi's studies (2008) about the course book of Citizenship and Democracy in France and Turkey, Turkish course books give place the topic of civil rights much more than French do. According to Şeker (2013), it is seen that while preparing course and teacher books, learning styles are not taken into account. However, Ünal (2012) reveals that attainments about civil rights are given place as the theme Rights and Freedoms in course and activity books which is prepared according to the curriculum of Citizenship and Democracy Education lesson. If the literature is analyzed, it is seen that there is no study in evaluating teachers' views on the course book of Citizenship and Democracy Education. Therefore, this study will be a resource to other studies.

The Aim of the Study

The aim of the study is to evaluate 8th grade Citizenship and Democracy Education course book by Social Studies teachers.

METHOD

This study is made for the evaluation of Citizenship and Democracy Education course book and screening model is used among quantitative survey methods. Screening model is an approach that aims to describe a situation in the past or present in its existing position (Karasar, 2002).

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

Research Group

Working group consists of 45 Social Studies teacher in Hatay and 30 Social Studies teacher in Niğde in 2013-2014 academic year spring term. 35 of the teachers attending in this study are female and 40 of them are male.

Data Collecting Tool

As a data collecting tool, a survey prepared by Güven (2010) is used. In order to develop this survey, standards of course book remarked in 2597 numbered of Annunciation Journal are based on and these standards consist of four basic titles as: content, language, narration and style; learning, teaching, assessment and evaluation; engineering design and regulation. In the survey, there are 18 questions to evaluate 8th grade Citizenship and Democracy Education course book.

Data Analysis

For statistic process SPSS 16.0 program is used for analyzing the data. The answers Social Studies teachers give are 'Yes', 'Partly' and 'No' and frequencies and percentages of the answers are calculated.

FINDINGS

There are answers of the survey that Social Studies teachers working with 8th grade give about Citizenship and Democracy Education course book in Table 1.

Table 1: Findings about Citizenship and Democracy Education Course Book

QUESTIONS	Yes		Partly		No	
	f	%	f	%	f	%
1. Is the course book organized according to curriculum of the lesson?	40	53.3	24	32	11	14.7
2. Are the attainments of the lesson given place in the course book adequately?	44	58.7	24	32	7	9.3
3. Are the themes forming the content of lesson related to daily life?	42	56	25	33.3	8	10.7
4. Are the attainments sufficient about strengthening the scientific thought method (doing examination, observation, experimentation, empirical observation and controlling the observation)?	15	20	26	34.7	34	45.3

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

5. Are the concepts suitable for students' levels?	10 13.3		31 41.3	34	45.3
6. Are there enough samples for gaining attainments in the course book?	14 18.7		48	64 12	17.3
7. Are the concepts related to other courses in the same class?	45	60	23 30.7	7 9.3	
8. Do the texts, pictures and photos measure up for continuity of our culture?	39	52	28 37.3	8 10.7	
9. Does the course book avoid from useless information and details?	46 61.3		23 30.7	6	8
10. Are the attainments suitable enough to lead students to examine and to observe?	8	10.7	31 41.3	35	48
11. Is the scientific information given in the course book livingly?	47 62.7		23 30.7	5	6.7
12. Are the methods such as proximodistal, from simple to complex and from concrete to abstract followed?	13 17.3		51	68 11	14.7
13. Are the visual materials suitable for the texts?	48	64	20 26.7	6	9.3
14. Are the attainments suitable for students to think free, critically and creatively, to compare and to infer from the information?	45	60	24	32 7	8
15. Is the preparatory work enough for leading students to think and to examine?	4	5.3	19 25.3	52	69.3
16. Is the course book organized for students not to memorize all the information but to structure it in their minds?	7	9.3	24	32 44	58.7

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

17. Is the course book organized according to students' active participation?	9	12	21	28	45	60
18. Are the assessment and evaluation questions suitable enough to determine whether the information, ability, value, attitude and competence about the students' attainments are gained?	4	5.3	20	26.7	51	68

As seen in Table 1, while %53.3 of Social Studies teachers say 'Yes' and also say that Citizenship and Democracy Education Course book is organized according to the curriculum of this lesson, %32 of them say 'Partly Yes' and %14.7 of them say 'No'.

%58.7 of Social Studies teachers say that Citizenship and Democracy Education course book gives place to the attainments in the course book adequately, %32 of them say 'Partly Yes' and %9.3 of them say 'No'.

%56 of Social Studies teachers say that the themes that form the content of the lesson are related to daily life in Citizenship and Democracy Education course book, %33.3 of them say 'Partly Yes' and %10.7 of them say 'No'.

%45.3 of Social Studies teachers say that Citizenship and Democracy Education course book doesn't strengthen students' scientific thinking methods about the attainments of this lesson (doing examination, observation, experimentation, empirical observation and controlling the observation), %34.7 of them say 'Partly Yes' and %20 of them say 'Yes'.

%45.3 of Social Studies teachers say that and the concepts in Citizenship and Democracy Education course book are not suitable for students' levels, %41.3 of them say 'Partly Yes' and %10.3 of them say 'Yes'.

%64 of Social Studies teachers say that the samples in Citizenship and Democracy Education course book are partly given, %18.7 of them say 'Yes' and %17.3 of them say 'No' about the samples that are given in the course book.

%60 of Social Studies teachers say that the topics in Citizenship and Democracy Education course book are related to other courses' topics, %30.7 of them say 'Partly Yes' and %9.3 of them say 'No' about correlativity of the lessons and topics.

%52 of Social Studies teachers say that the texts, pictures and photos in Citizenship and Democracy Education course book are sufficient enough to develop our culture, %37.3 of them say 'Partly Yes' and %10.7 of them say 'No'.

%61 of Social Studies teachers say that there are no useless information and details in Citizenship and Democracy Education course book, %30.7 of them say 'Partly Yes' and %8 of them say 'Yes'.

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

%48 of Social Studies teachers say that the attainments which are prepared to lead students to question, to examine and to observe are not sufficient in Citizenship and Democracy Education course book, %41.3 of them say 'Partly Yes', %10.7 of them say 'Yes'.

%62.7 of Social Studies teachers say that scientific information in Citizenship and Democracy Education course book is up-to-date, %30.7 of them say 'Partly Yes' and %6.7 of them say 'No'.

%68 of Social Studies teachers say 'Partly Yes' about the attainments in Citizenship and Democracy Education course book which are taught with the methods such as proximodistal, from simple to complex and from concrete to abstract is sufficient, %17.3 of them say 'Yes' and %14.7 of them say 'No'.

%64 of Social Studies teachers say that the visual materials used for understanding and commenting the texts clearly in Citizenship and Democracy Education course book are suitable for the texts, %26.7 of them say 'Partly Yes' and %9.3 of them say 'No'.

%60 of Social Studies teachers say that attainments in Citizenship and Democracy Education course book are suitable for students to think free, critically and creatively, to compare and to infer from the information, %32 of them say 'Partly Yes' and %8 of them say 'No'.

%69.3 of Social Studies teachers say that the preparatory work in Citizenship and Democracy Education course book is not enough for leading students to think and to examine, %25.3 of them say 'Partly Yes' and %5.3 of them say 'Yes'.

%58.7 of Social Studies teachers say that the texts in Citizenship and Democracy Education course book aren't structured in the minds, %32 of them say 'Partly Yes' and %9.3 of them say 'Yes'.

%60 of Social Studies teachers say that Citizenship and Democracy Education course book is not organized according to students' active participation, %28 of them say 'Partly Yes' and %12 of them say 'Yes'.

%60 of Social Studies teachers say that the assessment and evaluation questions are not suitable enough to determine the information, ability, value, attitude and competence about the students' attainments, %26.7 of them say 'Partly Yes' and % 5.3 of them say 'Yes'.

RESULT OF DISCUSSION

Citizenship and Democracy Education is a vital lesson that all the information, abilities and values needed for the students are obtained in order to form a democratic society. It is aimed that students can think critically, express their own views, respect others views, have a culture to live in peace, be sensitive to the society, be the individuals who act for the sake of their society. Therefore, students can learn their rights, duties, freedoms, law, equality and justice thanks to Citizenship and Democracy Education lesson (MEB, 2011). It can be said that the curriculum of Citizenship and Democracy Education and the course books enable students to gain all these terminal behaviors regularly. The course books are not only a tool which unites all the information but also an interactive tool which enables students to learn new information and they should also develop students' learning,

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

remembering, thinking and problem solving skills (Yalın, 1996). Here is the results of the study about Citizenship and Democracy Education course book which is examined by Social Studies teachers below:

It is seen in the study that Citizenship and Democracy Education course book is organized according to containing its curriculum. Also Kılıç and Seven (2005) and Toprak (1993) state that a clear and effective curriculum should be needed in order to supply much better education. Another result of the study is that the attainments are given place in the course book. The reason why the teachers have this point of view is because of the attainments which are placed in the course book regularly. The themes which form the content of the lesson are related to daily life. The reason why teachers have influence on this point of view is that the concepts that are important to individuals are related to current issues. Karaman Kepenekçi (2000) points out in his study that civil rights education is carried out effectively only if individuals are given accurate education according to their levels. Another result of this study is about the attainments of the lesson are not prepared to strengthen scientific thinking skills. It is thought that the reason why teachers have influence on this point of view is that the information in the course book is not open-ended and is needed in daily life. Another result of this study is that the attainments are not suitable for students' levels. The reason why teachers have influence on this point of view is that most of the attainments in the themes form abstract concepts. Another result gained in this study is that there are no sufficient samples to realize the attainments in the Citizenship and Democracy Education course book. The reason why teachers have influence on this point of view is that numbers of pages in the course book are too few so the samples are not sufficient enough to reinforce the attainments. Another result gained in this study is that the topics in Citizenship and Democracy Education course book are prepared to be related to topics of other lessons. The reason why teachers have influence on this point of view is that the curriculum prepared in 2005 is interdisciplinary. Ünal (2012) presents that Civil Rights and Citizenship Education is a discipline and the concepts about this education are given place many lessons in different frequency. Another result in this study is that the texts, pictures and photos in Citizenship and Democracy Education course book are sufficient for developing our culture and ensuring the continuity of our culture. Yavuz (2007) presents with his study that visual materials in the course books have lots of advantages such as drawing attention, interesting, improving motivation and having students be active participator.

UNESCO (2009) points out that course books play an important role to preserve and to maintain the cultural traditions and to form the mentality and way of thinking. Another result in this study is that there is no useless information and details in Citizenship and Democracy Education course book. The reason why teachers have influence on this point of view is that in order to teach the content of the lesson which is generally formed in abstract concepts more clearly and intelligibly, the topics should be given briefly and clearly. The attainments given place in the course book are not sufficient enough to lead students to question, to research and to observation. The reason why teachers have influence on this point of view is that the course book is not prepared according to modern-day Constructivist approach. Şeker (2013) confirms in his study that Citizenship and

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

Democracy Education course book is prepared in the traditional style. Another result gained in this study that scientific information is sufficient enough in the course book.

The reason why teachers have influence on this point of view is that scientific information is generally given with current samples. While teaching, it is seen that some methods such as proximodistal, from simple to complex and from concrete to abstract are used to ease the texts and visual materials are also given place in the course book. Alpan (2004) states the fact that topics are taught with pictures make the course book more successful. It is known that visual materials are of vital importance in coding the information. Another result gained is that attainments in the course book are effective on leading students to compare, to think critically and to infer from the results. It is also stated that students structure the information in their minds with the texts in the course book and take an active role in class but it is seen that assessment and evaluation questions are not sufficient enough to gain students information, skills, values, attitude and competence about the attainments.

SUGGESTIONS

- The attainments of the lesson should be determined to encourage students to examine, to research, to question, to do experiment and observation.
- The concepts in the course book should be revised according to students' levels.
- The course book should be organized for students to structure the information in their minds, not to memorize.
- The course book should be prepared for students to take active role in the class.
- Assessment and evaluation questions should test students' level of information, skills, values, attitude and competence.

REFERENCES

- Akçay, C. (2003). Küreselleşme, eğitimsel yoksunluk ve yetişkin eğitimi. *Milli eğitim dergisi*, 159,4.
- Alpan, G.B. (2004). *Ders kitaplarındaki grafik tasarımın öğrenci başarısına ve derse ilişkin tutumlarına etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Altun, M., Arslan, Ç. ve Yazgan, Y. (2004). Lise matematik ders kitaplarının kullanım şekli ve sıklığı üzerine bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 131-147.
- Argüden, Y. (2008). Küreselleşmeyi yönetebilmek: Küresel vatandaşlık eğitimi. *Önce Kalite Dergisi*, 40-42.
- Aslan, C. ve Karaman Kepenekci, Y. (2008). Human rights education: A comparison of mother tongue textbooks in turkey and france. *Mediterranean Journal of Educational Studies*, 13(1), 101-124.
- Buergental, T. (1995). *International human rights*. USA: West Publishing.

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

- Ceyhan, E. ve Yiğit, B. (2004). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Coşkun, H. (1996). *Eğitim teknolojisi ve kültürlerarası eğitim bağlamında ilköğretim ikinci sınıf türkçe ve almanca ders kitaplarının içerik sorunları*. Türkiye ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları, Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi.
- Gemalmaz, S. (2001). *Ulusalüstü insan hakları hukukunun genel teorisine giriş*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Genç, S. Z. ve Kıncal R. Y. (2005). Hayat bilgisi dersi ünitelerindeki vatandaşlık insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilgili hedeflerin analizi. *XIV. Eğitim Bilimleri Kongresi*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Fakültesi, Denizli.
- Gerard, F. M. (2003). Les Manuels Scolaires d'Aujourd'hui, De l'Enseignement À l'Apprentissage, Option, No: 4, <http://www.fmgerard.be/textes/option.html>, s.27-28. adresinden 27.10.2011'de alınmıştır.
- Giannangelo, D. M. and Kaplan, M. B. (1992). An analysis and critique of selected social studies textbooks. Reproductions supplied by EDRS, Memphis City Schools TN.
- Güven, S. (2010). İlköğretim hayat bilgisi dersi ders ve öğrenci çalışma kitaplarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 84-95.
- Güven, S. ve Şahin, İ. F. (2011). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi öğretmenlerinin nitelikleri ve karşılaştıkları problemler: Erzincan ili örneği. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 8(10), 213-226.
- Kanlı, U. ve Yağbasan, R. (2004). Proje-2061'in ışığında fizik ders kitaplarının eğitimsel tasarımına eleştirel bir bakış. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 123-155.
- Karaman Kepenekçi, Y. (2000). *İnsan hakları eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karaman Kepenekçi, Y. (2008). *Eğitimciler için insan hakları ve vatandaşlık*. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2005). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Pagem AYayıncılık, Ankara.
- MEB (2011). *İlköğretim 8.sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretmen kılavuz kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları.
- Nakiboğlu, C. (2008). Deneyimli kimya öğretmenlerinin ortaöğretim kimya ders kitaplarını kullanımlarının incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 91-101.
- Oğuzkan, F. (1993). *Eğitim terimleri sözlüğü*. Ankara: Emel Matbaacılık.

8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi / Yavuz TOPKAYA – Zafer TANGÜLÜ – Ahmet UYANIKER – Bayram YILAR

- Sezer, Ö. (2005). *İlköğretim 1. kademe türkçe ders kitaplarında değerlerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şeker, M. (2013). 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitaplarının öğrenme stilleri açısından incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 1*, 51-62.
- Toprak, T. (1993). *İlkokul ders kitaplarının öğretim programlarına uygunluğunun değerlendirilmesi (Adana İlinde Bir Araştırma)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TTKB. (2010). *Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı*. <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx> adresinden 15 Ocak 2011 tarihinde alınmıştır.
- UNESCO (2009). Étude Comparative de Manuels Scolaires dans le Cadre du Dialogue Euro-Arabe, Coordonnée conjointement par les Commissions française et marocaine pour l'UNESCO, Document Préparatoire, [http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/doc/Texte_](http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/doc/Texte_vers_fra.doc) vers_fra.doc adresinden 27.10.2011'de alınmıştır.
- Ünal, F. (2012). Ortaokul 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programı ve ders kitaplarında insan hakları üzerine bir çözümleme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(1), 110-127.
- Yalın, H. İ. (1996). Ders kitaplarının değerlendirilmesi. *6. Milli Eğitim Sempozyumu*, 4-5 Ekim, Kütahya.
- Yavuz, G. A. (2007). *İlköğretimde kullanılan ders kitaplarının öğretime yardımcı unsurlar açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

OSMANLI KRONİKLERİNE GÖRE FATİH SULTAN MEHMED DÖNEMİ SIRBİSTAN SEFERLERİ

**Fatih Sultan Mehmed Times Serbia Expeditions According to Ottoman
Chronicles**

İlhan TÜRKMEN*

ÖZET

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethinden sonra Sırbistan'ı ilk hedef olarak seçmiştir. Fatih'e gelinceye kadar Türk orduları, birçok defa Sırbistan'a girmiştir. 1444 yılında imzalanan Segedin Anlaşması ile Sırp Despotu Brankoviç Sırp topraklarına yeniden hakim olmuştur. Yeni maceralara girmek istemeyen Sırp Krallığı 1448 yılındaki II. Kosova savaşında tarafsız kalsa da, Osmanlı'nın sıkışmasından istifade ederek bazı topraklarını işgal etmekten de geri kalmamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesinden sonra da durum pek farklı olmamıştır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih'e elçi gönderen Sırp Despotu Brankoviç, Osmanlı'ya itaatini arz ederken, diğer yandan Macar kralı ile ittifak arayışları içerisindeydi. Osmanlı padişahı da Balkanlarda yapılan fetihlerin kalıcı olması ve Orta Avrupa'nın hakimiyet altına alınabilmesi için Sırbistan üzerine sefer yapmak gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla Fatih döneminde Sırbistan'a seferler düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, Belgrad, Fatih Sultan Mehmed, George Brankoviç

ABSTRACT

Serbia was first target of Mehmed the Conqueror after the conquest of Istanbul. Before him, Turkish armies occupied Serbia several times. Peace of Szeged signed in 1444 ensured dominance of Branković, the Serbian Despot, on the Serbian lands once more. Serbian Kingdom remained impartial in the Second Battle of Kosovo in 1448 while not refraining from occupying some Ottoman lands taking advantage of its hard times. The case was not different after ascension of Mehmed the Conqueror to the throne. Branković, the Serbian Despot, sent envoys to Mehmed the Conqueror after the conquest of Istanbul, submitted his obedience to the Ottomans while he was also seeking alliance with the Hungarian king. Ottoman Sultan believed that expedition to Serbia was necessary to ensure permanence of the conquests in the Balkans and to ensure dominance on Central Asia. Therefore, expeditions were made to Serbia during the reign of Mehmed the Conqueror.

Key Words: Serbia, Belgrade, Mehmed the Conqueror, George Branković

---

* Yrd. Doç. Dr., Canik Başarı Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-mail: ilhanturkmen@basari.edu.tr

Giriş

Balkan yarımadasında bulunan Sırbistan günümüzde kuzeyde Macaristan, doğuda Romanya ve Bulgaristan, güneyde Makedonya ve Kosova, güneybatıda Karadağ, batıda Bosna Hersek ve Hırvatistan ile komşudur. Başkenti Belgrad olan Sırbistan'ın Zemun, Leskovaç, Novi Beograd, Novi Sad, Niş önemli şehirleridir.¹

Sırbistan'ın güney ve doğu kesimlerinde dağlık ve engebeli alanlar geniş yer kaplamaktadır. Doğuda ise Bulgaristan ve Romanya sınırı boyunca Transilvanya Alpleri ve Balkan dağlarının batı uzantılarını birleştiren dağlık kütle bulunur. Ülkenin kuzeyi Macar ovalarının uzantısı durumunda bulunan geniş düzlüklerle kaplıdır. Ayrıca ülkenin dağlık bölgelerinde dağ aralarında çukur ovalarda verimli topraklara sahiptir. Ülkenin en büyük şehri olan Belgrad'ın iki tarafından Tuna ve Sava nehirleri geçmektedir. Karasal iklimin hakim olduğu ülkede tarımsal faaliyetler önemli yer tutmaktadır. Ayrıca bakır, kurşun ve çinko gibi yer altı zenginliklerine sahiptir. Sanayisi çok fazla gelişmemiş olan Sırbistan Orta Avrupa ve İtalya'yı Yunanistan ile Türkiye'ye bağlayan kara ve demiryollarının da başlıca transit istasyonlarıdır.²

Bugünkü Sırbistan coğrafyası milattan sonra 1. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturyordu.³ Romalılar özellikle Tuna ve Sava Nehirleri üzerinde yoğun faaliyetlerde bulunmuştu. Tarihçi Ammianus Marcellinus (330-395) Tuna nehri boyunca, Roma İmparatoru II. Costantius'un (337-360) bölgeyi elde tutabilmek için askerî kamplar kurduğunu, barbarların hareketlerini gözlemlediğini ve Tuna Nehri'nin doğusunda yaşayan ve İskit-Sarmadian Bölgesi'nin köle halkı olarak tanımlanan Limigantlar'a yönelik akınları Tuna nehrinden planlandığını aktarır.⁴ Ammianus Marcellinus yine Tuna Nehri boyunca Trakyalılar'ın ve İliryalılar'ın varlığından bahseder. Nehir boyunca bütün kale ve şehirlerin Roma'ya ait olduğunu, dönemin İmparatoru Julianus'un (360-363) ordusuna yaptığı bir konuşmasında belirttiği üzere “*özellikle bu bölgede sekteye uğrayan Romanın gücünü yeniden dirilttiğini ve bunun için de Tuna nehri üzerine köprüler yaptırdığını*” nakleder.⁵ Antik Tarihçi Cassius Dio ise Romalılar'ın çok kolay bir şekilde Tuna, Fırat ve Nil Nehri üzerine köprüler inşa ettiğini belirtir.⁶

Türklerin bölgeye ilk gelmesi de Osmanlı'dan çok öncedir. Bölgeye Avarlar'ın ve Hunlar'ın geldiği hatta Hunlar'ın milattan sonra 443 yılında Belgrad'a hakim oldukları bilinmektedir.⁷ Sırlar bölgeye VII. Yüzyıldan itibaren gelmeye başlamışlardır. Sırbistan'da

¹ Halil Kurt, “Sırbistan”, c.37, *TDVİA*, 2009, s.120.

² Halil Kurt, *a.g.m.*, s.121

³ Mehmet Hacısalihoğlu, “Sırbistan Tarihi” c.37, *TDVİA*, s.121

⁴ Ammianus Marcellinus, *The Survivin Books of The History of Ammianus Marcellinus Book XIV, Caonstantius and Gallus* (translated by John C. Rolfe), Volume 1, London 1935, s.381,527.

⁵ Ammianus Marcellinus (translated by C. D. Yonge), *The Roman history of Ammianus Marcellinus, during the reigns of the emperors Constantius, Julian, Jovianus, Valentinian, and Valens*, London 1894, s.258,355,443.

⁶ Cassius Dio Cocceianus, *Dio's Roman History* (translated by Earnest Cary), London 1914, s.7.

⁷ Ludwig Schmidt, “Attila”, ed: John Bagnell Bury, *The Cambridge Mediaval History, Volum I, The Christian Roman Empire ant The Foundation of the Teutonic Kingdoms*, New York 1911, S. 360-365.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

Raşka bölgesine yerleştikleri bilinmektedir. Aynı dönemde “Zupan” adını verdikleri kabileler/ boylar halinde teşkilatlanmışlardı.⁸

626 yılından itibaren Sırp hanedanlıklar şeklinde idare edilmeye başlanmıştır. 626-960 yılları arasında bölgeyi idare eden ilk Sırp hanedanlığı Vlastimiroviç hanedanlığıdır. Sırp Petar Goşnikoviç zamanında (892- 917) Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir.⁹ Hanedanlıklar içerisinde en önemli olanı Sırbistan’ı 205 yıl idare eden Nemanjiç (Nemanid) hanedanlığıdır. Nemanjiç hanedanlığının en önemli hükümdarı Stefan IV. Uros Dushan’dır (1331-1355). Stefan Dushan Bulgaristan’ı hakimiyetine aldıktan sonra Bizans içerisindeki karışıklıklardan da yararlanarak Yunanistan topraklarına akınlar yaparak hakimiyeti altına almıştır.¹⁰ Stefan Dushan’ın 1355 yılında âni ölümünün ardından Sırp Devleti parçalanmaya başlamıştır. 1371 Çirmen ve 1389 Kosova savaşları ile Osmanlı’ya karşı yenilgiye uğrayan Sırp, Osmanlı Devleti’ne vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu tarihten sonra Sırp despotları savaş zamanında Osmanlı birliklerine yardımcı birlikler göndermişler ve Osmanlı vasalı haline gelmişlerdir.¹¹ Osmanlı vasalı haline gelen Sırp Despotluğu altmış yıl kadar sürmüştür. Kuzey Sırbistan Stefan Lazareviç (1389- 1427) ve Djuradj Brankoviç’in (1427- 1456) idaresi altında varlığını sürdürmüştür. II. Murad döneminde Sırbistan’da önemli yerler ele geçirilmiştir.

Sultan II. Murad Macaristan seferi dönüşünde Edirne’ye gelmişti. Despot Brankoviç’in de Edirne’ye gelmesini ve Semendire’nin anahtarlarını da getirmesini emretmiştir. Brankoviç Padişah’ın huzuruna gelmediği gibi şehri tahkim ettirmiş ve oğlu Greguar’ı şehrin müdafaasını için yerine bırakmıştır.¹² Kendisi de diğer oğlu Lazar ile beraber Alman Kralı Albert’e sığınmıştır.¹³

Despot Brankoviç’in II. Murad’ın davetine icabet etmemesi üzerine 1439’da Osmanlı orduları Sırbistan’a girmiştir ve Semendire’yi muhasara etmiştir. Kale üç buçuk aylık bir muhasaradan sonra teslim alınmıştır. Semendire’nin zaptından sonra Sultan II. Murad Sırbistan’a bir sefer yapmıştır. Semendire’ye yapılan bu sefer sonrasında Ali Bey 6

⁸ Sırpların Zupan tarzı idare şeklini Avar Türklerinden öğrendikleri bilinmektedir. Bkz: T. Peisker, “The Expansion of the Slavs”, ed: John Bagnell Bury, The Cambridge Medieval History, Volum II, *The Rise of the Saracens ant the Foundation of the Western Empire*, New York 1913, s. 302 vd.

⁹ İlhan Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad Kazası*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, (doktora tezi), s.12.

¹⁰ Sırp-Yunan yaklaşması dinî ve kültürel değişimi beraberinde getirmiştir. Bu tarihe kadar daha çok Katolik Kilisesi’nin etkisinde olan Sırp yavaş yavaş daha çok Ortodoks Kilisesi’nin etkisine girmişlerdir. Bu değişim her geçen gün güç kazanır. Yunan kültürü de her alanda kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Bkz: Alexander Soloviev, *Zakonik Cara Stefanu Dušana 1349 i 1354*, Beograd, 1960, s.62; Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, Niš, Zograf 2004, s. 205.

¹¹ Özellikle Lazar’ın oğlu Stefan Lazareviç Yıldırım Bayezid’in en sadık vasalı konumundaydı. Hatta bazı Osmanlı kroniklerinde Ankara savaşı sırasında Timur’a karşı Lazareviç’in cesurca savaştığı ve Yıldırım Bayezid’in oğlu Musa Çelebi’yi Timur’dan kurtarıp Bursa’ya getirdiği nakledilmektedir. Stefan Lazareviç ile ilgili bkz: İlhan Türkmen, “Osmanlı’nın Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, sayı.28, Güz 2013, s.454-455.

¹² Mevlana Mehmed Neşri, *Cihannüma*, neşr. Necdet Öztürk Çamlıca Yayınları, 2008, s.287; Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, 1332, s.126.

¹³ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:II, Üçdal Neşriyat, 1993, s.205; Halil İnalçık, *Osmanlılar ve Haçlılar*, Alfa Yayınları, 2014, s.127-128

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

ay kadar Belgrad'ı muhasara etmiştir.¹⁴ Fakat bir netice alamamıştır. Akıncılar Macaristan'daki büyük bir sahayı tahrip etmişlerdir. Bu Sırbistan seferi esnasında gümüş madenleriyle meşhur Novoberda zapt edilmiştir.¹⁵ Fakat burası da Szedin Antlaşması gereğince Sırlara iade edilmiştir.¹⁶ Semendire 1444 senesine kadar Osmanlıların elinde kalmıştır. İzladı muvaffakiyetsizliği neticesi imzalanan Szedin (Edirne-Segedin Antlaşması) antlaşması gereğince Semendire Sırlara verilmiştir.¹⁷

1439 yılındaki seferde alınamayan Sırbistan hududundaki kalelerin zaptı için 1442 yılında vezir Şehabeddin Paşa ve İshak Bey Sırbistan üzerine sefer yapmaları için vazifelendirildiler. Şehabeddin Paşa, padişahın aldığı emir gereğince, Belgrad'ı kontrol etmek için, şehrin önlerinde bir kale yapmakla görevlendirilmiştir. Şehabeddin Paşa bunun üzerine bugün Belgrad'ın güneyinde bulunan Avala denilen tepe üzerinde bir kale inşa ettirmiştir.¹⁸ Fakat Sırbistan ve Belgrad'ın hâkimiyet altına alınması için yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Jean Huniadi'nin harekâtı, İzladı muharebesi, Szegedin Muahedesi, Varna ve Kosova muharebeleri, Sırbistan'ın fethinin gecikmesine neden olmuştur. Sırbistan'ın tamamıyla istilâsına netice veren harekât Fâtih Sultan Mehmed devrinde yapılabilmektedir.¹⁹

Sırbistan'ın Osmanlı hakimiyetine alınması Osmanlı fetih politikası açısından önem arz etmektedir. Çünkü Osmanlı, Macaristan'a yapılacak seferlerde Sırbistan topraklarını askerî üs olarak kullanmak istemektedir. Ayrıca Osmanlı'nın Balkanlarda kuzey sınırını güvenli kılabilmesi de Sırbistan'ın alınmasına bağlıdır. Bundan dolayı I. Bayezid, II. Murad ve Fatih dönemlerinde Sırbistan topraklarına Osmanlı kuvvetleri akınlar düzenlemişlerdir. Sırbistan'da stratejik öneme hâiz olan kaleler Osmanlı hakimiyeti altına alınmaya çalışılmıştır.

I. Sırbistan Seferi

Sultan II. Murad'ın ölümünden sonra Osmanlı tahtına Fatih Sultan Mehmed çıkmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi üzerine Vilkoğlu George Brankoviç,²⁰ Edirne'de bulunmakta olan Osmanlı hükümdarına bir heyet göndererek hem fethi tebrik ve hem de vaktiyle Ormanlılara ait iken kendilerinin işgal ettiği bazı kalelerin

¹⁴ II. Murad'ın Belgrad muhasarası için bkz: İlhan Türkmen, "II. Murad'ın Belgrad Muhasarası", *History Studies*, 6/1, Ocak 2014, s.189- 198.; II. Murad öncesi Osmanlı Sırp ilişkileri için bkz: İlhan Türkmen, "Osmanlı Devleti'nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/28, Güz 2013, s.451- 458.

¹⁵ Hoca Saadettin Efendi, *Tâc'üt-Tevârih*, c.II, neşr. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı, 1979,s.195-196.

¹⁶ Feridun Dirimtekin, "Belgrad'ın İki Muhasarası", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956, s.53.

¹⁷ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, neşr; Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, 2008, s.60-62.; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.1, TTK, Ankara, 2010, s.470.

¹⁸ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, s.62.

¹⁹ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.53.

²⁰ *Sırp Despotu George Brankoviç, 1444'de yapılan Szeged muahedesi ile Osmanlılar tarafından işgal olunmuş olan Sırp arazisini geri almağa muvaffak olmuştu. Kendisi 1444'de yeniden başlayan harbe iştirak etmemiş ve Varna ve Kosova meydan muharebelerine katılmamış, fakat bundan faydalanarak, Osmanlıların elinde kalan bazı kaleler jele geçirmiştir.* Bkz. Dirimtekin, *a.g.m.*, s.54.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

anahtarlarını takdim etmiştir.²¹ Osmanlı'ya karşı barışçıl bir politika takip eden Brankoviç aynı zamanda Papa'nın teşvikiyle Osmanlılar aleyhine hazırlanmak istenen yeni bir Haçlı seferine iştirak etmek üzere Macarlarla da görüşmeyi ihmal etmemekteydi.²² Fatih Sultan Mehmed, Sırp despotu Brankoviç'in Osmanlı aleyhine olan faaliyetlerinden ve Macarlarla ittifak arayışına girmesinden casusları vasıtasıyla haberdar olmuştur.²³ Bu sebeple Fatih gelen Sırp heyetine yüz vermemiş teslim etmek istedikleri kalelerin kâfi olmadığını vaktiyle Osmanlı'dan alınan kalelerin de iade edilmesi gerektiği Sırp heyete bildirilmiştir.²⁴ Osmanlı divanı gelen Sırp heyetine kendilerine ait iken Sırlara geçen bu kalelerden başka yine kendilerinin olan diğer kalelerinde anahtarlarını istemişlerdir. Fakat Sırlardan ret cevabı alınmıştır.²⁵ Hatta Sırp kralı hemen Osmanlı topraklarına tecavüze başlamış bu sebeple Üsküp yolu kapanarak gidiş geliş durmuştur.²⁶ Priştine kadısı da Türk şehir ve kasabalarının Sırlar tarafından yağma edildiğini rapor edip yardım istemektedir. Fatih bunun üzerine akıncılarını Sırbistan'a sevk etmiştir.²⁷ Sırbistan'a giden Osmanlı elçisinden gelen haber üzerine ordusunun toplanmasını bile beklemeyen Fatih Sultan Mehmed 20.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçmiş²⁸ ve böylece birinci Sırbistan seferi başlamıştır. (1454)²⁹

Osmanlı Devleti'nin harekâtını haber alan George Brankoviç, Osmanlı ordusunun başkenti olan Semendire'ye saldıracağını düşünmüş ve burasını iyice tahkim ettirerek

²¹ Cezar, *a.g.e.*, c.I, s. 471.

²² Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, (çev: Ari Çokona), Heyemola Yayınları, İstanbul 2012, s.305.; Nicolea Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, çev. Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınları, 2012, s.62.

²³ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.4; Kritovulos Brankoviç'in bu faaliyeti için "büyük bir düşüncesizlik yaptı" ifadesini kullanmıştır. Bkz: Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.305.

²⁴ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, TTK, Ankara 1999, s.115.

²⁵ Rûhî, *Rûhî Tarihi*, neşr.Yaşar Yücel, Halil E. Cengiz, TTK, 1992, s.449-451.; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK, 1984, s.14. Ayrıca Kritovulos Fatih'in Sırbistan seferi nedenlerini anlatırken Sırp Despotu Brankoviç'in Macarlarla gizlice görüşerek anlaşma yaptığını, Tuna'ya geçerek Osmanlı topraklarına saldırmayı planladığı, ödemesi gereken vergileri ödemediği bunu da sultanı çok hiddetlendirdiğini nakleder. Bkz: Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.297. Dukas ise sefer nedenlerinden birisi olarak şu konuyu nakleder: Sultan Mehmet Sırp Despota haber göndererek "Hükümün altındaki memleket senin değildir. Babanda sana miras da kalmadı. Sırbistan Stefanos'un oğlu Lazaros'undur. Binaenaleyh hemen memleketin sınırları dışına çık. Sana baban Vulku'nun memleketi Sofya'ya ihsan ediyorum. Şayet kabul etmezsen sana karşı harekete geçeceğim." demiştir. Bunun için bir elçi göndermiş fakat elçi oyalanmıştır. Elçi Padişaha gizlice Despot'un aleyhte hazırlandığını haber vermiş ve sultan Mehmet harekete geçmiştir. Bkz. Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Miroğlu, İstanbul Matbaası, 1956, s.194-195.

²⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, c.II, (Fatih Sultan Mehmet Devri) (Haz: M. Hüdâi Şentürk), TTK, Ankara, 2003, s.104.; Tansel, *a.g.e.*, s.114.

²⁷ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, VII, Sa'di Terc., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TMSK), No:196, vr.92.

²⁸ Zinkeisen, *Geschichte Des Osmanischen Reiches in Europa*, c.II, Gotha 1845, s.70.

²⁹ Kivâmî, *H:859 (M:1545) tarihini verirken Tursun Bey h:860 tarihini verir*. Bkz: Kivâmî, *Fetihname*, (Haz.C. Vedat Uygur), İstanbul, 2007, s.170.; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth* (Haz:Mertol Tulum), İstanbul 1977, s.79.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

beylerinden birisini şehri koruma vazifesiyle buraya bırakmıştır.³⁰ Ayrıca hazinesinin de Türkler'in eline geçmesini engellemek ve korumak amacıyla Sivricehisar³¹ (Ostroviç) kalesine saklamış ve ailesi birlikte Macaristan'a kaçmıştır.³² Burada Jean Huniadi'den kendisine destek olmasını ve yardım etmesini istemiştir.

Osmanlı ordusu Edirne Filibe yoluyla Sofya'ya gelmiştir.³³ Burada ikiye ayrılan Osmanlı ordusundan³⁴ birinci kolun başında bulunan Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa komutasındaki ordu Sivricehisar'a³⁵ diğer kol ise bizzat Fatih Sultan Mehmed komutasında Rumeli askerleri ve kapıkulu askerleri ile beraber Omrul üzerine yürümüştür.³⁶ Akıncılar bütün Sırbistan'a dağılmışlardır. Sırbistan'ı tahrip ve yağma ederek³⁷ 50.000 esirle geri dönmüşlerdir. Bu esirlerden 4.000'i İstanbul civarındaki köylere yerleştirilmiştir.³⁸

Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa komutasında Ostroviç'e hareket eden birinci kol Sivricehisar kalesini kuşatmıştır.³⁹ Osmanlı topçusu gerekli mevzilere yerleştikten sonra kaleyi bombardımana başlamıştır. Osmanlı topçusunun yoğun atışlarına rağmen kale mukavemet etmiştir. Hatta birkaç kez huruç harekâtı da deneyen kale müdafileri bunda muvaffak olamamışlardır. Osmanlı topçusunun yoğun ve isabetli atışları sonucunda kale surları yıkılmıştır.⁴⁰ Durumu değerlendiren kale sakinleri Osmanlı kuvvetlerinin hayatlarına dokunmaması şartıyla teslim olmuşlardır.⁴¹ Kale muhafızları ise esir edilmiştir.

İkinci kol Osmanlı askerleri, Rumeli Beylerbeyi Karaca Bey komutasında Semendire (Semedrevo) kalesine gelerek burayı muhasara etmiştir.⁴² Semendire kalesi bir taraftan Sava suyuna diğer taraftan Tuna nehrine dayandırılarak üçgen bir şekilde yapılmış muhkem bir kaleydi. Kale doğu tarafından Sava nehrine batı tarafından ise Tuna nehrine dayanmaktadır. Bu sebeple kaleye en kolay taarruz şekli kara tarafı olan güney tarafıydı.⁴³ Karaca Bey kuvvetleri Semendire varoşlarını ve haricî tahkimatı kolayca zapt ettilerse de iç

³⁰ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.55

³¹ *Burası Türk kaynaklarında Sivricehisar olarak geçmektedir.* Bkz: Neşri, *Cihannüma*, s.318., Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.97., Kıvâmî, *Fetihname*, s.179., Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s.104.

³² İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 92.; Rûhî, *Rûhî Tarihi*, s.451., Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.4., Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s.104.

³³ Hammer, *a.g.e.*, c:III, s.15.

³⁴ *Kritovulos Osmanlı ordusunu 50.000 süvari ve bundan daha fazla piyadeden oluşmaktadır der.* Bkz: Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.305.

³⁵ Enverî, *Düstürnâme-i Enverî*, s.52.

³⁶ Enverî, *Düstürnâme-i Enverî*, s.52.; Kıvâmî, *Fetihname*, s.189.; Dirimtekin, *a.g.e.*, s.55., Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.14.

³⁷ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.5.

³⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.14.

³⁹ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 92.; Neşri, *Cihannüma*, s.318., Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.97.; Kıvâmî, *Fetihname*, s.179.

⁴⁰ Kıvâmî, *Fetihname*, s.181.; Dirimtekin, *a.g.m.*, s.55.

⁴¹ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.4.

⁴² Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.95.; Rûhî, *Rûhî Tarihi*, s.450.; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.15.; Dirimtekin, *a.g.m.*, s.55., Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.14.

⁴³ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.56-57.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

kaleye girmeye şiddetli mukavemetten dolayı muvaffak olamamışlardır.⁴⁴ Mevsimin kışa yaklaşması ve bu sebeple şartların uzun ve muazzam bir muhasaraya müsait olmaması ayrıca Fatih'in orduyu ekim ayında Edirne'de toplamak istemesinden dolayı muhasara kaldırılmıştır.⁴⁵ Böylece 1454 senesindeki Sırbistan seferi son bulmuştur. Ordu Edirne'ye dönerken Sırp Despotu Brankoviç ile Jean Huniadi'n Sırbistan'a geçerek taarruz etmesi ihtimaline karşı Fatih Sultan Mehmed Firuz Bey komutasında 30.000 kişilik bir Osmanlı ordusunu Sırbistan'da alıkoymuştur.⁴⁶ Huniadi Osmanlı ordusunun avdet ettiğini ve Firuz Bey⁴⁷ komutasında bir ordunun Kruşevaç'ta ikamet ettiği haberini alınca ordusu ile beraber Tuna'yı geçmiştir. Macar ordusunda Sırp askerleri bulunduğu halde 1 Eylül 1454 tarihinde sisten de faydalanarak Kruşevaç'taki Osmanlı ordusunu bozguna uğratmışlardır. Firuz Bey esir edilmiştir.⁴⁸ Diğer esirlerle beraber Semendire'de bulunan Sırp Despot Brankoviç'e teslim edilmişlerdir.⁴⁹ Huniadi Vidin ve Niş arasındaki Türk arazisini yağma ve tahrip etmiştir.⁵⁰ Akınlı Macarların lehine sonuçlanmış olmakla beraber Huniadi yalnız kendi ordusu ile Fatih Sultan Mehmed'e karşı savaşamayacağını anladığından İmparator Friedrich'e bir mektup yazarak Sırbistan'da cereyan eden hadiseleri anlatarak acilen bir haçlı ordusunun hazırlanması gerektiğini belirtmiştir.⁵¹ Fakat Papa V. Nicolas'ın ölümü bu ittifakın gerçekleşmesini engellemiştir.⁵²

Bu olayın haber alınması üzerine Fatih Sultan Mehmed tekrar sefere çıkıp Şehirköyü'ne kadar gelmiştir. Bu sırada Huniadi Macaristan'a dönmüş olmasından dolayı yalnız kalan Sırp despotu ise anlaşmak üzere Osmanlı hükümetine bir heyet yollamış⁵³ olduğundan geri dönmüştür.⁵⁴ Yapılan anlaşma gereğince Sırp'lardan alınmış olan kaleler Osmanlılarda kalacaktır ayrıca Sırp despotu senede otuz bin filori vergi verecektir. Seferlerde ise Türk ordusuna asker gönderecektir.⁵⁵ Yapılan bu anlaşma Fatih Sultan Mehmed'i tatmin etmese de şimdilik şartların müsait olmamasından dolayı buna ses çıkarmamıştır.⁵⁶

⁴⁴ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.96.

⁴⁵ Dukas, *Bizans Tarihi*, s.195-196.

⁴⁶ Hoca Saadetin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.5., Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, s.104-105.

⁴⁷ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihişt*, vr. 93.

⁴⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.16.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.14.

⁴⁹ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.58.

⁵⁰ Jorga, *a.g.e.*, c.2, s.66.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.14.

⁵¹ Zinkeisen, *a.g.e.*, c:II, s.76.

⁵² Zinkeisen, *a.g.e.*, c:II, s.76.

⁵³ *Sırp Despotu münferit birkaç başarı ile Osmanlı Devleti'ni alt edemeyeceğini biliyordu. Huniadi'nin de dönmesinden dolayı yalnız kalmış ve barış istemişti. Olayın bir farklı cephesi de şudur: Huniadi esasen murahhaslarını sulh talebiyle Fatih nezdine göndermiştir. Çünkü kendisi tarafından yapılacak bir hareket münferit bir durumdan öteye geçemeyecekti. Fatih'in henüz İstanbul'a dönmemiş olduğu haberleri de kendisinin bir sonbahar veya kış seferi açmak ihtimali olduğunu gösteriyordu. Böyle bir hareket karşısında Huniadi tamamen yalnız kalacaktı. Çünkü papalık makamının teşvikiyle yapılmak istenen Haçlı Seferi Papa Nicolas'ın ölümüyle bir sene sonraya kalmıştı. Bkz: Dirimtekin, *a.g.m.*, s.58.*

⁵⁴ Jorga, *a.g.e.*, c.2, s.67.

⁵⁵ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.311-312.; Hoca Saadetin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.5-6.

⁵⁶ Tansel, *a.g.e.*, s.119.

II. Sırbistan Seferi

1455 baharında Sırbistan hudut kumandanlarından İshakzâde İsa Bey Fatih Sultan Mehmed'e Sırbistan'ın hâkimiyet altına alınmasının kolaylıklarından bahseden bir arıza sunmuştur. İsa Bey Sırbistan'ın hâkimiyet altına alınabilmesi için Padişah'ı davet etmiştir.⁵⁷ Zaten kendisine bu haber gelmeden evvelde burayı hâkimiyeti altına almayı planlayan Padişah hazırlıklara başlamıştır.⁵⁸ Bütün kış gelecek sene ki harbe lazım aletlerin hazırlığı ile geçmiştir.⁵⁹ Padişah beylerine gönderdiği buyrultuda tüm beylerinin askerlerini toplayıp hemen merkez kuvvetlere dâhil olmaları emrini vermiştir.⁶⁰ Kratova'ya (Karadonlu) gelindiği vakit⁶¹ yapılan harp meclisinde alınan karar gereği Novoberda (Novoberdo)⁶² şehrinin alınmasına karar verilmiştir.⁶³

Fatih Sultan Mehmed İsa Bey'i Novoberda⁶⁴ kale dizdarına göndererek kaleyi istemesini, şayet kaleyi vermezse haber göndermesini ve ona göre gerekenin yapılmasını buyurur.⁶⁵ Gümüş madenleri ile meşhur olan bu şehir daha önce de Osmanlı hâkimiyetine girmesine rağmen Szedin Anlaşması ile kaybedilmiştir. Kale dizdarının teslim ol çağrısını reddetmesi üzerine bu kale kuşatılmıştır. Kale 40 gün topla dövüldükten sonra ancak teslim alınabilmiştir (1455).⁶⁶ Buranın hâkimiyet altına alınmasından sonra Trebiçe kalesi ve civardaki bazı kalelerde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁶⁷ Karaca Paşa⁶⁸ Sırbistan'ı yağmaya memur edilmiştir⁶⁹ Fatih'in kendisi de Kosova'ya gelmiş⁷⁰ Karaca Paşa'da burada orduya dâhil olmuş ve beraberce İstanbul'a avdet edilmiştir.⁷¹

Osmanlıların kuzeyden gelebilecek saldırı ve tehditleri önleyebilmesi için Tuna kıyılarının Türk hâkimiyeti altına alınması gerekmektedir. Tuna kıyısındaki en müstahkem mevkiilerden birisi de hiç şüphesiz ki Belgrad şehridir.⁷² Bu şehir Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Su yoluyla buraya her türlü silah ve yiyecek ulaştırılmaktadır.⁷³ Surları çok muhkem bir kaleye sahiptir. Ayrıca kara tarafındaki

⁵⁷ Neşri, *Cihannüma*, s.319; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.17.

⁵⁸ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.9.

⁵⁹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.75.

⁶⁰ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.9, Kıvâmî; *Fetihname*, s.191.

⁶¹ Uzunçarşılı, a.g.e., c:II, s.15.

⁶² *Burası için farklı isimlerde zikreden dönem kaynakları vardır. Kıvâmî Nevâbir, Kritovulos ise Novo Brdo ismini kullanmaktadır. Bkz: Kıvâmî; Fetihname*, s.191, Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.307.

⁶³ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.9.

⁶⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s.104.

⁶⁵ Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, s.146.; Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.9.

⁶⁶ Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni, (Karolidi Terc.) İstanbul 1328*, s.101., *kalenin kaç günde alındığı konusunda ihtilaf vardır. Hoca Saadettin 7 gün (c.III, s.11), İdris-i Bitlisî'ye göre 5 gün (Heşt-Bihişt, VII, vr. 95, Uzunçarşılı'da Kritovulos'un kanaatiyle 40 gün demektir.*

⁶⁷ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.11.

⁶⁸ *Hoca Saadettin yağmaya memur edilenin Karaca Bey veya İsa Bey olduğunu yazar. Bkz: Hoca Saadettin, Tâc'üt-Tevârih c:III, s.12.*

⁶⁹ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihişt*, vr. 96.

⁷⁰ Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, s.146.

⁷¹ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihişt*, vr. 96.

⁷² Tansel, a.g.e., s.120.

⁷³ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.13.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

surların önünde derin hendekler kazılmıştır. Bu hendeklerin içi su ile doldurulmuştur. Surlara yaklaşmak bu hendeklerden dolayı zorlaşmaktadır. Ayrıca Fatih kendi toprakları üzerinde de emniyeti sağlayabilmesi için burasını hâkimiyeti altına almak zorundadır. Zira fırsat buldukça civardaki Türk topraklarına, köy ve kasabalara saldırmaktan geri durmayan bu şekilde emniyet ve asayişin bozulmasına neden olan bu bölgenin Türk hâkimiyetine girmesi zorunludur.⁷⁴ Fatih kendi topraklarında emniyeti sağlamayı birinci derecede bir iş olarak telakki ettiğinden 1456 baharında Belgrad'ı topraklarına katmaya karar vermiştir.⁷⁵

Bu şehrin değeri Macarlarca da Sırp larca da önemlidir. Bu sebeple de şehirde önemli miktarda muhafız bulunmaktadır. 1433'te Belgrad'a gelen Bertrandon de La Broquiere Belgrad'ın önemli bir şehir olduğunu ve çok iyi korunduğunu nakletmektedir. Kalelerin büyüklüğünden ve ihtişamından bahseden seyyah Bertrandon, surların etrafında hendekler olduğundan söz etmektedir.⁷⁶ Ayrıca şehrin nehir tarafında kadirganların şehri korumak için beklediğini nakleder.⁷⁷ Bertrandon görüştüğü kişilerin kendisine söylediğine göre; hem şehir hem de kaleler savaş malzemeleri ile donatılmıştır. Gittiği kalede dört adet top gördüğünü ve gördüğü bu toplardan birisinin şu ana dek gördüğü topların en büyüğü olduğunu zikretmektedir.⁷⁸ Seyyah Bertrandon Sava nehri üzerinde altı adet küçük kalyon ve beş adet de hafif kadirganın bulunduğunu yazmaktadır. Şehre gelen silahlı askerlerin olduğunu yazan Bertrandon'un bu askerlerle ilgili tespiti ilginçtir:

*“Bunlar kimdir diye sordum. Alman olduklarını öğrendiğimde çok şaşırđım. Neden Sırp ve Macarlar şehri korumuyorlar diye sordum. Karşılığında Sırp ların Türklere sadık olduklarını Macarların da Türklere savaşmaktan korktuklarını bu sebeple buraları yabancıların koruduğunu...”*⁷⁹

Bertrandon, Sırp ve Macarlara karşı bir güvenin olmadığını nakletse de bu bilgiye itimat etmek zordur. Çünkü Türklere karşı girişilen her türlü faaliyette bu iki millette yer almıştır. Hatta Türklere karşı girişilen faaliyetlerde Sırp lar da Macarlar da yalnız kalmış ve haçlı dünyasından destek de bulamamışlardır. Nitekim Huniadi İmparator Friedrich'ten Balkanlardaki Türk ilerlemesinin durdurulması için yardım istemiş⁸⁰ fakat bu yardım isteği rağbet görmemiştir. Buradaki ayrıntı aslında Belgrad'ın stratejik konumunda yatmaktadır. Çünkü Alman imparatorlarının gerektiği zaman geçmek ve gerektiğinde geri çekilmek için Tuna üzerinde kullanabilecekleri bu kadar muhkem ve güvenilir başka bir yer yoktur. Nitekim Bertrandon'da bu konuya işaret etmekte ve Türk imparatorlarının gücü karşısında Hristiyan dünyanın boyun eğmek zorunda kaldığını ve bu durumu “*Hristiyanlık dünyasının acınası bir hali*” olarak tasvir etmektedir.⁸¹

⁷⁴ Tansel, a.g.e., s.120

⁷⁵ Enverî, *Düstürnâme-i Enverî*, s.53.

⁷⁶ Bertrandon de La Broquiere, *Bertrandon de La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, çev: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s.261.

⁷⁷ Bertrandon, a.g.e., s.261.

⁷⁸ Bertrandon, a.g.e., s.262.

⁷⁹ Bertrandon, a.g.e., s.264.

⁸⁰ Zinkeisen, a.g.e., c:II, s.76.

⁸¹ Bertrandon, a.g.e., s.264.

Belgrad Muharasası

Öncelikle kışı Edirne’de geçirmiştir. Sultan nereye ve kime sefer yapacağını devlet erkânına söylememiştir.⁸² Fatih Belgrad’ı alabilmek için esaslı bir hazırlık yapmıştır.⁸³ Morava nehri üzerindeki Kruşevaç’ta toplar döktürüp⁸⁴ bunları Tuna nehri kanalıyla Hırsova’ya yollamıştır ve burada Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa’ya teslim edilmiştir.⁸⁵ Binlerce işçinin çalıştığı bu top dökümhanelerinde yapılan toplar arasında boyları 27 ayak olan 22 büyük top bulunmaktadır.⁸⁶ Ayrıca iki yüz çektirmeden oluşan bir ince donanma su yoluyla gelebilecek yardımları engellemek amacıyla Vidin’den Tuna’ya çıkmıştır.⁸⁷ Bu donanma da Dayı Karaca Paşa komutasına verilmiştir.⁸⁸ Ayrıca o zamana kadar görülmemiş büyüklükte taş gülleler atabilen havan topları yapılmıştır ki bunların sayısı yedi adettir.⁸⁹ Daha küçük muhasara topları arasında muhtelif çapta üç yüz top bulunmaktadır.⁹⁰ Padişah yüz bin kişilik⁹¹ bir ordu ile baharda hareket etmiştir.⁹²

Haçlı dünyasında Fatih’in bu hazırlıkları karşısında boş durmamaktadır. Casuslardan ve Hristiyan elçilerden aldıkları bilgiler çerçevesinde Fatih’in Kruşevaç’ta top döktürdüğünü, Tuna boyundaki kalelere saldıracağı haberini almışlardır.⁹³ Neşri’de Fatih’in büyük miktarda bakır naklettirdiğini hatta çan ve haçları bunun için kullandığını nakleder.⁹⁴ Ayrıca Papa III. Calista bir haçlı seferinin tahakkuku için çalışmalara başlamıştır. Kasım 1455’te, Papanın vekili (Legol) olarak tâyin edilen kardinal Di St. Angelo, imparatorla görüşerek, onu seferin baş kumandanlığını almağa ikna etmeğe çalışmıştır. Alman prenslerine mektuplar yazılmıştır. Papa, deniz kuvvetleri kumandanlığına Capitain General ve Amiral olarak, Patriarch Ludwig di Aquila’yi tâyin etmiştir. Fakat paskalya yortusunu müteakip yapılan toplantıda, Alman prensleri harekâta iştiraktan imtina edince, haçlı seferinin yapılmasına imkân kalmamıştır.⁹⁵

⁸² Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.341.

⁸³ Jorga, *a.g.e.*, c.2, s.76.

⁸⁴ *İbn-i Kemal bu topların Üsküp’te döküldüğünü nakleder.* Bkz: İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, (Hazırlayan Şerafettin Turan), TTK, Ankara 1991, s.120.; Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.341.

⁸⁵ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.121.; Hoca Saadettin, *Tâc’üt-Tevârih*, c.III, s.14.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.15.

⁸⁶ Zinkesien, *a.g.e.*, c:II, s.80

⁸⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.25.

⁸⁸ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 97.

⁸⁹ Zinkesien, *a.g.e.*, s.80.

⁹⁰ Tansel, *a.g.e.*, s.120.

⁹¹ *Osmanlı ve Bizans kaynaklarında iki tarafın asker sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. İbn-i Kemal Hunaidi’nin ordu sayısını 30.000 hammer 60.000 olarak vermektedir. Ayrıca Batı kaynaklarına göre Türk ordusunun sayısı 150.000 ile 400.000 arası değişmektedir. Muhtemelen Osmanlı ordu mevcudu 80.000, Hunaidi’nin ordusu da 45-50.000 civarındadır.* Bkz: Hicran Yusufoglu Akın, “II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed’in Belgrad Kuşatmaları Üzerine Kaynak Değerlendirmesi” X. Türk Tarih Kongresi, TTK, 1993, s.1163-1164.

⁹² İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, s.120.

⁹³ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.61.

⁹⁴ Neşri, *Cihannüma*, s.320.

⁹⁵ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.61.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

Macaristan'a gelince, Huniadi, 1455'te kralın etrafında bulunan kendi düşmanları ve bilhassa Comte Ulrich de Cilly ile uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Bunlar kendisini öldürtmeye bile teşebbüs etmişlerdir. Bu suretle 1456'da, tehlikenin çok yaklaşmış olduğu bir zamanda, toplanan Macar Diyet meclisinde asilzadeler ve rahipler, eğer bir haçlı seferi yapılırsa, bir vergi koymayı vaat etmişlerse de, hiç bir şey yapılmamıştır. Hammer'ın ifadesiyle bu savaşa sadece üç "Manyat"⁹⁶ katılmıştır.⁹⁷ Büyük asilzadeler, Huniadi'nin şöhretinden dolayı haset etmekte idiler. Bu kötü zihniyet, Türkler Tuna boyuna gelinceye kadar devam etmiştir. Huniadi, yalnız Ulah prensi Vladislas ile anlaşmış ve bu suretle yanını emniyet altına almıştır.⁹⁸ Umumî alakasızlık karşısında, bütün masraf kendisine ait olmak üzere, bir ordu toplamıştır. Bu ordu toplama bir ordudur. İçlerinde Papaz, öğrenci, köylü, esnaf, dilenci gibi farklı zümrelerden insanlar bulunmaktaydı. Ayrıca silah olarak yetersizdir.⁹⁹

Padişah'ta düşman kuvvetlerinden haber alabilmek maksadıyla Semendire tarafına Sırp larla ilgili malumat alması için Aksakal İshak'ı, Belgrad tarafına da malumat alabilmesi için Hasan Bey adında birisini göndermiştir.¹⁰⁰

Fatih ordusuyla hareket ederek Filibe üzerinden Sofya'yacvarmış ve Sofya sahrasına zırhlı askerler göndermiştir.¹⁰¹ Toplar, Üsküp şehriden cerr-i eşkal¹⁰² aletleri ve piyadelerle çektirilerek getirtilmiştir.¹⁰³ Ordu, Morava'ya gelince harb meclisi toplanmıştır. Alınan karar gereğince Sadrazam Mahmud Paşa, topların nakline memur edilmiştir. Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa da, beraber harekete memur edilmiştir. Zağanos Paşa, Tuna üzerindeki gemilerin noksanlarının ikmali için Eşkilik'e hareket emrini almıştır.¹⁰⁴ Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa¹⁰⁵ da kendisine yardım edecektir. Donanmaya yeniçeri ve azeb askerleri memur edilmiştir. Sofya Sancak beyi Ahmed Bey de donanmadaki kuvvet kumandanlığına memur edilir. Alınan karara göre, Karaca Bey karadan sahil boyunca hareket edecek, donanma ile daimî irtibat halinde bulunacak, icap ederse, derhal yardım edecektir.¹⁰⁶

Fatih'in Semendire tarafına gönderdiği İshak Bey'den gelen haberlere göre Sırp Despotu Brankoviç ile oğlu Lagar'ın arasında ihtilaf olduğu bu sebeple Macarlara kendisine yardım etmesi şartıyla Güvercinlik, Screbniçe kalelerini ve Novoberda'nın yarısını vaat

⁹⁶ Macar Asilzâdesi. Bkz: Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.26.

⁹⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.25.

⁹⁸ Dirimtekin, *a.g.m.*, s.61.

⁹⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.25.

¹⁰⁰ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.123.

¹⁰¹ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.120.

¹⁰² *Cerr-i eşkal, mekanik ilmi mühendislik bilgisi gerektiren alet, ağır cisimleri kaldırmaya yarayan kaldıraç*. Bkz: Süleyman Çaldak, "Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtı'ı Ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, sayı2, Elazığ 2005, s.132.

¹⁰³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.79.

¹⁰⁴ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. defter, s.121.

¹⁰⁵ Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s.53.

¹⁰⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s.107., Dirimtekin, *a.g.m.*, s.62., İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. defter, s.121.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

ettiği haberi gelmiştir.¹⁰⁷ Belgrad tarafına giden Hasan Bey ise Fatih'e Huniadi'nin askerleri ile beraber savaşa hazır bir şekilde beklediği haberini iletmiştir.¹⁰⁸ Karaca Paşa'dan gelen haberlerde de Macarların Tuna'nın öbür tarafında görüldüğü haberi gelmiştir.¹⁰⁹ Bu haberler üzerine Padişah Semendire üzerine yürümüştür. Çünkü düşmanların Tuna'dan ilerleyen Türk donanmasının önünü kesme ihtimali vardır.¹¹⁰ Ayrıca Macaristan'dan gelebilecek yardımlarında önünün kesilmesi gerekmektedir. Ordu Semendire'de ikamet etmiştir. Bu sırada kaleden çıkan bir düşman süvarisi kale önündeki iki hendek arasında at oynatarak Osmanlı askerini tahrik etmektedir. Osmanlı askerinin de karşılık vermesi sonucu küçük çaplı savaşlar oldu.¹¹¹ Semendire'den hareket eden ordu üçüncü günü Belgrad önüne gelmiştir. (13 Haziran 1456).¹¹²

Bu sırada Dayı Karaca Paşa Belgrad'ı kuşatmıştır, fakat kuşatmanın Sava yolu açıktır. Sava yolunun açık olması her an buradan bir düşman yardım kuvvetinin geçmesine neden olabilirdi. Bunu ordu kumandanlarının hepsi düşünmekte fakat çözüm üretilmemektedir. Fatih Sultan Mehmed durumu çözmek amacıyla tıpkı İstanbul kuşatmasında olduğu gemileri karadan yürüterek Tuna nehrinden Sava nehrine gemi indirmeye karar vermiştir. Yapılan hazırlıklar neticesinde gemiler Sava nehrine indirilmiştir.¹¹³

Fatih'in büyük bir ordu ile kararlı bir şekilde Belgrad üzerine yürümesi Avrupa'yı telaşlandırmıştır. Hammer, Papa III. Calista'nın gayretleri ile Huniadi'nin ordusuna 60.000 katılımın olduğunu nakleder.¹¹⁴ Bu ordunun içerisinde Almanya ve Venedik'ten de gelen gönüllü askerler vardı. Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra en fazla Belgrad için hazırlık yapmıştır. Osmanlı'nın birkaç kez kuşatıp alamadığı Belgrad'ı Fatih kolaylıkla alabileceğini düşünmektedir.¹¹⁵ Babasının altı ay müddetle kuşatıp alamadığı Belgrad'ı Fatih fethetmek maksadıyla tekrar kuşatmıştır.¹¹⁶

Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra Belgrad bombardıman edilmeye başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmed ordusunu bölümlere ayırıp ağır piyadelerinin surlardan geçişini kolaylaştırmak için sur önündeki hendekleri topraklarla doldurtmuştur.¹¹⁷ Halkta büyük bir panik ve ümitsizlik hâsıl olmaya başlamıştır. Ümitsizliğin arttığı bu sırada Huniadi komutasında Tuna'nın öte yakasından bir Macar ordusunun toplandığı haberi

¹⁰⁷ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII *defter*, s.122., Dirimtekin, a.g.m., s.62-63

¹⁰⁸ Tansel, a.g.e., s.121.; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII *defter*, s.121.

¹⁰⁹ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.122.

¹¹⁰ Tansel, a.g.e., s.121.

¹¹¹ İbn-i Kema, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.123.

¹¹² İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.123-124.

¹¹³ Fatih'in Tuna'dan Sava'ya gemileri yürütmesini olayını sadece İbn-i Kemal nakletmektedir. Diğer kaynaklarda konu ile ilgili bu hususa rastlanılmamaktadır. Bkz: İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.126.

¹¹⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.26.

¹¹⁵ Andre Clot, *İki Kıtanın ve Denizin Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed*, çev. Necla Işık, Doğan Egmont Yayıncılık, 2012, s.87.

¹¹⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.25.

¹¹⁷ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.345.

gelmiştir.¹¹⁸ Bu ordunun hazırlanmasında Papa'nın gayreti kadar Huniadi'nin de çabası çok büyüktür. Bu gelişme üzerine Fatih gerekli tedbirleri görüşmek üzere harp meclisini toplamıştır. Mecliste Karaca Bey; bir kısım Osmanlı askerî gücünün Tuna'nın öbür yakasına Padişah geçmese bile kendisi ile gönderilmesi gerektiğini arz etmiştir.¹¹⁹ Bu suretle Macar güçleri ile Belgrad arasına Osmanlı askerî güçleri girmiş olacaktır. Böylece iki taraf arasındaki irtibat koparılmak istenmiştir.¹²⁰ Fakat Karaca Paşa'nın mecliste ortaya attığı bu fikir diğer kumandanlar tarafından uygun görülmemiştir.¹²¹ Kaynaklardan gördüğümüz kadarıyla Karaca Paşa ile diğer devlet adamları arasında bir iktidar ve sürtüşme olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Tursun Bey'de Karaca Paşa'ya karşı devlet adamları "*Öte yakadağı düşmanın bize ne zararı var, gözüne karşı ün yağmaladup harâb itmek mehâbet-i saltanatı ziyade ider*" dediler.¹²² Karaca Paşa'nın Padişah'a yaranmak için böyle bir hareket içine girdiğini ileri sürdüler. Ahmet Bahüddin'deki ifade daha dikkat çekicidir, şöyle ki: "*Nemçe ne köpektir ki bunca cüyüş-ı derya-huruş mukabelesine gele, belki şimdiye dek tahtgâhından bile dahi içeru kaçmıştır*".¹²³ Karaca Paşa'ya muhalefet edenler daha çok Rumeli beyleri idi. Neşri'de "*Rumili begleri razı olmadılar, bu hisar alınacak düşmen kalmaz, biz akın idicek yir kanda olur lâbüdd varup, çift süreğ gerek. Elhâsıl hile idüp ikdâm etmediler*"¹²⁴ ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla Tuna ötesine geçme konusunda devlet adamları arasında bir fikir birliği yoktur. Bu belki kendi aralarındaki rekabetten veya Karaca Paşa'ya olan muhalefetlerinden veya durumu tam okuyamamalarından kaynaklanmaktadır. Fakat şurası bir gerçek ki Karaca Paşa'nın teklifi reddedilmiştir.¹²⁵ Burada Fatih'in düşman Tuna'nın öte yakasına gelmiş iken ve bunca askerlik tecrübesine rağmen bu fikre katılmaması da izahı zor bir konudur. Belki Padişah düşman kuvvetlerinin Tuna'nın beri tarafına geçebileceklerine ihtimal vermeme veya Türk donanmasının bunu durdurabileceğini düşünmüştür. Bir diğer hususta İstanbul'u fetheden bir lider olarak burayı daha kolay ve daha kısa sürede hâkimiyet altına alacağı düşüncesidir. Fakat durum ne olursa olsun Hunaidi, ordusu ile serbestçe gelip Tuna'nın öbür tarafına ordusunu kurmuştur.¹²⁶

Vidin'de toplanmış olan Osmanlı donanması Segedin'den gelecek yardıma karşı koymak için Belgrad önüne gelmiş¹²⁷ ise de Huniadi'nin donanmasına mağlup olmuştur.¹²⁸ Tansel'in Fraknoi Vilmos'tan naklettiğine göre; savaş beş saat sürmüştür. Belgrad tarafının kırk kadar yelkenli ile katıldığı bu savaşta üç Türk gemisi batmış, dördü de Macarların eline geçmiştir. Ayrıca Türk donanmasının yenilmesi Belgrad muhafızlarının maneviyatını

¹¹⁸ Zinkeisen, *a.g.e.*, c:II,s.84.

¹¹⁹ İbn-i Kema, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.127., Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbar*, s.108.

¹²⁰ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.16.

¹²¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbar*, s.108.

¹²² Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.80.

¹²³ Ahmet Bahaüddin, *Cizyedar-zâde Tarihi*, Esat Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) No:2403, vr. 205a.

¹²⁴ Neşri, *Cihannüma*, s.320.

¹²⁵ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.16; Clot, *a.g.e.*, s.87.

¹²⁶ Tansel, *a.g.e.*, s.122.

¹²⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbar*, s.108.

¹²⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.15.

da yükseltmiştir.¹²⁹ Bu sırada yardıma gelen Huniadi'nin de ordusu Belgrad içine girmeye başlamıştır. Donanması yenilen Fatih Macar kuvvetlerinin tamamının içeri girmesine mani olmak amacıyla ordunun hücumu kalkmasını emretmiştir.¹³⁰ Fakat ordu yorgundur. Çünkü bir gün önce akşama kadar savaşmış ve ciddi bir kazanımda elde edilememiştir. Hatta Karaca Paşa'nın bulunduğu top metrisine bir düşman güllesi isabet etmiş kopan bir parça Paşa'ya isabet etmiş ve Karaca Paşa şehit düşmüştür.¹³¹ 21 Temmuz günü Belgrad'da¹³² seher vaktinde Türk ordusu hücumu kalkmıştır. Kara tarafındaki hendeği doldurmuş olan Türk muhasara kuvvetleri şiddetli bir hücum neticesinde Belgrad'a girdikleri¹³³ sırada Huniadi'nin ordusuyla ve Belgrad muhafızları ile şiddetli bir mücadele gerçekleşmiştir.¹³⁴ İdris-i Bitlisî içeri giren Türk asker sayısının 500 kadar olduğunu yazmaktadır.¹³⁵ İçeri giren Türk kuvvetleri büyük bir sevinç ile şehri yağma derdine düşmüşlerdir. Tursun Bey bunlar için "*Bu gurur ile (şehre girme) gönüllerine tama-i dünya düşüp birbirine katlanmadın şehre yağmaya başladılar*" der.¹³⁶ Tursun'un ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Türk askeri şehre girip yağmaya başlayınca kalenin fethedildiğine inanmışlardır. Aslında bu, Türk ordusunun ciddi bir yanılgısından başka bir şey değildir. Nitekim İbn-i Kemal "*Kal'ayı feth ettük deyu mesrur oldular, küffâr mahkur oldu sanup mağrur oldular*"¹³⁷ der. Büyük ihtimalle Osmanlı ordusu kale içerisine girdikten sonra savaş düzeninden kopmuş ve disiplinden uzaklaşmıştır. Neticesinde kaleyi fethettik düşüncesiyle yağma yapmaya başladılar. Fakat bu Fatih'in ordusu için aslında bir geri çekilmenin başlangıcını teşkil edecektir. Çünkü bir gece önce şehre otuz bin kadar Macar askeri girmiş ve tertibat almıştır.¹³⁸ Huniadi surların top gülleleri ile yıkıldığını, hendeklerin hızlı bir şekilde toprakla doldurulduğunu görünce şehrin düşmesinden endişelenip gizlice nehri geçip şehre girmiş ve askerleri ile mevzilenmeyi başarmıştır.¹³⁹ Huniadi içeriye giren Osmanlı kuvvetleri ile geridekilerin irtibatını kesmek istemektedir.¹⁴⁰ Böylece Osmanlı ordusu içinde bir bozgunun başlaması amaçlanmıştır. Ayrıca Fransisken tarikatı papazlarından Kapistrano'nun teşviki ile gayrete gelen Haçlılar¹⁴¹, topla yıkılmış gediklerden geçip, şehrin içine giren yeniçerileri mağlub, azapları da geri çekilmeye mecbur ettiler. Yeteri kadar Türk askerinin içeriye girdiğini görünce gedikleri kapatarak Türk kuvvetlerini ikiye böldüler.¹⁴² İdris-i Bitlisî kaleye girenlerin hepsinin öldürüldüğünü

¹²⁹ Tansel, *a.g.e.*, s.123.

¹³⁰ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.81.

¹³¹ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.129., Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, s.109., Tansel, *a.g.e.*, s.124.

¹³² İnalçık, *Osmanlılar ve Haçlılar*, s.129.; Tansel, *a.g.e.*, s.124.

¹³³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.81.

¹³⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.16.

¹³⁵ İdris-i Bitlisî, *Hest-Bihişt*, vr. 98a.

¹³⁶ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.81

¹³⁷ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.130

¹³⁸ *Kritovulos bu sayıyı 4.000 olarak vermektedir.* Bkz. Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.345.; *İbn-i Kemal ise 30.000 olarak vermektedir.* Bkz. VII, s.130.

¹³⁹ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.345.

¹⁴⁰ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.130; Clot, *a.g.e.*, s.88-89.

¹⁴¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.27.

¹⁴² Tansel, *a.g.e.*, s.124.

nakletmektedir.¹⁴³ Belgrad içindekiler de şehri çok cesurca savunmuşlardır. Surların yıkılan kısımlarında kalaslarla taş ve tahta gibi her türlü malzeme ile barikat kurmuşlardır. Sur içinde derin hendekler kazıp duvarlar inşa etmişlerdir.¹⁴⁴

Surların dışında da şiddetli bir savaş başlamıştır. Türklerin bir hilesinden endişe eden Huniadi dışarıdaki kuvvetlerine yerlerinden ayrılmamalarını emretmiştir. Fakat bu kuvvetler Türk tarafına doğru bir hücumla geçmiştir.¹⁴⁵ Fatih düşmanı meydana çekerek imha etmek maksadıyla kale dibindeki askerlerin geri çekilmesi emrini verir.¹⁴⁶ Böylece düşman kuvvetleri Türk ordugâhına doğru çekilecek ve imha edilecektir.¹⁴⁷ Fakat Huniadi Fatih'in bu stratejisini anlayarak hemen ordusunun imdadına yetişmiştir. Frankoi Vilmos eğer Huniadi'nin ordusunun imdadına koşmasaydı çok zor durumda kalacağını yazmaktadır. Macar tarihçi Salamon Ferencz ise bunun Huniadi'nin planlı bir hareketi olduğunu nakletmektedir.¹⁴⁸ Durum her ne olursa olsun düşman kuvvetleri Türk ordugâhına doğru ilerlemeye başlamışlardır.¹⁴⁹ Kritovulos Belgrad müdafilerinin Türk toplarının yanına kadar gelerek ordugâhı yağmaladıklarını anlatmaktadır. Ordugâhın yağmalanmasının Fatih'in ileri atılıp saldırmasıyla engellediğini nakletmektedir.¹⁵⁰

Vezirler Sultana ordugâhı terk etmesini ve emin bir yere çekilmesini telkin ettiler, Fakat Fatih Sultan Mehmed “*Düşmenden yüz döndürmek sungun nişanudur, benim hód elhamdülillah el-Hâk ya'lu*¹⁵¹ hükmince ikbalim âlidür, ibdâr nasib-i düşmendür”¹⁵² diyerek düşmanın bu hâli karşısında bizzat öne atılarak düşmana hücum etmiştir. Böylece Osmanlılar ordugâha hücum eden öndeki düşman kuvvetlerini geri püskürttüler ve kılıçtan geçirdiler.¹⁵³ Fakat durum ordu genelinde parlak değildir. Yeniçeri askeri savaş düzeninden kopmuş, piyade ve süvariler dağılarak birer tarafa sığınmıştır.¹⁵⁴ Yeniçeri ağası Sultanın “*haşem-i hüsmundan*”¹⁵⁵ korkup düşman üzerine at sürmüştür. İdris-i Bitlisî'nin naklettiğine göre; Sultan askerinin dağılması ve geri çekilmesi karşısında o kadar hiddetlenmişti ki hırsından dudakları çatlamış ve kanamıştı.¹⁵⁶ İleri atılan bu kahraman Osmanlı padişahının bir yanında Özgüroğlu İsa Bey, bir yanında da İshak Beyoğlu İsa Bey vardır.¹⁵⁷ Bu iki kahraman, padişahı yalnız bırakmamışlardır.¹⁵⁸ Düşman askeri tek hedef olarak Osmanlı sultanını seçmiş ve ona doğru gelmektedir. Padişah üzerine gelen birkaç kişiyi öldürmeye

¹⁴³İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihişt*, vr. 98a .

¹⁴⁴ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.345; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.1, s.472- 473.

¹⁴⁵Tansel, *a.g.e.*, s.125

¹⁴⁶ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.131.

¹⁴⁷ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.82.

¹⁴⁸ Tansel, *a.g.e.*, s.125.

¹⁴⁹ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.131.

¹⁵⁰ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.351.

¹⁵¹ *Hak üstündür O'na üstün gelinmez*

¹⁵² Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.82.

¹⁵³ Rûhî, *Rûhî Tarihi*, s.452.

¹⁵⁴ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.132.

¹⁵⁵ İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s.132.

¹⁵⁶ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihişt*, vr. 98a.

¹⁵⁷ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.133.

¹⁵⁸ Tansel, *a.g.e.*, s.126.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

muvaffak olmuştur. Tam bu sırada alınından ve dizinden yaralanmıştır.¹⁵⁹ Yeniçeri ağası da bir düşman süvari askeri tarafından bu sırada şehit edilmiştir. İbn-i Kemal Yeniçeri ağasını şehit eden süvari için bir elinde ağanın atı diğer elinde kılıcı Sultan'a saldırdığını ve Sultanın bunu öldürdüğünü nakleder.¹⁶⁰

Fatih'in düşman ordusunun üzerine atılması ve cesareti büyük bir bozgunu önlemiştir. Yeniden toparlanan ordu tekrar taarruza geçmiştir. Bu arada padişah bin bir güçlkle ikna edilip tehlikeli bölgeden uzaklaştırılmıştır.¹⁶¹ Taarruza geçen Türk ordusu düşmanı ordugâhtan uzaklaştırarak kaleye kadar sürmüştür.¹⁶² Bu taarruz sırasında Huniadi¹⁶³ ve Papaz Kapistrano'da ağır yaralanmışlardır. Belgrad'a sığınan düşman kuvvetleri tekrar bir hücumla cesaret edememişlerdir. Çünkü ciddi kayıplar vermişlerdir.¹⁶⁴ Türk ordusu da bir hayli yıpranmış ve kayıp vermiştir. Ayrıca Dayı Karaca Bey'in ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın şehit düşmeleri de ordunun maneviyatının bozulmasına neden olmuştur. Hammer Türk ordusunun kaybını 24.000¹⁶⁵ olarak verirken İdris-i Bitlisî birkaç bin der.¹⁶⁶ Yine Hammer'in ifadesiyle Türk ordusunun 300 topu Belgrad müdafilerinin eline geçmiştir.¹⁶⁷ Türk ordusunun yıpranması ve Belgrad'ın bu şartlar altında alınamayacağı harp meclisinde münakaşa ve müzakere edilerek muhasaranın kaldırılmasına karar verilmiştir. Böylece Osmanlı ordusu muhasarayı kaldırarak geri dönmüştür.¹⁶⁸

Türk ordusu bir kere daha Belgrad önünden dönmek zorunda kalmıştır. Muhasara başarılı olmamıştır. Tursun Bey; "*Kal'a dahi edna hamle ile feth olmak karib idi, ammâ gice yetiştî. Padişah-ı âtîfet-şi'ar bu feth-i mübin ile iktifa etti.*" ifadelerini kullanarak sanki Türk ordusunun savaştan muzaffer ayrıldığı gibi bir izlenim vermektedir.¹⁶⁹ Oruç Bey ise "*Allah'ın iradesi ve takdirinde vardı bu sebeple nasip olmadı*" deyip Fatih'in muhasarayı kaldırdığını nakleder.¹⁷⁰ Huniadi savaşta aldığı yaralardan ötürü 11 Ağustos 1456'da ölmüştür.¹⁷¹

Muhasaranın başarısız olmasında birkaç husus dikkati çekmektedir. Öncelikle Türk kumandanları arasında bir fikir birliği yoktur. Nitekim şehit olan Karaca Bey'in teklifi kabul görmemiştir. Hatta kendisini Padişaha yaranmakla suçlamışlardır bazıları da düşman güçlerini küçümsemiştir. Dolayısıyla bu olaylardan kumandanlar arasında bir rekabet olduğu ve bunun savaş organizasyonunun istenilen şekilde kurulamamasında etkili olduğu

¹⁵⁹ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.133.

¹⁶⁰ İbn-i Kemal, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁶¹ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c.III, s.19.

¹⁶² Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.148; İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 98a

¹⁶³ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, s.114.

¹⁶⁴ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.133-134.

¹⁶⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, s.27.

¹⁶⁶ İdris-i Bitlisî, *Heşt-Bihîşt*, vr. 98.

¹⁶⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, s.27.

¹⁶⁸ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII, s.134., Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s.109.

¹⁶⁹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.83.

¹⁷⁰ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, s.114.

¹⁷¹ Âlî, *Huniadi'nin gözüne ok girdiğini nakletmektedir*. Bkz: Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s.109.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.18.

görülmektedir. Nitekim bütün Türk kaynakları içeri giren yeniçeri hücum kolunun takviye edilmemiş ve yalnız bırakılmış olduğunu göstermektedir. Belki Karaca Beyin vefatı, Rumeli askerlerini hareketsiz bırakmıştır. Neşri'nin sebebini izah etmeden naklettiği, Rumeli kuvvetlerinin isteksiz savaşmaları meselesi ilginçtir.¹⁷² Bu da komutanlar arasındaki fikir ayrılığının bir neticesi olması ile izah edilebilir. Padişahın yeniçerilerin savaş meydanında dağılması ve ortalarda gözükmemesinden dolayı Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yı ağır şekilde azarlaması ve son çare olarak ordunun geri çekilmesini engellemek için Sultanın kendisinin bizzat ileri atılması dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu olay bir taraftan orduda disiplin eksikliğini, diğer taraftan kale içindeki olaylardan hatta muharebenin cereyan tarzından kimsenin, bilhassa hassa kıtası olan yeniçeri ileri gelenlerinin haberdar olmadıklarını ve muharebe bitmiş anlayışıyla yeniçeriye yağma için izin verdiklerini gösterir. Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad aleyhine olan son seferi böylelikle son bulmuştur.

Sırbistan'ın İlhakı

Osmanlı ordusunun Belgrad'tan avdet etmesinden sonra George Brankoviç tekrar Sırbistan'a geri dönmüştür.¹⁷³ Brankoviç ile Huniadi'nin kayınbiraderi bulunan Belgrad valisi Michail Szylagyi arasında husumet olduğundan Michail Szylagyi bir aralık Brankoviç'i hapsedmiş ve otuz bin altınını aldıktan sonra serbest bırakmıştır.¹⁷⁴ İhtiyar Brankoviç 1457 senesinde ölmüş, Greguvar, Etyen (İstefan), Lazar isimlerinde üç erkek ve Sultan II. Murad'dan dul kalmış olan Mara (Meryem Sultan) isminde bir kız evladı kalmıştır.¹⁷⁵ Brankoviç'in ölümünden sonra Sırbistan yönetimini üçüncü oğlu Lazar üstlenmiştir.¹⁷⁶ Lazar, kendisine karşı çıkmaları ihtimaline binaen kör olan iki kardeşini Sırbistan'dan uzaklaştırmış,¹⁷⁷ ayrıca annesi İren'i de zehirletmiştir.¹⁷⁸ Ayrıca Osmanlılara

¹⁷² Neşri, *Cihannüma*, s.321.

¹⁷³ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.353.

¹⁷⁴ *Bu olay iki asil Macar ailesi; Michail Szylagyi'nin evlilik yoluyla akrabalık ilişkisi kurduğu Huniadi ailesiyle Brankoviç'in akrabası olan Cilley ailesi arasındaki husumetten kaynaklanmaktaydı. Ancak düşmanlığı büyüten başka bir olay daha yaşanmıştı. Brankoviç'in adamları Belgrad dışında Michail szylagyi'ye saldırmışlar bu saldırı esnasında Michail'in kardeşi Ladislaus'u öldürmüşlerdi. Bkz. Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.353.*

¹⁷⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.19.

¹⁷⁶ *Aslında Georges Brankoviç'in vasiyetinden dolayı hükümetin başına dul eşi İrene geçmiştir. Fakat İrene hükümdarlığa kör oğlu Greguar'ı geçirmek isteyince buna kızan Lazar annesini zehirletmiş bunun üzerine Greguar ve kız kardeşi de Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Bkz. Tansel, *a.g.e.*, s.128.*

¹⁷⁷ *Oğul Greguar ve Mara Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Mara (1412-1487) 1435'ten itibaren II. Murat'ın eşlerinden biriydi. Mara eşinin ölümünden sonra Sırbistan'a babasının yanına döndü, ancak üvey oğlu II. Mehmet ile ilişkisini kesmedi. Evlilik yoluyla siyasi destek arayan Bizans İmparatoru XI. Konstantinos'un evlenme teklifini reddetti. Mara Brankoviç İstanbul'a geri döndüğünde Fatih ile sevgi ve saygıya dayalı ilişkisini hayatının son yıllarına kadar sürdürdü. Bkz. Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.355. Mara, son dönemlerinde Serez civarındaki Yezevo malikanesinde ölüncüye kadar bir kraliçe gibi yaşadı. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.19.*

¹⁷⁸ *Kritovulos İren'in Lazar'ın yaptıkları karşısında üzüntüden ve kederinden öldüğünü nakleder. Bkz. Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s.355-357.*

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

tâbi olduğunu ilan ederek her yıl 20 bin altın vergi vermeyi kabul etmiştir.¹⁷⁹ Fakat Lazar, bir yıl sonra (1458) ölmüştür¹⁸⁰ ve sahip olduğu yerler, erkek varisi olmadığından eşi Helena Palaeologova ile küçük yaştaki kızına kalmıştır. Helena, elinden alınması ihtimalini düşünerek Sırbistan'ı malikâne olarak Papa'ya hediye etmiş ve kızını da Bosna kralının oğluyla evlendirmiştir.¹⁸¹ Lazar'ın ölümü üzerine sınır kumandanı Ali Bey (Bir rivayete göre de oğlu Ahmet Bey), verilen emir üzerine, Sırbistan'a girmiştir.¹⁸² Bu sırada Mahmut Paşa, Ortodoks Sırp beylerini gizlice memleketi Papa'ya hediye eden Helena aleyhine kıskırtmıştır. Böylece onlar, derhal ayaklandılar ve Mahmut Paşa'nın kardeşi Michail Abogovitch'i kendilerine reis yaparak Semendire'ye davet etmişlerdir¹⁸³ ve muhalefete başlamışlardır. Bu ayaklanma üzerine Helena, kurnazca davranıp yumuşaklık göstermiş ve hile ile Michail Abogovitch'i Semendire kalesine getirttikten sonra onu yakalatıp Macaristan'a göndermiştir¹⁸⁴ böylece isyanı bastırmıştır.

Osmanlı hükümdarı cereyan eden bu olaylar üzerine Sırbistan sorununu kesin olarak çözmeye karar vermiştir. Bu amaçla Fatih Sultan Mehmed 1458'de Mora seferine giderken Mahmut Paşa'nın emrine bir miktar Yeniçeri kuvveti vererek Sırbistan'a göndermiştir.¹⁸⁵ Mahmut Paşa, Sırp başkenti Semendire çevresindeki bazı önemli kaleleri aldıktan sonra Semendire'yi kuşatmıştır ve şehrin varoşlarını ele geçirmiştir. Fakat kale alınmamıştır.¹⁸⁶ Semendire'den hareket eden Mahmut Paşa Semendire çayı ile Belgrad arasındaki Fatih Sultan Mehmed'in fethetmiş olduğu Güzelcehisar kalesini tamir ettirip içine muhafızlar yerleştirmiş ve sonra da gümüş madenleriyle ünlü olan Ostroviç (Sivricehisar)'ı ikinci kez ele geçirmiştir.¹⁸⁷ Mahmut Paşa, daha sonra demir madenleriyle ünlü Rodnik¹⁸⁸ ve yörelerini de ele geçirdikten sonra daha önce Osmanlıların fethettiği Sabaç (Böğürdelen)'i almıştır.¹⁸⁹ Bu arada Macaristan'a da bir akın düzenlemiştir. Mora seferinden dönmüş olan Fatih Sultan Mehmed , Mahmut Paşa ile Üsküp'te buluşmuştur.¹⁹⁰ Bu esnada saldırıya geçen Macarlar da yenilgiye uğratılmışlardır.¹⁹¹

Fatih Sultan Mehmed , Sırbistan ve Semendire'nin alınmadan Balkanlarda yapılan fetihlerin kalıcı ve etkili olmayacağını düşünmektedir. Bu sebeple Mahmut Paşa'dan Sırbistan'ın fethinin gerçekleştirilmesini emretmiştir.¹⁹² Bu sırada Mahmut Paşa, Osmanlı'ya karşı isyan eden Pizren'i itaat altına almakla meşguldür. Padişahın buyruğu üzerine Mahmut Paşa, derhal Semendire'ye yürüyerek şehri kuşatan kuvvetlere

¹⁷⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.34.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.19.

¹⁸⁰ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008, s.145.

¹⁸¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:III, s.34.

¹⁸² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.19.

¹⁸³ Zinkeisen, *a.g.e.*, c:II, s.115.

¹⁸⁴ Tansel, *a.g.e.*, s.129.

¹⁸⁵ *1.000 yeniçeri vermiştir*. Bkz. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.91.

¹⁸⁶ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.95-96.

¹⁸⁷ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.97.

¹⁸⁸ Tursun Bey, *a.g.e.*, s.97.

¹⁸⁹ Tursun Bey, *a.g.e.*, s.97-98.

¹⁹⁰ Hoca Saadettin, *Tâc'üt-Tevârih*, c:III, s.35.

¹⁹¹ İnalçık, *Osmanlılar ve Haçlılar*, s.130.; Tansel, *a.g.e.*, s.131.

¹⁹² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.20.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

katılmıştır.¹⁹³ Direnmeden ümidini kesen Helena,¹⁹⁴ “hazineleryle bir yere gitmek” şartıyla teslim olmuştur, daha sonra da diğer kaleler alınmıştır. (8 Kasım 1459).¹⁹⁵ Böylece Sırbistan, Osmanlı devletinin bir sancağı olarak “*Semendire Sancak Beyliği*” adıyla bir akıncı kumandanına verilmiştir.¹⁹⁶ Semendire, Belgrad’ın fethine kadar Macaristan’a yapılacak akınlar ve kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı iyi bir üs durumuna getirilmiştir.¹⁹⁷

SONUÇ

Sırbistan Osmanlı hakimiyetine alındıktan sonra “Semendire Sancağı” olarak teşkilatlandırılmış ve Rumeli Eyaleti’ne bağlanmıştır.¹⁹⁸ 1541 yılında Budin’in Osmanlı hakimiyetine girmesiyle beraber Semendire Sancağı yeni kurulan Budin Eyaleti’ne bağlanmıştır.¹⁹⁹ Budin Eyaleti’nin 1688 yılında elden çıkması üzerine 1707 yılına kadar müstakil yazılan Semendire Sancağı daha sonra Temeşvar Eyaleti’ne bağlanmıştır.²⁰⁰ Semendire, Belgrad’ın fethine kadar Macaristan’a yapılan seferlerde Osmanlı orduları için en önemli askerî üs olmuştur. Semendire Balkanlarda Osmanlı’nın kuzey sınırlarının güvenliğinin sağlanmasında da önemli bir yere sahip olmuştur. 1521 yılında Belgrad’ın Osmanlı hakimiyetine girmesine kadar önemini korumuştur. Belgrad’ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra da Semendire sancak statüsüne devam etmiş, Belgrad sancağın merkezi haline getirilmiştir.²⁰¹ Sırbistan toprakları Macaristan’a ve Orta Avrupa’ya açılan bir kapı gibidir. Bu nedenle Sırbistan coğrafyası Osmanlı’nın Balkan ve Orta Avrupa fetih politikasında ayrı bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

Ahmet Bahaüddin, *Cizyedar-zâde Tarihi*, Esat Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) No:2403.

Ammianus Marcellinus, *The Survivin Books of The History of Ammianus Marcellinus Book XIV, Caonstantius and Gallus* (translated by John C. Rolfe), Volume 1, London 1935.

¹⁹³ *Sefere Fatih’in katıldığını nakleden eserler de var.* Bkz: Tursun Bey, *Tarih-i Ebu’l-Feth*, s.104-105.; Hoca Saadettin, *Tâc’üt-Tevârih*, c.III, s.36-37., Enverî, *Düstürnâme-i Enverî*, s.55.

¹⁹⁴ *Helena bundan sonra 476’da çekildiği manastırda ölmüştür.* Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.20.

¹⁹⁵ Zinkeisen, *a.g.e.*, c:II, s.117.; İnalçık, *Osmanlılar ve Haçlılar*, s.130.

¹⁹⁶ Osmanlı hakimiyetinde Semendire Sancağının idarî yapılanması için bkz: İlhan Türkmen, *a.g.t.*, s.37

¹⁹⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, c:II, s.21

¹⁹⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, c.5, İstanbul 1992, s.349.

¹⁹⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, c.5, s.349

²⁰⁰ Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad*, s.39. Budin Eyaleti için ayrıca bkz: M. Cavid Baysun, “Budın” *İA*, c.II, s.748-760; Geza David, “Budın” *TDVİA*, c.VI, s. 344-348; . Tayyip Gökbilgin, “Kara Üveys Paşa’nın Budin Beylerbeyliği”, *İÜFD*, c.II, sayı:3-4, s.17-34.

²⁰¹ Hacısalihlioğlu, *a.g.m.*, s.122.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

Ammianus Marcellinius, (translated by C. D. Yonge), *The Roman history of Ammianus Marcellinus, during the reigns of the emperors Constantius, Julian, Jovianus, Valentinian, and Valens*, London 1894.

Aşık Paşazâde; *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Âmire, 1332

Bertrandon de La Broquiere; *Bertrandon de La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, çev: İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Cassius Dio Cocceianus, *Dio's Roman History*, (translated by Earnest Cary), London 1914.

Dukas; *Bizans Tarihi*, çev. VL. Miroğlu, İstanbul Matbaası, 1956

Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, (Haz: Necdet Öztürk), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003

Gelibolulu Mustafa Âlî; *Kühû'l-Ahbar*, c:II, (Fatih Sultan Mehmet Devri) (Haz: M. Hüdâi Şentürk), TTK, Ankara, 2003

Hoca Saadettin Efendi, *Tâc'üt-Tevârih*, c.II, neşr. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı, 1979

İbn-i Kemal; *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, (Hazırlayan Şerafettin Turan), TTK, Ankara 1991

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, VII, Sa'di Terc., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TMSK), No:196

Kıvâmî; *Fetihname*, (Haz.C. Vedat Uygur), İstanbul, 2007

Kritovulos; *Kritovulos Tarihi*, (çev: Ari Çokona), Heyemola Yayınları, İstanbul 2012

Kritovulos; *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, (Karolidi Terc.) İstanbul 1328.

Mevlana Mehmed Neşrî, *Cihannüma*, neşr. Necdet Öztürk Çamlıca Yayınları, 2008.

Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, neşr. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, 2008

Rûhî; *Rûhî Tarihi*, neşr. Yaşar Yücel, Halil E. Cengiz, TTK, 1992

Tursun Bey; *Tarih-i Ebu'l-Feth* (Haz:Mertol Tulum), İstanbul 1977.

Araştırma Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, c.5, İstanbul 1992.

AKIN, Hicran Yusufoglu, "II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad Kuşatmaları Üzerine Kaynak Değerlendirmesi" *X. Türk Tarih Kongresi*, TTK, 1993, ss.1159-1169.

BABINGER, Franz, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamani*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2008.

BAYSUN, M. Cavid, Budin, *TDVİA*, c.2, 1989, s.748-760.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.1, TTK, Ankara, 2010.

Osmanlı Kroniklerine Göre Fatih Sultan Mehmed Dönemi Sırbistan Seferleri / İlhan TÜRKMEN

- CLOT, Andre, *İki Kitanın ve Denizin Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed*, çev. Necla Işık, Doğan Egmont Yayıncılık, 2012.
- ĆOROVIC, Vladimir, *Istorija Srba, Niš, Zograf* 2004.
- ÇALDAK, Süleyman, “Taşköprülüzâde’nin Mevzû’âtı’l Ulûm’undaki İlimler Tasnifi Üzerine” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.15, sayı.2, Elazığ 2005, s.115-146.
- DAVID, Geza, “Budin” *TDVİA*, c.VI, 1992, s. 344-348.
- DİRİMTEKİN, Feridun, “Belgrad’ın İki Muhasarası”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II, İstanbul 1956.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, Kara Üveys Paşa’nın Budin Beylerbeyliği, *İÜEF Tarih Dergisi*, II(3-4), 1952, S.17-34.
- HACISALİHLİOĞLU, Mehmet, “Sırbistan Tarihi” c.37, *TDVİA*, 2009, s.121-126.
- HAMMER, J. V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, c:II, Üçdal Neşriyat, 1993.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlılar ve Haçlılar*, Alfa Yayınları, 2014.
- JORGA, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, 2012.
- KURT, Halil, “Sırbistan”, c.37, *TDVİA*, 2009, s.120-121.
- PEISKER, T., “The Expansion of the Slavs”, ed: John Bagnell Bury, *The Cambridge Mediaval History, Volum II, The Rise of the Saracens ant the Foundation of the Western Empire*, New York 1913, S.302-329.
- SCHMIDT, Ludwig, “Attila”, ed: John Bagnell Bury, *The Cambridge Mediaval History, Volum I, The Christian Roman Empire ant The Foundation of the Teutonic Kingdoms*, New York 1911, s.360-365.
- SOLOVIEV, Alexander, *Zakonik Cara Stefana Dušana 1349 i 1354*, Beograd, 1960.
- TANSEL, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, TTK, Ankara 1999.
- TÜRKMEN, İlhan, “II. Murad’ın Belgrad Muhasarası”, *History Studies*, 6/1, Ocak 2014, s.189- 198.
- TÜRKMEN, İlhan, “Osmanlı Devleti’nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/28, Güz 2013, s.451- 458.
- TÜRKMEN, İlhan, XVI. Yüzyılda Belgrad Kazası, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- ZINKEISEN, *Geschichte Des Osmanischen Reiches in Europa*, c:II, Gotha 1845.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

**BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK OKULLARINDA LATİN HARFLERİNİN
UYGULANMA SÜRECİ VE SONRASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
DESTEĞİ***

**The Process Of Application Of Latin Alphabet in Turkish Schools in Bulgaria
And Support Of Turkey Afterwards**

Bülent YILDIRIM**

ÖZET

Osmanlı Devleti özellikle XIX. Yüzyıldan itibaren Balkanlar'da büyük toprak kayıpları yaşamış ve bu bölgede kurulan yeni ulus devletler de, yaklaşık 5 asırdır bu coğrafyada yaşayan Türk ve Müslüman nüfusa karşı hiç de hoşgörülü davranmamıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden miras kalan problemlerinden bir tanesi de sınırları dışında kalan Türklerin hak ve hukukunu korumaya çalışmaktır. Ayrıca Türkiye'de yapılan inkılapların ve yeniliklerin sınırlarımız dışında kalan Balkanlarda ki Müslüman Türk azınlığa benimsetilmesi Türkiye Türkleri ile kültürel irtibatlarının kopmaması için gerekli görülüyordu. Çalışma da Balkanlarda demografik olarak en fazla Türk azınlığa sahip olan Bulgaristan'daki Türklerin Latin harflerine geçiş süreci Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve konuyla ilgili literatür taranarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Bulgaristan, Latin Alfabesi, Türk Öğretmenler Birliği

ABSTRACT

The Ottoman Empire faced mass land losses in the Balkans especially in the 19th century. Newly established nation states were not tolerant towards Muslim and Turkish population who had been living the region for more than 5 centuries. One of the questions that young Turkish Republic inherited from the Ottoman Empire was protecting the rights of Turkish population that remained beyond its borders. Besides, the Muslim-Turkish minority's adaptation of the reformation and novelties made in Turkey in the Balkans was thought to be essential in order to maintain cultural ties with them. In this study the transition of Turks in Bulgaria, which has the highest percentage of Turkish minority, to

* "II. Uluslararası Balkanlar ve Göç Kongresi" (23-24 Ekim 2013) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, bulentyildirim@trakya.edu.tr

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında
Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

Latin alphabet was analysed scanning Prime Ministry Republic Archive and related literature.

Keywords: Republic of Turkey, Bulgaria, Latin Alphabet, Union of Turkish Teachers.

Giriş

1878'e kadar bir bütün olarak beş yüz yıl Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan Bulgaristan Balkanlarda en fazla Türk nüfusa sahip ülke olmuştur. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar Müslüman Türk nüfus Bulgar kaynaklarına göre de nüfusun çoğunluğunu oluşturmuştur¹. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgaristan'daki Müslüman Türk halkına yönelik sistematik katliamlar² yapılması ve bunun sonucunda meydana gelen göç ile Bulgarlar Bulgaristan'da çoğunluk haline gelmişlerdir³.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Bulgaristan Osmanlı Devleti idaresinden fiilen çıkmış ve Bulgaristan Emareti yani Bulgar Prensiği kurulmuştur. Ülkede kalan Müslüman ve Türk nüfus için ise yeni bir dönem başlamıştır. Berlin Anlaşması ve Tırnova Anayasası⁴ ile bazı temel haklara hukuken sahip olan ülkedeki Müslüman Türk azınlığı eğitim ve kültür hayatını devam ettirebilmek için büyük çaba göstermiştir.

Berlin Anlaşması'nın 5. Maddesi ile Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfusun azınlık hakları ile millî kültür kurumlarını koruma hakkı tanınmış olmasına rağmen 1877-1886 yılları arasında Türk mektep ve medrese binalarının 1500 kadarı yakılıp yıkılmıştır. Geri kalan Türk okullarının bir kısmı da yeni kurulan Bulgar Prensiği'nin resmî daireleri, kışalaları, postaneleri, karakolları, tiyatroları gibi kurumları için Türk azınlığın elinden alınarak karşılıksız olarak devletleştirilmiştir. Bu duruma karşı Osmanlı Devleti Bulgar Hükümeti'ne çeşitli protesto notaları göndermiş hatta Berlin Anlaşması'nın imzacı devletlerine de müracaat etmiş fakat olumlu bir sonuç elde edememiştir. 1879-1880 yıllarından itibaren Bulgaristan'daki Türk okullarının yeniden toparlanma süreci başlamış,

¹ G. Th. Danailof, **Bulgaristan Nüfus İstatistiklerine Ait Tetkikler**, (Çeviren İbrahim Darcan), Başvekalet Matbaası, Ankara 1937, s. 26.

² 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Türklerin Bulgaristan'dan göçü ve uğradığı katliamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, (Çeviren, Bilge Umar) İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 68-92

³ Rusçuk'taki İngiliz Konsolosu Sir R. Dalryell'in 1869 tarihli "gizli" raporuna göre Tuna Vilayeti'nde 1.640.000 Müslüman Türk, 1.725.000 Bulgar ve diğerleri başlığı altında (Romen, Çingene, Yunan, Rus, Yahudi ve Ermeni) 135.000 olmak üzere toplam 3.500.000 nüfus yaşıyordu. Yine Rusçuktaki Fransız konsolosu M. Aubaret'in 1876 tarihli raporuna göre de Tuna Vilayeti'nde 1.120.000 Müslüman Türk, 1.130.000 Bulgar, ve diğerleri başlığı altında da 103.500 nüfus yaşıyordu (Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, TTK. Yay., Ankara 1998, s. 88-89; Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s. 30).

⁴ Bulgaristan'ın ilk anayasası olan ve Emaret döneminde 1879'da yürürlüğe giren Tırnova Anayasası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Neriman Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prensiğinde Anayasa'nın İlanı: Tırnova Anayasası", **Eskiçağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Editör, Feridun Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 107-118.

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

bina ihtiyacını karşılamak amacıyla Türk halkı mescitleri, misafir odalarını, hatta eğitim öğretim yapılmaya uygun olmayan ambarları, okul haline getirip öğrencilerin hizmetine sunmuştur. 1894-1895 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde Bulgaristan'da Müslüman-Türk toplumunun toplam 1.300 ilk ve ortaokulu, bu kurumlarda görev yapan 1516 öğretmeni ve bu okullarda toplam 75.582 öğrencisi bulunmaktaydı. Ayrıca bu eğitim kurumlarının yanında 20 medrese de yer almaktaydı. Bu ders yılında Müslüman Türk okulları için 268.237 leva harcanmış bu paranın sadece 11.946 levası başka bir ifadeyle yaklaşık %4 kadarlık bir bölümü Bulgar hükümeti tarafından karşılanırken 256.291 levası yüzde olarak % 96'sı Türk-Müslüman Cemaati tarafından karşılanmıştır⁵.

Türk okullarındaki bu tablo Bulgaristan'ın resmen bağımsızlığını elde etmesinden sonra da pek bir değişiklik göstermemiş ancak Bulgar Devleti'nin bu azınlık okullarındaki denetimi ve yetkisi her geçen gün artmıştır. Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'yla Bulgaristan'daki müftülük örgütü yeniden düzenlenmiş ve bu düzenlemeye göre Türk okullarına Bulgar hükümetinin gerekli yardımları yapacağı taahhüt altına alınmıştır. Ancak uygulamada Bulgar hükümetleri üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirmemişlerdir.

Bu durum I. Dünya Savaşı sonrası Bulgaristan'ın imzaladığı Neuilly Barış Antlaşması'nın 54. Ve 55. Maddeleri ile kısmen değişmiştir. Bulgaristan'daki azınlıklarla ilgili bu maddelerde Türk azınlığın hayır kurumları, dinî ve sosyal kurumları, okullar ve diğer eğitim kurumları açmak, bunları yönetmek, denetlemek ve bu kurumlarda kendi dillerini serbestçe kullanmak hususunda Bulgarların faydalandığı bütün haklardan yararlanabilecekleri, azınlıklara kendi dillerinde eğitim verilmesi ve bu konuda Bulgarların gereken kolaylığı ve yardımı sağlaması öngörülmüştü⁶.

Uluslararası anlaşmaların ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın müttefik olmaları gibi sebeplerle Bulgar Halk Çiftçi Birliği'nin iktidarı döneminde ufak da olsa bir iyileşme olmakla birlikte 1923'te askeri darbeye iktidarı ele geçiren ve 1931'e kadar süren Demokratik Birliği koalisyonu döneminde yine pek çok sorun yaşanmıştır⁷.

Böyle bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti'nin 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı "*Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Kanun*"⁸u kabul etmesi ile Bulgaristan'daki Türk okulları için de yeni bir dönem başlamıştır.

⁵ Hüseyin Memişoğlu, **Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 75-76, 83, 132-134, 159-170.

⁶ Memişoğlu, **age.**, s. 130-131-133-134.

⁷ Çiftçi Birliği iktidarı ve Demokratik Birliği koalisyonu dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R. J. Crampton, **Bulgaristan Tarihi**, (Çev. Nuray Ekici) Jeopolitika Yay., İstanbul 2007, s. 130-143.

⁸ Türkiye'de alfabe değişikliği ve yeni harflerin uygulanması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1973; İsa Öztürk, **Harf Devrimi ve Sonuçları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998; Bilal Şimşir, **Türk Harf Devrimi Üzeri'ne İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Bulgaristan'daki Türk Okullarına Yaptığı Yardımlar

Bulgaristan'da 1906 yılında kurulan Türk Öğretmenler Birliği⁹ (Muallimini İslâmiye Cemiyet-i İttihadiyesi) teşkilatı Türkiye Cumhuriyeti'nde alfabe değişikliği yapılacağı haberini aldıktan sonra Ağustos 1928'de Lom kasabasında gerçekleştirilen 19. kongresinde 1928-1929 eğitim öğretim yılında Bulgaristan'daki Türk mekteplerinde Latin harfleriyle öğretime geçilmesi kararını almıştır. Bu amaçla Türk öğretmenlere 15 Eylül'den 30 Eylül'e kadar sürecek kursların açılmasına da karar verilmiştir. Türkiye'den de yeni yazı kursu vermek üzere öğretmen istenmiş ayrıca birkaç Bulgaristanlı Türk öğretmen de Edirne'ye kursa gönderilmiştir. Filibeli Öğretmenlerden Ahmet Şükrü Bey'de Bulgaristan Türk Mekteplerine mahsus bir alfabe hazırlamış ve 1928 yılı içinde Hasköy'de Çikago matbaasında bastırılmıştır. Bu şekilde yeni eğitim öğretim sezonunda Latin alfabesine geçiş sağlanmıştır¹⁰.

Okullarda bu şekilde hazırlıklar yapılırken Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni Türk harfleriyle ilgili kanun çıkmadan Bulgaristan'da 13 Ekim 1928'de Yanbolu'da yeni harflerle ilk Türkçe gazete olan "Yenilik" neşredilmiştir. Birinci sayısında yeni harflerin karşısına Bulgar harflerini, ikinci sayısında ise eski harfleri koyarak yayın yapan *Yenilik* gazetesi böylece Bulgaristan Türklerini yeni harflerle ilk tanıştıran gazete olmuştur¹¹.

Daha sonra yine 1928 yılı sonlarında *Turan* adlı bir gazete daha yeni harflerle yayına başladı. 1929 yılında bu iki gazeteye yeni Türk harfleri ile yayınlanan *Savaş, Rodop, Halk Sesi*, ve *Deliorman* gazeteleri katıldı. Bunlardan sonra *Özdilek* ve *İstikbal* adlı gazeteler çıkmaya başladı. *İntibah* gazetesi eski harflerle çıkmaya devam ediyordu¹².

1928 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'daki Büyükelçisi Atatürk'ün arkadaşı ve onunla birlikte Samsun'a çıkan ekipte yer alan Hüsrev Bey (Gerede) idi. Bu nedenle Atatürk'ün genç Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirdiği yeniliklerin Bulgaristan Türkleri arasında da yayılması için büyük gayret sarfediyordu. Bu arada Sofya'daki Başmüftülük yeni alfabeğe geçişe muhalif bir tutum takınmış ve Türk Öğretmenler Birliği'nin aldığı karara karşı Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı'ndan 10 Ekim 1928 tarihli bir genelge çıkarılmasını sağlamıştı. Bu genelge Arabî harflerle basılan kitapların 4 sene daha geçerli olacağını vurguluyor ve Latin harfleriyle yazılacak ders kitaplarının tasdik edilmeyeceğini

⁹ Bulgaristan'da Müslüman Türk azınlığa ait ilkokullarda, rüştiyelerde okunan dersler, okunan kitaplar öğretmenlerin inisiyatifine göre belirlenmekte ve her yerde farklılık göstermekteydi. Bütün bu sorunları sona erdirmek amacıyla 1906 senesinde Şumnu'da 23 Türk öğretmenin katılımıyla bir kongre düzenlenmiş ve daha sonra Türk Öğretmenler Birliği adıyla anılacak olan Muallimini İslâmiye Cemiyet-i İttihadiyesi bu kongre sonunda kurulmuştur (Osman Keskiöğlü, **Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 99-100).

¹⁰ Memişoğlu, *age.*, s. 172-173.

¹¹ Yusuf Kerim, "Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın (1865-1944)", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni Bildiriler**, TDK. yay., Ankara 1999, s. 181. (167-184)

¹² Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 138.

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

bildiriyordu. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın ve Büyükelçi Hüsrev Bey'in Bulgar yetkililerle görüşmeleri sonucu bu uygulamadan vazgeçilmiştir¹³.

Bu arada Türk Öğretmenler Birliği'yle, Türkiye'nin Sofya Elçiliği girişimlerini sürdürmüşler ve sonunda, 1930 Eylülünde, Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı, Türk azınlık okullarında Arap harflerinin yasaklandığını açıklamış, eski yazıyla eğitim yapacak olan okulların kapatılacağını duyurmuştur. *Deliorman* gazetesi bunu "Arapça yasaktır" başlıklı bir haberle kutlamış, Sofya Elçiliği de "tutucuların" yeni yazıya karşı direnişlerinin kırıldığını Ankara'ya rapor etmiş ve "*Bulgar Maarif Nezareti geçen seneki tamimine zeylen bu sene mekteplere yeni bir tamim daha tebliğ ederek, başlamak üzere olan bu sene-i tedrisiyede tedrisatın yeni harflerle yapılması mecburi olduğunu mektep idarelerine bir kerre daha hatırlatmıştır*" şeklinde bir ibare kullanmıştır. Böylece Bulgaristan'da yeni alfabeğe geçiş süreci tamamlanmıştır. Bu arada okullarda haftada birer ikişer saat Kur'an ve din dersleri eski yazıyla verilmeye devam etmiştir. Bunun dışında bütün eğitim öğretim yeni Türk harfleri ile yapıyordu. "Halk dersaneleri, alfabe kursları" yoluyla Türk harfleri halka da yayılıyordu. Bulgaristan Türk basını da genellikle yeni yazıyı benimsemişti. Böylece 1928'de başlayan alfabe kavgası 1930'da yenilikçilerin zaferiyle sonuçlanmıştı¹⁴.

Başından beri yeni harflerin Bulgaristan Türk azınlığında uygulanması için diplomatik çaba gösteren Türkiye Cumhuriyeti gerekli zeminin oluşmasıyla ilk defa Latin alfabesiyle eğitime geçecek Türk okullarına ve yeni harflerle yayın yapmak isteyen gazetelere Sofya Büyükelçiliği aracılığıyla doğrudan doğruya nakdî ve aynı yardımlarda bulunmuştur.

İlk yardımların 1928 yılı sonlarında Bulgaristan'daki gazetelere ulaşmaya başladığını yazışmalardan anlamaktayız. Matbuat Umum Müdürlüğü'nden Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Müsteşarlığı'na gönderilen 5 Aralık 1928 tarih ve 4722 numaralı yazıda Kilis'te *Kilis* ve Bulgaristan'da *Rehber* gazetelerine Başbakan'ın emri gereği gerekli miktarda yeni harflerin tedarik edildiği ve adı geçen gazetelere gönderildiği bildirilmektedir¹⁵.

Hariciye Vekâleti'nden Sofya Elçiliği'ne gönderilen 19.11.1929 tarih ve 77100/232 sayılı şifreli telgrafnâme Niğbolu Türk Rüştiye Mektebi'nin öksüz çocuklarına verilmek üzere 100 lira mukabili 9 İngiliz lirası 12 şilin ve 11 peni mukabili 6550 levanın İş Bankası vasıtasıyla gönderildiği bildirilmekte ve paranın teslim edildikten sonra makbuzunun gönderilmesi istenmektedir¹⁶. Sofya Elçiliği de Hariciye Vekâletine 14.02.1930 tarih ve 181-110 sayılı yazısıyla Niğbolu Türk Rüştiye Mektebi Müdürü tarafından verilen imzalı ve mühürlü teşekkür mektubunu göndermiştir¹⁷. Niğbolu Türk Rüştiye Mektebi müdürü 19 Ocak 1930 tarihli mektubunda, anavatanın siyasi sınırları dışında yaşayan kardeşlerini de düşünüp gözetmesinden duyduğu memnuniyet ve şükranlarını bildirerek dönemin Türkiye

¹³ Şimşir, *age.*, s. 129, 132.

¹⁴ Şimşir, *age.*, s. 139-140.

¹⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (BCA.), 030-0-010-000-000-83-547-17

¹⁶ **BCA.**, 030-0-010-000-000-240-618-3 lef 1

¹⁷ **BCA.**, 030-0-010-000-000-240-618-3 lef 2

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında
Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

Cumhuriyeti Başbakanı İsmet Paşa'ya bütün öğrenciler, öğretmenler ve encümen heyeti adına teşekkür etmiştir¹⁸.

Bu şekilde Sofya Elçiliğimiz vasıtasıyla Bulgaristan'daki Türk okullarından yardım talepleri gelmeye devam etmiştir. 20.10.1933 tarihli Suhindol mektep encümeni tarafından Elçiliğe yazılan bir mektupta Tırnova Sancağı dahilinde sadece Servi kazasının büyük ekseriyetle Türk halkından oluştuğu ve burada 20 bin Türk yaşadığı halde sancakta tam devreli bir Türk ilk mektebi bulunmadığını gören encümenlerinin 15 yıl önce Suhindol köyünde 7 sınıflı ilk mektebi açtıklarını belirtmekteydi. Adı geçen encümen Türkiye Cumhuriyeti'nde Harf İnkılabı'nın ardından bunu derhal kabul ve eğitime de bu şekilde başladıklarını bildirdikten sonra okulları hakkında ayrıntılı bilgiler vermekteydi. Verilen malumata göre okul 7 sınıf, 8 muallim ve 280 öğrenciden oluşmaktaydı. Ancak okul encümeni sadece halktan gelen destekle 154.000 levalık bir bütçe oluşturabiliyordu. Bu nedenle geçen sene olduğu gibi uygun görülecek bir yardımın yapılmasını talep ediyorlardı¹⁹. Bu istek üzerine; Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Tevfik Kamil Bey 3.11.1933 tarihli yazısıyla durumu Başvekâlet müsteşarı Kemal Beyefendi'ye bildirmiş, Başvekâlet de durumu uygun görerek 30.11.1933 tarihli yazıyla Suhindol Türk Mektebi Encümeni'ne verilmek üzere 300 liranın İş Bankası vasıtasıyla Elçilik namına gönderildiğini Sofya Elçiliği bildirmiştir²⁰. Dolayısıyla 20 Ekim tarihli mektupla gelen talep neredeyse 1 aylık bir zaman diliminde yerine getirilmiştir.

Bu şekildeki örnekleri artırmak mümkündür. Benzer şekilde Bulgaristan'da yeni harflerle yayın yapan gazete sahipleri ve başyazarları zaman zaman doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin o tarihteki Başbakanı İsmet İnönü'ye mektup göndererek gazetelerinin neşriyatlarını arttırmak için yardım talebinde bulunmuşlardır. Örneğin *Özdilek* gazetesinin mesul Müdürü Mehmet Ali ve Başyazarı Gültekin Beyler imzalı başbakan İsmet Paşa'ya gönderilen iki sayfalık mektupta ayda iki defa çıkarabildikleri *Özdilek* gazetesini ayda 4-5 defa çıkarmak için yardım istemektedirler²¹. Bu mektubun yanında *Özdilek* gazetesinden bir nüshada Başbakanlığa iletilmiştir.

1934 yılı başlarına kadar Türkiye Cumhuriyeti çok sayıda okula yardım ettiği gibi. *Rehber*, *Deliorman*, *Rodop*, *Özdilek*, *Turan*, *İstikbal*, *Halksesi*, *Karadeniz* adlarında çıkan 8 gazeteye de aynî ve nakdî yardımda bulunmuştur.

Bu dönemde Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin gayet iyi olması Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk okullarına ve Latin harfleri ile yayın yapan Türkçe gazetelere yardım edebilmesine olanak sağlamıştır.

Bu durum 1934 yılına kadar sürmüş Türk okulları ve gazeteleri yeni harfleri rahat bir şekilde kullanmıştır. 19 Mayıs 1934 yılında tutucu ve askerî faşist grupların düzenledikleri darbe ile parlamenter yönetim biçimi ortadan kaldırılmış, Bulgaristan'da monarşi faşist diktatörlüğü kurulmuştur. Darbeden hemen sonra iktidara gelen faşist

¹⁸ BCA., 030-0-010-000-000-240-618-3 lef 3

¹⁹ BCA., 030-0-010-000-000-241-631-29 lef 3

²⁰ BCA., 030-0-010-000-000-241-631-29 lef 1-2

²¹ BCA., 030-0-010-000-000-241-631-12 Tarih: 23.10 1933

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında
Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

eğilimli hükümet Tırnova Anayasası'nı kaldırmış, Halk Meclisi'ni dağıtmış, tüm partileri, siyasî ve profesyonel sivil toplum örgütlerini yasadışı ilan etmiş, her türlü siyasî ve sosyal toplantı ve propagandayı yasaklamıştır. Mevcut hükümet halkı her haktan mahrum etme, halkın ekonomik, politik ve kültürel çıkarlarını sert bir şekilde çiğneme ve yıldırma politikası izlemiştir²². Bu dönemde ülkedeki Müslüman Türk azınlığa karşı da farklı baskılar uygulanmıştır. Müslüman Türk azınlığın Türkiye ve Türk dünyası ile kültürel münasebetlerini baltalamak maksadıyla 1934/1935 ders yılında eski yazıya dönüşü başlatılmıştır. Türkiye'de harf inkılabı gerçekleşikten sonra Bulgaristan'da da Latin harflerine geçen Türk okullarının yeniden Arap harfleriyle eğitime geçmesi amaçlanmıştır. Bu değişiklikler yapılırken seçimle işbaşına gelmeyip doğrudan doğruya Bulgar hükümeti tarafından tayin edilen ve bir kaymakam tarafından idare edilen Sofya'daki Başmüftülük makamından da faydalanılmıştır. Bulgar hükümeti Başmüftülük'ün yayın organlarında Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde yazıların yer almasını da sağlamıştır. Böylece Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığı Türkiye'deki Cumhuriyet rejimine karşı olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölünmüş birbirlerine düşmeleri sağlanmıştır²³. Ayrıca eski yazıya geçiş daha çok köylerde uygulanabilmiş, şehirlerde ve kasabalarda latin harfleriyle eğitim devam etmiştir. Böylece bir ülkede yaşayan aynı milletin mensuplarının iki farklı alfabe ile yazıp okuması gibi örneği görülmemiş bir tezat yaşanmıştır. Bu nedenle Müslüman Türk azınlığı arasında bir ihtilaf vesilesi daha ortaya çıkarılmıştır²⁴.

1934 yılında Bulgar Polis Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir raporda yer alan talimatnamede şu ifadeler yer almaktadır; *"Biz yurdumuzda yaşayan Türkleri eritip Bulgar yapacağımızı hayal edemeyiz. Bu yüzden de Türkleri cehalet içinde tutmak, kültür düzeylerini en düşük seviyede tutabilmek için ekonomik açıdan da ayaklarının üstüne doğrulabilmelerine izin vermemek için elden geleni yapmalıyız"*²⁵. Bu talimatname Bulgaristan'ın Müslüman Türk azınlığın eğitim, kültür ve ekonomik hayatı ile ilgili nasıl bir politika takip etmek istediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu şekilde eski harflerle eğitim-öğretim Nisan 1938'e kadar devam etmiş bu kez Sofya Elçisi Şevki Berber'in yoğun çabaları ve diplomasi trafiği ile Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı 12 Nisan 1938 tarihli genelge ile Türk okullarında yeniden Latin alfabesiyle eğitimi zorunlu kılmıştır. Bulgar hükümetinin bu kararı Ankara'da memnuniyet yaratmış Atatürk'ten Bulgar Kralı'na teşekkür mesajı yollanmıştır²⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nin Sofya Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Nisan 1938 Tarih ve 3859/131 sayılı yazıda Bulgar Maarif Nezareti tarafından Türk mekteplerinde tedrisatın yeni harflerle yapılması hakkında ilgili kurumlara tebliğ edilen genelgenin tercümesi de gönderilmiştir. Bulgar Maarif nazırı Manef ve Katib-i Umumi Verbanof imzalı genelgede Maarif Nezareti'ne bağlı bütün hususî Türk mekteplerinde tedrisatın latin Türk harfleri ile basılmış

²² J. Natan, L. Berov, Monopolişticeskiyat Kapitalizm v Bılgariya, Sofiya, 1958, s. 239-240'tan zikreden Hüseyin Memişoğlu, , *age.*, s. 202.

²³ Memişoğlu, *age.*, s. 206-207.

²⁴ Yaşar Nabi, **Balkanlar ve Türklük**, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s. 168.

²⁵ İsmail Cambazov, **Balkanlarda Türkler ve Müslüman Azınlıklar**, 21. Yüzyıl Türk Kültür Merkezi Yay., Sofya 2013, s. 205.

²⁶ Şimşir, *age.*, s. 161-163.

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

kitaplarla yapılacağı, derslerin Latin Türk harfleri ile okutulmasının mecburi olduğu, eski Türk harfleri ile haftada sadece 2 saat ders verilebileceği belirtildikten sonra bu talimatların uygulanması için lazım gelen tedbirlerin alınması hususunda Türk mektepleri başöğretmenleri ile direktörlerine talimat verilmesi istenmektedir²⁷. Böylece II. Dünya Savaşı'na kadar Türk okullarında Türkiye'nin diplomatik çabaları ile tekrar bir rahatlama sağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgarların Almanya yanında yer alması Almanya'da olduğu gibi bazı paramiliter grupların Bulgaristan'da da ortaya çıkması Müslüman Türk azınlığın hayatını zorlaştırmıştır. Bu arada 1941-1944 yılları arasında Bulgar yöneticileri çeşitli bahanelerle Türk öğretmenleri görevden almış Türk okullarını kapatıp Bulgarlaştırma politikasını uygulama yolunu tutmuştur²⁸.

9 Eylül 1944'te Sovyet ordusunun Bulgaristan'a girişiyle Bulgaristan'da yeni bir dönem başlamış ilk zamanlarda Türk okullarına yönelik fazla baskı olmamakla birlikte daha sonra Bulgaristan Halk Cumhuriyeti döneminde bu okullar tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1946'da başlayan devletleştirme politikası kapsamında özel okul statüsündeki Türk okulları 1948 yılında tamamen devletleştirilmiş, 1959'da Türk azınlık ilk ve ortaokulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiştir²⁹.

II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye'nin yine Bulgaristan'daki Türk okullarıyla yakından ilgilendiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Sofya Büyükelçisi Faik Zihni Akdur tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 27 Ağustos 1945 tarih ve 726/390 sayılı yazıda Bulgaristan'daki Türk azınlığın kendi dillerinde özel okullarda tahsil yapma hakkının tanındığını belirttikten sonra Türk ilkokullarında kullanılacak alfabe ve diğer kitapların tekrar basılmasının gerektiği ancak Türk azınlığın bunu yaptırabilecek maddî imkâna sahip olmadığı, ihtiyaçları olan paranın 280 bin leva tuttuğu ve bunun karşılığı İsviçre Frangı gönderildiği takdirde 620 Türk Lirası kadar bir paranın gönderilmesi istenmektedir³⁰. Dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'da 11.09.1945 tarihli yazıyla gerekli meblağın Sofya Büyükelçiliği'ne gönderilmesi için Başbakanlığa talepte bulunmuştur³¹.

Türk okulları Bulgaristan tarafından tamamen devletleştirilmeden Türkiye Cumhuriyeti'nin 1947'de de bu okullara yardım yapma girişiminde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka Başbakanlığa gönderdiği 21 Temmuz 1947 tarihli yazıda, Sofya eski Büyükelçisi Faik Zihni Akdur'un teşvik ve nakdî yardımıyla bastırıldığı okul kitaplarından 5000 nüshasının fakir Türk çocuklarına parasız dağıtılmak üzere Sofya Büyükelçiliği'nce satın alınmasının teklif edildiği, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınan görüşe göre çocuklara ve yetişkinlere faydalı olabilecek "Okuma Kılavuzu" ve "Çocuk Bilgisi" adlı bu kitapların Bulgaristan'daki soydaşlarımızın milli kültürlerini

²⁷ BCA., 030-0-010-000-000-243-641-7 lef 3-4.

²⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. BCA., 030-0-010-000-000-243-645-4 Ek: "Bulgarya'daki 1.300.000 Türk" kitapçığı.

²⁹ Memişoğlu, *age.*, s. 221, 244-245, 249.

³⁰ BCA., 030-0-010-000-000-243-645-20 lef 3-4.

³¹ BCA., 030-0-010-000-000-243-645-20 lef 1-2.

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında
Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

muhafazaya yarayacağı düşüncesiyle Sofya Büyükelçiliği'ne gerekli nakdî yardımın yapılması talep edilmektedir.³²

SONUÇ

1878'den itibaren Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığı milli kültür ve kimliklerini muhafazada Bulgaristan'ın gerek prenslik gerek krallık dönemlerinde büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Milli kültür ve kimliğin muhafazasında en önemli araçlardan biri olan dil ve eğitim sahasında Türk azınlığı önemli mücadeleler vermiştir. İncelediğimiz dönemde Türkiye'deki alfabe değişikliğinde sonra anavatanla dil ve yazı iletişiminin kopmaması için Bulgaristan'daki Türk öğretmenlerin çok büyük bir bölümü de derhal yeni alfabeye geçmek istemişler ve bu konuda da Türkiye'den çeşitli taleplerde bulunmuşlardır. Genç Türkiye Cumhuriyeti de hemen yanı başındaki soydaşlarının Türkiye ile paralel bir şekilde hareket etmesini politik olarak amaç edinmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği vasıtasıyla alfabe değişikliği ile birlikte yoğun bir diplomasi faaliyeti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye öncelikle, Bulgaristan'ın resmî olarak Türk azınlık okullarında yeni alfabeyi kabul etmesi için diplomatik çaba içerisine girmiş eski yazı taraftarı çevreleri bu şekilde etkisiz hale getirmek istemiştir. Bu dönemde Bulgaristan ile çeşitli sorunlar bulunmakla birlikte, 1934'e kadar genelde ilişkilerin ılımlı olması sebebiyle ülkedeki Müslüman Türk azınlığın eğitim ve kültür sahasındaki sorunlarını Türkiye Cumhuriyeti diplomatik çabalarla önemli ölçüde çözmeyi başarmıştır. Ancak Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın Türkiye'de Cumhuriyet rejimine karşı olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye bölünmesinin süreci olumsuz etkilediğini de yazabiliriz. 1934'te Bulgaristan'da askerî darbeye faşist bir yönetimin iktidara gelmesiyle ülkedeki Türklerin Türkiye ile kültürel bağlarını koparmak amacıyla eski yazıya dönüş başlatılmıştır. Türkleri kendi arasında bölme faaliyetleri görülmüş, Müslüman Türk azınlığa ait yeni harflerle yayın yapan gazeteler kapatılmış her türlü baskı arttırılmıştır. Türkiye'nin yoğun diplomatik çabalarıyla 1938'de Bulgar Hükümeti'nin yeniden özel Türk okullarında latin harfleriyle eğitime geçilmesini sağladığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında Bulgaristan'ın Almanya yanında yer alması, ülkede faşizmin güçlenmesi Türkleri yine zor durumda bırakmıştır. Savaştan hemen sonra Türkiye'nin şartların elverişli hale gelmesiyle 1945'te Bulgaristan'daki Türk okullarına tekrar nakdî yardımlara başladığı görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti 1947'de, Bulgaristan'da komünist rejimin yerleşmesiyle Türk okulları tamamen devletleştirilip Bulgar okullarıyla birleştirilmeden yine nakdî yardımda bulunmuştur.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harflere geçiş sürecinde Bulgaristan'daki Türk okullarına desteğinin hem yoğun bir diplomatik çaba hem de doğrudan doğruya nakdî yardımlar yapılması şeklinde olduğunu görmekteyiz. Uzun yıllar boyunca Bulgaristan'daki Türklere yönelik gelişmeler takip edilerek her dönemde maddî ve diplomatik destek verildiği tespit edilmektedir.

³² BCA., 030-0-010-000-000-243-646-15.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.) *

İnceleme Eserler

CAMBAZOV, İsmail, **Balkanlarda Türkler ve Müslüman Azınlıklar**, 21. Yüzyıl Türk Kültür Merkezi Yay., Sofya 2013.

CRAMPTON, R. J., **Bulgaristan Tarihi**, (Çev. Nuray Ekici) Jeopolitika Yay., İstanbul 2007.

DANAİLOF, G. Th., **Bulgaristan Nüfus İstatistiklerine Ait Tetkikler**, (Çeviren İbrahim Darcan), Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

HACISALİHOĞLU, Neriman, “ Bulgaristan Prenslüğünde Anayasa'nın İlanı: Tırnova Anayasası”, **Eskiçağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, Editör, Feridun Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul 2009.

KERİM, Yusuf, “Bulgaristan'da Türkçe Süreli Basın (1865-1944)”, **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni Bildiriler**, TDK. yay., Ankara 1999.

KESKİOĞLU, Osman, **Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

McCARTHY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren, Bilge Umar) İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, **Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

NABİ, Yaşar, **Balkanlar ve Türklük**, Ulus Basımevi, Ankara 1936.

ÖZTÜRK, İsa, **Harf Devrimi ve Sonuçları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

ŞİMŞİR, Bilal, **Bulgaristan Türkleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

_____, **Türk Harf Devrimi Üzeri'ne İncelemeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

TURAN, Ömer, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, TTK. Yay., Ankara 1998.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1973.

EKLER

Ek 1: Yapılan Nakdi Yardım Dolayısıyla Niğbolu Türk Rüştüye Mektebi Müdürlüğü'nün Sofya Büyükelçiliği'ne Teşekkür Mektubu

* Belge numaraları metin içerisinde dipnotlarda gösterilmiştir.

Bulgaristan'daki Türk Okullarında Latin Harflerinin Uygulanma Süreci ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Desteği / Bülent YILDIRIM

Ek 2: Sofya Büyükelçiliği'ne İş Bankası Vasıtası İle Niğbolu Türk Rüstiye Mektebi'ne Gönderilen 100 Lira Tutarındaki Havaleye Ait Makbuz

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET BAŞLIĞI

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Ankara Merkezi

Ankara, 11.11.1979

Havale № 06258

Hesabına *Sofya Büyükelçiliği* da ye *100 TL*

100 TL Tediyeğe ait havale emrinin hesap pusulasıdır.

Nümece 504

	Kambiyo	Fiat	Türk Lirası
Havale miktarı	100 TL	100 TL	100 -
Komisyon			
Masraf			
Yekün	100 TL	100 TL	100 -

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Ankara Merkezi

TÜRKİYE İŞ BANKASI
11.11.1979
TAHSİL EDİLMİŞTİR

030 10 240 618 3 4

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

XVI. YÜZYIL EDİRNE'SİNDE KÖLE VE CARIYELER*

Slaves and Concubines in Edirne in the XVIth century

Ahmet YİĞİT**

ÖZET

Tarih boyunca her toplulukta farklı şekillerde görülen kölelik insanlık tarihi kadar eskidir. Kölelik uygulamaları İslam dünyasında da mevcuttur. İslam kölelere insanî ölçüler çerçevesinde hareket edilmesini tavsiye etmiştir. Bunu da ayet ve hadislerle desteklemiştir. Osmanlı Devleti'nde köle ve cariyelere yapılan uygulamaların dayanağı İslam hukukudur. Kölelerin temel kaynağını savaşlar sonunda ele geçirilen esirler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olan Edirne şehrinde de Rumeli'ye gerçekleştirilen seferlerde ele geçen kölelerin sayısının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu köleler ticarî açıdan şehirde oluşturulmuş olan esir pazarında satılmakta idiler. XVI. yüzyılda Edirne şehrinde bulunan kölelerin toplum içindeki durumunu gösterir belge ve bilgiler daha çok Edirne şer'iyeye sicillerinde tespit edilmektedir. Bu belgelerin büyük çoğunluğu köle ve cariyelerin azat edilmesi üzerine oluşturulmuştur. Belgelerde köle ve cariyelerin memleketleri, vücut özellikleri, satışla ilgili ise fiyatları vardır. Edirne şehrinde köle ve cariyeleri toplumun her yerinde görmek mümkündür. Devlet büyükleri tarafından bina edilen büyük yapıların inşaatlarında çalışan köleler, zaman zaman kaçma girişimlerinde bulunmuşlardır. Osmanlı toplumunda köle ve cariyeye bulundurma yetkisi Müslümanlara tanınan bir hak olmuştur. Osmanlı Toplumunda mali durumu iyi olanların evlerinde sayıları onlarla ifade edilen köle ve cariyeye istihdam ettikleri anlaşılmaktadır. İslam hukukuna göre Müslüman olmaları için zorlanmayan kölelerin İslâmiyeti seçmeleri yönünde teşvikler vardır. Genelde İslâmiyeti kabul etmemiş olan köle ve cariyelere hitapta kolaylık olması için Türkçe ve Farsça isimler verilirken, İslâmiyeti seçmiş olanlara Arapça isimler verilmektedir. Köleler hürriyetlerini akit veya azatlık yolu ile alabilmektedirler. Meslek sahibi köleler toplumda önemli bir vazife yerine getirmekte idiler. Osmanlı Devleti'nde kölelikten gelip özgürlüğünü almış olanların ticarî ve askerî açıdan önemli mevkilere geldikleri görülmektedir. Efendiler yanlarında bulunan kölelerle beraber savaşlara katılmaktaydılar. XVI. yüzyıl Osmanlı şehirlerinden biri olan Edirne'de köleler toplumun her kademesinde aktif olarak görev alabilmekteydiler.

Anahtar kelimeler: Edirne, Köle, Cariye, Osmanlı Devleti, Osmanlı Toplumunu.

* İspanya'nın Alcalá şehrinde Universidad Alcalá de Henares'in ev sahipliğinde 1-5 Ekim 2013 tarihlerinde gerçekleştirilen, International Association for Ottoman Social and Economic History (IAOSEH) düzenlediği 13. Uluslararası Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nde "Slaves and Their Social Status in the Province of Edirne in the XVI Century" ismi ile sunulan bildirinin genişletilmiş hali.

** Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ayigit@mu.edu.tr

ABSTRACT

The history of serfdom is as old as human history and Islamic World is no exception as there were different practices of serfdom in Islamic world. Islam demands that slaves be treated humanely and The Prophet Muhammad's deeds and Qur'anic verses encouraged people to act accordingly. The legal basis for slavery in the Ottoman society is also based on Islamic law. Primary slave supply was the captives taken in the wars. It is understood that in Edirne, one of the most important Ottoman city, the number of slaves who were captured during expeditions into Rumelia was considerably high. These slaves were sold in the slave markets in the city. The status of slaves in the Ottoman society can, for the most part, be detected through Şer'iyye Registers of Edirne. The majority of the documents were about freeing the slaves and concubines. The documents also comprise data about their hometowns, bodily features and their prices. It is possible to see them in all sections of the society as keeping slaves and concubines was a recognized right granted to Muslims in the Ottoman society. People who had good financial condition were accustomed to employ tens of slaves and concubines. Slaves and concubines, according to Islamic law could not be forced to change their faith but they were encouraged to choose Islam. While slaves and concubines who had not converted to Islam were generally given Turkish or Persian names, converts to Islam, on the other hand, were given Arabic names. Slaves were able to acquire their freedom by way of contracting or emancipation. Slaves who have a profession had had important role in society and there were examples that some important commercial and military professions were occupied by freed slaves, for example slaves were accustomed to accompany when their masters joined a military campaign. All these examples show that slaves had active role in all levels of the society in one of the Ottoman cities, Edirne.

Keywords: Edirne, Slave, Concubine, The Ottoman State, The Ottoman Society.

Giriş

Harp neticesinde veya para karşılığı satın alınan esir erkeklere "köle", kadın ve kızlara da "cariye" denilmektedir¹. Arapça memluk ve el-abd olarak adlandırılan köleler, Osmanlı kayıtlarında köle ve cariye dışında bende, karavaş, halayık gibi isimlerle de kaydedilmiştir². Köle hukukî açıdan, bir şahıs olarak kabul edilmeyip, mal sayılan ve

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri I*, İstanbul 1983, s.259.

² "Memlûk" (çoğulu Memâlîk ve Memlûkûn) Arapça "me-le-ke" fiil kökünden türemiş bir "ism-i mef'ul" olup sözlük manası "şahip olunan; sahibinin tasarrufu altında bulunan; hizmetçi; beyaz köle" demektir. Memlûk kelimesi İslâm tarihinin bir ıstılahı olarak ise "gerek harplerde esir düşme ve gerekse satın alınma suretiyle başkasının temellüküne geçen beyaz adamı ifade eder. Bu ıstılahî manası ile "memlûk", siyah köle demek olan "el-abd" den farklıdır. "el-abd", günlük hayatın muhtelif faaliyetleri umumiyetle ev ve tarım işleri gibi her işte kullanılan bir köle iken "memlûk" sadece askerlik hizmetlerinde kullanılan köledir. Bkz. Kâzım Yaşar Koprman, "Memlûklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Başlangıcından Osmanlı Dönemine kadar-I)*, İstanbul 1992, s.390; Köle ve asker olarak yetiştirilenler arasındaki fark için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s.81-86; Osmanlı döneminde köleler için

hürriyetinden mahrum olan insandır³. Kölelik Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkmış bir uygulama değildir. Eskiçağ devletlerince kölelik, ekonomik ve sosyal önemine binaen uygulana gelen bir sistemdir⁴. Köleliğin temel kaynağını savaşlar oluşturmaktadır. Muharebe meydanlarının galipleri, savaş meydanlarında mağlup olan esirleri, devletlerin kurallarına göre muharipler arasında paylaşırdı⁵. Savaşlarda elde edilen kölelerin ekonomik güç olarak kullanılması Roma İmparatorluğu döneminde de görülen bir husustur. Roma, köle sayısının artması ve kölelere uygulanan kötü muameleler sonucu tarih sayfalarına geçecek olan köle isyanına da sahne olmuştur⁶. Roma'da kölelik ekonominin temel taşı kabul edilmiş olup, üretim kol gücüne, bedene yani köleye dayanmıştır. Roma'da efendinin çalışması alçaltıcı olarak kabul görmüştür⁷. Ekonomik emtia olarak köle ticareti dünyanın birçok yerinde yapılmıştır. Venedikliler IX. yüzyılda Kilise'nin karşı çıkmasına rağmen köle ticareti yapmış ve bu ticarete oldukça etkili bir rol üstlenmişlerdir⁸.

A-İslamîyet ve Kölelik

Kölelik, İslâm'ın merkezi ve yayılma noktası olan Arap Yarımadası'nda, İslamîyet öncesinde de uygulanmıştır. Araplar harp esirlerini veya Habeşistan bölgesinde bulunan zayıf kavimlerden satın aldıkları köle ve cariyeleri, esir tacirleri vasıtasıyla Arap

---

kul, karavaş, bende, halayık bende, cariyeye, odalık, gulam, abd, abd-ı memluk gibi kelimeler kullanılmıştır. Bkz. Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İstanbul 1998, s.1-3.

³ Bülent Tahiroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası XLV-XLVII*, S.1-4, İstanbul 1982, s.649; Köleler bazı durumlarda eşya bazı açılardan da şahıs kabul edilmişlerdir. Müslüman köle mali yönü bulunmayan kişisel ibadetleri yerine getirme hususunda hür kişinin sorumluluklarını taşımaktadır. Mal varlığına sahip olmadığından zek'at ve hacdan muaf, fitır ve sadakası efendisi tarafından verilir. Mehmet Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA XXVI*, s.239.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi S.38*, Ankara 1981, s.65-103; Kürşat Haldun Akalın, "Ortaçağ Avrupasının Toplumsal Gerçeği Olarak Kölelik Düzeninin Dinsel Temelleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.19*, Bolu 2009, s.28-41; M. Akif Aydın-M. Hamidullah, "Köle", *DİA XXVI*, s.237-246; Sebahattin Bayram-Salih Çeçen, "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", *Bellekten LX*, S.229, Ankara 1997, s.579-630; Havva Selçuk, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)", *Turkish Studies C.9 S.4*, Ankara 2014, s.1006.

⁵ Hunlarda, "Toplanan ganimetler de her askere dağıtılır. Esir edilen düşmanlar köle olarak kullanılır. Böylece herkes kendi menfaati için çalışmış olur". Bkz. Cevdet Türkeli, "Hunlarda İnsani Değerler ve Hukuk", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Başlangıcından Osmanlı dönemine Kadar) I*, İstanbul 1992, s.83.

⁶ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara 1990; Gürkan Ergin, "Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Kölelere Empati", *CEDRUS II*, 2014, s.355-376. (DOI:10.13113/CEDRUS201406468)

⁷ B. Tahiroğlu, a.g.m., s.650; Karoly Visky, "Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler", (Çev. B. Tahiroğlu), *Hukuk Fakültesi Mecmuası C.XL, s1-4*, İstanbul 1974, s.690; Luigi Capogrossi Colognesi, "Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik", (Çev. Özcan Çelebicani), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.43, S.1-4*, Ankara 1993, s.299-312.

⁸ Bu dönemde Slavlar Hristiyan tüccarlar tarafından köle olarak satılmışlardır. Papanın Hristiyanların köle olarak satılmasına karşı çıkmasına, aforoz etmekle tehdit etmesine rağmen bu uygulama devam etmiştir. Hatta Batı dillerindeki slave kelimesinin kökü Slav kelimesinden gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. U. Koçabaşoğlu), İstanbul 1983, s.21-22.

Yarımadası'nda kurulan pazarlarda satmışlardır. Bu dönemde kölelere yapılan muameleler insanî ölçülerden oldukça uzaktı⁹. İslâm'ın ilk dönemlerinde de kölelik mevcut bir müessese idi. İlk Müslümanlardan Bilâl-i Habeşi de köle kökenlidir¹⁰. İslâm hukukunun getirdiği ölçü ve uygulamalar, köleliğin tedricen kalkmasında yani "azatlık" sisteminin oluşmasında oldukça etkili olmuştur¹¹.

B-Osmanlı Devleti'nde Köle Kullanımı

Kaynağını İslam hukuku ve uygulamalarından alan Osmanlı hukukunda da kölenin statüsü kanunlar ile kesin olarak belirlenmiştir¹². İster Müslüman ister zımmî olsun hiçbir Osmanlı reayası köleleştirilemezdi¹³. Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu saha içinde köle kullanma yetkisi Müslümlere tanınırken, gayr-i Müslimlerin köle ve cariye kullanmalarına müsaade edilmemiştir. Maddî durumu iyi olan gayr-i Müslimlerin bu yasağı zaman zaman delme çabaları, merkezden gönderilen yazılarla önlenmiştir. 27 Cemaziyelahir 967/25 Mart 1560 tarihinde Bursa, Selanik, Kefe ve Edirne kadılarına yazılan hükümde, Yahudi ve Hıristiyanların "hilâf-ı şer'e kul ve cariye" bulundurduğu, bunların Müslümanlara satılması ve bundan sonra Yahudi ve Hıristiyanların esir istihdamının men edilmesi istenmiştir¹⁴. Osmanlı Devleti genelinde birçok şehir ve yerleşim mevcut iken, adı geçen şehirlerin kadılarına bu yazının gönderilmesi oldukça manidardır. Bu bölgelerin tarihine bakıldığında ticarî açıdan önemli bir potansiyele sahip oldukları ortadadır. Benzer bir hüküm yaklaşık yirmi yıl sonra Edirne kadısına gönderilmiştir. 5 Zilhicce 988/11 Ocak 1581 tarihli hükümde "taht-ı kazanda mütemekkin olan bazı Yahudi ve Nasara taifesi hilaf-ı şer' kul ve cariye kullandıkları istima' olunmuştur. Men olunmasını emr idüp buyurdum ki, vusul buldukta bu hususta bizzat mukayyed olup göresin, taht-ı kazanda mütemekkin olan Yahudâ ve Nasara şer'î şerife muhalif esir kullandığı vaki' ise ellerinde bulunan esirleri Müslümanlara zikr-i baha ile bey' iddirüp ve fehekeme tebliye ve nidâ iddiresün" denilmektedir¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminde toplum hayatında kölenin fazla bir önemi yoktu. Devletin sınırlarının savaş ve fetihlerle genişlemesiyle beraber köle sayısında artış olmuştur. Devlet Rumeli'de fethettiği yerlerde bulunan Hıristiyanları, mücadele etmeksizin

⁹ "Biri köle satın alınca boynuna bir ip takarak hayvan nasıl götürülür ise onu öylece hanesine götürürdü. Köle harp esiri ise kâkülünü keserek fidyeye necat verene kadar kâkülü ok kuburuna vaz' ederdi." Bkz. Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi IV*, İstanbul 1978, s.25.

¹⁰ Bilal Habeş asıllı köledir. İslâmiyeti kabul ettiğini Mekke'de açıkça söyleyen yedi kişiden biridir. Bkz. Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşi", *DİA VI*, s.152-153.

¹¹ B. Tahiroğlu, a.g.m., s.650; Zira Kur'an-ı Kerim'de köle azat etmeyi teşvik edici pek çok ayet bulunmaktadır. Bkz. M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005, s.255.

¹² Bu konuda bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I-IX*, İstanbul 1990-1996; Ömer Lütfi Barkan, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esâsları, Kânunlar I*, İstanbul 1943.

¹³ Lady Montagu kendisinden Rum cariye isteyen dostuna yazdığı mektupta bu durumu izah etmiştir. Rumların Türklerin kölesi değil teb'ası olduğunu yazarak köle ile teb'a arasında ki farkı ortaya koymuştur. Bkz. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, (çev. A. Kurtoğlu), İstanbul (tarihsiz) s.101.; Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Tarih Araştırmaları Dergisi C.29 S.47*, Ankara 2010, s. 28.

¹⁴ MD 3, s.303 h.887/a.

¹⁵ MD 42, s.324 h.988.

Devlet'in hakimiyetini tanımaları halinde köle olarak kullanamamaktaydı. Devlet Rumeli'de artan gayr-i müslim nüfusu Anadolu'ya aktararak, Anadolu'da kargaşa çıkarma eğiliminde olan Müslimleri de Rumeli'ye sürerek ülke içindeki reaya dağılımında denge sağlamayı tercih etmiştir¹⁶. Ayrıca bu şekilde Osmanlı hakimiyetini kabul edenler, reaya kabul edildiğinden devlet tarafından ekstra uygulamalara tabi tutulmamışlardır. Yapılan bir çalışmada Osmanlı padişah ve idarecilerinin, Anadolu Beyleri, İslam hükümdarları ve tabi devlet yöneticilerine gönderip aldıkları hediyeler sekiz kalem olarak tasnif edilmiştir. 1300 ilâ 1500 yılları arasındaki 200 yıllık süredeki sekiz kalem hediye eden biri de oğlan ve cariyelerdir¹⁷.

C-Kölelikten Osmanlı Tebaahına

Osmanlı Devleti'nde kölelerin durumu diğer devletlerle karşılaştırılmayacak kadar iyiydi. Çünkü İslamiyet'in kölelere iyi davranılmasını ve azat etmeyi teşvik eden kuralları uygulanarak kölelik uygulamaları sınırlandırılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde "ulema hariç", sadrazamdan en küçük askere kadar devlet teşkilatındaki bütün görevliler kul sayılmıştır¹⁸. Ayrıca kölelerin Batı ülkelerinde olduğu gibi ağır işlerde çalıştırılmayıp ailenin bir üyesi olarak kabul edilmesi, Osmanlı Devleti kölelik müessesesinin işleyişini son derece yumuşatmış ve köleleri birer hizmetli statüsüne sokmuştur¹⁹. Büyük mülk çiftliklerin oluşmasına müsaade etmeyen Osmanlı Devleti'nde kölelerin, kitleler halinde tarım alanlarında kullanılmaları pek söz konusu değildir. Büyük kapsamlı olmamakla

¹⁶ B. Tahiroğlu, a.g.m., s.652; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası XIII,S.1-4*, İstanbul, 1951, s.56-78.

¹⁷ Efkân Uzun, "Sultan II. Bayezid'in Şehzadelerine Gönderdiği Armağanlar", *History Studies V, S.4* (Temmuz 2013), Ankara 2013, s.236.

¹⁸ Osmanlı genelde devşirmeyi köleleştirme olarak görmemiştir. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.124; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DİA.LX*, s.254-257; Halil İnalçık, "Devlet Teşkilatında Kul Sistemi", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.154-168; Osmanlı Devleti kul sistemi içerisinde savaş esirlerini, satın alınmış köleleri kullandı. Fakat bunlar ihtiyacı karşılamadığı için ülke içerisindeki Hristiyanlardan devşirilen çocukları da sisteme dahil etti. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2012, s.38; Çoşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1982, s.200; Pencik sistemi ve esir alınan çocukların acemi ocaklarına alınması hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapukulu Ocakları I*, Ankara 1988, s.5; İslam tarihinde köleler ev hizmetleri dışında asker olarak da istihdam edilmişlerdir. Abbasiler, Memluklar, Selçuklular ve bu sistemin bir devamı olarak da Osmanlılar kölelerin yeteneklerine göre orduda görev verip yüksek rütbelere atamışlardır. Bkz. İzzet Sak, *Şer'îyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, Konya 1992, s.14. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

¹⁹ Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM-I*, Ankara 1990, s.45-46; Pedro'da aynı görüşü tekrarlamaktadır. Bkz. Pedro, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, (çev. A. Kurutluoğlu-Yay. Manuel Serrano, Y. Sanz), İstanbul tarihsiz, s.16; Ertuğrul Önalp, "Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul", *OTAM-I*, Ankara 1990, s.313-320; Gerlach zindandaki esirlerin dahi ibadet etme özgürlüğüne sahip olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1578 I*, (ed. K. Beydilli, çev. T. Noyan), İstanbul 2007, s.34; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s.339.

beraber tarım alanlarında kullanılan köleler olsa da bu ekonomik bir uygulama değildir²⁰. Bizans İmparatorluğu'nda köleler genellikle tarım alanlarında kullanılırken, Osmanlı Devleti'nde bilhassa İstanbul'un fethinden sonra devlet yönetiminde ağırlıkta olan devşirmelerin dahi birçok çiftlikleri, savaşlar ve satın almak suretiyle yüzlerle ifade edilen köleleri mevcuttur²¹. Edirne'de kölelikten gelip toplumda önemli bir mevki ve sermayeye sahip olanların varlığı belgelerde tespit edilebilmektedir²². Hacı İbrahim bin Abdullah'ın terekkesinden, köle asıllı olduğu ve azatlığından sonra ticaretle meşgul olarak 350.000 akçelik muazzam bir servet edindiği anlaşılmaktadır. Hacı İbrahim'in terekkesinde kaydedilenler arasında zengin bir kütüphane ve 110.000 akçe değerinde konağı da vardır²³. Hacı Handan isimli tüccarın muhalledatından eski bir köle olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Handan ticaret ile meşgul olup bu sayede hatırı sayılır bir mülke sahip olmuştur. Hacı Handan'ın terekkesinde ilginç bilgiler de vardır. Hacı Handan kendisini azat eden efendisinin ana-babası ile iki erkek kardeşini de mirasçılar arasına vasiyet ile ekletmiştir²⁴.

Ç-Ticari Açıldan Köle

İslam'da kölelerin alım ve satımı belli kurallara bağlanmıştır. Hukukî açıdan köle efendisinin malı olduğu için onu istediği zaman satabilirdi. Efendisi, kölenin işlediği suçun diyetini ödeyerek veya onu terk etmek suretiyle borçtan kurtulabilirdi²⁵. Osmanlı Devleti'nde köle ticareti esirci taifesi denilen meslek grubu tarafından gerçekleştirilmekte idi. Bu meslek grubunun katkılarıyla, ülke sınırları içinden ve dışından yapılan köle ticareti,

²⁰ B. Tahiroğlu, a.g.m., s.654; İstanbul'un fethinden sonra Enez'in fethedilmesi için gösterilen sebeplerden biri de tarlalarda çalışan köle ve cariyelerin Enez'li kafirler tarafından kaçırılmasını ve bunun önlenmesini istemekteydiler. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1989, s.33; Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de "Servaj" Varmı idi.", *Belleten XX/78*, Ankara 1956, s.237-246; Ayrıca bkz, Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İktisat Fakültesi Mecmuası I, S.1*, İstanbul 1939, s.29-74; Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İktisat Fakültesi Mecmuası I, S.2*, İstanbul 1940, s.14-44; Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İktisat Fakültesi Mecmuası I, S.4*, İstanbul 1941, s. 448-456.

²¹ Kölelikten gelme olup Hırvat asıllı Rüstem Paşa'nın muhalledatı şu şekildedir: 8000 adet mushaf, değerli taşlarla süslenmiş 130 adet mushaf, 5000 adet türlü kitap, 170 adet köle, 2900 adet at, 1160 adet deve, 80.000 tülbent, 780.000 akçe para, 5000 adet kaftan, 1100 adet altın üsküfe, kebe yük 2009 sayı; 290, cebe ve zırh 2000, gümüş eğer 600, altın işlemeli eğer 500, gümüş özenği 130 çift, altın kakmalı kılıç kabze 860, altın kakmalı tolga 1500, altın topuz (soğancık) 100, değerli mücevher 30 dane, el astarı 476, nakit ve külçe altın ve ham altın para yaklaşık yük olarak; 1000, Anadolu ve Rumeli'de çiftlik 1000. Terekenin tahmini değeri: 11.300.000 akçedir. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I* (Hzr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1981, s.18.

²² Barkan'ın 1545-1659 yıllarını kapsayam Edirne askeri kassamı kayıtlarında yönetici sınıf askeri görevlilere ait 93 terekeden 41' i köle sahibidir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler III/5-6*, Ankara 1968, s.1-472.

²³ Edirne Şer. Sic. No: 25, s.95.

²⁴ Edirne Şer. Sic. No: 25, s.129.

²⁵ C. Üçok-A. Mumcu, a.g.e., s.79.

ekonomik anlamda oldukça yüksek meblağlara ulaşmıştır²⁶. Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde esir pazarları oluşmuş ve buralarda yapılan satışlardan bac adı altında vergi alınmıştır. Balkanlarda köle pazarlarının başında gelen Edirne'ye ait XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde mukataa gelirleri arasında *mukataa-i bac-ı bazar-ı esb ve selhane ve usera* adı altında oldukça önemli sayılabilecek 132.500 akçelik bir gelir olduğu görülmektedir²⁷. Köle ticareti ve esircilik çok fazla talep gören bir meslek olduğundan genelde bu ticaret ile uğraşanlar devrinin ve yaşadıkları bölgenin hatırı sayılır zenginleri konumundadırlar²⁸. Esirciler maddî durumları iyi olan reaya ve devlet görevlileri ile zaman zaman iyi bir ilişki içerisinde bulunmaktaydılar. Devlet merkezinden kadılara yazılan hükümlerle esirciler merkeze yani divana davet edilebilmektedir. Nitekim Edirne kadısına gönderilen hükümde, Esirci Hamza ve eşi ne amaçla olduğu belirtilmeksizin kendileriyle görüşülmek üzere divana davet edilmişlerdir²⁹. Ordunun peşi sıra hareket eden esirciler, savaşlar sonucunda ele geçen esirleri satın alma suretiyle ülkenin birçok şehrinde oluşturulan köle pazarlarına götürmek suretiyle ellerindeki köleleri satmaktaydılar³⁰. Kadılara gönderilen hükümlerden, bazı esir tüccarlarının hür olanları da alıp esir diye sattıkları veya *icare* ile verdikleri anlaşılmaktadır. Bolu Beyi, Devrek kadısı ve bir sureti de Edirne kadısına yazılan 23 Zilkade 967/15 Ağustos 1560 tarihli hükümde, Bender-i Kili'de esircilerin elinde bulunan hürlerin Müslüman ve mütedeyyin kimselere verilmesi, hür olanların ise satılmalarına ve icare ile alınanlara müdahale edilmesi istenilmektedir³¹. Bu kayıttan anlaşıldığı üzere köle ve cariyeye kaynağının sadece savaşlar olmadığı, esir ticaretinin deniz aşırı olmak üzere iskeleler vasıtasıyla da yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca divana gelen bu şikayetlerden hür olanlar da zaman zaman esir olarak satılmışlardır. Esir fiyatlarında bir bütünlük yoktur. Bu tamamen satışa çıkarılan kölenin özelliklerine göre değişmektedir. Bu yüzden belgelerde geçen esir fiyatlarının her köle ve cariyenin fizikî özelliği başta olmak üzere yeteneklerine göre değişiklik gösterdiği unutulmamalıdır. Muhallefat kayıtlarının büyük çoğunluğunda köle veya cariyelerin isimleri yazılmayıp sadece toplam sayıları verilip fiyatları yazılmıştır. Zilkade 951/Ocak 1545 tarihli belgede ismi yazılmamış olan

²⁶ II. Mehmet döneminde siyasi ve ekonomik nedenlerle Karadeniz üzerinden yapılan köle ticaretine müdahale edilmiştir. Bu uygulama Cenevizlilerin Karadeniz ticaretini büyük bir darbe indirmişti. Venedik ve Cenevizliler İtalya ve Arap ülkelerindeki köle pazarlarını besleyemez olmuştur. Bkz. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C.1 1300-1600*, (Çev. H. Berktaş), İstanbul 2004, s.341.

²⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952, s.90-93; Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın II. Yarısında Edirne Kazası*, Muğla 1998, s.240. (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi); bu konuda bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.143.

²⁸ N. Engin, a.g.e., s.113-122.

²⁹ MD 58, s.53 h.155.

³⁰ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri, *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981, s.68-69; Bu konuda bkz. Havva Selçuk, a.g.m., s.1007; İsmail Parlatur, "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C.31 S.1-2*, Ankara 1987, s.417-420; Esirciler tarafından ordunun ardında giderek ucuzca alınan esirler Üsküp, Edirne, Bursa ve İstanbul olan iç pazarlara getirilip satılmaktaydı. Bkz. H. İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.142.

³¹ Hür olanların satış ve icare işlemlerinin yapılmasının önlenmesi için kadılara hükümler gönderilmiştir. Bkz. MD 3, s.496 h.1461.

Bosna asıllı köle 1700 akçe karşılığında satılmıştır³². Köle ve cariyelerin fiyatlarında hepsinin durumuna göre farklılıklar olduğuna dair güzel bir örnek Evail-i Rebiülevvel 960/15-22 Şubat 1553 tarihli Sinan Bey bin Emir adına kaydedilen muhalefat kaydında görülmektedir. Burada “*Mahmud nam gulam 2900*”, “*Pervana nam gulam 7270*”, “*Cariye-i siyah Gülistan 21*” akçe olarak gösterilmiştir³³. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

D-Edirne'de Kölelerin Devlet Hizmetinde Kullanılmaları

Osmanlı Devleti'nde, sosyal amaçlı inşa edilen binaların beden gücü gerektiren bölümlerinde köleler de çalıştırılmıştır. Bu tür inşaatlarda çalışan kölelerden sorumlu olarak görevliler tayin edilmiştir. Kölelerin beslenme, barınma ve nakilleri gibi her türlü işlerinden ve firar edenlerin aranmasından bu görevliler mesul tutulmuştur. Yapımı oldukça zaman alan ve mimarî özellikleriyle abidevî bir yapıya sahip olan Selimiye İmaretî inşaatında mîrî esirlerin de görevlendirildiği yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Selimiye İmaretî inşaatına lazım olan mermerlerin Marmara adasından kesim ve bunların Edirne'ye inşaat sahasına kadar naklinde mîrî esirler kullanılmıştır³⁴. 3 Cemaziyelevvel 982/22 Ağustos 1572 tarihli hükümde, Selimiye Camii inşaatında çalıştırılan mîrî esirlerin bir kısmı Edirne'de bırakılıp yarısı İstanbul'da yapılacak Matbah-ı Âmire binasında çalışmak üzere gönderilmesi istenmiştir³⁵. Saray ve hamam inşaatın da çalıştırılan mîrî forsa ve esirlerin Edirne'den İstanbul'a naklinde karşılaşılan sıkıntılar dolayısıyla yol güzergâhında bulunan kadılara nakil işlemlerinde yardımcı olmaları için hükümler gönderilmiştir. Esirlerin naklinde temel problem esirlerin firar etmeleriyle alakalı olmalıdır. Esirlerin gemilerde kürek çekmekle görevlendirilmiş olanlarına verilen bir tabir olan forsalar da bina yapımında çalıştırılmışlardır³⁶. Edirne ve İstanbul arasında köle ve forsaların naklinde en büyük problem forsa ve esirler fırsat bulduklarında kaçtıkları yazışmalardan anlaşılmaktadır. Kaçtıktan sonra yakalanan forsa ve esirler bina yapımında görevli olan Esircibaşılara teslim edilmektedir³⁷. Osmanlı Devlet adamlarının da kölelere sahip oldukları ve bunların bazılarının kaçtıkları, Edirne kadısına yakalanmalarına dair gönderilen kayıtlardan anlaşılmaktadır³⁸. Kaçanların niçin ve ne şekilde kaçtıklarına dair bilgi mevcut değildir.

³² Edirne Şer. Sic. No: 1-131/4.

³³ Edirne Şer. Sic. No: 4, vr.2a-b,3a.

³⁴ 29 Şaban 979/17 Aralık 1571 tarihli hükümde, Selimiye İmaretî yapımında kullanılmak üzere Marmara adasından mermer kesmek için yirmi beş esir aletleriyle tersaneye teslim edilmiştir. Bkz. MD 10, s.174 h.262; MD 10, s.113 h.180.

³⁵ MD 26, s.168 h. 449.

³⁶ Edirne'den İstanbul'a gönderilen mirî forsa ve esirlerin naklinde yol üzerinde bulunan kadılara gerekli kolaylıkları sağlamaları için yazılan hükümler için bkz. MD 58, s.119 h.323; 21 Cemaziyelevvel 982/9 Eylül 1572 tarihli Edirne kadısına gönderilen hükümde sarayın tamiri ve hamam inşaatı için Edirne'ye forsa gönderilmiştir. Bkz. MD 26, s.203 h.565.

³⁷ 24 Rebiülahir 993/25 Nisan 1585 tarihinde Edirne kadısı ve Edirne etrafında olan kadılara yazılan hükümde mirî esirlerden bazılarının gaib olduğu ve bunların bu bölgelere kaçtıklarından yakalananların Edirne'de bina yapımında Esircibaşı olan Ali Reise teslim edilmeleri istenmiştir. Bkz. MD 55, s.157 h.282.

³⁸ 10 Safer 979/5 Haziran 1571 tarihinde Edirne kadısına da gönderilen hükümde Vezir Piyale Paşa'nın kaçan kölelerinin bulunması ve adamlarına teslim edilmesi hakkında ülke genelinde hüküm gönderilmiştir. Bkz. MD 14, s.14 h.92; 10 Safer 979/5 Haziran 1571 tarihinde Edirne kadısına ve Beç elçisine gönderilen Budin çavuşlarından Nebi Çavuş'a yazılan hükümde Cezayir Beylerbeyi olan

Fakat firar edenlerin Rumeli bölgesinde olması Avrupa veya Balkanlara, yani memleketlerine doğru bir kaçış anlamına gelmesine rağmen sınır bölgelerine kadar uzun bir yolu kat etmek, başarılı olmak oldukça zor bir ihtimaldir.

E-Edirne'de Köle ve Cariye Kullanımı

Osmanlı Devleti'nde köle ve cariyeler birer hizmetli konumunda idi. Cariyeler ev hayatını kolaylaştıran, çamaşır, yemek, bulaşık, ev temizliği, çocuk bakımı gibi birçok işi yapıyorlardı. Şer'iyeye sicillerinden elde edilen bilgilere göre Edirne şehrinde mali durumu yeterli seviyede olanlar dahi evlerinde cariyeye istihdam etmektedirler³⁹. Köle ve cariyelerin bu hizmetlerinden yararlananlar onların yeme, içme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak zorunda idiler. Bu da oldukça pahalı bir hizmet demektir⁴⁰. Bu hizmetlerin karşılığında hukuki olarak, köle ve cariyenin sağlık durumu yerinde olsun veya olmasın nafakalarını efendisi vermek zorundadır. Efendiler köle ve cariyelerin bu ihtiyaçlarını karşılamadıkları takdirde kadı tarafından zorla alınıp köle ve cariyelerin giyecek ve mesken ihtiyaçları karşılanmaktadır⁴¹.

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kölelerin çoğunluğu efendilerinin hizmetini görüyor, şehirlerdeki atölyelerde veya küçük iş yerlerinde çalışıyorlardı. 951 Muharrem/1544 Mart ayı ortalarına ait bir belgede, köleler meslekleri ile kaydedilmişlerdir. Bu belgede Macar asıllı köleler Sarraç Hüseyin ve Sarraç Sa'id ile Abaza asıllı Debbâğ Yusuf sahipleri Mustafa Bey tarafından azat edilmişlerdir⁴². Şaban 960/Temmuz 1553 tarihli belgede, meslek sahibi dört Tabbah, bir Reisü'l-bevvab, bir Sarraç ve bir Habbaz kaydedilmiştir⁴³. Görüleceği gibi köleler sosyal hayatın her aşamasında meslek mensubu ve hizmet erbabı olarak çalışabiliyorlardı.

a-Edilen Köle ve Cariye İsimleri

Köle ve cariyelerin asıl isimleri söylenmesinin zorluğu dolayısıyla değiştiriliyordu. Baba isimleri ise herkes Allah'ın kulu olması dolayısıyla Abdullah olarak kaldığına dair yaygın bir kanaat vardır. Fakat bu her baba adı Abdullah olanın köle kökenli olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir⁴⁴. Bu konuda yapılan çalışmalarda genel kanaat olarak, isimler değiştirildiğinde Türkçe ve Farsça isim olarak kölelerde Karagöz, Ayas, Evrenuz, Şirmerd... cariyeler de ise Bülbül, Turî, Şehdane, İncü... gibi adların kullanıldığı yönündedir. Köle ve cariyelerin İslâmiyet'i seçmeleri halinde kölelerde Mehmet, Hasan,

---

Kapudan Ali Paşa'nın Frenk asıllı esirlerinden firar eden 4 neferin bölgelerinde tespit edilmesi halinde yakalanması istenmektedir. Bkz. MD 14, s.74 h.94; Kaçanların yakalanmasına dair bkz. MD 19, s.219 h.454; MD 52, s.364 h.986.

³⁹ İ. Sak, a.g.t., s.75.

⁴⁰ S. Faraqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek Pazarlama, Yaşamak*, (çev. G. Çağalı Güven, Ö.Türesay), İstanbul 2003, s.240.

⁴¹ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı İbadet, Muamelat, Feraiz, III.*, Ankara (tarihsiz), s.151.

⁴² Edirne Şer. Sic. No: 1-140/5.

⁴³ Edirne Şer. Sic. No: 3 vr. 19.a-b.

⁴⁴ Köle ve cariyelerin isimleri değiştirilerek Arapça, Farsça ve Türkçe isimler kullanılırken baba adı olarak ise Abdullah kullanılması, babalarının Hıristiyan olduğunun delilidir. Fakat her baba adı Abdullah olanların Hıristiyan kökenli olması söz konusu değildir. Bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler III/5-6*, Ankara 1968, s.11.

Ali, cariyelerde ise Ayşe ve Fatma gibi benzeri Arapça isimleri kullanmayı tercih etmişlerdir⁴⁵. Edirne Şer'iyeye sicillerinde azat edilen veya isimleri değişik vesilelerle kaydedilmiş köle ve cariyeye sayısı çalışılan zaman dilimi düşünüldüğünde binler hatta dönem uzatıldığında on binlerle ifade edilecek kadar çoktur. Yukarıda bahsedilen ve bu güne kadar genel kural olarak kabul edilen bu hususların Edirne'de ki yansımalarının ne yönde olduğunu kontrol maksadıyla Rebiülahir 960/Mart 1553 ilâ Rebiülahir 961/Mart 1554 tarihleri arasında bir yıllık sürede kaydedilen kölelerle ilgili azatlık belgeleri incelenmiştir. Bu bir yıllık sürede azatlıkla ilgili olarak 150 kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda 6 adet köle ve cariyenin ismi belgelerde yazılmamış olduğundan bu sayıya dahil edilmemiştir. Kayıtlarda bazılarının memleketleri belirtilmez iken bazılarının da isimleri yazılmadığından sayılar arasında farklılıklar oluşmuştur. Çalışma sonunda tespit edilen isimler ve sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1-Erkek Köle İsimleri

Kayıtlarda 44 farklı erkek isminin toplam 87 köle tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda kölelerden ne kadarının Müslim ne kadarının gayr-ı Müslim olduğu belirtilmemiştir. Fakat isimlere bakıldığından Arapça isimlerde Hüseyin, Yusuf ve Hasan en çok tercih edilenlerdir.

Tablo I: Erkek köle isimleri

Hüseyin	8	Cafer	2	Ali	1	İlyas	1
Yusuf	7	Ferah	2	Balaban	1	İsmail	1
Hasan	5	Kasım	2	Behram	1	İyas	1
Ferhad	4	Mehmet	2	Bilal	1	Kamuran	1
Şirmerd	4	Murad	2	Evrenos	1	Karagöz	1
Haydar	3	Nasuh	2	Faik	1	Keyban	1
Hızır	3	Pervane	2	Ferruh	1	Keyvan	1
İskender	3	Piyale	2	Gani	1	Osman	1
Mahmut	3	Abdi	1	Hamza	1	Perviz	1
Mustafa	3	Adıç ⁴⁶	1	Harev	1	Şayen	1
Sefer	3	Ahmet	1	İbrahim	1	Yahya	1

2-Cariye İsimleri

Bayanlarda 57 cariyeye 34 farklı isim verildiği tespit edilmiştir. Perviz ismi hem bayan hem de erkekler için kullanılmıştır. İsimlerin Türkçe ve Farsça isimlerden oluştuğu

⁴⁵ Halil Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa", *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, Paris 1980, s.184.

⁴⁶ Yazıma göre okunmuştur.

görüşü çoğunlukla doğrudur. Arapça isimler de kullanılmıştır. Bunların ne kadarının Müslim olduğuna dair bilgi mevcut değildir. Genel kaide üzerine Arapça isim almış olanları Müslüman olduğu şeklinde kabul etmek gerekir. Kendi Hristiyan ismi ile hitap edilenler de mevcuttur. Bu konuda Katerina ismi en dikkat çekici olandır.

Tablo II: Cariye isimleri

Yasemin	8	Kamer	2	Katerina	1	Sanavir	1
Hurşid	6	Selvinaz	2	Menekşe	1	Servet	1
Server	3	Servinaz	2	Mihri	1	Sima	1
Bülbül	2	Emine	1	Mihriban	1	Şahnevaz	1
Dudu	2	Hani	1	Mihrinaz	1	Şemail	1
Gülbahar	2	Hümayun	1	Mümine	1	Şirin	1
Gülferah	2	Hürrem	1	Nakşivar	1	Türker	1
Gülnaz	2	Kadem	1	Perviz	1		
Gülşah	2	Kamile	1	Şahfinaz	1		

b- Köle ve Cariyelerin Memleketleri

Edirne şer'iyeye sicil kayıtlarından hareketle, Edirne şehrinde bulunan kölelerin memleketleri tespit edilmiştir. Yukarıda belirlenmiş olan bir yıllık dönemdeki köle ve cariyelerin memleketlerine bakarak XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yaptığı fetih hareketlerinde elde edilen esirlerin çoğunlukta olduğu sonucuna varılabilir⁴⁷. Mahkeme kayıtlarına göre köle ve cariyelerin memleketlerinde Balkan kökenli olanlar çoğunluktadır⁴⁸. Edirne şer'iyeye sicilinde bir yıllık süre içinde yani 960 Rebiülahir ilâ 961 Rebiülahir tarihleri arasında azat edildiği tespit edilen köle ve cariyelerin memleketleri de kaydedilmiştir. Memleketleri belirtilmiş olan köle ve cariyeler ile isimleri yazılanlar arasındaki sayı farkı bazılarının memleketleri yazılıp isimleri yazılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu elde edilen bilgiler tablo şeklinde aşağıda oluşturulmuştur.

⁴⁷ İncalcık Osmanlı Devleti'nde köle kaynağı olarak Lehisten, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Çerkesya olduğuna değinmektedir. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Tatarların hâkimiyetinde olan bu ticaretin 1500-1650 yılları arasında Lehistan, Rusya ve Çerkesya'dan yıllık 10.000 üzerine ulaştığını belirtmektedir. H. İncalcık, a.g.e., s.342; Selçuk yanlış olarak, Edirne sicillerinde oldukça fazla örneği olmasına rağmen kaynak göstermeksizin" XVII. Yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtlarında Rus asıllı köle ve cariye kaydına rastlanmamaktadır." demektedir. Bkz. H. Selçuk, a.g.m., s.1007; Sak diğer ticaret kaynağı olarak Afrika'yı göstermekte ve buradan Arap olarak adlandırılan kölelerin Sudan ve Habeşistan'dan deniz ve karayolu vasıtasıyla getirildiğini kaydetmektedir. Bkz. İ. Sak, a.g.t. s.220.

⁴⁸ Kayıtlarda geçen köle ve cariyelerin memleketleri kayıtların yapıldığı idari birimin Osmanlı coğrafyasındaki yerine göre değişmektedir. Turan, çalışmasında Rus cariyelerin tercih edildiği sonucuna varmıştır. Bahçesaray üzerine yapılan bir çalışma için bu geçerli olabilir. Fakat Edirne'de kayıtlara yansımış olan Rus cariye sayısı toplamda sadece 4 kişidir. Karşılaştırma için bkz. A. Nezihi Turan. "Bahçesaray Köleleri 17. ve 18. Yüzyıllar", *Bilig* 48, Ankara 2009, s.246.

Tablo III: Kölelerin memleketleri

Macar	30	Rus	3	Alamanya	1
Bosna	29	Zenci	3	Amilala ⁴⁹	1
France	7	Arnavud	2	Çerkes	1
Hırvadı	6	Eflak	2	Gürcü	1
Nemçevî	3	Islavine	2	Habeş	1

Tablo IV: Cariyelerin memleketleri

Bosnavi	31	Hırvadı	2	Bulgar	1
Macar	11	Islavine	2	Çerkes	1
Arnavud	3	Acevî	1	Estonya	1
Alamanya	2	Bakranya	1	Rus	1

XVI. yüzyılda Rumeli üzerine yapılan seferler sonucu olarak köle ve cariye sayısında Bosna ve Macar asıllıların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Kölelerin içinde dört adet Afrika kökenli olduğu görülmektedir. Bunların üç adedi zenci olarak kaydedilmiştir. Kölelerde azat edilen erkeklerin daha çok Macar, cariyelerin ise Bosna asıllı oldukları görülmektedir.

c- Köle ve Cariyelerin Fiziksel Özellikleri

Belgelerde kölelerin fiziksel özellikleri belirtilirken hemen tamamı için Arapça sıfatlar kullanılmıştır. Ten rengi “hınta” (buğday), “hınta-i esfer” (siyah buğday), “zenci” vs. şeklinde yazılmıştır. Kaşlar arasındaki açıklığı belirtmek için “efrakü'l-hacıbeyn” ya da daha çok kısaca “efrâk” ifadesi kullanılmıştır. Göz renkleri “ezrâk” (mavi), “esvedü'l-ayn” (kara) ve “mail-i elâ” (elâ) vs. şeklinde kaydedilmiştir. Boylarının uzun veya kısalığı ise “tavil” (uzun), “evsat” (orta) ve “kasir” (kısa) şeklinde yazılmıştır. Bunun dışında belirtilmesi gereken gözle görülür özellikler olduğunda “şakağında kılıç yarası”, “at yarası”, “reis-i cerh”, “sol kolunda yara var” şeklinde ayrıca not edilmiştir. Zaman zaman fiziksel özelliklerin dışında da nadiren de olsa bazı kayıtlar düşülmüştür. Örneğin Macar asıllı bir köle için “ebleh” (aptal), bir Arnavut köle için ise “ırca” (dönme)⁵⁰ tabiri kullanılmıştır.

⁴⁹ Belgede yazan şekli ile okunmuştur.

⁵⁰ Edime Şer. Sic. No: 1-130/7.

F- Köle ve Cariyelerle İlgili Hukuki Uygulamalar

Osmanlı Devlet'inde kölelere İslam hukukunda belirlenmiş olan hükümler çerçevesinde uygulama yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde en önemli köle kaynağı durumundaki savaş esirlerine de İslâm savaş hukukuna göre muamele edilir, onlara işkence edilemezdi. Savaşa katılmak, savaş esirinin öldürülmesini gerektirmezdi⁵¹. Savaş esiri durumundan toplumun bir parçası şekline dönen köle ve cariyelerin de aynı şekilde İslam hukukundan kaynaklanan hakları mevcuttur. Edirne şer'iyeye sicillerinde köle ve efendisi arasındaki hukukî uygulamalara dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır. İslam hukukuna göre efendi kölesini hibe edebilmekte idi. Osmanlı klasik döneminde hibe uygulamasının aile fertleri arasında birbirlerini desteklemek için uygulana gelen bir sistem olduğu düşünülmüştür⁵². Örneğin Hatice binti Ethem, Kıbrıs asıllı olan kölesi Müstadâm bin Abdullah'ı İslâm hukuku kurallarına uygun olarak kız kardeşi Fatma'ya hibe etmiştir⁵³. Burada da görüleceği gibi akrabaya maddî değeri olan veya ev işlerinde yardım edecek bir cariye hibe edilmiştir.

İslam hukuku kölelerin miras olarak bırakılmasına izin veriyordu. Bu haliyle köle ve cariyeler iyi bir yatırım aracıdır⁵⁴. Bu nedenle ölenin ardından mallarının kaydedilmiş olduğu tereke veya muhalefat kayıtlarında köle ve cariyeler mal olarak kabul edilip kaydedilmişlerdir. Miras paylaşımında köle ve cariyelere maddî bir değer yazılmıştır⁵⁵. Zilkade 951/ Ocak 1545 tarihli tereke kaydında ölen Derviş Mehmed bin Mustafa Çelebi'nin çocukları oğlu Kalender'e, cariye Hasene bint-i Abdullah, kızı Saniye'ye cariye Servinaz bint-i Abdullah verilmiştir⁵⁶. 22 Rebiülahir 962/16 Mart 1555 tarihli Zaim Ahmet Bey ibni Mehmed'in muhalefatında "Rıdvan nam gulam 1960", "Yelka nam cariye 3720", "Gülahmer nam cariye 2910" ve "Şenraz nam cariye maa ibniha Şaban 4535" akçedir⁵⁷. Şenraz isimli cariye terek kaydına oğlu Şaban ile beraber yazılmıştır. Köleden doğan çocuk da köle olarak değerlendirilmiş ve annesi ile beraber yazılıp maddi bir değer yazılmıştır. Şer'iyeye sicillerinde çok farklı fiyatlar mevcut olmasına rağmen köle fiyatlarının üzerinde çalışma yapılan dönem için 2000 ile 4000 akçe arasında olduğu söylenebilir⁵⁸. Bunun

⁵¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Özel, "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi S.1*, İstanbul 2003, s.105-122.

⁵² Saadet Mayder, "Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S.16/2*, Bursa 2006.

⁵³ Edirne Şer. Sic. No: 14, s.3.

⁵⁴ Bu durum köle ve cariyeleri önemli bir yatırım aracı haline getirmekteydi. Köle fiyatları için bkz. Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İstanbul 1998, s.138-142; H. Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri, *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981, s.111-112; Miras ve terekede mirasçılarla ilgili bilgi için bkz. Ali Himmet Berki, *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*, (sad. İrfan Yücel), Ankara 1986, s.5; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku I*. İstanbul 1991, s. 355; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali II*, İstanbul 1995, s. 271.

⁵⁵ Şer'iyeye sicilleri içinde en çok köle ve cariye ücretinin yazıldığı defterlerden bir tanesi de 16 numaralı defterde geçmektedir. Bkz. Edirne Şer. Sic. No: 16/b muhtelif sayfalar.

⁵⁶ Edirne Şer. Sic. No:1-128/1.

⁵⁷ Edirne Şer. Sic. No: 4, vr.83b-84.a.

⁵⁸ Bu konuda Bursa, Akdeniz dünyası ve Edirne kassam defterlerinden örnekler için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.150-153.

istisnâî örnekleri mevcuttur. Kölelerin azatlıklarını kazanabilmeleri için serbestçe mesleklerini icra etmelerine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Kölelerin efendilerinin yanında aile kurmalarına müsaade edilmiş ve bu aileler topluca azat edilmişlerdir. Belgeler arasında bir köle ailesi tespit edilmiştir. Belgeden köle anne ve babadan doğan çocukların da köle olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Dört kişilik bu köle ailesi efendilerinin Şevval 948/1542 Ocak tarihinde kendilerini azat etmesi sebebiyle deftere kaydedilmişlerdir. Macar asıllı Karagöz bin Abdullah ve eşi Fadime binti Abdullah ve vasıfları sayılan büyük ve küçük kızları azat edilmişlerdir⁵⁹.

Köleler, hizmet gördükleri aileler içerisindeki konumlarını, şahsi yeteneklerine ve bu yeteneklerini kullanabilme becerilerine göre güçlendirebilmekteydiler. Efendiler, tesis ettikleri vakıfların idarelerini, çocuklarının vasiliğini azatlı kölelerine bırakabilmekte idiler. Kölelerine ve onların evlatlarına büyük miktarda para bağışladıkları da oluyordu⁶⁰. Kölelerine at, ev eşyası, hatta ev bağışlayanlar vardı⁶¹. Cariyelerini azat ederek onunla evlenen veya bir başkasıyla evlendiren, yanında savaşa beraber gittiği kullarını vasiyet ile azat eden efendiler de mevcuttur⁶². Vasilere, vasisi buldukları çocukların bakımı için mahkeme kararıyla cariyeye alınmasına izin verilmekteydi. Zilkade 985/Ocak 1578 tarihli bir belgede Muradiye mahallesinde ölen Fahriye binti Hüseyin'in küçük kızına bakacak kimse olmadığından mahkeme kararıyla vasi olarak atanan Mustafa Bey bin Nasuh şahitlerle meclis-i şer'e gelip çocuğa bakmak için bir cariyeye satın alınmasına müsaade edilmesi talebi mahkemece uygun görülmüştür⁶³. Burada görüldüğü gibi ailelerin yetiştirmek üzere çocuklarını teslim ettikleri ailenin bir parçası gibi değerlendirdikleri cariyeler vardır. Köstendil livasının Kıratova kazasında maden emniyeti vazifesinde olan Süleyman Bey vasiyetnamesinde, Kıratova'da bulunduğu sıralarda, devlete borçlarını ödeyemeyen bazı kişilerden satın aldığı iki çiftliği, taun salgını seneleri olarak hatırladığı 969/1561-1562 ve 975/1567-1568 yıllarında azat ettiği iki kölesine çiftlikleri aldığı fiyatlarla sattığını kabul etmektedir. Süleyman Bey vasiyetnamesinde kölelerine muhalefatından verilmesini istediği malların listesini de yazdırmıştır. Süleyman Bey azat ettiği üç kölesi ile beraber ölümünden sonra azat edilmeleri için mukatebe yaptığı dört köle ve hizmetkarına dört köle ve hizmetkârlarına hayatta iken verdiği at ve eşya gibi mallarını kendisinin ölümünden sonra kölelerinin malı olarak kalmasını vasiyet etmiştir. Kendi azatlı cariyesi olan karısına mihr-i müeccelinin 100 filori olduğunu kabul ve tasdik etmeği ihmal etmemiştir⁶⁴. Süleyman Bey kendisinin ölümünden sonra Beytü'l-mal emniyetinin kuvvetle muhtemel muhalefata müdahalelerine karşı adı geçenlerin haklarını sağlam esaslara bağlamak ve korumak gayreti olarak da yorumlanabilir. Köleler efendileri tarafından muhalefatının toplamının 1/3'ini geçmemek kaydıyla varis olarak gösterilebilmekteydiler. Şevval 951 /Aralık 1544 başlarında kaydedilen belgede, Bosna asıllı cariyeye Kamer binti Abdullah, ölen efendisi Mevlana Mehmed bin Pir Mehmed'in hayatta, akli ve sıhhati yerinde iken

⁵⁹ Edirne Şer. Sic. No:1-62/2.

⁶⁰ Edirne Şer. Sic. No: 33, s.21.

⁶¹ Edirne Şer. Sic. No: 42, vr.31.

⁶² Edirne Şer. Sic. No: 15, vr.60-63; Kendisi köle kökenli olmasına rağmen kendisinin cariyesi olduğu ve cariyesi Canfeda'yı azat edip 300 akçe mihr-i müeccel ile kendisine eş olarak seçmiştir. Bkz. Edirne Şer. Sic. No: 25, s.102.

⁶³ Edirne Şer. Sic. No: 14, s.4.

⁶⁴ Gurre-i Cemaziyevvel 987 bkz. Edirne Şer. Sic. No: 13, vr.2-3.

kendi rızası üzere toplam tereke kaydının 1/3'ünü geçmemek kaydıyla 1000 dirhem verilmesine dair şahitlerle mahkemede vasiyeti ispatlamıştır⁶⁵.

G-Edirne'de Köle ve Cariye Azatlığı

Edirne şer'iyeye sicillerinde köle ve cariyelerle ilgili uygulamaların önemli bir bölümünü azatlık kayıtları oluşturmaktadır. Köle ve cariyenin azatlığı hususu ayrı bir başlık olarak ele alınması zorunluluğu bu uygulamanın XVI. yüzyıl Edirne'sinde sosyal ve iktisadî hayatında etkin olmasındandır. İslam dünyasında ayet ve hadislerle azatlık teşvik edilmiştir⁶⁶. İslâm Hukukunu benimseyen Osmanlı Devleti'nde, köle ve cariyelere karşı muamele ayet ve hadisler çerçevesinde tanzim edilmiş ve uygulanmıştır. Köleler üç şekilde hürriyetlerine kavuşmaktadır. Birincisi; sevap kazanmak için azat etme, ikincisi mukatebe⁶⁷, üçüncüsü ise cariyelerin hür biriyle evlenmeleri yoluyla⁶⁸. Efendiler, ölüme bağlı bir tasarruf tedbiri⁶⁹ veya cariyeleri çocuk anası haline sokarak onlar açısından nisbî bir emniyet bahşetmiştir⁶⁹. Ayrıca bu uygulamalarla kölelikten kurtulma kapısını aralamış veya sonuna kadar açmıştır da denilebilir. Efendi ile köle arasındaki sözleşme ile kölelerin yetenekleri ve ticaret sahasında yapmış oldukları çalışmalar gelecekte kendilerinin hürriyetlerini kazanma açısından oldukça önemli idi⁷⁰. Sanatlarını ve ticarî faaliyetlerini sadece hürriyetlerini belirli sürede kazanmak için yürüten köleler mevcuttur.

İslam dünyasında köle azat etme sevap sayıldığından sırf bu sevaba girmek için köle satın alıp azat edenler bulunmaktaydı. Hatta Lewis'e göre, sırf sevaba girmek için Müslümanların kölelerine hürriyetlerini vermeleri ve köle kadınlarla evlenen Müslüman

⁶⁵ Edirne Şer. Sic. No: 1-125/3.

⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de, "Allah size rast gele yeminlerinizden dolayı değil bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar, yeminin kefareti ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkününü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azat etmektir..." bkz. *Kur'an-ı Kerim*, 5/89; "Zekatlar; Allahtan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere onu toplayan memurlara kalpleri Müslümanlığa ısındırılacaklara verilir. Kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir, Allah bilendir hakimdir". Bkz. *Kur'an-ı Kerim*, 9/60; "Karılarını zihar yoluyla boşamak isteyip sonra sözlerinden dönenlerin, ailesi ile temas etmeden bir köle azat etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah işlediklerinizden haberdardır". Bkz. *Kur'an-ı Kerim*, 58/3; "Sizden bir kimse kulum ve cariyem demesin, oğlum, kızım.. desin" ve "... O ona yediğinizden yedirsin; giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmediği şeyleri teklif etmeyiniz. Şayet ağır bir iş teklif ederseniz, onlara yardım ediniz." Bkz. Sahih-i Buhari, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tecümesi ve Şerhi VII*, Ankara (tarihsiz), s.463-465.

⁶⁷ Osmanlı Devleti'nde mukatebe uygulaması ve köle emeği hakkında bilgiler daha çok XIX. yüzyıl ağırlıklı olmakla beraber XVI ve XVII. Yüzyıllardaki uygulamaları hakkında bkz. Rahmi Deniz Orbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mukatebe Yöntemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.17*, Kocaeli 2009, s.148-163.

⁶⁸ M. Ali Ünal, *a.g.e.* s.37-40.

* Tedbir-i mukayyed, köle sahibinin ölümünden sonra köle veya cariyesi için onların azat edileceğine dair yazılı veya sözlü teminatıdır.

⁶⁹ Tabakoğlu bu hususu köleliğe karşı tepkinin doğmamasında temel etkenlerden biri olarak göstermiştir. Ona göre eve giren erkek köleler bir müddet sonra Müslüman olup eve damat, cariyeler ise evin gelini olmaktadır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s.213-214.

⁷⁰ Halil İnalçık, *Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul 2010, s.166-167.

erkeklerin çocukları hür sayıldığından, İslâm aleminde köle sayısı giderek azalmıştır⁷¹. Azatlı kölelerin sosyal açıdan diğer hürlerden hiçbir farkları olmamaktadır. Belgelerde, mahkeme şahitleri arasında azatlı köle isimlerine sıkça rastlamak gayet doğaldır. Mesela Hacı Sinan bin Abdullah itak-i Hamdi şeklinde mahkeme kayıtlarında şahitler arasında görmek mümkündür⁷².

Osmanlı Devleti'nde kölelerin hürriyetten yoksun olma hallerinin hafifletici şartlarının da olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Kölelerin büyük bir kısmı kısa bir süre içinde esirlikten kurtularak hür insanlar arasında kendilerine bir mevkie yükselme imkanına sahiptir. Terekelerde çok sayıda köle ve cariyesi olan kişiler de mevcut olup azat ettikleri köle ve cariyeleri mahkemede kayıt altına aldırılmışlardır. Bunlardan 17 Rebiülevvel 960/2 Mart 1553 tarihinde Edirne'de tereke kaydı tutulan Hoca İlyas bin Hacı Doğan'ın ölümünden sonra 19 köle ve cariyeye azat edilmiştir⁷³. Evahir-i şehri-i Şaban 966/1-6 Haziran 1559 tarihinde ölen Mehmedşah Bey'in 11 kölesi ve cariyesi mahkemede efendilerinin ölümünden önce kendilerini azat edeceğine dair tedbirleri şahitlerle mahkemede ispatlanıp azat edilmişlerdir⁷⁴. Ali bin Subaşı Abdullah'ın da ölümünden sonra tedbir ispatı ile 16 kölesi azat edilmiştir⁷⁵. Bu örnekleri XVI. yüzyıl Edirne şer'iyeye sicillerinde her yıl için çoğaltılabilir.

İslâm toplumunda köleler din değiştirmeye zorlanmıyorlarsa da Müslüman olmağa teşvik edilmekteydiler. Edirne'de cami inşaatında (Selimiye İmaret) çalışan forsalardan İslamiyet'i seçenlere itknemeleri yani hürriyetleri verilmiştir. 25 Rebiülevvel 981/24 Ağustos 1573 tarihli belgede büyük ihtimalle Selimiye Camii inşaatında çalışan Mehmet ve Mustafa adlarını tercih eden forsalazat edilmiştir⁷⁶. Mustafa ayrıca divana evlenmek için izin müracaatında bulunmuştur⁷⁷.

Akidle azatlıkta köle efendisine kendine maddî bir değer belirletir. Efendisine bu değerle çalışmayı ve para kazanıp azat edilmeyi mahkeme de kayıt altına aldırır. Ayrıca çalışmak suretiyle biriktirdiği para ile hürriyetini satın alan köleler de mevcuttur⁷⁸. Kölelere hürriyetlerini vermede belli bir zaman sınırlaması söz konusu olamayıp bu konuda, Alman Seyyah Dernschwam, Türklerin kölelerini 10-15 yıl arasında çalıştırdığını ve bu sürenin sonunda kölenin azat edildiğini kaydetmiştir⁷⁹. Hizmet süresini kölenin maliyeti ve normal hür emeğin ücreti belirler. Normal olarak bir kölenin değeri 2000 ile 4000 akçe arasındadır. En düşük ücret ile geçim düzeyi 1 akçedir. Bu ücret ile köle veya cariyeye hürriyetini alabilmesi için 5.5 yıl (bir yıl 354 gün) ile 11 yıl arasında çalışması gerekmektedir. Köle ile efendisi arasında mahkeme kayıtlarına da yansıyan sözleşme yani mukatebe konusunda

⁷¹ Ralph Lewis, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (Âdetler ve Gelenekler)*, İstanbul 1973, s.23.

⁷² Edirne Şer. Sic. No: 8, s.31.

⁷³ Edirne Şer. Sic. No: 3, s.2a-b.

⁷⁴ Edirne Şer. Sic. No: 3, s.19a-b.

⁷⁵ Edirne Şer. Sic. No: 11, s.33.

⁷⁶ BOA. K.K., 225, s.318; Aynı dönemde Mimarbaşıyla Divan-ı Hümayun'a getirilen iki zimmî İslamiyeti tercih ederek birinin adı Hasan diğeri de İbrahim adlarını tercih ettikleri görülmektedir. Bkz. 27 Şevval 980/1 Mart 1573 bkz. BOA, K.K. 225, s.197.

⁷⁷ MD 23, s.206 h.436.

⁷⁸ B. Tahiroğlu, a.g.m., s.660.

⁷⁹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Mersin 1992, s.219.

XVI. Yüzyıl Edirne'sinde Köle ve Cariyeler / Ahmet YİĞİT

hizmet süresi ev hizmeti için 6-8 yıl arasında değişmektedir. Mukatebe örnekleri bir kaç aydan başlayıp 14 yıla kadar çıkmaktadır⁸⁰. Şaban 960/Temmuz 1553 tarihli hüccette Efendi Mehmet bin Davut Bosna asıllı kölesi Keyban bin Abdullah ile mahkemeye gelerek kaleme aldırıldığı metinde Keyvan 5 yıllık bir süre ile çalıştığı takdirde özgür olmayı hak edecektir⁸¹. Rus asıllı Hüseyin bin Abdullah ise efendisi ile yaptığı yazılı anlaşma ile 3 yıl çalışmış ve süresi dolduğu için azat edilmiştir⁸².

Edirne şer'iyeye sicilleri köle ve cariye azatlığı veya bir başka ifade ile köle ve cariye ile ilgili kayıtlar bakımından oldukça zengindir. XVI. yüzyılın tamamını incelemek çalışma boyutlarını aşacağından sadece bir yıllık süre ele alınmıştır. Bu veriyi genellemek doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte sadece 960-961/1553-1554 yıllarını içeren bir yıllık süre içerisinde hangi aylarda daha çok köle azat edilmiştir sorusu için yapılan değerlendirmede şu sonuç ortaya çıkmıştır.

Tablo V: 960-961/1553-1554 aylara göre bir yılda azat edilen köle sayısı

Aylar	Azatlık sayısı
Rebiülevvel	29
Rebiülahir	19
Cemaziyelevvel	12
Cemaziyelahir	10
Şaban	18
Ramazan	13
Şevval	3
Zilhicce	18
Muharrem	6
Safer	6

Zaman sürecini geniş tutmak suretiyle belgelerin daha çok olması, sonucu değiştirip değiştirmeyeceği çok geniş kapsamlı yapılabilecek bir çalışma ile ancak ortaya konulabilir. Fakat böyle bir çalışma makalenin boyutlarını aşacaktır. Bu değerlendirme sadece çalışma yapılan yıl ve Edirne üç numaralı şer'iyeye sicili sonucudur. Hicri 12 ay içerisinde iki ayda hiçbir azatlık işlemi kaydedilmemiştir. Bu aylar Recep ve Zilkadedir. Şer'iyeye sicillerindeki kayıtlarda geçen azat etme usulleri şu şekilde sıralanabilir. Efendin

⁸⁰ Halil Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa", *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, Paris 1980, s.182.

⁸¹ Edirne Şer. Sic. No: 3 vr.18a-b.

⁸² Edirne Şer. Sic. No: 8, s.41.

hayatta ve sağlı ile akli melekeleri yerinde ise direkt olarak köle veya cariyesini azat etmektedir. Sahibin başka malı olmaması ve borçlu bulunması azat işleminin gerçekleşmesine mani olmamaktadır. 12 Cemaziyevvel 946/ 16 Eylül 1539 tarihli belgede, Hüseyin Bey bin Abdullah es-sipahi Hint asıllı kölesi Yusuf bin Abdullah'ı Allah'ın rızasını kazanmak üzere azat etmiştir⁸³. Görüleceği gibi herhangi bir şart anlaşma söz konusu değildir. Sadece Allah'ın rızasını kazanmak esastır.

Azat edilmenin bir şekli de efendinin ölümünden sonra olmak şartıyla tedbir şeklinde yapılandır. Buna da mutlak denilen ve daha başka bir şarta tabi tutulmadan yapılan şekli ki, köleye sahibinin ölümüyle hürriyet hakkı kazandırır. Belgeler arasında efendinin hayatta akli ve sıhhati yerinde iken cariyeye veya kölesini azat ettiğine dair örnekler çoğunluktadır. Bu durumda köle veya cariyeye efendisinin ölümünden sonra iki şahitle mahkeme huzuruna gelerek durumunu ispatlar ve azat edilirdi. 8 Rebiülahir 946/ 14 Ağustos 1539 tarihli belgede, Seferşah bin Yusuf ölmüştür. Seferşah'ın vasisi ve mallarının zaptından mesul olan Macar asıllı köle Hüsrev bin Abdullah ve Bosna asıllı cariyeye Deşar bint-i Abdullah yine Bosna asıllı cariyeye Şehsunvaz bint-i Abdullah, efendilerinin hayatta akli ve sıhhati yerinde iken kendilerini azat ettiğini şahitler, Muhiddin Halife bin Hızır ve Ali bin Mehmed'in mahkeme huzurunda söylemeleri ile azat edilmişlerdir⁸⁴.

Tedbirde, köle sahibi azat etmek amacıyla verdiği sözünden dönemez ve böyle bir köleyi, satmak veya başkasına bağışlamak suretiyle mülkünden çıkaramazdı. Zilkade 951/ Ocak 1545 tarihli belgede şahitleri olmadan elinde belge ile mahkemeye gelen Bosna asıllı köleler Alagöz bin Abdullah ve Karagöz bin Abdullah efendilerinin akli ve sıhhati yerinde iken "kâvl-i semâ" yani sözlü olarak kendilerini azat ettiğini bildirdiler. Efendileri olan Baki Bey bin Üveys mahkeme huzurunda kâvl-i semâ ettiğini ikrar etmesi sonucu köleler azat edilmişlerdir⁸⁵. Zeynel Bey bin Abdullah'a ait 15 Şaban 960/27 Temmuz 1553 tarihli muhalefat kaydı kenarına düşülen notta ise her hangi bir isim belirtilmeksizin "cariye, zevci beni bağışlayup durur deyu dava etti görüle" yazılmıştır⁸⁶. Buradaki notta cariyenin iddiası der kenar olarak düşülmüş ve sonuçlanması için mahkemede dava olarak görülmesi kabul edilmiştir.

Köle sahibi yaşadığı müddetçe kölesinin hizmetlerinden faydalanabilir. Tedbirin "ben bu hastalığımdan ölür isem", "bu yolculuğum esnasında ölür isem" şeklinde türlü kaydı ile "sen bu işi yapar isen" şeklinde başka bir şartın tahakkukuna bağlı oldukça fazla sayıda şekilleri de vardır. Fakat bütün bu hallerde, sahibinin ölümünden sonra kölenin hürriyeti kazanabilmesi için kıymetinin, mirasın 1/3'üne tecavüz etmemesi gerekmektedir. Artan bir kısım olursa bu fazlanın köle tarafından ödenmesi icap eder. Köle, efendisini kasıtlı öldürmesi halinde hür olamazdı. Köleler ve cariyeler efendilerinin izinleriyle evlenebilirlerdi⁸⁷.

⁸³ Edirne Şer. Sic. No: 1-22/3.

⁸⁴ Edirne Şer. Sic. No: 1-18/4.

⁸⁵ Edirne Şer. Sic. No: 1-130/1.

⁸⁶ Edirne Şer. Sic. No: 4, vr.24.a.

⁸⁷ Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu II*, İstanbul 1976, s.63-65; B. Tahiroğlu, a.g.m., s.659.

Muayyen bir meblağın ödenmesi, ölçüsü belli bir kumaşın dokunması belirli bir hizmetin ifası şeklinde ödendiği takdirde; köle hürriyetini tamamen kazanmış sayılır. Böyle bir mukavele ile sahibine bağlanan köle çalışıp, kazanıp azatlığının bedelini ödeyebilmesi için ise, derhal serbest çalışma hürriyetine sahip olması, bundan böyle kazancının kendisine ait bulunması istediği yere gidebilmesi ve artık sahibinin işlerinde kullanılmaması lazım gelir. Bu suretle mukaveleye bağlanan eğer bir cariyeye ise mevlâsı tarafından istifraş edilemez, edilecek olsa kendisine bir tazminat ödenmesi gerekmektedir. 951 Şaban/ 1544 Ekim ayı başlarında yazılan belgede; elinde belge bulunduran Bosna asıllı köle Musa bin Abdullah, efendisi Yusuf bin Abdullah tarafından 4 ay içinde ödenmek kaydıyla 1000 dirhem karşılığında azat edilmiştir⁸⁸. Kölelerden bazıları kendi hürriyetlerini belirlenmiş olan bedelleri ödemek suretiyle satın alabilmekte idi. Rus asıllı Salur binti Abdullah 1700 dirheme hürriyetini satın almıştır⁸⁹. Bosna asıllı Hüsrev bin Abdullah 950 akçe karşılığında Latif Paşa tarafından azat edilmiştir⁹⁰. Macar asıllı Gülşah binti Abdullah 2000 akçeye azat edilmiştir⁹¹. Abdi Hoca kölesi Sefer bin Abdullah'ı 1000 akçesi nakit olmak üzere toplam 7000 akçeye azat etmiştir⁹². 4 Şevval 977/12 Mart 1570 tarihinde Kanije kalesinde esir iken kefil ile kurtulduğunu bildiren Abdülkerim'in satın alınmasına müsaade rica ettiği Edirne'de oturan bir esirin hüviyet ve vaziyetinin yazılması bildirilmiştir⁹³. Yazıda ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Fakat belgeden Macarlara esir düşmüş olduğu anlaşılan Abdülkerim kaleden kefil vasıtasıyla serbest bırakılmıştır. Karşılığında ise Edirne şehrinde olduğu anlaşılan bir esirin doğrulanmasına çalışılmıştır. Esirin eşkâli bildirilerek doğru kişi olduğu anlaşılınca özgürlüğünün verilmesi için gereken şartların görüşülmesi aşaması başlayacaktır. Bu ifadeden özgürlüğünü almak isteyen esirin fiyatını belirletip para karşılığı serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Efendiler yani erkekler satın almış oldukları cariyelerle cinsel münasebette bulunabilirlerdi. Köle sahibi kadınlar sahip oldukları köle ile cinsel münasebette bulunma hakkına sahip değillerdi. Köleyi azat etmek ve kölenin İslamiyeti kabul etmesinden sonra evlenme haklarına sahiptiler. Efendi ile cariyeye arasındaki cinsel ilişkiden bazen hukukî sonuçlar doğabilirdi⁹⁴. Bu da köle cariyeye azat etme evlilik veya efendisinden çocuk-anası (Ümm-i veled) olmaktı. Bunun için de sahibinin, cariyenin ölü veya diri bir halde dünyaya getirdiği çocuğun kendisine ait olduğunu kabul etmiş olması lazım gelmektedir. "Mevlâ" bu iddiasından bilâhâre rücu' (dönemez) edemezdi. İslâm hukukunda efendisinden çocuk sahibi olan cariyeler ile çocukları lehine düzenlemeler yapılmıştır. İslamiyet'ten önce bu durumda annesinin adıyla anılan çocuklar, köle kabul ediliyordu⁹⁵. İslam'ın yayılmaya başlaması ile beraber cariyelerden doğan çocuklar, babasının soyundan kabul edilmiş ve çocuklu cariyelerin satılması yasaklanmıştır. Çocuk sahibi cariyeler, efendisi öldükten

⁸⁸ Edirne Şer. Sic. No: 1-116/2.

⁸⁹ Edirne Şer. Sic. No: 3 v.6a-b.

⁹⁰ Edirne Şer. Sic. No: 8, s.26.

⁹¹ Edirne Şer. Sic. No: 11, s.26.

⁹² Edirne Şer. Sic. No: 11, s.51.

⁹³ MD 9, s.46 h.126.

⁹⁴ H. Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa", *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, Paris 1980, s.180.

⁹⁵ Efendiler, çocuk zeki çıkarsa onu tanıyarak kendi soyundan kabul edebilmekteydiler. Bkz. C. Zeydan, a.g.e. IV, s.26.

sonra iki şahitle durumunu ispatlar ise azat edilirler ve efendilerinin sağlığında da satılamazlardı. Cariyenin çocuğu, efendisinin ölümünden sonra doğsa dahi babasının mirasına dahil edilirdi.

SONUÇ

Kölelik insanlık tarihi kadar eskidir. Kölenin kaynağını harpler veya köle ticareti oluşturmaktadır. Köle hukukî açıdan mal sayılan ve hürriyetten yoksun şahıs idi. Eskiçağ devletlerinde özellikle Roma'da kölelik ekonomik ve sosyal bir sistem idi. İslam öncesinde Arap yarım adasında kölelik yaygındı. İslam köleliği kaldırmamış fakat kaldırılmasını tavsiye etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde kölelerin toplum içinde fazla bir aktif durumları söz konusu değildi. Fetihlerin Rumeli'de yayılması ile ülke içinde köle ve cariyeye sayısı arttı. Beylikler döneminde en önemli hediyelerden biri de köle ve cariyeye takdimi idi. Osmanlı Devleti'nde köle ve esirlere İslam hukukuna göre muamele edilirdi. Bu hukuka göre XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde köle kullanma yetkisi sadece Müslümanlara mahsustu. Gayr-ı Müslimlere köle kullanma hakkı verilmemesine rağmen bu uygulamanın aksine işlem yapanlar olduğu tespit edilmiştir. Divandan Edirne'nin de içinde bulunduğu kadınlara gönderilen yazılarla bu uygulamanın önüne geçilmiştir. Bu yazılardan bazılarında kölelerin kaçıkları ve yakalanmaları istenmektedir.

Osmanlı Devleti savaşlarda ele geçirdiği esirleri köle olarak kullanmış ve bunların pazarlarda satışına izin vermiştir. Bu amaçla hizmet gören esirciler bir meslek grubu olarak teşkilatlanmıştır. Ülke içinde zaman zaman hürlerin de esir gibi satıldıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Köle fiyatları kölenin yaş ve becerisine göre değişmektedir. Köleler büyük inşaatlarda ve inşaat malzemelerinin hazırlanmasında çalıştırılmaktadır. Selimiye imaretinin malzemelerinin hazırlanmasında, naklinde ve inşaatında çalışmışlardır. Diğer köle ve cariyeler daha çok evlerde çalıştırılıp ailenin bir ferdi gibi değerlendirilmiştir. Devlet'te ulema sınıfı hariç diğer kitlelerin tamamı kul olarak değerlendirilmiştir. Devşirme kökenli olup devletin üst kademelerinde görev alan yöneticilerin, sayıları bazen yüzlerle ifade edilen kölelere sahip olmuşlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde köle iken azat edilip çok büyük sermayelere sahip olanlar da mevcuttur.

Cariyeler ev hayatını kolaylaştıran, ev işlerini gerçekleştirenlerdi. Cariyeler bu yönleri ile Osmanlı toplumunda çok önemli bir vazife yerine getirdiklerinden, sadece zenginlerin evlerinde değil hali vakti yerinde olanların çoğunun evinde bulunmakta idi. Köle ve cariyelerin bu hizmetlerinden yararlananlar, onların barınma ve bakımını da üstlenmekte idiler. Şer'iyeye sicillerinde kölelerden bazıları meslek sahibi olarak kaydedilmişlerdir. Edirne'de kayıtlarda tespit edilen kölelerin çoğunluğunu Rumeli kökenliler oluşturmaktadır. Bunların arasında Macar ve Bosna kökenli olanlar çoğunluktadır. Afrika kökenli kölelerin de varlığı şer'iyeye sicillerine yansımıştır. Azat edilen köle ve cariyelerin Arapça, Farsça ve Türkçe isimler aldıkları cariyelerde daha çok Farsça isimlerin kullandıkları anlaşılmıştır. Edirne şer'iyeye sicillerinde satış veya azatlığı gerçekleştirilen kölelerin fizikî özellikleri de kaydedilmiştir. Bunlar köle veya cariyenin boyu, göz rengi, ten rengi gibi özelliklerdir. Köle veya cariyelerin gözle görülür fizikî özellik olan yaraları da defterlerde mevcuttur.

Köle ve cariye uygulamalarında İslam hukuku esas alınmıştır. Köleler efendileri tarafından hibe edilebilmekte, miras olarak bırakılabilmektedirler. Köleler ve cariyeler ailenin bir ferdi gibi muamele görmekte bazılarına efendileri tarafından yüklü miktarlarda miras bırakılabilmektedir. Bu miktar toplam mirası 1/3 ünü geçemezdi. İslam hukuku kölelerin azat edilmesini teşvik etmekteydi. Köleler için azat edilme, Allah rızasını kazanmak, mukatebe ve evlilik olmak üzere üç seçenektten biriyle olmaktadır. Akitle azatlıkta köle efendisine bir bedel belirletir. Bu bedeli ya nakit öder veya ödemek üzere ve belirli bir süre çalışmak için karşılıklı anlaşmaktadır. Ölümünden sonra olmak üzere efendi ve köle arasında mukatebe sözlü veya yazılı olarak yapılırdı. Efendilerinden çocuk sahibi olan cariyeler de hürriyetlerini alabilmekte idiler. Edirne'de köle ve cariyelerin azat edilmede mukatebe sisteminin en çok kullanılan yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Tereke kayıtlarında efendileri tarafından azat edilen bazen sayıları 10-20 ile ifade edilen köle ve cariye görmek mümkündür. İslamiyet kölelerin din değiştirmeye zorlamamakta fakat İslâmiyeti seçmeleri teşvik etmekteydi. Müslim olanlar genelde azat edilmişlerdir.

XVI. yüzyılda Edirne'de köle ve cariyeler toplum içinde oldukça önemli bir görev ifa etmekteydiler.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri:

BOA. K.K., 225.

Edirne Şer. Sic. No: 1, 3, 4, 8, 11, 13, 15, 16/b, 25, 33, 42.

Mühimme Defteri No: 3, 9, 10, 14, 19, 23, 26, 42, 52, 55, 58.

B-Araştırma Eserleri

AKALIN, Kürşat Haldun; "Ortaçağ Avrupasının Toplumsal Gerçeği Olarak Kölelik Düzeninin Dinsel Temelleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.19*, Bolu 2009, s.28-41.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I-IX*, İstanbul 1990-1996.

AYDIN, Mehmet Akif -Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA XXVI*, s.237-246.

AYDIN, Mehmet Akif; *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası XIII,S.1-4*, İstanbul, 1951, s.56-78.

_____ ; "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler III/5-6*, Ankara 1968.

_____ ; "Türkiye'de "Servaj" Varmı idi.", *Belleten XX/78*, Ankara 1956, s.237-246.

_____ ; “XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası I, S.1*, İstanbul 1939, s.29-74.

_____ ; “XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası I, S.2*, İstanbul 1940, s.14-44.

_____ ; “XV ve XVI. Asırlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, I, Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, *İktisat Fakültesi Mecmuası I, S.4*, İstanbul 1941, s.448-456.

_____ ; *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esâsları, Kânunlar I*, İstanbul 1943.

BAYRAM, Sebahattin - Çeçen, Salih; “Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi”, *Belleten LX, S.229*, Ankara 1997, s.579-630.

BERKİ, Ali Himmet; *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*, (sad. İrfan Yücel), Ankara 1986.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; *Hukuki İslamiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu II*, İstanbul 1976.

BOZKURT, Gülnihal; “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi S.38*, Ankara 1981, s.65-103.

_____ ; “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”, *OTAM-I*, Ankara 1990, s.45-46 (s.45-77)

COLOGNESİ, Luigi Capogrossi; “Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik”, (Çev. Özcan Çelebican,) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.43, S.1-4*, Ankara 1993, s.299-312.

DERNSCHWAM, Hans; *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Mersin 1992.

DÖNDÜREN, Hamdi; *Delilleriyle Aile İlmihali II*, İstanbul 1995.

EKİN, Ümit; “17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi C.29 S.47*, Ankara 2010, s.23-37.

ENGİN, Nihat; *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, İstanbul 1998.

FARAQHİ, S. *Osmanlı Dünyasında Üretmek Pazarlama, Yaşamak*, (çev. G. Çağalı Güven, Ö.Türesay), İstanbul 2003.

FAYDA, Mustafa; “Bilâl-i Habeşi”, *DİA VI*, s.152-153.

GERLACH, Stephan; *Türkiye Günlüğü 1573-1578 I*, (ed. K. Beydilli, çev. T. Noyan), İstanbul 2007.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C.I 1300-1600*, (Çev. H. Berktaş), İstanbul 2004.

_____; *Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul 2010.

_____; "Devlet Teşkilâtında Kul Sistemi", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.154-168.

_____; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2009, s.123-153.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar; "Memlûklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Başlangıcından Osmanlı Dönemine kadar-I)*, İstanbul 1992, s.387-404.

Kur'an-ı Kerim.

Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, (çev. A. Kurtoğlu), İstanbul (tarihsiz).

LEWIS, Ralph; *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat (Âdetler ve Gelenekler)*, İstanbul 1973.

MALAY, Hasan; *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara 1990; Gürkan Ergin, "Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Kölelere Empati", *CEDRUS II*, 2014, s.355-376. (DOI:10.13113/CEDRUS201406468)

ORBAY, Rahmi Deniz; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mukâtebe Yöntemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.17*, Kocaeli 2009, s.148-163.

ÖNALP, Ertuğrul; "Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul", *OTAM-I*, Ankara 1990.

ÖZCAN, Abdülkadir; "Devşirme", *DİA.IX*, s.254-257.

KARAMAN, Hayreddin; *Mukayeseli İslam Hukuku I*. İstanbul 1991.

ÖZEL, Ahmet; "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi S.1*, İstanbul 2003, s.105-122.

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri I*, İstanbul 1983, s.259.

PARLATIR, İsmail; "Osmanlı Sosyal Hayatında Köleliğin Kaldırılışı", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C.31 S.1-2*, Ankara 1987, s.417-420.

PEÇEVİ İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I* (Hzr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1981, s.18.

PEDRO; Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556, (çev. A. Kurutluoğlu-Yay. Manuel Serrano, Y. Sanz), İstanbul tarihsiz.

PİRENNE, Henri; *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. U. Koçabaşoğlu), İstanbul 1983.

- Sahih-i Buhari, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tecümesi ve Şerhi VII*, Ankara (tarihsiz).
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa”, *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, Paris 1980, s.182.
- _____ ; “Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri, *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981, s.67-138.
- SAK, İzzet; *Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, Konya 1992. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SELÇUK, Havva; “Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği), *Turkish Studies C.9 S.4*, Ankara 2014, s.1006.
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986.
- TAHIROĞLU, Bülent; “Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası XLV-XLVII*, S.1-4, İstanbul 1982.
- TURAN, Ahmet Nezih; “Bahçesaray Köleleri 17. ve 18. Yüzyıllar”, *Bilig 48*, Ankara 2009, s.241-254.
- TÜRKELİ, Cevdet; “Hunlarda İnsani Değerler ve Hukuk”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Başlangıcından Osmanlı dönemine Kadar) I*, İstanbul 1992, s.83.
- UZUN, Efkan; “Sultan II. Bayezid’in Şehzadelerine Gönderdiği Armağanlar”, *History Studies V, S.4* (Temmuz 2013), Ankara 2013, s.233-247.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapukulu Ocakları I*, Ankara 1988.
- _____ ; *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1989.
- ÜÇÖK, Çoşkun-MUMCU, Ahmet; *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1982.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2012.
- VISKY, Karoly; “Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler”, (Çev. B. Tahiroğlu), *Hukuk Fakültesi Mecmuası C.XL, S.1-4*, İstanbul 1974, s.659-700.
- YILDIRIM, Celal; *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı İbadet, Muamelat, Feraiz, III.*, Ankara (tarihsiz).
- YILDIZ, Hakkı Dursun; *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980.
- YİĞİT, Ahmet; *XVI. Yüzyılın II. Yarısında Edirne Kazası*, Muğla 1998 (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi).
- ZEYDAN, Corci; *İslam Medeniyeti Tarihi IV*, İstanbul 1978.

Cilt: 3 Sayı: 5 Ocak 2015 / Volume:3 Issue:5 January 2015

MUHİBBÎ DİVÂNINDA PEYGAMBERLER

Prophets in Muhibi's Divan

Armağan ZÖHRE*

ÖZET

Divan edebiyatının en önemli kaynaklarından biri dindir. Din, bir kanunlar bütünüdür ve peygamberler aracılığı ile insanlığa bildirilmektedir. Bu nedenle peygamberler çeşitli özellikleri ve mucizeleri ile birçok divan şairi tarafından konu edinilmişlerdir. Muhibbî mahlası ile şiirler yazan Kanûnî Sultan Süleyman da çeşitli vesileler ile birçok peygamberin mucizevi hayatını beyitlerinde işlemiştir. Bu makalede, divanda yer alan 2799 gazel ve 300'ü aşkın diğer nazım şekillerinden hareketle peygamberlerin hangi özellikleri ile ele alındığının tespit, inceleme ve değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhibbî, Kanûnî Sultan Süleyman, Peygamberler, Din ve Tasavvuf, Divan Edebiyatı

ABSTRACT

Religion is one of the most important sources of the Divan Literature. Religion is a collection of laws and it is proclaimed to human being via prophets. Therefore, the prophets, along with their various features and miracles were chosen as a subject by many divan poets. Also Sultan Suleiman the Magnificent who wrote under the pseudonym of Muhibbî emphasized miraculous lives of the many prophets in different ways in his poems. In this article, 2799 ghazals and above 300 other verses which composes the divan, used to identify and examine which features of the prophets were mentioned.

Key Words: Muhibbî, Sultan Suleiman the Magnificent, Prophets, Religion and Islamic Mysticism, Divan Literature

Giriş

Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek, muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kimseler için kullanılan peygamber (peygâm-ber/ peyâm-ber) kelimesi, Farsça bir sözcük olup "haber getiren" anlamındadır. Eski Türkçe karşılığı yalvaç (yalavaç) olan peygamber kelimesi, erken dönemde Türkçeye geçip yerleşmiştir (Yavuz, 2007: 257).

Peygamberlerin gönderiliş gayesi, insanın yaratılış gayesi ile aynı çizgide birleşir. Allah, yaratılışın maksadının kulluk olduğunu bildirmiştir ve peygamberler de kulluk ile

---

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, armaganzohre01@hotmail.com ; Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, armaganzohre@kilis.edu.tr

mükellef kılmıştır. Bunun dışında peygamberlerin gönderiliş gayesi Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etme, insanlara örnek olma, dünya-âhiret dengesini sağlama, âhirette itiraz kapısını kapatma ve insanları doğru yola davettir (Yenibaş, 2012: 22-26).

Peygamberlerin tamamı bazı üstün sıfatlar ile donatılmıştır. Peygamberlere özgü ortak sıfatlar; doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik, sâlim akıllı ve üstün zekâlı olmak ve günahlardan korunmuşluktur (Yiğit, 2012: 62-69).

Bazı rivayetlere göre peygamberlerin toplam sayısı yüz yirmi dört bindir. Kur'an-ı Kerim peygamberlerden sadece yirmi beşi hakkında bilgi vermektedir. İsmi geçen peygamberler şunlardır:

Hız. Âdem, Hız. İdris, Hız. Nûh, Hız. Sâlih, Hız. Hûd, Hız. Şuayb, Hız. İbrâhim, Hız. Lût, Hız. İsmâil, Hız. İshak, Hız. Ya'kûb, Hız. Yûsuf, Hız. Mûsâ, Hız. Hârûn, Hız. Dâvûd, Hız. Süleymân, Hız. İlyâs, Hız. Elyesa', Hız. Eyyûb, Hız. Zülkiyl, Hız. Yûnus, Hız. Zekeriyâ, Hız. Yahyâ, Hız. İsâ, Hız. Muhammed (Yiğit, 2012: 50; Yavuz, 2007: 257-258).

Din, divân şiirinin başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Birçok divân şairi şiirlerinde Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden ve peygamber kıssalarından yararlanmıştır. Divân şiirinde peygamberler¹ çeşitli vasıfları ve özellikleri ile birçok şaire ilham kaynağı olmuştur.

Muhibbî mahlası ile şiirler yazan Kanûnî Sultan Süleyman da Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen yirmi beş peygamberden on ikisini ve ismi peygamberler ile birlikte zikredilen, hatta peygamber olduğu düşünülen Hızır'ı, kıssalarına dayanarak şiirlerinde anmıştır.

Çalışmamızda Muhibbî Divânı'nda bulunan 2799 gazel ve 300'ü aşkın diğer nazım şekilleri ile yazılmış şiirler taranarak bu manzumelerde isimleri zikredilen peygamberler tespit edilip incelenmiştir. İnceleme yapılırken öncelikle zikredilen peygamberler hakkında genel bilgi verilmiş, daha sonra söz konusu peygamberlerin divân şiirinde nasıl mevzubahis edildiklerine değinilmiş ve dipnotlarda konuyla ilgili farklı şair/şairlerden bir veya birkaç örnek beyit verilmiştir. En sonunda ise çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden peygamberlerin hangi özellikleri ile Muhibbî Divânı'na yansadıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Muhibbî Divânı'nda İsmi Zikredilen Peygamberler²

1. Hız. Âdem³

Hız. Âdem, ilk insan ve ilk peygamberdir⁴. Kur'an-ı Kerim'e göre, Allah, yeryüzünde halife olmak üzere Âdem'i topraktan, eşi Havva'yı da Âdem'den yaratmıştır (Sırma, 2013: 15). Hız. Âdem ve Havva bundan sonra Cennet'te yaşamaya başlamışlardır.

¹ Uçar, M. (2006). *Klasik Türk Şiirinde Peygamberler*, KSİÜ Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

² Çalışmamızda peygamber isimleri alfabetik sıra ile dizilmiş ve başlığın ardından gösterilen dipnotta, adı geçen peygamber ile ilgili divanda tespit edilen beyitlerin tamamı verilmiştir. Gazel nazım şekli için (G.), kaside için (K.) ve diğer nazım şekilleri için (DNŞ.) kısaltmaları kullanılmıştır. Kullandığımız beyitler "Ak, Coşkun (1987). *Muhibbî Divânı*, KB Yay. Ankara" adlı yayından alınmıştır.

³ Hız. Âdem ile ilgili diğer beyitler için bk: G.189/2; G.277/4; G.500/3; G.609/2; G.771/2; G.1525/4; G.1670/3; G.1889/6.

⁴ Bakara 2/30-31.

Cenâb-ı Hak orada, yaklaşmalarını yasakladığı bir tek ağaç dışında meyvelerin hepsinden ve cennetin her nimetinden bol bol faydalanmalarına müsaade etmiştir (Atasoy, 2011: 77; Bakara, 2/35). Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde yasaklanan ağacın cinsi ve mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Buna rağmen İslâmî kaynakları, İsrailiyat dediğimiz kimi rivayetlere (yani Yahudi metinlerine) dayanarak bu ağacın, ilim, hayrı-şerri bilme ağacı, üzüm asması, buğday, incir ağacı veya diğer cins bir ağaç olduğuna dair rivâyetler nakletmişlerdir (Yiğit, 2012: 90).

Hz. Âdem, bir beyitte, yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulması⁵ sebebiyle söz konusu edilir. Şair, Âdem peygamberin cennetten kovulmasına neden olan dâne (buğday) ile sevgilinin beni arasında ilgi kurarak gönün, sevgilinin buğday tanesine benzeyen benine meyl etmesinin ayıplanmaması gerektiğini ifade eder:

Meyl eyler ise gendüm-i hâlûne dil ne tan

Cennetden Âdemi çıkaran çünkü dânedür (G.500/3, s. 182)

Âdem peygamberin cennetten kovulmasına neden olan aslında şeytandır. Şeytan, Âdem ve Havvâ'ya söylediği hileli sözler ile onların yasak meyveyi yeyip cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur (Köksal, 2013: 36; Bakara, 2/36; Âraf, 7/ 20-22).

Bir diğer beyitte rakîbin, dinsiz bir kâfir olduğunu dile getiren şair, kendisini sevgilinin mahallesinden uzalaştıran rakibi, Âdem'in cennetten kovulmasına neden olan şeytan gibi görmekte; dolaylı yoldan kendisini Âdem'e, rakibi ise şeytana benzetmektedir:

Kûy-ı dilberden beni dûr itdi ol bî-dîn rakîb

Şimdi bildüm kim o kâfir Âdemün şeytândur (G.609/2, s. 212)

2. Hz. Dâvud⁶

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerinden kendisine kitap verilen ikinci peygamber Hz. Dâvud'dur. Onun şahsında peygamberlik ve hükümdarlığı birleştiren Allah, ona dört semâvî kitaptan Zebur'u vahyetmiştir. Hz. Dâvud'un ismi Kur'ân-ı Kerîm'de on altı defa geçmekte ve ilgili âyetlerde⁷, onun hükümdarlığı, peygamberliği, başından geçen önemli olaylar ve kendisine has bazı özellikleri hakkında bilgi verilmektedir (Yiğit, 2012: 505-507).

Dâvud peygamberin Zebur'u okurken sesinin güzelliği ve etkileyiciliği, ilmi, sanatkârlığı, ibadete (namaza ve oruca) düşkünlüğü, günah işlemekten titizlikle kaçınması, sürekli Allah'ı zikretmesi, el emeği ile kazanmayı tercih edişi vb. özellikleri edebî metinlerde sıkça işlenmekte, şiir ve nesirde öne çıkarılmaktadır (Zavotçu, 2006: 104).

Hz. Dâvud Muhibbî Dîvânı'nda güzel sesi ve zırh ustası⁸ olması münasebetleriyle zikredilmektedir. Sevgilinin güzel sesi ile Dâvud peygamberin sesi arasında ilgi kuran şair,

⁵ Bakara 2/ 34-35-36.

⁶ Hz. Dâvud ile ilgili diğer beyitler için bk: G. 497/2; G. 2736/3; G.2772/4

⁷ Bakara, 2/251; Nisâ, 4/163; Mâide, 5/78; En'am, 6/84; İsrâ, 17/55; Enbiyâ, 21/78-79; Neml, 27/15; Sebe', 34/10-12; Sâd, 38/ 20-22-24-26.

⁸ Sebe' , 34/10-11.

Dâvud'un sesini işiten kuşların onun başına üşüşükleri gibi, sevgilinin konuşmasını duyan gönlü gitmişlerin (âşıkların) de sevgilinin başına toplandıklarını ifade etmektedir:

Söze geldükce ol meh-rû düşer üstine bî-diller

Nitekim kuşlar üşmişdür işidüp savt-ı Dâvudı (G.2736/3, s. 792)

Dâvud peygamber demircidir; kılıç ve zırh yapar. Onun başlıca mucizesi demiri elinde bal mumu gibi yumuşatmasıdır (Onay, 2000: 163). Onun bu mucizesi birçok divan şairi tarafından şire konu edilmiş⁹, Dâvud peygamberin yaptığı zırh ile sevgilinin saçları arasında çokça benzerlik kurulmuştur.¹⁰ Muhibbî de bu benzerlikten hareketle, sevgili ne zaman saçlarını dağıtısa âdeta gümüş teninin üzerine Dâvudî bir zırh giydiğinin sanılacağından söz etmektedir:

San giyer ol sîm-ten üstine Dâvudî zırh

Her kaçan eyler perîşan tağıdur giysûları (G.2772/4, s. 802)

3. Hz. Eyyûb¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerdendir.¹² Hz. İbrahim'in oğlu İshâk peygamberin soyundan gelmektedir. Ya'kub peygamber ile aynı asırda yaşamış ve Hz. Yûsuf'un kızı Rahmet ile evlenmiştir. Ayrıca Şam tarafından birçok mülke sahip olduğu, çok çocuğu bulunduğu rivayet edilir (Atasoy, 2011: 243-244).

Eyyûb peygamber yetmiş yaşına geldiği zaman bir hastalığa tutulmuş, vücudu iyice zayıflamış, hatta iş göremez hâle gelmiştir. Sahip olduğu tüm malı, mülkü ve evlatlarını da birer birer kaybetmiş olan Eyyûb peygamber, başına gelenler ile Allah tarafından imtihan edilmiştir. Bu imtihanı sabırla karşılamış ve kazanmıştır. (Yenibaş, 2012: 316-317).

Klasik Türk şiirinde Eyyûb peygamber, sabır örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³ Onun sabrı dîvân şiirinde genellikle "sabr-ı Eyyûb" ve "şikîb-i Eyyûb" şekliyle tezahür etmiş; sabr-ı Eyyûb tabiriyle dillerde mesel olmuştur. Yine bu tabir dîvân şiirinde "aşk, münâcât, nasihat, ölüm ve günlük hayat" gibi çeşitli konuları ihtiva eden

⁹ a. Nerm idüp şem'-sıfat âheni tâb-ı hurşid
Gösterür mu'cize-i Hazret-i Dâvud'ı zamân (Azmizâde Hâletî, K.14/8)

b. Elinde Hazret-i Dâvuduñ âhendür ki mûm oldı
Ziyâ-bahş olsa âfâka n'ola şemşîr-i bürrâmı (Bâkî, K.5/10)

c. Dil-i sengîn-i yârı eyledim nerm
Egerçi âheni mûm etti Dâvud (Hayâlî, G.45/3)

¹⁰ Süleymânsın velî Dâvud dahı
Saçuñ bigi zirih örmedi hergiz (Ahmedî, G.286/4)

¹¹ Hz. Eyyûb ile ilgili diğer beyitler için bk: G.115/1; G.172/1; G.1274/3; DNS/s. 842.

¹² Bk. Nisâ, 4/63; En'âm, 6/84; Enbiyâ, 21/83-84; Sâd, 38/41; Sâd, 38/43.

¹³ Mesîhâ-yı nigheden ders alıp dehrin etubbâsı
Bu bîmârın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdir (Şeyh Gâlib G.46/3)

şiiirlerde genellikle benzetme, karşılaştırma ve ifadeyi pekiştirme yönleriyle kullanılmıştır (Güfta, 2002: 35).

Muhibbî Divânı'nda Hz. Eyyûb'ten, malını ve evlatlarını kaybetmesi; vücudunda yaralar çıkması ve dahası bu yaraları kurtların yemesi sonucunda gösterdiği sabır münasebetiyle bahsedilmektedir. Şair, Eyyûb peygamberin vücudunda oluşan yaraları kurtların yemesi ile kendi etini belâ ateşinin yemesi arasında bağlantı kurmuştur. Üstelik belâ ateşinin etini yemesine rağmen âh etmeyen ve sabreden âşika halk arasında “ Bu da Eyyûb olmuş” denmektedir:

Etümi kirm¹⁴-i belâ yirse de âh eylemeyem

Diyeler tâ ki benümçün bu da Eyyûb olmuş (G.1274/3, s. 399)

4. Hz. Hızır¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Mûsâ ile ondan daha bilgili bir kul olarak tanıttığı bir şahsın yolculuklarını anlatmış; ancak bu kul hakkında bu yolculukta geçenler dışında bilgi verilmemiştir. Hz. Peygamber ise buna ilâve olarak, bu sâlih kulun oturduğu kurak ve otsuz yerlerin derhal yeşillendiğini ve adının Hızır olduğunu söylemiştir (Yiğit, 2012: 473).

Kur'ân'da Kehf sûresi 60-82. âyetler arasında anlatılan kıssaya göre Hz. Mûsâ bir gün yakını bir gençle birlikte kendisiyle buluşması emredilen zâtla görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma yeri “iki denizin birleştiği yer” (Mecmau'l- Bahreyn)dir. Hz. Mûsâ, burasını tanıyabilmek için yanına azık olarak aldığı balıktan yararlanacaktır. Çünkü balığın canlanıp denize kaçması bir işarettir. Ancak arkadaşı genç, deniz sahilinde uğradıkları bir kayanın yanında balığın denize kaçtığını Hz. Mûsâ'ya haber vermeyi unutmuştur. Yolda acıkip balığı yemek istediklerinde genç olayı hatırlar ve durumu haber verir. Bunun üzerine Hz. Mûsâ tekrar o kayaya döner ve gerçekten aradığı kişinin orada olduğunu görür. Bu kişi kendisine Allah tarafından rahmet ve gizli ilim verilen bir kuldur. Hz. Mûsâ hemen kendisini yanına almasını ve bildiklerini ona da öğretmesini teklif eder. Kul önce buna yanaşmak istemezse de ısrara dayanamaz. Böylece âyet metinlerinde anlatılan olayları birlikte yaşarlar. Sonunda Kul, Hz. Mûsâ'ya ters gelen işlerin sırlarını açıklayarak bunları Allah'ın emri üzerine yaptığını anlatır ve sonra ayrılırlar (Ocak, 2012: 45-46).

Hızır'ın ebedî yaşayıp yaşamadığı konusu yüzyıllardan beri tartışılmaktadır. Onun yaşamadığını kabul edenler, “*Ey Muhammed! Biz senden önce hiçbir insana ölümsüzlük vermedik.*” mealindeki âyeti ve “*Şu sırada hayatta olanlardan yüz yıl sonra hiç kimsenin sağ kalmayacağı*” mealindeki hadisi delil olarak sunmaktadırlar. Ulemâdan ziyâde mutasavvıflar arasındaki yaygın görüş ise Hızır'ın ebedî hayata sahip olduğudur.

¹⁴ Kirm kelimesi Coşkun Ak tarafından hazırlanan Muhibbî Divânı adlı yayında “germ” şeklinde okunmuştur. Ancak, Orhan Yavuz, Bekir Direkçi ve diğerleri tarafından hazırlanan Muhibbî Divânı- Bölge Yazma Eserler Nüshası adlı çalışmadaki “kirm” şeklindeki okunuşun anlamca doğru olduğunu düşündüğümüz için bu kelime tercih edilmiştir.

¹⁵ Hz. Hızır ile ilgili diğer beyitler için bk: G.47/4; G.157/3; G.185/4; G.216/2; G.222/1; G.633/1; G.842a/1; G.862/4; G.992/1; G.1002/4; G.1036/3; G.1103/8; G.1349/4; G.1884/3; G.1901/3; G.1964/4; G.2055/4; G.2127/1; G.2565/4; G.2582/1; G.2697/1; G.2730/1; DNŞ/s. 825.

Mutasavvıflar bu görüşü çeşitli sözlü ve yazılı efsane, rivâyet ve menkâbelere dayandırmaktadırlar (Ocak, 2012: 67-69).

Hızır'ın karanlıklar ülkesinde âb-ı hayâtı bulması, ölümsüz olması gibi özellikleri ile ilgi kuran dîvân şairleri, sevgilinin saçını karanlıklar ülkesine, ayva tüylerini¹⁶ bazen de sevgilinin kendisini Hızır'a, dudağını ise âb-ı hayâta benzetmişlerdir. Hızır, bulunduğu yerin yeşermesi sebebiyle baharla birlikte anılmış, onun, darda kalan insanlara yardım ettiği inancına da telmih yapılmıştır (Uçar, 2006: 111-116).

Muhibbî Dîvânı'nda Hızır, âb-ı hayâtı bulması ve ölümsüzlüğe erişmesi sebebiyle söz konusu edilir. Beyitlerde Hızır'ın bulunduğu ölümsüzlük suyu ile sevgilinin dudağı birbirine benzetilmekte hatta bazı beyitlerde birbiri ile kıyaslanmaktadır. Şair, Hızır'ın, sevgilinin yeşil hattının (ayva tüyelerinin) arasında o mey rengi dudağının olduğunu bilmesi durumunda ölümsüzlük suyuna talip olmayacağını ifade ederek, sevgilinin dudağını ölümsüzlük suyundan üstün tutmuştur:

Hızır tâlib olmaz idi bilse ger âb-ı hayât

Hat-ı sebzûn arasında ol leb-i meygûndur (G. 1036/3, s. 333)

Beyitlerde, Hızır'ın ölümsüzlüğü ile sevgilinin ayva tüyelerinin tazeliği arasında da bağlantı kurulmuştur. Bir beyitte, Hızır kelimesinin anlamının “yeşil” olmasından hareketle, sevgilinin yeşil ayva tüyleri Hızır peygambere benzetilmektedir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin dudağının üstündeki yeşil ayva tüyelerinin parlaklığını görenlerin, “sanki Hızır'dır da hayat suyunun üstüne gölge salmıştır” diyeceklerini ifade ederek sevgilinin dudaklarını ölümsüzlük suyuna, dudaklarının üzerindeki taze ayva tüyelerini ise ölümsüzlük suyunu bulan Hızır'a benzetmektedir:

Sebze-i hatuñ gören dir la'l-i handân üstine

Hızırdur san sâye salmış âb-ı hayvân üstine (G.2582/1, s. 736)

5. Hz. İbrahim¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında en fazla bilgi verilen peygamberlerden biri olan Hz. İbrahim, “peygamberler babası” anlamına gelen “Ebu'l- enbiyâ” olarak da bilinmektedir (Yiğit, 2012: 200).

Hz. İbrahim doğduğu zaman her türlü zulüm vasıtasını kullanarak halkı sindiren ve ilah olduğunu iddia eden Nemrud b. Kenan adında pek çok kötülüğe öncülük etmiş bir hükümdar hüküm sürmektedir. Halkın ilahı olduğunu iddia eden ve her konuyu münecimlere danışma ihtiyacı hisseden Nemrud, yine bir gün münecimlerin endişeli ve tedirgin olduklarını görür. Münecimler, “beldenizde bu yıl bir erkek çocuk doğacak ve putlarınızı kırarak saltanatınıza son verecek” derler. Bu durumdan memnun olmayan

¹⁶ a. Bahr-ı eşkimde gözüm zevrâkı bulmazdı necât
Yetişip Hızır-ı hatın eylemese yârlığı (Ahmet Paşa, K.28/4,s.88)

b. Hattın erdi Hızır-veş âb-ı izârındı bana
Lâ-cerem İlyâs-ı vaktin ayağı deryâdadur (Hayâlî, G.82/2, s.117)

¹⁷ Hz. İbrahim ile ilgili diğer beyitler için bk: G.1228/3; G.1575/2; G.1681/2; G.1734/1; G.1883/3; DNŞ/s. 825.

Nemrud, o yıl doğacak olan bütün erkek çocukların öldürülmesi emrini verir (Yenibaş: 2012, 154-155).

Bu emrin verildiği sırada Nemrud'un güvendiği adamlardan biri olan Âzer'in karısı da hâmile bulunuyor; ancak hâmile olduğu anlaşılmamaktadır. Âzer karısının hâmile olduğunu anlayınca telaşlandı ve doğacak çocuğunu Nemrud'un elinden kurtarmak için çareler düşünür. Nihayet karısını Basra ile Kûfe arasında gözlerden uzak bir köye götürür. Hanımının doğumu yaklaşıncı onu köye yakın bir mağaraya kapatır. İşte Hz. İbrahim bu mağarada, rivâyetlere göre Muharrem ayının 10. günü dünyaya gelir (Atasoy, 2011: 146).

Hz. İbrahim, o dönemde putlara tapan kavmini Allah'a ibâdete davet eder ve putları parçalar. Hâdisenin haberi Nemrud'a ulaştırılır. Bu durumdan hoşnut olmayan Nemrud'un emri ile İbrahim peygamber bir mancınığa konular ve ateşe atılır (Köksal, 2013:152-155). Bu esnada Allah ateşe: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selametli ol"¹⁸ diye buyurur. Ateş de Allah'ın emrini yerine getirerek Hz. İbrahim'e zarar vermez (Yenibaş, 2012: 163-179).

Dîvân şîrinde Halil, Halilullah, İbrâhim-i Âzer gibi isimlerle de anılan İbrâhim peygamber; babasının putlarını kırması, kavmini doğru yola çağırması, Nemrut'un onu yakmak için hazırladığı ateş, ateşe atılırken Cebrail'in yardım teklifini kabul etmemesi, atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesi ve Kâbe'yi yeniden inşa etmesi münasebetiyle söz konusu edilir (Uçar, 2006: 28).

Muhibbî Dîvânı'nda Halil ve İbrahim isimleri ile zikredilen Hz. İbrahim'den ateşe atılması, ateşin yakmayarak onun için serinlik, esenlik olması sebebiyle bahsedilir. Şair, Tanrı'nın kudretinden başka bir şeye güvenmemek gerektiğini vurgularken İbrahim peygamberin ateşe atılmasına ve ateşin gül bahçesine dönmesine işaret etmiştir:

Sen Hudâdan iste gayrı kimseye uzatma el

Gülşen oldı kudret-i Hakk ile gör nâr-ı Halil (G. 1681/2, s. 506)

Beyitlerde İbrahim peygamber Ka'be'yi inşâ etmesi sebebiyle de söz konusu edilmektedir. Divan şîrinde gönülün Kâ'be'ye benzetilmesi¹⁹ ve hatta Kâ'be'den üstün tutulması söz konusudur. Bundan hareketle Muhibbî, gönül evinin inşâ edilmesi ile Ka'be'nin inşâ edilmesini karşılaştırarak gönül evinin yapılmasının Tanrı katında, Ka'be yapmaktan daha önemli olduğunu, Tanrı'nın evine ulaşmanın gönül evini yapmakla mümkün olabileceğini ifade etmektedir:

Ey Halîlüm dürişüp Ka'beyi yapmaktan ise

Yap gönül hânesini beyt-i Hudâ ister isen (G. 1575/2, s. 478)

¹⁸ Enbiya 21/69.

¹⁹ Yapdığında yazmış İbrâhim-i Âzer Ka'beye
Yap gönül varmak dilersen ey birâder Ka'beye (Hayâlî, G. 496/1)

6. Hz. İsa²⁰

Hz. İsa, Kur'an-ı Kerim'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Muhammed peygamberi müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen; ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir. Resullerin en büyükleri olan beş "ülü'l-azm" peygamberden biri olan Hz. İsa'nın Kur'an'da, on beş sûrede ve doksan üç âyette ismi veya bir sıfatı zikredilmektedir (Harman, 2000: 465-469).

İsa peygamberin başlıca mucizeleri beşikte iken konuşması, çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyip onu canlandırması, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi, insanların evlerinde yedikleri veya gizledikleri şeyleri bilerek onları açıklaması ve duâsı üzerine gökyüzünden mükemmel bir sofraya indirilmesidir (Yiğit, 2012: 593).

Dîvân şiirinde Hz. İsa tüm bu mucizeleri ile söz konusu edilmektedir. İsa peygamberin söz konusu edildiği şiirlerde, şairlerin Kur'an'da verilen bilgilere genelde bağlı kaldıkları görülmektedir (Koçin, 2009: 74). Şiirlerde "dem, nefes" kelimeleriyle birlikte zikredilmekte ve çoğunlukla sevgilinin dudağı, can bahşedici özelliğiyle İsa peygambere benzetilmektedir.²¹

Muhibbî Divânı'nda ismi en çok zikredilen peygamberlerden biri de İsa peygamberdir. Beyitlerde "*Mesih, Mesihî-dem, İsi-sıfat, İsi-dem, İsa-nebi, İsi-nefes*" gibi tamlamalarla söz konusu edilir. İsa peygamberden bahsedilmesinin sebebi, ölüleri diriltme mucizesidir. Bu yönüyle Hz. İsa ile sevgili arasında bir benzerlik kurulmuştur. Şair, sevgiliyi kastederek o İsa'nın her gün yeni buluşlar ve kerametler gösterdiğini, öyle ki yan bakışının öldürüp nefesinin ise yeniden can bahsettiğini belirtir:

Bir nefesle gamzesi öldürdüğün ihyâ ider

Ol Mesihâ gün-be-gün keşf ü kerâmet arturur (G.934/3)

Bir başka beyitte anlatımı canlandırma adına istifham sanatından da faydalanarak sevgilinin dudağı hakkında soru sorup fikir yürüten Muhibbî, aynı zamanda sevgilinin dudağını la'l taşına, şarap kadehine ve söz söyleyince ölüleri diriltten İsa peygambere benzetmektedir:

Leb mi bu yâ la'l mi yâhûd mey-i sahbâ mı ki

Söz deminde mürdeler ihyâ kılur 'İsi mi ki (G.2764/1)

²⁰ Hz. İsa ile ilgili diğer beyitler için bk: G.7/1; G.27/4; G.34/1; G.128/2; G.171/2; G.250/4; G.304/1; G. 305/1; G. 306/1; G. 334/5; 527/1; G.575/3; G.598/2; G.634/5; G.692/3; G.745/5; G.747/4; G.786/2; G.802/3; G.854/2; G.934/3; G.951/6; G.957/6; G.992/1; G.1036/4; G.1093/4; G.1163/3; G.1171/2; G.1176/5; G.1196/2; G.1251/5; G.1294/1; G.1349/4; G.1450/4; G.1509/1; G.1528/1; G.1549/2; G.1565/5; G.1702/4; G.1715/2; G.1901/6; G.2041/5; G.2042/2; G.2123/4; G.2153/2; G.2197/ 5; G.2206/1; G. 2259/4; G.2281/3; G.2309/1; G.2500/4; G.2667/2; G.2764/1.

²¹ Gamzesi öldürdüğüne lebleri cânlar virür
Var ise ol rûh-bahşun dîn-i İsa râhıdur (Avnî, 14/4, s. 58)

7. Hz. Muhammed²²

İslâm medeniyeti dairesinde gelişen Türk edebiyatında başlangıçtan itibaren yazılan her tür ve biçimdeki edebî eserde, Hz. Peygambere duyulan sevgi, aşk ve bağlılık ifadelerinin zengin örnekleriyle karşılaşırız. Aslında peygamber sevgisi, İslâm milletlerinin hemen hepsinin işlediği ortak bir temadır. Denebilir ki dünyada Muhammed peygamber kadar sevilmiş, övülmüş, hayatının her safhası bir edebî türe kaynaklık etmiş başka bir insan yoktur. Peygamber efendimizin doğumu, büyümesi, gençliği, evlenmesi, mi'râcı, savaşları, mucizeleri ve vefatı günümüze kadar her vesile ile işlenegelmiştir (Kaplan, 2010:9).

Muhibbî Dîvânı'nda, Peygamber Efendimizin medhine dair kaside formunda yazılmış bir şiir yoktur ancak;

Artarsa nola nûr-ı cemâli Muhammedûñ

Kesbî degül cem'-i hisâli Muhammedûñ (G. 1465/1, s. 450)

Matla beyti ile başlayan ve Hz. Muhammed'in isminin redif olarak kullanıldığı beş beyitlik (bk. G. 1465, s. 450) bir na't-gazel ile başka birçok na't-gazel bulunmaktadır.²³

Hz. Peygamber ayrıca beyitlerde *Ahmed, Ebu'l-Kâsım, Emîn, Fahr-i 'âlem, Habîb, Mahbûb-ı Hakk, Mahbûb-ı Rab, Muhammed, Mustafa, Resûl, Resûl-ı kâinât, Resûlül-'âlemin, Resûlullâh, Sultân-ı 'âlem, Şâh-ı rûsûl* gibi isim ve sıfatlarıyla anılmaktadır.

Muhammed peygamberin son peygamber ve Allah'ın hem kulu hem de habîbi olduğu, ümmetine yol gösterdiği ve kıyamet gününde şefaataçı olacağına dair konular ayrıca birçok beyitte işlenmektedir:

Rûz-ı mahşerde şefâ'at idesin 'âsilere

Hem mürüvvet kânısın sen hem dahi mahbûb-ı Rab (G.153/2, s. 84)

Şair Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi dokuz kez sûre başlarında (Yılmaz, 1992'den aktaran Düzcan, 2006: 29) geçen hâ ve mim harflerini peygamberin iki isminin işareti olarak düşünmektedir. Buna göre hâ harfi Ahmed ismini, mîm harfi ise Mustafa ismini göstermektedir:

Hâ mim harfi dü-nâmundan işâretdür senûñ

Hâya Ahmed didiler mîme dahi hem Mustafâ (G. 26/4, s. 49)

Muhammed peygamber ashabıyla birlikte Mina'da bulunduğu bir sırada müşriklerin mucize talebinde bulunmaları üzerine elini semâya kaldırır ve işaret parmağı ile

²² Hz. Muhammed ile ilgili diğer beyitler için bk: G.1/3; G.1/5; G.3/1; G.4/3; G.9/1; G.9/3; G.9/10; G.19/2; G.22/3; G.23/1; G.26/4; G.61/6; G.153/1; G.153/2; G.158/4; G.181/3; G.182/2; G.182/3; G.182/5; G.279/2; G.359/1; G.359/5; G.523/5; G.634/5; G.946/5; G.984/7; G.1094/7; G.1294/5; G.1407/4; G.1416/1; G.1416/3; G.1460/5; G.1465/1; G.1465/2; G.1465/3; G.1465/4; G.1465/5; G.1573/5; G.1753/5; G.1784/4; G.1998/5; G.2041/5; G.2042/2; G.2169/2; G.2192/4; G.2251/2; G.2659/1; G.2659/5; DNŞ/s. 811; DNŞ/s. 859.

²³ Bk. G. 3; G.4; G. 9; G. 23; G. 26; G. 153; G. 359; G. 523; G. 1416; G. 1460; G. 2169; G. 2708 vb.

ayı iki parçaya ayırır. Buna şakk-ı kamer mucizesi denmektedir (Yenibaş, 2012: 596-597). Divan şiirinde çokça işlenen²⁴ bu mucizeyi Muhibbî bir beytinde şu şekilde ifade eder:

Gör ne mu‘ciz gösterüpdür ol Resûl-ı kâinât

Kim mübârek barmagıyla eyledi bedr ayı şakk (G.1407/4, s. 434)

“Kur‘ân-ı Kerîm’de *Hani sana, “Muhakkak Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır” demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur’an’da lânetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, sadece onların büyük azgınlıklarını (daha da) artırdı.*²⁵ (İsrâ, 17/60) âyeti ile belirtilen mi‘râc mucizesi, divân şairleri tarafından çokça işlenen bir konu olmuştur.²⁶ Hatta birçok şair *Mi‘raciyye* ve *Mi‘râc-nâme* adı verilen şiirler ile bu hadiseyi işlemişlerdir.

Muhibbî, Muhammed peygamber âlemin sultanı olmasaydı Allah ona peygamberlik tâcını vermeyecekti. O, Allah’ın habibi olmasaydı mi‘râca çıkmak ona nasip olmayacaktı diyerek, Mi‘râc mucizesinin sadece peygamber efendimiz için gerçekleştiğini ifade etmiştir:

Hak habîbi olmasa olur mıdı mi ‘râc ana

Olmasa sultân-ı ‘âlem kim virürdi tâc ana (G.3/1, s. 41)

8. Hz. Mûsâ²⁷

İsrailoğullarına gönderilmiş olan Mûsâ peygambere, ilahî hitaba mazhar olması bakımından “Kelîm, Kelîmullah” sıfatları verilmiştir. Dört büyük semavî kitaptan Tevrat ona inzâl olmuştur. Kur‘ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ ile ilgili birçok âyet bulunmaktadır.²⁸ Bu âyetlerde genel olarak Mûsâ peygamberin tebliği, İsrailoğullarının bu tebliğe uymayıp bir buzağıyı ilâh edinmeleri, kendisine yapılan zulümler, Firâvun ve ailesinin suda boğulması ve mucizelerinden bahsedilmektedir. Bakara sûresinde Mûsâ peygambere inanmayan İsrailoğulları; Kasas sûresinde ise Mûsâ peygamberin, çocukluğunu, peygamber oluşunu, Musevîleri Mısır’dan çıkarmasını ve Firavun ile ordusunun boğulmasını kapsayan süreç anlatılmaktadır.

Dîvân şiirinde Mûsâ peygamber, ejderha olabilen asâsı, Yed-i Beyzâ’sı, Firavun’la mücadelesi, Firavun’u suda boğması, Kızıldeniz’i yarması, Hızır ile arkadaşlığı, Allah ile konuşması vb. münasebetlerle çokça anılan peygamberlerden biridir (Zavotçu, 2006: 352; Pala, 2009: 335). Muhibbî Dîvânı’nda ise Mûsâ peygamberin, yed-i beyzâ, ejder, vâdi-i eyemen ve tecellî kavramları ile birlikte anıldığı görülmektedir.

²⁴ Mihri döndürdüñ yolundan mâhı itdün sîne-çâk

Mu‘cizâtüñ söylenür kişver-be-kişver rûz u şeb (Fehîm-i Kadîm, K.1/1)

²⁵ Burada ifade edilen “rüya”dan maksat, Hz. Peygamberin Mîrac gecesindeki müşahedeleridir. Bu müşahedeler gece vakti meydana geldiği için rüya kelimesiyle anlatılmıştır. Kur’an’da lânetlenmiş bulunan ağaç da, cehennemdeki “zakkum” ağacıdır.

²⁶ **Senseñ ol bahr-i kerâmet kim şeb-i Mi‘râc’da**

Şebnem-i feyzün yetürmiş sâbit ü seyyâre su (Fuzûlî, K.3/24)

²⁷ Hz. Musâ ile ilgili diğer beyitler için bk: G.53/4; G.575/3; G.698/1; G.1534/5; G.1704/9

²⁸ Bakara, 2/40-111; Tâhâ, 20/60-63; Şu‘arâ, 26/43-44; Kasas, 28/1-88

Mûsâ peygamber ailesiyle birlikte yola çıkıp bir süre gittikten sonra şiddetli soğuk sebebiyle üşümüş, karanlıktan dolayı da yolunu kaybetmişti. En büyük ihtiyaçları ısınmak olduğundan ateş yakmak istemiş fakat çakmak bir türlü işlevini yerine getirememişti. İşte tam o sırada Tûr'un sağında, batı tarafında bir ateşin alevlenmekte olduğunu görmüş, ailesine beklemelerini söyleyerek ateşin olduğu yere doğru yönelmiş, ateşin bulunduğu yere yaklaşınca vadinin sağ tarafında bulunan bir ağaçtan kendisine şöyle nidâ edilmişti: *Ey Mûsâ! Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın*²⁹.” (Yenibaş, 2012: 363; Yiğit, 2012: 407- 409). Muhibbî, bir beyitte “eğer aşk ateşinin nuru Mûsâ 'ya görünmese o Eymen vâdisinden yana bir adım basmazdı” diyerek tecelliyi hatırlatmakta, o âna telmihte bulunmaktadır:

Ger tecelli itnese Mûsâya nûr-ı nâr-ı 'ışk

Bir kadem basmazdı ol vâdî-i Eymenden yana (G. 53/4, s. 56)

Mûsâ peygamber ilâhî hitaba mazhar olduğunda, elindeki âsâyı yere bırakması emredilmişti. Âsâyı yere bıraktığında âsânın yılan gibi koştuğunu görmüş ve bu durumdan dolayı korkup arkasına bakmadan dönüp kaçmıştı. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: “*Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın. Elini koynuna sok, bir hastalık sebebi olmaksızın bembeyaz çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek. İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına Rabbin tarafından iki delildir. Çünkü onlar fâsik kavimlerdir.*” (Kasas, 28/30-33; Yiğit, 2012: 408). Hz. Mûsâ'ya bahşedilen bu mucize “yed-i beyzâ”³⁰ olarak adlandırılmaktadır. Aşağıdaki beyitte şair söz konusu bu mucizeye telmihte bulunmakta; gülün beyaz açmasını güzel bir sebebe bağlayarak gülü, dünya Firavun'unu imâna davet etmek isteyen Mûsâ peygambere benzetmektedir. Bir diğer ifadeyle gül, Firavun'u imâna davet etmek için Hz. Mûsâ gibi “ yed-i beyzâ” mucizesini göstermektedir:

Dehr Fir'avnın meğer imâna da'vet itmeğe

Gösterür mu'ciz yed-i beyzâyı Mûsî-vâr gül (G. 1704/8, s. 512)

9. Hz. Nûh³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de Nûh peygamberle ilgili birçok âyet bulunmaktadır.³² Bu âyetlerde onun tebliği, kavminin ona imân etmeyişi neticesinde gerçekleşen Tûfan ile kavminin yok oluşu, Nûh peygamberin ve imân edenlerin kurtuluşu söz konusu edilmektedir.

Nûh peygamber, İdris peygamber semaya yükseltildikten³³ sonra insanların putlara tapmaya başlaması üzerine Allah tarafından, insanlara doğru yolu göstermek için gönderilen bir peygamberdir (Nûh, 71/1-4; Hûd, 11/25-26). Kavminin can yakıcı azaba

²⁹ Tâhâ, 20/11-12

³⁰ Tâhâ, 20/ 22-23; Neml, 27/ 12

³¹ Hz. Nûh ile ilgili diğer beyitler için bk: G.107/2; G.298/4; G.304/1; G.998/2; G.2100/4; G.2789/4

³² Bk. A'râf, 7/ 59-64, Yûnus, 10/ 71-73, Hûd, 11/ 25-49, Nûh, 71/ 1-28.

³³ Hz. İdris'in yeryüzünde vefat ettiği sabit değildir. “Biz onu üstün bir makama yücelttik” (Meryem, 19/57) meâlindeki âyeti tefsir eden müfessirler, onun da Hz. İsa gibi göğe yükseltildiğini söylemişlerdir (Yenibaş, 2012: 74).

düçar olmaması için her türlü uyarıyı yapmış ve kavmini imâna daveti asırlar boyunca devam etmiştir (Yenibaş, 2012: 82). Oğulları Sâ'm, Hâm, Yafes ile hanımları ve diğer pek az kimseler imân edip başkası kulak asmamış hatta Yam (Kenân) isimli oğlu ve Vaile adlı hanımı bile imâna gelmemiştir (Köksal, 2013: 97). Uzun yıllar süren tebliğ neticesinde artık kavminin imâna gelmeyeceğini anlamış ve onlara beddua etmiştir. Duası kabul olan Nûh peygambere “*Artık halkından daha önce imân etmiş olanlar dışında hiç kimse imân etmeyecek, öyleyse o kâfirlerin yaptıklarından dolayı kederlenme de bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda gemi yap ve o zâlimler lehinde Ben'den ricada bulunma. Çünkü onlar suda boğulacaklardır*” (Hûd, 11/36-37) şeklinde hüküm bildirildi.

Hız. Nûh, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde titiz bir çalışma sonunda geminin yapımını tamamladı. Diğer yandan bu günlerde büyük bir tufanın gerçekleşeceğini gösteren alâmetler görülmeye başladı (Yiğit, 2012: 130). Allah, daha önce Hız. Nûh'a geminin hazırlığının tamamlandığı ânın tufanın başlama vakti olduğunu bildirmiş; gemiye, imân etmiş kimseler ile onların ailelerini, ayrıca bütün hayvanlardan birer çift almasını emretmişti (Hûd, 11/40; Atasoy, 2011: 113). Göklerden boşanan yağmurların, yerlerden fişkiran suların selleri bütün yeryüzünü tutmuş ve dağları kaplamıştı. Güneşin ve ayın ışığı kararmış, dünya karanlık içinde kalmış, gece ve gündüz bir olmuş; seller yeryüzünde taşmadık, aşmadık yer bırakmamıştı (Köksal, 2013: 99). Nûh Tufanı ile inkârcılar helâk olunca geriye Hız. Nûh ve onun evlatları, yakınları kalmıştı. İnsan nesli Nûh peygamberin neslinden çoğalıp yeryüzünde dağılmaya başladı. Bu yüzden Hız. Nûh'a, Hız. Âdem'den sonra “Ebu'l-beşer”, yani insanlığın ikinci babası ve atası unvanı verilmiştir (Atasoy, 2011: 118-119).

Klasik Türk şiirinde Hız. Nûh, gemi ve tufan ile birlikte anılır. Âşıkın gözyaşı, tufan denizine benzetilir. Nûh da bu tufan içinde batmamak için çabalayan âşık olarak algılanır. Nûh'un yedi yüz yıl veya bin yıl kadar süren ömrü, şairlerce mazmun olarak kullanılmıştır³⁴ (Zavotçu, 2006: 387; Onay, 2000: 355).

Muhibbî Divânı'nda da Nûh peygamber, yaptığı gemi, devrinde gerçekleşen “Tufan” ve en çok da ömrünün uzunluğu sebebiyle söz konusu edilmektedir. Bir beyitte şair, “Sevgilinin cevri ve cefasını gönlüme sorma çünkü bu ayrılık gecesi benim için Nûh devrinden uzundur” diyerek Nûh peygamberin ömrünün uzunluğuna telmihte bulunmaktadır:

Sorma gönlüme cefâ vü cevri ni ol dilberün

Nûh devrinden uzundur bu şeb-i hicrân bana (G. 107/2, s. 72)

Başka bir beyitte, “Yedi deryayı birleştirsem gözyaşlarımın yanında ancak bir damla gibi durur, öyle ki gözyaşlarım için Nûh tufanı desem bu ayıplanmaz” şeklindeki ifadesiyle şair, gözyaşlarını Nûh tufanına benzetmiş ve bu hadiseye telmihte bulunmuştur:

Gözlerüm yaşına dirsem tan' mıdır tûfân-ı Nûh

³⁴ a. Miyân-ı bahr-i gamdan keşti-i dil rûzgârıyla
Kenâra çıkmak olur bir gün ammâ ‘ömr-i Nûh ister (Azmizâde Hâletî, G. 262/3)
b. Necât-ı Nûh ile râğib olan ‘ummâna bu gözler
Visâlün fülkiçün eşki çü deryâ itmek isterler (Karamanlı Aynî, G. 128/6)

Katredür yanında cem' itsem yidi deryâyı ben (G.2100/4, s. 621)

10. Hz. Süleyman³⁵

Dâvûd peygamberin on dokuz çocuğundan en küçüğüdür. Babası vefat ettiği zaman ilim, hikmet, basiret ve firâset gibi hususlarda diğer kardeşlerinden çok ileride olan Süleyman peygamber, Dâvûd peygamberin vârisidir (Yenibaş, 2012: 483).

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette ismi geçmekte³⁶ olan Süleyman peygamber, rüzgârın onun emrine verilmesi, bakır madeninin onun için su gibi akıtılması, kuşların ve diğer canlıların dilini bilmesi, cinlerin ona itâat etmesi, şeytanların ona boyun eğmesi vb. mucizelere sahip güç ve saltanat timsali bir peygamberdir (Yiğit, 2012: 520-525).

Kur'an-ı Kerim'de Süleyman peygamberin "*Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin...* (Sâd, 38/35) şeklinde dua ettiği bildirilmektedir. Süleyman peygamber bu duasının sonucunda bütün bu olağanüstü güçlere sahip olmuştur. Bu güçler arasında cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan bir ordu (Neml, 27/17), şiddetli rüzgârın, onun emrine âmâde kılınması (Enbiyâ, 21/81; Sebe' , 34/12) gibi mucizeler de vardır. Muhibbî Divânı'nda Süleymân peygamber, sahip olduğu mühür, taht, tâc, saltanat ve hükümranlık kavramları, karıncadan nasihat alması, kuşdilini bilmesi ile söz konusu edilmektedir.

Divân şiiirinde Hz. Süleymân'ın mührü sıkça anılmaktadır.³⁷ İnanişâ göre Süleymân peygamberin kudreti parmağındaki tılsımlı yüzük yahut mühürden kaynaklanmaktadır. Hz. Süleyman o yüzük sayesinde cinlere hükmeder, olağanüstü hâller gösterirmiş. Bir aralık yüzüğünü kaybeder ve yüzük ifritin eline geçtiği için bütün kudret ve gücünü yitirir (Şentürk, 2006: 423). Bu denli önemli olan Süleymân peygamberin mührü yahut yüzüğü ile göğsündeki gam yarası arasında benzetme ilişkisi kuran Muhibbî, rakibin hilelerinden ve kötülüklerinden emin olmasını, Süleyman peygamberin mührüne benzettiği gam yarasına bağlamaktadır:

Olmuşam diyü rakîbün mekr ü şerrinden emin

Dâğ-ı gam sînemde san mühr-i Süleymândur bana (G. 101/2, s. 70)

Süleymân peygamberin karıncadan nasihat alması olayı da divân şairlerinin sıkça telmihte bulunduğu hususlardan biridir.³⁸ Süleyman peygamberin karınca ile olan sohbetine Kur'ân'da da öz olarak temas edilmektedir. Âyette bildirildiğine göre Süleymân peygamber ordusuyla sefere giderken bir karıncanın sesini duyar. "*Nihayet karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleymân ve ordusu farkına*

³⁵ Hz. Süleymân ile ilgili diğer beyitler için bk: G.101/2; G.184/3; G.261/2; G.271/1; G.321/2; G.371/4; G.496/2; G.782/5; G.852/1; G.888/1; G.870/2; G.1709/4; G.2037/7; G.2090/3; G.2263/5; G.2540/2; G.2641/2; DNŞ/s.833; DNŞ/s.873

³⁶ Bakara, 2/102; En'âm, 6/84; Enbiyâ, 21/78-87; .Neml, 27/15-20; Sebe' , 34/12-14; Sâd, 38/30-35.

³⁷ Dilde mihr-i hâtem-i la'lün nihân itmiş rakîb
Dîv işitdük bir zamân mühr-i Süleymân gizlemiş (Bâkî, G. 214/3)

³⁸ Zâtî-i mûra elünden geldügince eyle lutf
Hâtem-i hüsn ey Süleymân –işihâr elden gider (Zâtî, G. 288/5)

*varmadan sizi ezmesin, dedi.*³⁹ Rivayetlere göre Süleymân peygamber karıncaya diğer karıncalara bağırmasının sebebini sormuş, onun verdiği cevaplar hoşuna gitmiş ve karıncadan kendisine nasihatlerde bulunmasını istemiş, karınca da Süleymân peygambere çeşitli öğütler vermiştir (Tökel, 2000: 297). Bu olaydan hareketle kendisini karınca, sevgiliyi ise Süleymân peygamber (hükümdar) gibi düşünen şair, “Eğer sen padişahsan nasihatimi dinle ve kimseye zulmetme, bak Süleymân peygamber karıncadan kaçmayıp onun öğüdünü aldı” diyerek Süleymân peygamberin karıncadan nasihatler almasını söz konusu etmektedir:

Pâdişâh isen bu pendüm gûş kıl zulm eyleme

Gör Süleymân kaçmayuban aldı pendin mûrdan (G. 2090/3, s. 618)

11. Hz. Ya‘kûb⁴⁰

Hz. İbrahim’in torunu, Hz. İshâk’ın oğlu, Hz. Yûsuf’un ise babası olan ve kendisine “İsrâil” lâkabı verilen Hz. Ya‘kûb meşhur İsrailoğullarının atasıdır (Yiğit, 2012: 300). Kardeşlerinin Yûsuf’u kuyuya atmalarından sonra hüzünden ve ağlamaktan gözlerine ak düşmüştür (Atasoy, 2011: 231). Aradan uzun zaman geçtikten sonra oğlu Yûsuf’un gönderdiği gömleği müjdeci gelip de Hz. Ya‘kûb’un yüzüne koyduğu an tekrar görür hâle gelmiştir (Köksal, 2013: 292).

Dîvân şiirinde genellikle oğlu Yûsuf peygamber ile birlikte anılmaktadır. Şairler hicran ve gözyaşı içerisinde geçen ömürleri ile Hz. Ya‘kûb’un ömrü arasında ilgi kurmuşlar; kendi bedenlerini ve hânelerini onun hüzünler evine benzetmişlerdir. Ya‘kûb peygamberin gözlerinin ağlamaktan kör olmasına ve Hz. Yûsuf’un gömleği ile tekrar açılmasına⁴¹ telmih yaparken sevgililerini Yusuf’a; sevgilinin ilgisini de Yûsuf’un gömleğine benzetmektedirler (Uçar, 2006: 33).

Muhibbî dîvânında Ya‘kûb peygamber, “hüzn-i Ya‘kûb, dil-i Ya‘kûb-veş, Ya‘kûb-ı dil, dil Ya‘kûbı, dîde-i Ya‘kûb” gibi tamlamalarla zikredilmekte ve genellikle oğlu Yûsuf peygamber ile birlikte anılmaktadır. Şair bir beyitinde, sevgiliyi Yûsuf-ı Ken‘ân’a, kendisini de Ya‘kûb peygambere benzeterek ağlamaktan gözlerinin Ya‘kûb gibi kör olduğunu; ancak Yûsuf-ı Ken‘ân olan sevgilinin gelmesiyle güneş gibi aydınlandığını ifade etmektedir:

Girye ile gözlerüm Ya‘kûb-veş a‘mâ idi

Rûşen oldı gün gibi çün Yûsuf-ı Ken‘ân gelür (G. 492/2, s. 179)

³⁹ Neml, 27/18.

⁴⁰ Hz. Ya ‘kûb ile ilgili diğer beyitler için bk: G. 115/1; G. 172/1; G. 231/3; G. 397/2; G. 425/5; G. 477/2; G. 492/2; G. 535/3; G. 920/3; G. 1032/2; G. 1098/2; G. 1212/2; G. 1305/2; G. 1502/2; G. 2212/3; G. 2305/5; G. 2521/3; DNŞ./s.842.

⁴¹ Etti ilkâ gül üzre yâsemîni
Vech-i Ya‘kub’a a‘nî pîreheni
Ol semen nergisine fer verdi
Sîm rengîn olup güher verdi (Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ, s. 426)

12. Hz. Yûnus⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yûnus'un adı dört yerde zikredilmiştir. Ayrıca iki yerde kendisini yutan balık münasebetiyle, her ikisi de "balık sahibi" anlamına gelen "*Zü'n-nûn ve Sahibu'l-hût*" isimleriyle de anılmıştır (Yiğit, 2012: 550).

Yûnus peygamber, Musul dolaylarında bulunan Ninova şehri halkına gönderilmiştir. Kavmi, onun söylediklerine kulak asmayınca, sabretmesi gerekirken, dayanamamış ve bir gece onların şerrinden kurtulmak için, içinde yaşadığı kentten kaçarak sahildeki bir gemiye sığınmıştır (Sırma, 2013: 114). Fakat gemi denizin ortasında aşırı yükten batma tehlikesi geçirince, yükü hafifletmek maksadıyla çekilen kura sonucunda denize atılmıştır. İşte bu sırada Hz. Yûnus'u büyük bir balık yutmuş, Yûnus peygamber hatasını anlayıp tövbe ettiğinde Allah onu affetmiş ve balığın karnından sahile çıkarmıştır (Yiğit, 2012: 550-552).

Dîvân şiirinde Yûnus peygamberin ismi genellikle balığın karnında yaşaması⁴³ dolayısıyla zikredilmiştir (Uçar, 2006: 68).

Muhibbî divânında birkaç beyitte ismi anılan Yûnus peygamber, balığın karnında iken istiğfar etmesi ve Allah'ı zikretmesi sebebiyle söz konusu edilmektedir. Şair bir beyitte, en karanlık gecede, yani en sıkıntılı olunan bir dönemde kişinin uyumaması, gaflete düşmemesi ve sürekli sevgiliyi hatırlayıp onu anması gerektiğini Yûnus peygamberin balığın karnındayken sevgiliyi (Allah'ı) zikretmeye devam etmesi üzerinden ifade etmektedir:

Gaflet itme zulmet-i şebde uyan an yârini

Kesmedi zikrini Yûnus mesken⁴⁴ iken batn-ı Hût (G. 230/6, s. 106)

13. Hz. Yûsuf⁴⁵

İsrailoğullarına gönderilen Hz. Yûsuf, Yâ'kub peygamberin oğlu ve İshâk peygamberin torunudur (Köksal, 2013: 271). Kur'ân-ı Kerîm'de diğer peygamberlerin kıssaları, muhtelif sûrelerde, özünde bir ancak bazı farklılıklarla kısa kısa anlatılmış ve birkaç yerde tekrar edilmiş bulunmaktadır. Buna karşılık aynı zamanda "Ahsenü'l-Kasâs" olarak adlandırılan Yûsuf kıssası, 111 âyetten müteşekkil Yûsuf sûresinin baştan 101 âyetinde tek kıssa hâlinde, baştan sona ve ayrıntılı bir biçimde anlatılmış ve başka bir

⁴² Hz. Yûnus ile ilgili diğer beyitler için bk: G. 230/6; G. 425/8; G. 427/5; G. 2329/5

⁴³ 'Aşk ile kaddûn büküp Zünnûn-ı vakt olsañ yine

Kâm-rân ol kimsedür kim Mâlik-i Dînârdur (Bâkî, G. 58/5, s. 99)

⁴⁴ Mesken kelimesi Coşkun Ak tarafından hazırlanan Muhibbî Divânı adlı yayında "miskin" şeklinde okunmuştur. Ancak, Orhan Yavuz, Bekir Direkçi ve diğerleri tarafından hazırlanan Muhibbî Divânı-Bölge Yazma Eserler Nüshası adlı çalışmadaki "mesken" şeklindeki okunuşun anlamca doğru olduğunu düşündüğümüz için bu kelime tercih edilmiştir.

⁴⁵ Hz. Yûsuf ile ilgili diğer beyitler için bk: G. 97/2; G. 231/2; G. 304/2; G. 378/3; G. 397/2; G. 425/5; G. 441/2; G. 468/4; G. 492/2; G. 522 /2; G. 535/3; G. 878/4; G. 920/3; G. 941/3; G. 1032/2; G. 1044/3; G. 1098/2; G. 1212/2; G. 1305/2; G. 1502/2; G. 1536/4; G. 1681/3; G. 1687/1; G. 1695/2; G. 1729/1; G. 1755/5; G. 1848/6; G. 2020/4; G. 2212/3; G. 2230/4; G. 2305/5; G. 2312/3; G. 2346/4; G. 2382/4; G. 2492/3; G. 2521/3; G. 2541/4; G. 2760/3; DNŞ./s. 840.

sûrede tekrar edilmemiştir (Yiğit, 2012: 306). Kur‘ân’da baştan sona kadar aynı konuyu anlatan tek sûredir.

Hız. Yûsuf, divân şiirinde adı çok anılan bir peygamber ve mesnevi kahramanıdır. Hız. Yûsuf, rüyasında ay ile güneşin kendisine secde etmesi, kardeşlerinin onu kıskanıp kuyuya atması ve yok pahaya satılması, babasının ömrünü feryat ve figanla geçirmesi ve gözlerine ağlamaktan ak düşmesi, Mısır’da ağırlığınca altın değerinde alıcı bulması, Züleyhâ ile olan ilişkileri, zindana atılması ve orada uzun süre kalıp düş yorumunda ünlenmesi, babasına gönderdiği gömleğin kokusu ile babasının gözlerinin açılması, zindana atılmış bir köle iken Mısır’a sultan olması vb. sebeplerle şiire konu olur (Zavotçu, 2006: 572; Uçar, 2006: 49).

Muhibbî Divânı’nda Yûsuf peygamber, “*Mısır-ı Yûsuf, Mısrun Yûsufi, Yûsuf-cemâl, Yûsuf-ı Ken‘ân, Yûsuf-ı Mısri*” gibi tamlamalarla söz konusu edilmektedir. Şair bir beyitte sevgiliyi güzelliğinden dolayı bir yandan Yûsuf peygambere benzetmekte, bir yandan da Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinde geçen ve kadınların Yûsuf peygamberi gördüklerinde narenciye yerine ellerini kesmeleri olayına telmihte bulunmaktadır. Buna göre Yûsuf peygamberi gören kadınların ellerini kesmeleri şaşırılacak bir olay değildir; zira sevgilinin Yûsuf peygambere benzeyen yüzünü görenler -bırakın ellerini kesmeyicanlıklarını bile terk etmişlerdir:

Senün Yûsuf cemâlünü görenler terk-i cân itdi

‘Aceb mi Yûsufi görüp elini cümle zen kesdi (G. 2759/3, s. 798)

Başka bir beyitte şair, Yûsuf peygamberin ağırlığınca altın veya gümüş ile tartılmasını Yûsuf peygamber ile sevgiliyi kıyaslayarak söz konusu etmektedir. Beyte göre Yûsuf peygamber altın ve gümüş karşılığında alıcı bulmuştur, oysa sevgili ancak can pahasına tartılmaktadır. Bu durumda Yûsuf, sevgiliden daha değersiz konumda olacaktır:

Dartılsa nola Yûsuf eger sîm ü zerle

Sen câna dartılırsın o kemter degül midür (G. 878/4, s. 287)

SONUÇ

Muhibbî Divânı’nda, Kur‘ân-ı Kerîm’de ismi geçen yirmi beş peygamberden on ikisine ve ismi geçmemekle birlikte peygamber olduğu düşünülen Hız. Hızır’a yer verildiği görülmektedir. Divanda ismi en çok zikredilen peygamberler ise Allah’ın habibi olması, parmağı ile dolunayı ikiye ayırması ve miraç mucizeleri ile Hız. Muhammed ve ölülere diriltme mucizesi ile Hız. İsa’dır. Diğer bütün peygamberlerin isimleri beyitlerde çeşitli vesileler ile zikredilirken Muhibbî, Hız. Muhammed için müstakil şiirler (naat-gazel) yazmıştır. Hız. Âdem’in ismi, yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulması; Hız. Dâvud’un ismi, sesinin güzelliği, demiri elinde bal mumu gibi yumuşatması ve zırh ustası olması; Hız. Eyyûb’un ismi, malını ve evlatlarını kaybetmesi ve sonrasında vücudunda çıkan yaraları kurtların yemesine gösterdiği sabır; Hız. Hızır’ın ismi ölümsüzlüğü bulması münasebetiyle söz konusu edilmektedir. Divanda Hız. İbrahim’den ateşe atılması, ateşin onu yakmayarak onun için serinlik, esenlik olması ve Kâbe’yi inşa etmesi; Hız. Musa’dan ilâhî tecellî ve hitaba mazhar olması, yed-i beyzâ mucizesi; Hız. Nuh’tan yaptığı gemi, devrinde gerçekleşen “Tufan” ve en çok da ömrünün uzunluğu sebebiyle bahsedilmektedir. Muhibbî

şairlerinde, Hz. Süleymân'ı parmağındaki tılsımlı yüzük yahut mühür; Hz. Yakub'u oğlu Hz. Yûsuf'un kuyuya atılmasından dolayı çektiği hüznün, bu hüzne bağlı olarak ağlamaktan gözlerinin kör olması ve Hz. Yûsuf'un gönderdiği gömleği ile gözlerinin açılması; Hz. Yûnus'u balığın karnında iken istiğfar etmesi ve Allah'ı zikretmesi ve Hz. Yûsuf'u güzelliğın sembolü olmasından dolayı anmaktadır. Sonuç olarak Muhibbî mahlası ile şiirler yazan bir şair, bir padişah ve aynı zamanda İslam halifesi olan Kanûnî Sultan Süleymân'ın, peygamberlerin tümünü İslam peygamberi olarak kabul ettiğini; ancak Hz. Muhammed için yazdığı müstakil şiirler ile Hz. Muhammed'i peygamberlerin önderi olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Muhibbî'nin mutasavvıf bir şair olmamasına rağmen Divan şiirine kaynaklık eden dinî bilgileri, kültürel birikimi ve şairlik yeteneği ile harmanlayıp şiirlerine yansıttığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ak, Coşkun (1987). *Muhibbî Divânı*, KB Yay., Ankara.
- Akyüz, K. vd. (1990). *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Atasoy, İ. (2011). *Peygamberler Tarihi*, Nesil Yay., İstanbul.
- Doğan, M. N. (2009). *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yay., İstanbul.
- Düzcan, N. (2006). *Muhibbî Divânının Dinî ve Tasavvufî Açından Tahlili (1-250 Gazeller)*, U.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Güfta, H. (2002). Divan Şiirinde Hazreti Eyyûb, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2, s.27-60.
- Harman, Ö.F. (2000). “ İsâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul.
- İsen, M ve Kurnaz, C. (1990). *Şeyhî Divânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib Divânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kaplan, M. (2010). *Klasik Türk Şiirinde Hz. Muhammed*, Etkileşim Yay., İstanbul.
- Kaya, B. A. (2003). *Azmî-zâde Hâletî Divânı*, Harvard.
- Koçın, A. (2009). Divan Şiirinde Hz. İsa, *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 19, s. 69-104.
- Köksal, M. A. (2013). *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., Ankara.
- Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meali, www.diyaret.gov.tr/kuran/default.asp.html (Erişim Tarihi: 23.03. 2009).
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Divânı*, AKM Yay., Ankara.
- Mermer, A. (1997). *Karamanlı Aynî ve Divânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Ocak, A. Y. (2012). *Türk-İslâm İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yay., İstanbul.

- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Onur, N. (1991). *Yûsufu Züleyhâ- Hamdî*, Akçağ Yay., Ankara.
- Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul.
- Sırma, İ. S. (2013). *Peygamberler Tarihi*, Beyan Yay., İstanbul.
- Şentürk, A. A. (2006). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY., İstanbul.
- Tarlan, A. N. (1967-70); Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M.A. (1987). *Zâtî Divanı: Edisyon Kritik ve Transkripsiyon*, İÜEF Yay., İstanbul.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa Divânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Divânı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Tökel, D. A. (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., Ankara.
- Uçar, M. (2006). *Klasik Türk Şiirinde Peygamberler*, KSİÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm Hayatı-Sanatı- Divânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yay., Ankara.
- Yavuz, Y. Ş. (2007). “Peygamber”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul.
- Yavuz, O., Direkci, B., vd. (2014). *Muhibbî Divânı – Bölge Yazma Eserler Nüshası*, Palet Yay. Konya
- Yenibaş, H. (2012). *Peygamberler Tarihi*, Işık Yay., İzmir.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Yiğit, İ. (2012). *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul.
- Zavotçu, G. (2006). *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Yayınlanan makalelerin uluslararası indekslere eklenmesinde sorun yaşanmaması için özet ve anahtar kelimeler gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilecek makalede mutlaka Türkçe-İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Özetler 200 kelimeyi geçmemeli, Anahtar kelimeler kısmında en fazla 7 kelime kullanılmalıdır.
2. Makalelerin İngilizce başlığı, Türkçe başlığın altına eklenmelidir.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki tablodaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	5,5 cm
Sol Kenar Boşluk	4,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	4,5 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
4. Gönderilecek bilimsel çalışmaların sayfa sayısı belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler gibi eklerle birlikte en fazla 25 sayfa olacaktır.
5. Makalede en fazla 10 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen ölçüler dışına taşmamalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
7. Makalelerdeki dipnotlar, APA (American Psychological Association) veya klasik dipnot verme formatında hazırlanıp metin içerisinde verilmelidir.
8. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır.

Örnek:

Kitap: Fisher, Alan, W., *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2003.

Makale: İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, VIII/30, Ankara, 1944, s. 185–229.

Tezler: Narinç, Ökkeş, *1712-1715 tarihleri Arasında Gaziantep’te Sosyal- Siyasi ve İktisadi Yapı (64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Kils 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2010.

Elektronik Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa (10.07.2012)

ARTICLE WRITING RULES

1. Abstract and key words are needed in order to avoid problems about being included in the articles published in international indexes. For this reason, , English-Turkish abstracts and key words must be taken place in the the article which will be sent to journal. Abstracts should not exceed 200 words, 7 words should be used as maximum in the part of key words.
2. The title of the articles in English, should be added below the title of articles in Turkish.

Manuscripts should be written in Microsoft Word, and page structure of the program shall be in the following table

Paper Size	A4 vertical
Top Margin	5,5 cm
Lower Margin	5,5 cm
Left Margin	4,5 cm
Right Margin	4,5 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal (Standard)
Size (plain text)	10
Size (footnote text)	9
Line Spacing	Single (1)

3. Only the first letters of each word in the article titles must be great, no other formatting, should not be included.
4. Number of pages of scientific studies which will be sent , will have maximum of 25 pages, including attachments, such as the map and sketch and similar materials.
5. In article, up to ten shapes or tables must be given. Shapes and tables must be noted in the text . Figure and table size should not be out of the specified dimensions for the article.
6. Spelling and punctuation must be based on the Turkish Language Institution Speller. the exceptions of some specified situations enforcing the terms of article or topic.
7. Footnotes in the article should be given in the text by prepared in format of giving classic format or APA((American Psychological Association) format.
8. At the end of the text, under the heading of AUTHORITIES ,the referenced resources must be ordered alphabetically according to the surnames .

Examples:

Book: Fisher, Alan, W., *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara, 2003.

Article: İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, VIII/30, Ankara, 1944, s. 185–229.

Theses: Narinç, Ökkeş, *1712-1715 tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal- Siyasi ve İktisadi Yapı (64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilleri Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)*, Kils 7 Aralık Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2010.

Electronic Resource: http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012) 181

